IMREH ISTVÁN

VIAŢA COTIDIANĂ LA SECUI

BIBLIOTECA KRITERION

apare sub îngrijirea lui Domokos Géza

IMREH ISTVÁN

VIATA COTIDIANĂ LA SECUI 1750—1850

In româneşte de GELU PĂTEANU
Prefaţă de ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU

EDITURA KRITERION
Bucureşti, 1982

Coperta de VASILE SOCOLIUC

Imreh István
Erdélyi hétköznapok
1750–1850
Kriterion Könyvkiadó
Bukarest 1979

PREFAŢĂ

Informaţia documentară largă, abordarea modernă, interdisciplinară a demersului ştiinţific, analiza nuanţată a fenomenului studiat înscriu lucrarea lui Imreh István, Viaţa cotidiană la secui 1750—1850, *printre realizările de prestigiu ale istoriografiei noastre din ultima vreme.*

Preocupat de istoria cotidianului, în cadrul unei lumi rurale, îndeosebi, autorul — pentru a descifra cît mai exact realitatea socială — a căutat să lărgească sfera documentaţiei sale cu toate genurile de informaţii menite să arunce lumină asupra existenţei şi creaţiei unei colectivităţi umane, care, forjîndu-şi o experienţă istorică a ei, a îmbogăţit cu nuanţe de specificitate marea istorie a ţării.

Mărturii din care se reconstituie viaţa din trecut, izvoarele istorice nu pot comunica fără întrebările pe care şi le pune istoricul, întrebări care joacă rolul de verigă între istorie şi izvoarele folosite de el, verigă care defineşte nivelul unei istoriografii şi, totodată, direcţia spre care este îndreptată ancheta istorică. Natura, valoarea şi răspunsul la întrebări depind de orizontul, pregătirea şi de angajarea istoricului în practica vieţii.

Istoricul, demn de acest nume, simte nevoia de a fi util şi de a servi. Prin interpretarea faptelor istorice şi capacitatea de a reliefa rolul istoriei de „învăţătoare" a vieţii, el participă la clădirea raporturilor umane de azi, întărind sentimentul solidarităţii celor mulţi, făuritori de istorie, în crearea unei lumi mai drepte şi mai bune.

Considerînd, pe drept cuvînt, că ştiinţa istoriei îşi asumă o parte din acţiunea de modelare a conştiinţei, Imreh István caută în istorie flacăra care a întreţinut conlucrarea umană în crearea de bunuri materiale şi spirituale, ca şi în lupta pentru mai bine. Istoria cotidianului, fie ea şi restrînsă la zona geografică a „scaunelor secuieşti" sau chiar şi a unui „scaun secuiesc" îi oferă autorului numeroase exemple ale convieţuirii româno-maghiare-germane. „Vorba românească — scrie el — se aude alături de cea maghiară şi germană, în pădure, la defrişări şi tăiat lemne iar gerul iernii [locuitorii] tot împreună îl suportă, după cum în comun fac şi cărăuşiile pe drumuri ce ţin săptămîni de-a rîndul."

Spirit analitic, de largă formaţie ştiinţifică, Imreh István îşi concentrează cercetarea asupra unei perioade istorice extrem de complexe, marcată de spargerea „ordinii" sociale feudale şi de naşterea unei noi „ordini", determinată de noul mod de producţie capitalist.

Pentru a-şi da seama de situaţiile cele mai variate, care trebuie pătrunse pentru a se ajunge nu numai la o judecată istorică valabilă, dar la acea legătură neapărată care singură poate stabili unitatea istorică, autorul şi-a apropiat cîştiguri din alte discipline importante pentru investigarea realităţii sociale (etnografie, sociologie, geografie istorică). Acestora le-a adăugat elemente de istorie agrară, istoria dreptului, demografie istorică, istoria tehnicii. S-a ajuns astfel la o ierarhizare cît mai justă a factorilor specifici, determinanţi ai proceselor istorice (factorul economic, intelectual, psihologic).

Este după opinia autorului — meritul ştiinţei sociale marxiste de a fi prilejuit o viziune integrală asupra dinamicii şi structurii procesului istoric, ca şi asupra aspectelor obiective şi subiective ale acestui proces. Un simptom favorabil al impactului gîndirii marxiste asupra metodologiei contemporane a isto-

riei — reflectat în cercetarea întreprinsă de Imreh István — îl constituie tendinţa spre cuantificare şi spre metoda elaborării unor modele. Se urmăresc, astfel, regularităţile, tendinţele, procesele, legăturile între unele şi altele dintre elementele realităţii, dintre forţele care îi activizează pe oameni.

Metoda cantitativă, căreia autorul îi acordă o atenţie specială în lucrare şi care este tot mai răspîndită în istoria economică şi în istoria socială, ca şi în istoria culturii şi istoria politică, nu trebuie confundată cu simpla metodă statistică, folosită de multă vreme. Metoda cantitativă foloseşte, evident, seriile statistice dar operează asupra lor un proces intelectual, extrapolîndu-le, intrapolîndu-le sau combinîndu-le cu elemente care nu provin din domeniul statisticii. Folosirea metodei cantitative îngăduie gruparea unui mare număr de date, provenind din izvoare de diferite ordine, pentru mai buna cunoaştere a unor procese istorice în ansamblu.

Imreh István a izbutit, folosind cîştigurile metodologice actuale, să realizeze cea mai bună radiografie de pînă acum a societăţii secuieşti în faza de trecere de la feudalism la capitalism. Avînd ca obiectiv al anchetei lui istorice omul, modelator al istoriei, el se arată interesat de cunoaşterea condiţiilor de viaţă şi de muncă ale ţărănimii din secuime, de tehnica agrară, de trăsăturile specifice ale structurii sociale în secuime, de lupta desfăşurată aci pentru ogor, păşune şi pădure; urmăreşte trecerea de la meşteşug la manufactură şi industrie, caută să stabilească ponderea şi semnificaţia satului în procesul înnoirilor sociale, urmăreşte creşterea rolului oraşelor şi raporturile în schimbare dintre sat şi oraş.

Creşterile în domeniul producţiei au stimulat comerţul şi dezvoltarea legăturilor dintre oamenii aflaţi în zone geografice ce se completau din punct de vedere economic. Într-un asemenea context au căpătat

amploare în prima jumătate a secolului al XIX-lea legăturile dintre Breţcu şi Moldova.

Sub titlul sugestiv de „oameni ai înnoirilor”, Imreh István consacră ultimele capitole ale lucrării sale evocării unor pionieri ai creaţiei tehnice, de natură să revoluţioneze producţia, să contribuie la modernizarea societăţii. Este vorba de Gábor Áron şi Rajka Péter. Acestuia din urmă îi aparţin celebrele cuvinte la adresa mecanicii: „Poate nicăieri ca în mecanică nu există un lanţ atît de infinit al perfecţionării”.

Lipsiţi de mijloace materiale, care să le permită fructificarea gîndirii lor creatoare, priviţi cu neîncredere şi chiar cu adversitate de apărătorii vechiului sau partizanii cîştigurilor tehnice din alte ţări, „oamenii înnoirilor”, ai progresului şi-au înscris numele în epopeea fascinantă pe care o reprezintă dezvoltarea tehnicii numai printr-o tenacitate extraordinară, prin sacrificiu. „Aceia — remarcă îndreptăţit Imreh István — la care a fost vie intenţia de a învinge timpul trecător, de a-şi consacra creaţiile binelui poporului sînt pe deplin îndreptăţiţi la un loc anume în memoria comunităţii, a istoriei scrise”. Revoluţia tehnico-ştiinţifică pe care o trăim, dezvoltînd sentimentul propriei valori, îndeamnă la descoperirea marilor creatori din trecut.

Omagiind novatorii în tehnică, autorul lucrării de faţă, exemplară prin probitate ştiinţifică, nu uită să omagieze munca celor care l-au precedat, înlesnindu-i, prin lucrările lor, bogate în date sau incitante prin sugerarea unor metode sau optici noi de investigare a faptului istoric, orientarea demersului său ştiinţific.

Expresie a efortului creator de perfecţionare a metodologiei istorice în vederea cunoaşterii mai depline a adevărului, lucrarea lui Imreh István stă alături de cele mai izbutite realizări pe plan internaţional ale genului de istoriografie, considerată mai modernă.

Prof. univ. St. Ştefănescu

CUVÎNT INTRODUCTIV

După trei decenii şi jumătate de cercetări cuprinse în studii, nu e deloc uşor să selecţionezi materialul unui volum. Cel ce îşi asumă asemenea sarcină este ţinut a renunţa la un număr de scrieri — oricît de semnificative pentru el — căci trebuie să dea întîietate pieselor care se înmănunchează firesc, respectiv datorită unui anumit liant: un obiectiv comun sau o viziune comună. Dintru bun început (datorită şi faptului că şi-a făcut paşii dintîi în domeniul sociografiei satului şi a studiat apoi istoria economiei) autorul consideră drept cea mai specifică dintre sarcinile sale analiza istoriei sociale şi economice, iar în limitele acesteia, cultivarea istoriei ţărănimii. Tot de multă vreme se străduieşte autorul să stîrnească interes faţă de cotidianul de odinioară: să cîştige cititori pentru cronica unor foste lucruri şi evenimente de toate zilele. Iată pentru ce această carte a devenit o culegere a lucrărilor consacrate în primul rînd proceselor desfăşurate în viaţa poporului, în straturile de subsol ale societăţii din trecut.

Ştiinţa istoriei îşi asumă o parte din acţiunea de modelare a conştiinţei: atrage atenţia asupra relaţiei individ-colectivitate, asupra felului cum evoluează viitorul şi destinele poporului, ale naţiunii;

îndeamnă inevitabil la gîndire, stimulează formularea unor judecăţi. Tocmai de aceea grevează o răspundere sporită asupra cărturarilor preocupaţi de a evoca, sub semnul autenticităţii, vremurile de odinioară. Simţind semnificaţia sarcinii, ştiind cît este de necesară asumarea ei, cercetătorii trecutului naţionalităţii maghiare din România sînt îndreptăţiţi să considere că, în ansamblul cercetării trecutului, cel mai de seamă domeniu de specialitate este pentru ei istoria culturii. În limitele acesteia, cercetători competenţi şi laborioşi au pus în lumină o mare parte din tot ceea ce constituie valoare specifică în patrimoniul nostru cultural, o mîndrie a multor zone etnografice şi o preţuită comoară a omului animat de dragostea pentru pămîntul natal. Urmînd acest drum, ar trebui să spunem şi mai mult despre condiţiile materiale. O inventariere a moştenirii obiectuale şi spirituale din cultura noastră nu poate neglija tocmai ceea ce ne-a asigurat în primul rînd condiţiile de existenţă şi supravieţuire: munca omului. Exemplul înaintaşilor care au confecţionat şi fabricat unelte, au organizat cadrul producţiei, au elaborat un sistem, merită să se ţină seama de el; şi nu putem uita nici faptul că de atîtea ori aceşti înaintaşi au ştiut să facă faţă în mod strălucit: au avut aşadar destulă putere ca să creeze, şi destulă ca să nu ostenească nici în repetatele furtuni şi repetatele începuturi din istorie, nici în necontenita luptă împotriva oprimării. Relevarea şi cunoaşterea acestor valori culturale şi de atitudine este de asemenea necesară: pentru noi înşine, drept încurajare; ca bază a preţuirii de sine, construibilă din autocunoaşterea reală; ca indispensabil minim de amor propriu. Dar este de asemenea folositoare şi mediului nostru est-european mai larg, deoarece îmbogăţeşte patrimoniul de tradiţii comune demne de preţuire.

Scrierile cuprinse în volum tratează mai ales trecutul Secuimii, sau, separat, al vreunui scaun secuiesc, al unei zone, al unui domeniu seniorial, ba uneori chiar numai al unui singur sat — fără a uita însă vreodată că pămîntul natal se include întotdeauna într-un sistem de corelaţii mai larg. Opţiunea „limitativă” a fost influenţată şi de convingerea metodologică conform căreia diferitele grupuri de fenomene ale vieţii sociale *sînt mai uşor de analizat*, pot fi mai sigur interpretate cînd le considerăm *în cadrul unei formaţii închegate într-o unitate mai organică.* Viaţa omenească este o permanentă căutare a unui cadru, a unei forme în care ea se incastrează, realizîndu-se. „Întregul” constituie în realitate un mecanism corelat din asemenea unităţi mărunte, din astfel de „întreguri parţiale”.

Considerînd în continuare că sarcina sa primordială este aceea de a studia trecutul tocmai în cea mai vastă dimensiune statală şi naţională, precum şi într-un sistem de corelaţii internaţionale, ştiinţa istorică marxistă din România investeşte azi tot mai multă energie, tot mai multă forţă, în cunoaşterea rolului pe care îl deţine ordinea structurală a „părţilor” şi pe care îl împlinesc micro-formele. Aşadar, caută să sesizeze specificitatea, unicitatea, forma existenţială istorică a concretului cu caracter general, depistînd-o în viaţa interioară a instituţiilor, organismelor, colectivităţilor formate în cadrul administrativ al unor zone sau aşezări. Considerăm că tocmai în felul acesta se poate reconstitui mai sigur chiar şi tehnica viticulturii, robota iobagului, sau lupta dintre clasele sociale antagoniste.

Am dori să semnalăm de asemenea că istoria convieţuirii româno-maghiaro-germane, istoricul legăturilor realizate în cotidianul aparent cenuşiu, istoricul muncii săvîrşite în comun şi cel al luptei antifeudale s-au dovedit a fi mai fructuos cultiva-

bile tot în limita unor zone şi unităţi teritoriale sociale.

Studiile publicate aici se ocupă în bună parte de perioada 1750—1850, deci, în fond, de ultimul secol al feudalismului. Acest *cadru-timp* reprezintă implicit şi *unitatea unui proces*, căci — în linii mari — tocmai în aceste decenii începe destrămarea sistemului feudal şi fundamentarea noului mod de producţie, conturarea formelor incipiente ale unui tip de convieţuire omenească.

Ne-am străduit să relevăm legităţile acestei schimbări de sistem, analizînd diverse forme economice, producţia agrară sau industrială, procedeele tradiţionale sau modificate, criza feudalismului, care este totodată şi expresia atingerii unui nivel superior, expresia unei creşteri. Pe parcursul acestui travaliu a trebuit să ne convingem că în respectiva perioadă istorică se pot depista, într-o formă aproape neschimbată, modalităţi de muncă, unelte, condiţii de viaţă, atitudini şi ierarhii valorice supravieţuind de secole, în timp ce alături de ele sau în conflict cu ele apar altele noi, prevestind de-acum viitorul. În procesul evolutiv mai lent din Transilvania, în desfăşurările mai greoaie de aici, s-au creat posibilităţi favorabile pentru geneza unor forme intermediare dintre nou şi vechi. Avem convingerea că aceste forme — încă nedetaşate de vechi şi nici capabile momentan să realizeze integral modelul din viitor, dar năzuind deja să se apropie de el — merită osteneala de a se continua cercetările asupra lor. Tocmai pentru că îmbină multe elemente şi sînt *ab ovo* sortite unei existenţe efemere, ele reprezintă factori determinanţi considerabili pentru acea epocă pregătitoare de schimbări radicale.

Din această perioadă excepţional de policromă şi animată, pe autor l-a interesat în mod deosebit fe-

lul de viaţă al oamenilor din pătura ţărănimii, activitatea prin care ei dărîmau vechiul şi puneau temeliile noului. Ponderea şi semnificaţia de atunci a satului, a ţărănimii, a culturii vegetale şi a creşterii animalelor justifică într-adevăr acest interes deosebit, însă nu exclude, ci, dimpotrivă, impune cercetarea condiţiilor în care iau naştere oraşele, meşteşugurile sau chiar fabricile. Dealtfel, cercetarea ca atare a dus întotdeauna de la ţărănimea săracă la muncitorimea în formare, de la producători la consumatori, de la exploataţi şi oprimaţi la opresori, de la satul conservator al tradiţiilor autodeterminării la funcţia deţinută în administraţia scaunului, sau chiar la guberniu. Oraşul şi împrejurimile sale, sesia iobăgească şi domeniul seniorial, atelierul de breslaş, topitoria sau manufactura — ca teatru al schimbării şi indicator al transformărilor care exprimă epoca — sînt interpretabile de asemenea numai într-o strînsă corelaţie.

Autenticitatea şi completitudinea reconstruirii istorice sînt determinate într-o considerabilă măsură de stadiul în care se află *preparativele*, precum şi de *izvoarele* utilizabile. Cercetările autorului au fost înlesnite de predecesorii şi contemporanii care au pus bazele activităţii menite să scoată la lumină relicvele evocatoare de trecut din această epocă şi din acest domeniu tematic, clarificînd multe şi jalonînd drumul ce trebuia urmat în cercetare. Trebuie să-i omagiem sincer şi să le fim recunoscători şi pentru faptul că mulţi dintre ei nu s-au limitat la sporirea siguranţei de orientare în trecut, prin belşugul de date publicate, ci — cu scrierile lor de sugerare a unor metode şi optici, sau cu studii consacrate nemijlocit analizei unor atare probleme — l-au călăuzit pe autor pe calea unei istoriografii considerate mai modernă.

Locul indispensabilei lărgiri a patrimoniului de

informaţii a fost însă arhiva, căci metoda nouă aplicată în ştiinţa istoriei impunea relevarea unor noi genuri de izvoare. Răspîndirea opticii sociologice vădea tot mai clar cît de puţin îşi asumase istoria din cercetarea nemijlocită a relaţiilor sociale posibile — pe care ştiinţa socială marxistă le-a pus în evidenţă şi le-a studiat la nivelul generalizării. Căutînd izvoare încă neabordate, consemnări de fenomene încă neprelucrate, mărturii ale unor lucruri încă neştiute, am ajuns să depistăm texte de legi — procese verbale — şi catastife săteşti, liste de robotă, note de cheltuieli senioriale, diarii pentru atestarea plăţii taxelor, ţinute de ispravnicii domeniilor, conscrieri întocmite în diverse scopuri şi la diverse niveluri. Aceste izvoare ni s-au părut valoroase nu numai datorită caracterului lor inedit, dar şi pentru că oglindesc sistemul de organice corelaţii interne al unor instituţii sau formaţiuni sociale, fiind născute pe parcursul funcţionării acestora.

Omul modelator al istoriei merită o istoriografie care oglindeşte realitatea, care exprimă adevărul. Pe el doresc să-l slujească o seamă de orientări şi şcoli ce îşi propun, printre principalele lor obiective, să sporească exactitatea ştiinţei evocării trecutului. Prin natura ei, cercetarea preocupată de mase, de viaţa cotidiană, oferă posibilităţi mai bune pentru stabilirea legităţilor mai consolidate, mai dăinuitoare. Într-adevăr, istoria cotidianului se deosebeşte de istoria tradiţională a evenimentelor politicocentriste şi prin faptul că evenimentele sale sînt mai puţin unice şi individuale; adesea ele se repetă, şi în numeroase cazuri survin în bloc. Viaţa de colectivitate, munca productivă, viaţa culturală dau naştere cu o mai mare frecvenţă evenimentului survenit în forme similare şi desfăşurat în mod identic: evenimentului istoric care se repetă. În schimb, acest fapt permite cuantificarea fenomene-

lor, măsurarea şi calcularea evoluţiei lor. Astfel deci — cu ajutorul statisticii istorice — putem stabili cu mai multă certitudine desfăşurarea în timp, răspîndirea în spaţiu, frecvenţa, ponderea multor fenomene şi fapte istorice, raportul dintre diferitele tipuri, declinul sau tendinţa ascendentă a diverselor curente.

Consacrată istoricului formelor de viaţă, această ramură a istoriei conferă plenitudine relevării trecutului şi-i asigură reuşita şi prin faptul că preia un număr mai mare de date complementare şi de puncte de sprijin pentru interpretare din discipline înrudite (cum ar fi de pildă etnografia, sociografia, geografia umană) sau din ştiinţele-surori, specializate datorită curentelor moderne (istoria agrară şi a dreptului, demografia istorică, istoria tehnicii etc.). Pornind de la adevărul că toate disciplinele analizează de fapt aceeaşi unică realitate socială unitară, cercetătorul trebuie să procedeze într-adevăr astfel.

Ştim prea-bine, fireşte, că numai prin multă muncă putem ajunge să clarificăm principiile şi metodele cercetării istorice — şi că realizarea, transpunerea în practică a obiectivelor teoretice menite a se cristaliza, cere şi mai mult efort. Ştim însă şi că străduindu-ne să durăm o bază mai largă şi mai solidă pentru autocunoaşterea naţionalităţii maghiare din România slujim atît publicul cititor tot mai numeros, cît şi pe cei competenţi în a duce mai departe specialitatea noastră oferindu-le o literatură istorică aptă să reflecte mai fidel realitatea.

IMREH ISTVÁN

SECUII ÎN CURGEREA TIMPULUI

DEVĂLMĂŞIA ÎN SCAUNUL ARIEŞ

Pămîntul şi omul

„Aşadar, pămîntul nu era nimic; omul era totul”, spune în 1894 Tagányi Károly, caracterizînd relaţia dintre pămînt şi om, într-un studiu consacrat devălmăşiei[1]. Fireşte, aserţiunea se referă la starea de lucruri din feudalismul timpuriu, epocă în care, într-adevăr, proprietatea agrară individuală nu deţinea dominaţia exclusivă, iar plugului i se ofereau din belşug terenuri roditoare sau fertilizabile.

Optica istorică liberală egocentristă nu agrea formaţiunile teritorial-sociale gentilice bazate pe strînse legături interne; ea dezavua instituţiile colectivităţii. Acest lucru îngreuna viziunea realităţii, căci odinioară clasele feudale erau cimentate de formaţiuni sociale organice, ermetice, specifice, cu organizare internă şi fortificate cu oprelişti şi reguli juridice. Oraşul, decada, breasla constituiau „întreguri-părţi” de acest fel, întocmai ca şi scaunul, obştea sătească, obştea podgorenilor sau întovărăşirile păşunătorilor; în realitate tocmai din ele s-a construit şi s-a organizat edificiul cu arcatură gotică al societăţii feudale a stărilor. Nici n-ar fi drept să ne aşteptăm la o sensibilitate a priceperii din partea celor ce au fondat forma de viaţă burgheză, de vreme ce ei a trebuit să dărîme tocmai

zidurile micilor colectivităţi tradiţionale, şi numai după asaltul şi cucerirea multor mii de mici Bastilii au putut începe să slujească libera desfăşurare, să deschidă drum forţelor fermentate în evul mediu, tot mai dense datorită acumulării, şi mereu aflate sub presiune.

Meritul lui Tagányi — şi putem într-adevăr să-l calificăm drept excepţional — constă în a fi relevat în Transilvania unul din elementele fundamentale, generatoare-creatoare, ale structurii vitale străvechi: devălmăşia proprietăţii agrare. Dar contemporanii nu ştiau cum să abordeze problema ţăranilor devălmaşi — definiţi în terminologia marxistă şi drept coproprietari ai pămînturilor obşteşti —, aşa că, în cel mai bun caz, au aplicat conjuraţia tăcerii, la ceea ce nu le plăcea sau le era de-a dreptul neînţeles.

Ogoarele şi pădurile stăpînite în comun din scaunul Arieş trebuie semnalate şi pentru motivul că aici formele străvechi au supravieţuit cu deosebită tenacitate un şir întreg de secole[2]. În această supravieţuire îi revine un rol şi faptului că pînă şi în ajun de 1848, stratul secuilor liberi şi al micii nobilimi fără iobagi — în fond: ţărănimea liberă — mai depăşea încă, deşi cu puţin, proporţia de cincizeci la sută. Asemeni poporului din celelalte scaune secuieşti, ei conservau pădurile, păşunile şi ogoarele devălmaşe, menţinînd cu dîrzenie cadrul obştei săteşti care le asigura protecţia împotriva seniorului proprietar de pămînt. În 1795, la somaţia guberniului Transilvaniei, arieşenii răspund că nu au cunoştinţă despre „împărţirea de veci a hotarului" (împărţirea pămînturilor obşteşti). Deci, în concepţia lor, pămîntul nu este o proprietate perpetuă, definitivă şi moştenibilă de către urmaşi, ci doar un drept şi o posibilitate de trai, care se schimbă din an în an. „Pămînturile obşteşti ale satului — se

spune în raport — ... În scaunul Arieş şi de asemeni în alte locuri, fiind an de an împărţite ad personas et capita, este modru şi obicei întru aceasta că i se dau de obicei fruntaşului doi sorţi*, secuiului [ţăranului liber] unul, iar ţăranilor [iobagilor] o jumătate.”

Aşadar devălmăşia se menţine intactă, determinată fiind, după cum s-a văzut, de principiul inegalităţii ierarhice a celor organizaţi în stări — căci învăţătura tomistică „dă-i fiecăruia ce i se cuvine” mai învăluie încă şi epoca aceasta. Totuşi, dreptul la mai mult nu valorează nimic fără mai multe atelaje capabile să are. Despre locuitorii din Vinţul de Sus se notează în 1761 că aici fiecare îşi asuma teren arabil în raport cu „facultatea” sa, adică pe măsura puterii atelajelor de care dispunea — şi pînă în 1846 pămîntul „oraşului” se repartiza „pe numărul de vite”.

De data aceasta nu dorim să insistăm mai pe larg asupra formelor străvechi de posesiune a pămîntului şi asupra reglementării interne a obştilor săteşti — care s-au menţinut atît de multă vreme în satele din scaunul Arieş —, ci am prefera să atragem atenţia asupra unor caracteristice exemple ale *devălmăşiei în cadrul scaunului,* atît de specifică şi deosebit de valoroasă în istoria formelor de proprietate din spaţiul est-european.

Marea pădure devălmaşă a scaunului

„Marea pădure devălmaşă de după Piatră”[3], care acoperea spaţiul dintre Podeni, Pietroasa, Rimetea,

* sorţi (în original: nyíl=săgeată) — în trecutul îndepărtat, repartizarea loturilor din pămînturile devălmaşe se făcea, la secui, prin tragerea la sorţi cu vîrfuri de săgeată. (N.T.)

Colţeşti şi Vălenii de Arieş, este menţionată deja în secolul XVI, iar în 1640 Rákóczi György I o declară pădure liberă, obştească, aflată în paşnica folosinţă a poporului din scaunul Arieş.

Numeroase suprafeţe n-au fost împărţite satelor de către grupul colonizator de înrudire mai largă, autoorganizat apoi în scaun, încă din vechi timpuri, rămase în multe privinţe învăluite în obscuritate. Cîte un grup de munţi, cîte o unitate de păduri şi păşuni montane erau stăpînite drept posesiune comună nedivizată. Fie-ne îngăduit să amintim aici, drept autentice mărturii ale acestui fenomen, muntele „bătrîn" al scaunului Mureş, pădurea Hatod („Şasea") şi Nouă sate, din Trei Scaune, muntele Şapte sate din Ciuc, muntele Şaptesprezece sate din scaunul Odorhei. Tot mărturie stă, alături de acestea şi „pădurea secuiască" de lîngă muntele Székelykő („Piatra Secuiului").

În această societate care năzuia spre libertate, pădurea scaunului îşi avea, fireşte, şi ea, reglementarea sa administrativă autonomă. În problemele principale se luau hotărîri „întru unită înţelegere şi vrere", „votînd drept sat". Vicejudele regal şi judele scaunului *(dúló)* purtau de asemenea grija pădurii, însă în 1718 este menţionat aparte şi „provizorul", iar din 1728 de obicei „inspectorul de pădure" căruia îi erau subordonaţi îngrijitorii de pădure. În 1640, Györke Miklós din Colţeşti arăta că „... În pruncia mea ne-am fost dus dimpreună cu tata după lemne în pădurea secuiască, iară gornicii din scaunul Arieş găsindu-ne acolo cu tata ne-au dus cei patru boi şi lanţul la Várfalvi János, pe atunci căpetenie a slujbaşilor..." şi declară că a trebuit să plătească drept amendă „un mănunchi de fiară pentru plug". În 1732 sînt menţionaţi paznici de pădure într-un context în care aceştia se aflã

ciomăgiţi de locuitorii din Colţeşti dincoace de „Huda Roşie”, respectiv „Huda Mare”.

Locuitorii din Rimetea — deşi vecini — nu aveau drept la pădure, aparţinînd ei atunci de comitatul Turda; în schimb, conform „statutului” şi „constituţiei”, toate satele scaunului Arieş au drepturi identice în exploatarea pădurii. În 1640, locuitorii din Bedeleu depun mărturie că — în ciuda distanţei mari — populaţia din Lunca Mureşului şi Vinţul de Sus îşi procura lemnul tot de acolo; drept care, avînd pretenţii la dreptul de proprietate pe motiv că erau cei mai apropiaţi dintre vecini, localnicii din Podeni au încercat să-i întimideze. Totuşi „samavolniciei lipsite de legiuit temei” i-au urmat daruri trimise luncanilor şi douăzeci buţi de var livrate scaunului în chip de amendă, pentru ca podenii să evite un proces din partea celor lezaţi.

Locuitorii scaunului nu aveau voie să aprindă focul în pădure, să taie pomi fructiferi sălbatici, să facă „fîn de stejar” (furaj din frunziş) iar cuptorul de var, mare consumator de lemne, îi plătea inspectorului pădurilor zece bani de fiecare butie. Din cînd în cînd se interzicea şi scoaterea porcilor la jir. Era firesc, căci pădurea secuiască se mai numea şi făget; or, la acea epocă, cirezile de porci erau hrănite mai ales cu jir. În 19 septembrie 1718, scaunul şi-a ţinut adunarea la Călăraşi şi, invocînd marea secetă, a hotărît ca „nimenea să nu-şi mîie [porcii] la jir în pădurea slobodă, pînă în următoarea zi de an nou”. În general însă păscutul jirului era îngăduit, porcii aduşi la pădure de prin sate fiind păziţi de porcarii scaunului. În răstimpuri, locuitorii scaunului trebuiau să ocolească cîte o porţiune de pădure, atunci cînd aveau secure asupra lor, căci „. . . era oprelişte, pînă creştea, iar după aceea se tăia, vînzîndu-se şi cheltuind banii spre folosul scaunului”. Ştim dintr-o mărturie de la Plă-

eşti că în 1721 scaunul pusese opreliște și pe pădurea de la „Huda Cetății” de lîngă „Cetatea Secuiască” pentru ca „lumea din scaunul Arieș să aibă unde se recipia la vreme de revoluție” [dacă ar fi să fie] — ceea ce semnala importanța defensivă a pădurii, precum și conștiința iminenței pericolului, intrată aproape în sînge la transilvănenii de demult — căci la acea dată, aici, „revoluție” însemna „tulburare” sau atac dușman.

În multe părți ale Transilvaniei de la începutul secolului XVIII pămîntul liber se împuținase considerabil. Așadar, pe lîngă întrebarea dacă avea suficientă putere de muncă pentru defrișare și destule vite pentru arat, în conștiința agricultorului, animată de intenția cuceririi unei bucăți de pămînt, trebuie să fi survenit inevitabil și întrebarea dacă pădurea are sau nu stăpîn, și dacă acesta nu a pus-o eventual sub opreliște. Se pare că prima ocazie cînd, în calitatea sa de proprietar, scaunul a luat atitudine împotriva satelor care împuținau, defrișau și ocupau pădurea, survine în 1699: se pune atunci opreliște pentru viitor, dar se dispune referitor la prezent, în mod cu totul caracteristic, că „vechile tăieturi și arăturile de pînă acum să rămîie la mîna lor”. În adunarea scaunului, ținută la Plăești în anul 1722, se invocă însă amenda gravă de 12 florini, fixată în 1699 și 1718, dîndu-se din nou avertisment celor care defrișează „nu numai loc de arat și de fînețe, ci pentru stîne ale lor, cu pășune în preajmă” din „comoara cea mai presus” a scaunului: „pădurea slobodă”. Măsuri energice se hotărăsc pînă la urmă împotriva locuitorilor din Podeni care „pe vremea cînd era jude crăiesc dumnealui răposatul Torotzkay János, au ars, au tăiat și au pustiit partea de sub ‚Cetatea Secuiască’ (...) și spre a nu ține sălaș de vară, mulți s-au mutat să șadă acolo, durînd casă, șopron și poiată, de au stîr-

pit şi loc pentru arat...” Împotriva noii forme de disparare — statornicirea în ferme — care începea să se contureze, şi totodată împotriva fenomenului adiacent — dobîndirea de proprietăţi private — scaunul aplică măsura extremă, radicală, a incendierii noilor construcţii.

În 1723 survine ideea de a se împărţi pădurea scaunului pe sate. Între timp, extinderea grănicerimii, în 1764, afectînd pe aceste meleaguri satele Bădeni, Podeni, Viişoara, Cîmpia Turzii, Măhăceni, Ormeniş, Cicău, şi Dombó, a pricinuit de asemenea perturbaţii în străvechiul mod de folosire a pămîntului. Orbán Balázs menţionează că guvernul central „a lăsat pădurile slobode ale scaunului pradă slobodă satelor trecute sub arme...” Aşadar, din asemenea motive, în 1788 intenţia împărţirii devenise şi mai categorică, fără însă ca posesiunea obştească a scaunului — tot mai anevoios de administrat şi de proteguit — să poată fi aievea redusă la forme mai mici, de posesiune obştească sătească.

În final, am mai semnala o trăsătură caracteristică a modului de posesiune obştească asupra pădurii: faptul că pădurea scaunului slujea satisfacerii necesităţilor, iar reglementarea aferentă interzicea negoţul cu bunurile obştei. De pildă, rotarul care lucrează cu lemn provenit din pădurea scaunului nu poate pretinde plată decît pentru munca sa. În 1748 se interzice vînzarea sau zălogirea vechilor defrişări: fiecare „poate trăi după ele” pe cît este capabil să le lucreze. În 1728 se enunţă că „absolut nimenea să nu scoată şi să nu care din nobilul scaun în nobilele comitate pădurea slobodă a nobilului scaun, nici pe bani şi nici pe orice alt cuvînt”, ci „numai pentru nevoile casei sale...”, iar în 1733 sînt audiaţi în legătură cu pădurea scaunului 191 martori din 18 comune, aflîndu-se cu această ocazie că podenii au cărat totuşi lemne la Rimetea,

Colţeşti, Aiud şi Turda, obişnuind să vîndă de pildă la tîrgul din Rimetea cîte douăzeci de căruţe sau şi mai mult. Au cărat şi lemn de construcţie pentru colegiul din Aiud, precum şi var, ars cu lemn „pentru case, bun, sănătos, verde”. Uneori exemplul lor în ale producţiei de marfă şi trecerii ei spre pieţe era urmat şi de locuitori din Pietroasa, Moldoveneşti şi Vălenii de Arieş. Astfel de fenomene şi altele asemănătoare ilustrează descompunerea străvechilor reglementări şi semnalează inexorabila atrofiere a vechii structuri.

Pămîntul liber de la Bogata

Din pămîntul unor aşezări de odinioară, dispărute între timp, îşi sporeau hotarul satele învecinate, ca şi cele în curs de formare, ca de exemplu Mihai Viteazul şi Poiana. Astfel de pămînturi se menţineau însă şi în administrarea proprie a scaunului, acesta avînd pînă la urmă o pustă liberă *(praedium)* compusă din 2000 iugăre teren arabil de bună calitate, pe care o administra drept moşie comună a locuitorilor scaunului[4].

Acest teritoriu era limitrof cu satele Călăraşi, Poiana, Stejeriş, Vălenii de Arieş, Moldoveneşti, Plăeşti, Bădeni şi Mihai Viteazul. Modul de folosinţă ne este cunoscut din hotărîrile cuprinse în „constituţiile” (reglementările) din 1728 (existentă şi într-o copie datată 1775) şi 1827 (publicată şi ca tipăritură în 1837). În primul rînd se promovează principiul satisfacerii necesităţilor, semnalînd pregnant — ca şi în cazul pădurii — principiile de viaţă de sorginte tipic feudală ale societăţii din scaunul Arieş. Urmînd un obicei mai vechi, în 1728 se hotărăşte că fiecare poate „cuprinde” atîta pă-

mînt, cît este capabil să lucreze, dar „nu era îngăduit a-l trece [altcuiva] nice în dijmă, nice în alte feluri şi nice a face negoţ cu el...” În 1827 se precizează că „... posesorul nu-l poate da altcuiva nici pe bani, nici pe grîne ori pe vite ori pe alte bunuri, fără osebire care vor fi fiind acelea, ba nici schimb nu poate face, cu ajutorul unor asemenea adăugiri [...] şi încă, pentru pricina îndemnului la harnică sîrguinţă, nu va să fie îngăduit a se lăsa pe seama altcuiva nici măcar pentru arat în parte...” Numai în cazul porumbiştilor („cerînd acestea multă muncă în răstimp scurt”) se permitea prăşitul în parte, precum şi recoltatul, tot în parte, „spre a se putea culege rodul la vreme”. Iar lotul celor „neîndestulători a-l lucra, ori leneşi, ori doritori a-l preface în fîneţe — să se dea neîntîrziat în stăpînirea altuia, mai harnic...”

Aşadar cultivarea pămîntului obştesc este obligatorie, iar cel ce „îl lucrează cu înşelătorie” sau nu-l lucrează deloc pînă în a treia zi de rusalii a celui de al treilea an justifică prin aceasta pe orice om liber să-i ocupe parcela, respectiv să-şi formuleze pretenţia asupra ei şi să şi-o revendice pe cale legală. În această reglementare — dotată cu un mirabil simţ juridic în a reînvia sau a perpetua străvechea tradiţie a ocupării libere — se include şi vechiul mod al conexiunii dintre proprietate şi muncă, dintre pămîntul cultivabil şi om. Aici pămîntul nu apare ca produs al muncii; el constituie o condiţie naturală, garanţia dreptului la pămînt fiind laborioasa voinţă de a trăi şi apartenenţa de o colectivitate.

Odată cu amurgul feudalismului, sporirea forţelor productive din agricultură, precum şi a populaţiei închide şi viitorul acestei forme de proprietate colectivă. În 1723, precum şi în 1788 se şi votează împărţirea ei definitivă, căci ocupările de

pămînt generează serioase conflicte, ba chiar ciocniri. Totuşi, pămîntul liber de la Bogata se menţine încă pînă în ajunul revoluţiei burghezo-democratice — aprilie 1838 — cînd adunarea generală a scaunului enunţă principiul posesiunii individuale permanente. „Astfel s-a întîmplat — notează Orbán Balázs — că în Bogata (deşi a fost cuprins în hotarul Bădenilor) stăpînesc pămînturi, amestecat, oameni din toate satele, dar mai mult au cei de la Călăraşi şi Bădeni, sate învecinate; însă au pămînt aici şi locuitori din Moldoveneşti şi Vălenii de Arieş, aflate la două leghe depărtare."

Devălmăşia de teren arabil de la Bogata, aflată în proprietatea scaunului, are — în această formă a sa tîrzie de liberă ocupare — o semnificaţie ştiinţifică fără egal şi, de ce n-am recunoaşte: chiar în calitatea sa de tradiţie, ne augmentează conştiinţa propriei valori.

Societatea de la Hurkajuk, deschizătoare de drum

Drept încheiere, fie-ne îngăduit să împărtăşim bucuria şi emoţia de odinioară a bunului Balázs Ferenc, care dă într-adevăr peste un miracol, cînd depistează, tot în scaunul Arieş, rămăşiţele — dar am putea spune şi: forma vie — a sistemului devălmaş cu partaj. „Multe bucăţi de pămînt interesante se află pe lume — scrie el în numărul de vară (anul IV) al revistei „Erdélyi Fiatalok"[5] — iar printre ele nu ocupă nicidecum ultimul loc acel teritoriu denumit ba grădină de legume, ba cînepişte, şi aflat în hotarul comunei Cheia la vreo zece kilometri de oraşul Turda, pe malul stîng al Arieşului." Porţiunea de hotar se numea Hurkajuk sau

Kopta, însuma o suprafaţă de 12 iugăre şi era folosită de către enoriaşii parohiei unitariene, după modelul vărzăriilor, iniştilor şi cînepiştilor organizate drept pămînt din împărţeală, al satului, de pe vremea devălmăşiei. Balázs Ferenc îi datează existenţa din 1798 şi are cunoştinţă despre un registru de procese verbale referitoare la acest teren, deschis în 1881. Într-o lume organizată deja conform principiilor capitaliste, posesiunea colectivă este reglementată la un mod ancestral care creează o ordine raţională: „Întreaga grădină Kopta este împărţită pe «sorţi», fîşii de pămînt de cîte 60—80 stînjeni pătraţi. Cu începere din veacul trecut, numărul acestor loturi este de 270 [...]. Înainte de 1896, fiecare familie poseda cîte 4 «sorţi»; de atunci încoace are, pînă la capăt, cîte 3. Văduvul, după moartea nevestii, îi păstrează pe toţi trei; văduva, numai unul. Celelalte loturi — sau în caz de deces, toate — trec în posesia obştei, spre a fi din nou împărţite. Persoanele necăsătorite, indiferent de vîrstă, nu pot avea pretenţii la nici un lot. Toate [...] familiile noi din parohie pot revendica de asemenea 3 «sorţi» în Kopta.” Colectivitatea grădinii de legume are un comitet executiv ales, care îi pune pe membrii colectivităţii să facă brazde de hotărnicie, împrejmuiri, drumuri şi lucrări de prevenire a inundaţiilor.

Balázs Ferenc menţionează şi faptul că „În hotarul deluros de la Cheia grădinăritul este cu putinţă numai pe această bucată de pămînt” — şi putem să adăugăm că în primul rînd tocmai acest fapt explică supravieţuirea uluitor de tenace a ancestralului sistem. Fenomenul indică însă şi realitatea că în oamenii muncii din această zonă trăieşte o durabilă tradiţie a conştiinţei de colectivitate, dimpreună cu amintirea nu chiar atît de îndepărtată a autodeterminării capabile să slujească binele obştesc.

Bazat pe orientarea sistemului Kopta al Societății de la Hurkajuk, Balázs Ferenc — care a cutreierat lumea întreagă, dornic fiind de o formă de viaţă mai pe măsura omului — analizează în multe puncte esenţiale relaţia dintre pămînt şi om, ajungînd la concluzia că exemplul de la Cheia „se bazează pe principiul conform căruia dreptul de proprietate asupra pămîntului nu aparţine indivizilor, ci colectivităţii. Este incontestabil că, datorită unor puncte de vedere universale, o altă concepţie nu poate fi acceptată ca justificată şi dreaptă." Reînviind trecutul scaunului Arieş, poate cel mai puţin dezvăluit şi foarte neglijat, noi înşine am evocat de asemenea pilda strămoşilor care ştiau să trăiască în colectivitate, erau capabili să înfăptuiască ordinea într-însa şi, în convieţuirea lor omenească, năzuiau către adevăruri universale.

1968

STRĂMOŞI ŞI MORAVURI ÎN SCAUNUL FILIAL CRISTUR

Analiza etică, referitoare la oamenii de odinioară, la strămoşi, nu poate urma încă, astăzi, cale bătută.[1] Relevarea conştiinţelor determinate de existenţă — sau, mai precis şi mai sumar: relevarea universului moral al poporului de agricultori secui din orînduirea vieţii feudale — este una din datoriile moştenite de către generaţia istoricilor marxişti de azi.

Pentru a putea vedea mai just societatea şi pe cei ce trăiesc într-însa, trebuie să cunoaştem *ierarhia valorică* pe care a stabilit-o, drept etalon, omul dornic de a-şi satisface necesităţile şi de a se autorealiza. Cum s-a format această ierarhie valorică, ce anume a menţinut-o şi datorită cărei cauze s-a modificat; cum s-a formulat sistemul normelor dirigente ale vieţii; în ce măsură oamenii s-au opus normelor morale dintotdeauna, „tablelor legii", consacrate de epocă drept săpate în piatră — toate acestea trebuie elucidate de acum încolo.

Este mai uşor de sesizat antagonismul dintre cerinţa socială şi atitudinea omului, care îmbracă forma păcatului, a culpei; ca atare, pricinuieşte o reacţie socială iar aceasta poate rămîne consemnată în scris, oferind astfel o pistă cercetătorului dornic

să cunoască ierarhia valorică, normele, sentimentul vital, mentalitatea din trecut şi multe alte fenomene atît de greu de pus în lumină, pînă şi astăzi.

Trebuie căutate aşadar izvoarele istorice care consemnează faptele nedemne, josnice, rele, dăunătoare colectivităţii, penibile. Aceste consemnări scrise reflectă nu o dată şi identitatea autorului sentinţei, interesele în apărarea cărora el aplică pedeapsa, ierarhia pe care o stabileşte printre cei ce greşesc împotriva normelor morale, categoriile de culpă considerate grave sau scuzabile. Răspunsul la întrebările noastre — chiar dacă rămîne numai fragmentar — ni-l dau procesele verbale întocmite de către forurile justiţiare ale organelor puterii bisericeşti şi de stat.

A insista în amănunt asupra motivelor pentru care este lacunară şi unilaterală imaginea universului moral conturabilă de pildă pe baza proceselor verbale ale justiţiei scaunului, ar însemna să divagăm prea departe. Semnalăm aici doar o singură idee: în lumea feudală, închegată din formaţiuni colective, aceste colectivităţi — începînd de la familie şi pînă la sat — rezolvă foarte multe probleme pe temeiul dreptului lor de autodeterminare internă. Reconstruirea sentimentelor şi judecăţilor din trecut este dificilă aşadar şi din motivul că în colectivităţile celor ce au nevoie unii de alţii, celor ce se ajută reciproc la nevoie, celor ce convieţuiesc mai strîns puterea respectivă a opiniei publice este vităţii, sau poate chiar pedeapsa ei excomunicativă, foarte mare — iar condamnarea, dispreţul colecti- *nu se consemnează în scris*.

Deşi le ştim toate acestea, trebuie să începem experimentul. Apt unui început ni se pare unul din procesele verbale păstrate în arhiva familiei Matskási.[2] Pe baza dispoziţiei guberniului regal,

demnitarii scaunului Odorhei vizitează satele aflate „în cuprinsul scaunului filial Cristur” şi, pe baza a 14 întrebări, îi investighează pe culpabili. În faţa „Comisiei circulatorii” formulează acuze primarul satului, notarul, juraţii şi alţi oameni cu prestigiu: secui liberi, iobagi, ba, pe alocuri, şi nemeşi.[3] Cei ce, cîntăriţi fiind, au fost găsiţi prea uşori, se înfăţişează comisiei, care cercetează, decide şi pedepseşte tot ceea ce i s-a putut imputa oricui în anii din urmă. *Acţiunea începe la 10 aprilie 1823 şi se încheie pe la jumătatea lui iunie.* Există sate — Beteşti, Nicoleni, Chedia Mică, Cecheşti — unde, conform procesului verbal, nu este şi nu a fost nici un fel de culpă morală. În realitate, satul se opune imixtiunii, rezervîndu-şi în exclusivitate dreptul de a judeca. În unele comune, comisia termină repede, rezolvînd într-o singură zi chiar şi mai multe sate învecinate; în alte părţi cercetările durează îndelung. Oricum, în cadrul lucrărilor oficiale se întocmeşte statistica de moravuri a 38 localităţi — inclusiv oraşul Cristur — document de mare valoare şi pentru faptul că cuprinde un material complet şi unitar în timp şi spaţiu.

*

În prima grupă de întrebări figurează beţia, încăierările, înjuratul, fumatul pipei şi alte culpe de acest gen ale elementelor turbulente. Comisia cercetează un total de 163 cazuri.[4]

În douăzeci de sate au fost traşi la răspundere, ca *beţivi*, 43 de inşi. Este vorba de cei ce întrec măsura, căci altminteri bea foarte multă lume: veniturile cîrciumilor senioriale sau de altă apartenenţă sînt pretutindeni mari; grijile tot mai multe, mizeria generează dorinţa unor clipe mai degajate; munca dură, de iarnă, clăcile şi administrarea lu-

Turbulenţi

Localitatea	Beţivi	Bătăuşi Ocazio-nali	Bătăuşi Noto-rii	Înjură	Fumează pipă
Porumbenii Mari	1	4	—	1	—
Porumbenii Mici	1	—	1	1	—
Rugăneşti	—	—	1	1	—
Şimoneşti	—	1	—	—	—
Filiaş	—	—	—	1	—
Bodogaia	2	—	1	1	8
Goagiu	3	—	—	6	—
Medişorul Mare	1	1	1	1	15
Secuieni	3	—	—	2	2
Cristurul Secuiesc oraş	2	—	13	1	1
Tima	1	—	—	2	1
Cristurul Secuiesc sat	4	—	2	2	7
Eliseni	5	—	—	1	1
Cobăteşti	1	—	—	1	—
Tărceşti	2	—	—	—	—
Firtănuş	2	—	—	1	2
Şoimuşul Mic	1	3	1	4	2
Şoimuşul Mare	1	—	—	1	3
Jacodu	—	—	1	1	3
Sălaşuri	1	—	—	—	—
Veţca	5	—	—	5	—
Bordoşiu	—	—	—	1	—
Roua	2	—	1	2	2
Bezid	4	—	—	1	—
Bezidul Nou	—	—	—	2	—
Crişeni	1	1	1	1	—
Total	43	10	23	40	47

crărilor publice se încheie de asemenea între pahare. Majoritatea acestor ocazii reprezintă întruniri ce respectă anumite forme şi, fireşte, nu pot fi condamnate tocmai de către aceia în felul cărora de viaţă ele sînt de asemenea obiceiuri permanente. Culpabil este calificat deci numai cel ce „se pierde”, dăunînd familiei şi satului.

Locul întîi în materie de turbulenţă şi, implicit, de beţie, îl ocupă oşteanul cu „obşit” (lăsat la vatră). În 1764 scaunul filial Cristur a fost absolvit de serviciul militar grăniceresc, deoarece scaunul Odorhei ştiuse să opună o rezistenţă dîrză şi inteligentă. În schimb a trebuit să suporte — drept răzbunare — sarcina mult sporită a întreţinerii şi prinsului soldaţilor.[5] Conducătorii satelor puneau dintru bun început să fie prinşi flăcăii mai greu de ţinut în frîu, din sărăcime. Bărbaţii cu „obşit” reîntorşi dintr-un îndelungat serviciu militar sau chiar din războaiele napoleoniene se integrau anevoie în universul ermetic al colectivităţii săteşti, în severul său sistem moral. Mulţi nu-şi găseau locul în vechea formă de viaţă ancestrală, pentru simplul motiv că nu mai aveau posibilitatea de a-şi întemeia nici gospodărie bine orînduită, nici familie. De aceea mulţi dintre ei vagabondează, cutreieră locurile unde se adună mulţimi, ba chiar se dedau şi la furt — precum nu sînt o raritate nici cei ce (în lipsa unei tovarăşe de viaţă potrivită lor) duc un trai scandalos şi lipsit de credinţă.

La Crişeni, localnicii declară despre Barabás János că este beţiv, înjură, se leagă de toată lumea: „Ocăreşte pe Dumnezeu, Cris[tos] şi Sfînta Fecioară; în afară de aceasta nu se duce nicicînd la biserică, n-are Dumnezeu. Beat fiind, i-a căsăpit iapa lui Istvánfi Ádám în însăşi ograda acestuia, apoi a tras-o în uliţă şi i-a plătit-o. Se teme satul că îl mistuie cu foc.” De asemenea se poartă rău

cu propria-i mamă, pradă hotarul, ba poate fi bănuit şi de furt. Caracteristic faptul că Barabás János este retrimis la „Reghiment” ca „să nu i se mai dee drumul acasă.” La Porumbeii Mici, depoziţiile arată despre oşteanul cu „obşit” Sófalvi János, că „atunci cînd vine aici în sat, după hoinărelile sale, are nărav de se bate şi ameninţă, încît pe drept cuvînt ne putem teme că aprinde satul. Şi acuma-i dus hoinar.” Un camarad de-al său de la Medişorul Mare fuge din faţa comisiei.

Pe lîngă bărbaţii scoşi din felul de viaţă al colectivităţii săteşti şi incapabili să se reintegreze, ţiganii — refractari statornicirii într-un anumit loc precum şi agriculturii — pricinuiesc de asemenea destul de multă bătaie de cap[6]. Mulţi dintre ei sînt beţivi, uneori chiar soţ şi soţie — sau toţi aşa cum se întîmplă în satul Crişturul Secuiesc („ţiganii soaţei lui Bethlen János”).

Elementele turbulente: cei deprinşi cu altă formă de viaţă şi cei încă neobişnuiţi cu orînduiala aşezărilor — oştenii cu „obşit” şi ţiganii — îşi găsesc companioni şi printre sătenii aşezaţi la rosturile lor. „Este un secui liber, pe nume Szöke Ferenc — se consemnează la Porumbenii Mari — carele s-au cufundat în beţivănie, dară altă maliţie nu are.”

Pedeapsa este în general indulgentă. Cei ajunşi pe banca acuzaţilor doar ca beţivi sînt admonestaţi, dojeniţi şi li se ia cuvîntul că se vor abţine de la băutură — dar se dă de ştire şi în sat să nu îndrăznească nimenea a le da „băutură de beţie” sub sancţiunea unei amenzi de 12 florini. În acelaşi fel scapă şi firtănuşenii care „nu beau nici cît să le strice copiilor”.

Fiind prima dată cînd vorbim despre sentinţe, trebuie să menţionăm aici, cu caracter general, cîteva din trăsăturile lor specifice. Beţivii aflaţi şi în altă

vină sînt escortaţi la arestul din Odorhei — iar această detenţiune de mai multe zile este considerată o pedeapsă foarte gravă. Altora li se dau 24, 12 sau 6 ore de arest şi, în cîteva cazuri, se hotărăşte că pedeapsa este a se efectua la casa judelui, deţinutul primind drept hrană numai pîine şi apă. Aceasta este o pedeapsă pentru secuii liberi, dar nu scapă de ea nici nobilii de rînd — şi preferă să o suporte, spre a nu se ajunge la o formă de chemare în judecată mult mai gravă: acţiunea publică, cunoscută pe atunci sub denumirea de *fiscalis actio.* Pedeapsa iobagului este bătaia cu beţe: 24, 12, sau, mai rar, 6 „ciomege"; pentru femei şi fete tot atîtea lovituri de bici. Nobilii mai înstăriţi, mai cu vază, sînt pedepsiţi conform „Constituţiei" scaunului, unora intentîndu-li-se chiar *fiscalis actio* însă mulţi scapă cu un simplu avertisment, chiar şi în cazul unor culpe serioase. Aşadar, şi în acest domeniu se promovează concepţia ierarhică a societăţii.

Dacă scădem din totalul tabelului statistic numărul de 13 ţigani din oraşul Cristur, rezultă, pentru categoria *bătăuşi,* o cifră foarte mică: 10 persoane care îşi atacă semenii mai ades şi 10 care o fac doar ocazional.

Şi în acest caz oştenii şi ţiganii sînt prezenţi în rîndurile celor ce pricinuiesc constant turburări. (Despre menţionaţii locuitori din Cristur se consemnează că „ţiganii domniei sale Biró József sînt îndeobşte foarte bătăuşi; nu de mult l-au bătut pe dumnealui Mohos Antal.")

Dificultăţi creează şi înfrînarea cîte unui îngîmfat reprezentant al micii nobilimi. Printre aceştia se numără Buh Mihály, care „obişnuieşte să se bată, şi anume era cît pe ce să-l ucidă pe Varga János; trage cu puşca de la fereastră şi dă năvală peste casele altora, la vreme de noapte..." Într-un singur caz se înregistrează încăierea unor flăcăi care

fac pe grozavii, cum obişnuiesc tinerii — menţionîndu-se totodată drept cauză „beţia pricinuită de băutură, cu care nu sînt deprinşi.” Printre bătăuşi se găsesc şi femei. La Şimoneşti „Varga István, denpreună cu muierea sa l-au bătut pe frăţîne-său Varga János, sîngerîndu-l şi spărgîndu-i capul”, iar la Medişorul Mare „nevasta lui Ambrus Péter au hărtănit-o de curînd pe nevasta lui Ambrus Mózes”.

Judecătorii se străduiesc să facă pace între rude. În general, pedeapsa alternează şi aici în felul menţionat mai sus, dar în cazul acesta nu este gravă, nedepăşind 12 ore de arest sau 12 beţe. Mulţi — de pildă cei ce s-au lăsat o singură dată pradă mîniei, sau cei ce regretă sincer — scapă cu o admonestare. Totuşi „durerea” părţii lezate trebuie plătită.

Printre cei ce *înjură* îi găsim şi pe beţivii şi bătăuşii deja arătaţi. În felul acesta, numărul lor sporeşte la 40. Înseşi legile săteşti îi consideră vinovaţi pe cei nărăviţi la înjurături. În scaunul Odorhei, hotărîrea aferentă cea mai timpurie — datînd din 1663 — provine din Mihăileni: „dacă cineva ocăreşte, să-i fie toties quoties de doi bani; iar dacă suduie de dracu ori cu altele asemenea, neîngăduite de Dumnezeu, gloaba sa este toties quoties un florin...”[7]. Statutul scaunului din 1727[8] prevede pedeapsa butucului pentru cei care înjură din întîmplare, mînie sau la beţie. În cazul unui ţigan din Rugăneşti, comisia scaunului filial Cristur hotărăşte drept pedeapsă, în 1823, tot butucul, prevăzînd totodată 12 sau 24 beţe pentru cazul că delincventul nu s-ar îndrepta, iar în situaţie extremă, închisoarea scaunului de la Odorhei. Aceeaşi comisie acordă şi clemenţă, de exemplu omului liber Török Pál din Filiaş, deşi acesta „obişnuieşte să înjure crunt, cînd se îmbată.” Török prezintă şi un chezaş ca garanţie că se va îndrepta, şi scapă astfel de pedeapsă. În general însă detenţiunea sau bătaia li se aplică per-

soanelor care înjură şi ocărăsc, atunci cînd frecvenţa acestor deprinderi este notorie.

Fumătorii de pipă sînt de asemenea citaţi în faţa comisiei, sub acuza turbulenţei. Într-adevăr, clădirile de lemn cu acoperiş de paie sau şindrilă iau foc cu multă uşurinţă; de aceea, disciplinarea fumătorilor constituie un interes public. Reglementarea scaunală din 1727 interzice de asemenea fumatul în grădina şopronului cu fîn, în bătătură, pe stradă, pedepsindu-i pe nesupuşi cu o amendă de 12 dinari.[9] În 38 localităţi se semnalează 47 fumători nedisciplinaţi, care pun jăraticul pe lulea în grajd, în coteţ, în şopron, în bătătură sau pe stradă. Conform unei depoziţii din Cristuru Secuiesc, „Măria sa Biró József trage din pipă, neîngrădit, pretutindenea, fără să-i pese de cineva; deci şi ţiganii domniei sale trag din pipă fără teamă oriunde, puind pe lulea tăciuni cît aluna." Trei locuitori din Bodogaia invocă drept scuză că „atunci (respectivii sînt citaţi pentru o culpă mai veche) fumatul pipei nu era oprit cu atîta străşnicie ca acum." În schimb în 1823 omul care primejduieşte colectivitatea făcîndu-şi un gust al său este de-acum pedepsit cu mare severitate: nobililor li se aplică prevederile din „constituţia" scaunului, oamenii liberi primesc 12 ore arest, iar iobagii 24, 12 sau 6 beţe.

*

O altă grupă de întrebări îi vizează pe vagabonzi, *hoţi*, tăinuitori, pe cei ce strică pădurea şi pradă hotarul. (M=mai mulţi — fără cifră precizată).

Autorităţile aduc legi severe împotriva celor înstrăinaţi de categoria obişnuită să trăiască de pe urma muncii sale[10], iar opinia publică a colectivităţii săteşti îi condamnă şi ea. Deşi sărăcimea nu lipseşte, numărul celor ahtiaţi de bunurile altora este redus. Evocînd şi cazurile din trecut, persoanele

Hoţi — prădalnici

Localitatea	Vagabonzi	Tăinuitori	Hoţi	Păgubitori ai pădurii	Prădalnici ai hotarului	Proprietari de capre
Porumbenii Mici	2	—	—	—	—	—
Rugăneşti	1	—	1	2	—	—
Şimoneşti	—	—	—	M	—	—
Bogodaia	—	—	—	—	—	1
Avrămeşti	—	1	—	—	—	—
Andreeni	—	—	1	—	—	—
Goagiu	—	—	—	—	1	—
Turdeni	—	—	—	—	—	M
Medişorul Mare	—	—	—	M	—	—
Cristuru Secuiesc oraş	—	—	M	—	—	—
Tima	—	—	—	5	—	5
Cristuru Secuiesc sat	M	—	—	—	—	—
Cobăteşti	—	—	1	—	—	—
Tărceşti	—	—	—	—	—	7
Firtănuş	—	—	—	M	—	M
Şoimuşul Mic	1	—	3	M	3	—
Şoimuşul Mare	—	—	—	—	4	—
Jacodu	—	—	—	6	7	—
Sălaşuri	—	—	1	4	—	—
Veţca	—	—	4	—	—	—
Bordoşu	—	—	—	1	—	5
Roua	—	—	4	—	4	—
Bezid	—	—	—	6	5	—
Bezidul Nou	—	1	6	—	—	—
Crişeni	—	—	1	M	7	—
	4	2	22	24	31	18

chestionate îşi pot aminti în total de 22 furturi. Printre acestea figurează cîţiva stupi de albine, puţină miere, făină, lînă toarsă, o cergă sau piatră scoasă din carieră. „Se fură” şi porci — dar iese la iveală că animalele s-au rătăcit doar printre porcii împricinaţilor, iar cei patru bărbaţi din Roua protestează disperaţi, susţinînd că ei nu sînt oameni care să se dedea la furtişaguri. Hoţi adevăraţi se dovedesc a fi doi: nevasta lui Balás István din Sălaşuri şi Trutza Thódor din Veţca. Cea dintîi a furat pînză de la taraba unui meşteşugar sas din Sighişoara, în timpul unui tîrg, şi anume cu ajutorul a trei ţigănci din Veţca. În numele satului Sălaşuri, trei persoane declară sub jurămînt că „încă înainte de aceasta, găsindu-se la ea cornul unei vaci furate, o au plătit; furînd o gîscă, i-a sucit gîtul şi o au azvîrlit în pod, dară găsindu-se mărturie sîngele, o au plătit. Mai acum vreo 16 ani a furat pînză de la Cristur. Ţiganii îi sînt atîta de dragi, încît mănîncă şi bea, stă la taclale şi ţine prieteşug cu ei.”

Despre Trutza Tódor aflăm că a furat în tîrgul de la Cristur; şi-a însuşit şi trei cai, precum şi miei; era prieten cu „hoţii cei mari” de prin împrejurimi.

Nu e lipsită de interes nici acuitatea cu care este observat, în sate, fiecare membru al colectivităţii, şi nici constatarea că datorită acestui „control” este deosebit de greu să trăieşti ca hoţ, inducînd în eroare pe alţii. Menţionatul furt de pînză s-a elucidat şi el datorită împrejurării că nevasta lui Balás a fost văzută, după tîrgul din Fîntînele, ducînd tratative cu ţigăncile, în marginea satului. Cît despre Trutza el a fost văzut la han în tovărăşia lui Bálint Bandi, hoţ de mare notorietate din Pipea şi a lui Nagy György din Viforoasa. La interogatoriu, martorii arată că Trutza l-a salutat pe Bálint în felul următor: „Servus Bandi, dragă prietene. L-a îmbrăţişat, l-a sărutat şi i-a zis Thodor lui Bálint Bandi:

dai un pahar de vin?, la care Bandi a răspuns: dau, cum să nu, dacă dai şi tu. După care au stat la petrecere în făgădău vreme ca de-un ceas.” Ce-i drept, Nagy György susţinea că este tîrgumureşan, dar în curînd i-au furat preotului trei cai si doi miei, iar atunci a ieşit la iveală că e din Viforoasa şi de asemenea hoţ. Într-adevăr, a încercat să vîndă la Sîngeorzul de Pădure două piei de miel, prin intermediul argatului său, dar negustorul ştia că Nagy György nu avusese miei negri şi albi, de felul celor oferiţi; juraţii porniţi pe această urmă declară că „şi de aici am tras încredinţare că Nagy György, Báli[nt] Bandi şi Trutza Thodor sînt mari hoţi cu toţii.” Cu altă ocazie, Trutza este observat noaptea, în vechea groapă de var de lîngă „ţintirimul” din Veţca, pe cînd făcea împărţeala lucrurilor furate de la tîrgul din Cristur; de asemenea, în pădurea Sighişoarei, este interceptată o dispută dintre Trutza şi Latzkó Kata, ibovnica lui („... s-au sfădit, nu ştiu din ce anume; ci, sfădindu-se, Latzkó Kata i-au spus lui Trutza Thodor: de ce i-ai dat marfa mea cumnatului tău Csatlós János din Bordoşiu, că-l ştim a fi hoţ. Apoi iară a strigat: taci, mă, hoţ de cai, că şi calul popii tu l-ai furat. Latzkó Kata îl bătea pe Trutza şi-l trăgea de păr, dară Trutza n-a scos totuşi o vorbă.”)

Satul îi remarcă şi pe indivizii care circulă prea mult fără o motivaţie suficientă, pe vagabonzi[11], pe „pribegi”. La Rugăneşti, oşteanul lăsat la vatră Gothárd István — lipsit de gospodărie — „obişnuieşte să pribegească uneori cîte o jumătate de an”. La Porumbenii Mici există un secui liber, pe nume Vékás János, „care lipseşte vara din sat cîte două-trei săptămîni. Nimenea nu ştie pe unde umblă; şi este bănuială că nu umblă pe căi cinstite.” Dregătorii scaunului interzic libera circulaţie a unor asemenea persoane. „Fără ştirea notarului de sat să nu îmble

şi dator este a-şi dobîndi scrisoare de păsuş de la acesta — iar cînd se întoarce acasă, are a-şi face întotdeauna dovezile faţă de notar.”

Cu totul altă lume este aceea a *prădalnicilor pădurii şi hotarului*. Din această categorie ajung în faţa comisiei în total 55 persoane, iar în două-trei cazuri se semnalează doar că mai mulţi inşi au „stricat” pădurea.

Statutele săteşti proteguiesc pădurea cu opreliște a satului împotriva „stricătorilor” prin reglementări amănunţite. Însă, de secole în şir, terenul arabil se obţine prin defrişarea pădurii, aşa că numeroşi locuitori din Crişeni, Şoimuşul Mic, Firtănuş, Medişorul Mare, Tima continuă să mai „usuce” pădure încă şi în preajma anului 1823. La Firtănuş „mai tot satul a pustiit şi a tăiat o pădure ce se cheamă Saramás, ca s-o aibă tăietură.” Cîţiva oameni din Bezid, Jacodu şi Rugăneşti au tăiat stejar din pădurea oprită.[12] Locuitorii din Şimoneşti se plîng că „aici au sporit atîţia lingurari, încît pădurea noastră fiind pustiită nu [...] îi poate ţine, barem că aici n-ar fi îngăduit să steie în sat mai mult de trei perechi de ţigani.”[13] În general, „prevaricatorii” pădurilor sînt pedepsiţi conform statutului sătesc local, însă de data aceasta — dorind să statuţeze exemplu — comisia hotărăşte chiar bătaia pentru cei ce pricinuiesc pagube cu frecvenţă mai mare, dă amenzi în bani şi strămută o parte din ţiganii de la Şimoneşti în alte localităţi, mai bogate în păduri.

În satul din epoca feudalismului, unde asigurarea bazei furajere era pentru agricultor şi pentru crescătorul de animale o grijă de proporţii aproape inimaginabile astăzi[14], hotarul cultivat este în permanenţă primejduit; însă persoanele care îşi furajează vitele pe ascuns, mînîndu-le la fîn sau la otavă cu ocazia păşunatului de noapte, o fac adesea numai ca să-şi demonstreze îndrăzneala şi nici „judecata” nu

califică fapta lor întotdeauna drept decădere morală. În schimb, sînt obligaţi să plătească paguba pricinuită intenţionat, precum şi amenda. Există şi persoane care practică sistematic păgubirea hotarului. Printre ele se numără Koncz István din Bezid, ale cărui vite „au umblat toată primăvara, slobode, în semănături" şi, tot acolo, Mester Józsi, ai cărui cai şi porci au păgubit liberi hotarul, („temîndu-se de el toţi oamenii"). Barabás János din Crişeni „are poartă «hoţească» în capătul grădinei sale şi-şi sloboade pe acolo caii în semănături". Există gospodari care nici nu-şi trimit vitele la cireadă, într-atît s-au deprins să le hrănească pe hotar. Aceştia însă — fiind de asemenea ostili colectivităţii şi dornici să se îmbogăţească în dauna altora — sînt pedepsiţi cu asprime, aplicîndu-li-se amendă, detenţiune sau bătaie, fiecăruia pe măsura „condiţiei" sale.

Comisia se ocupă aparte de *proprietarii de capre,* întrucît lor le revine un rol de seamă în distrugerea pădurilor[15], iar legea silvică a lui Iosif al II-lea, precum şi numeroase statute săteşti promovează împotriva lor măsuri de protecţie a patrimoniului silvic. La Tărceşti, Bordoşiu, Turdeni, Bodogaia şi în alte localităţi sînt peste măsură de multe capre. Conform hotărîrii, nici săracii nu pot ţine mai mult de 2—3 exemplare. Prisosul trebuie vîndut în termen de 15 zile, iar oponenţilor li se vor confisca animalele. Nu mai trebuie să specificăm că aici nu este vorba de încălcarea unor principii ale moralei, ci numai de formularea unor criterii izvorîte din grija faţă de viitor.

*

În ochii autorităţilor superioare, *persoanele care nu frecventează cu asiduitate biserica* sînt elemente renitente: neglijarea bisericii este calificată deci drept atitudine punibilă.

Trăitori fără credinţă şi respect

Localitatea	Nu frecventează biserica	Nu-şi respectă părinţii	Se poartă rău cu copiii lor
Porumbenii Mici	2	2	—
Rugăneşti	—	—	1
Şimoneşti	1	—	—
Filiaş	3	—	—
Bodogaia	1	—	—
Secuieni	6	1	1
Tima	2	—	—
Cristuru Secuiesc sat	—	3	—
Elisani	—	2	—
Firtănuş	2	—	—
Şoimuşul Mare	—	1	—
Jacodu	2	1	—
Sălaşuri	2	—	—
Veţca	1	—	—
Roua	—	1	—
Crişeni	1	1	—
Total	23	12	2

Unsprezece sate totalizează 23 de persoane aflate în asemenea „culpă morală”. Printre aceste persoane găsim foşti deţinuţi, osteni lăsaţi la vatră din categoria turbulenţilor, bătrîni neputincioşi care „n-au avut putinţa din pricina beteşugurilor” sau persoane certate cu preotul. Fireşte, nimeni nu invocă drept motiv indiferenţa religioasă sau chiar ateismul, atunci cînd este tras la răspundere pentru

că merge rar la biserică. Însă Péter László din Şimoneşti n-a mai luat împărtăşanie de 16 ani şi nici nu se prezintă în faţa comisiei, cînd este citat. Demnitarii scaunului îl pedepsesc cu o amendă de 12 florini. La Filiaşi, soţia lui Fazekas János, Incze Judith şi Incze Rákhel nu numai că „nu cercetează biserica, dar nici măcar nu ştiu de ce credinţă sînt". În fond însă, cadrul bisericesc cuprinde atît de strîns viaţa omului din lumea feudală, încît nici măcar cei pentru care ascultarea predicii de duminică este doar obişnuinţă sau plicticoasă obligaţie nu pot îndrăzni să se opună credinţei obşteşti. O femeie are de suportat 12 lovituri de bici şi există nobili ameninţaţi de *„fiscalis actio"* din pricină că nu frecventează biserica.

Ştim şi din alte surse că, dacă omul era dator să fie fidel bisericii, nu mai puţin dator era copilul *să-şi respecte părinţii*, să li se supună şi să aibă toată consideraţiunea faţă de ei — fireşte, chiar şi după ce devenea adult.[16] În opt sate se găsesc totuşi 12 oameni citaţi în faţa comisiei pentru această vină. De exemplu, la Cristuru Secuiesc sat trei bărbaţi sînt traşi la răspundere pentru că se poartă necuviincios cu părinţii, îşi bat mama ori „şi-au îmbrîncit" tatăl. În hotărîrea comisiei se arată că „Deoarece copiilor nu le este îngăduit în nici o împrejurare să-şi mîhnească părinţii, şi cu atît mai puţin să se poarte necuviincios cu ei", vinovaţii sînt pedepsiţi cu 24 ore arest şi li se impune să-şi ia obligaţia — garantată de chezaşi — că în viitor au să le dea cinstirea cuvenită. La Jacodu, Birton István este reclamat de mama sa vîrstnică, pentru nesupunere şi tratament dur. Din această cauză, inculpatul trebuie să stea 24 de ore în butuci, la casa primarului — şi este eliberat de acolo numai pe chezăşie.

Există însă şi situaţii familiale în care de pildă mama vitregă îi face zile amare feciorului. La Ru-

găneşti, Varró Zsigmond a divorţat de prima soţie, în schimb a doua este „o femeie clonţoasă, nărăvită la sudalme şi cu purtări rele” care „îl întărîtă pe tătîne-său şi-l pune să-l bată, iar ea însăşi îl ocăreşte şi-l năpăstuieşte” pe fiul său vitreg Ferenc (pe cînd seniorul moşier nu-i îngăduie să plece argat, deoarece — fiind forţă de muncă — a primit gospodăria dimpreună cu tatăl său). Bozogán János din Secuieni îşi brutalizează de asemenea fiul. Aşadar, ordinea interioară şi pacea familiei se tulbură, iar funcţia sa firească — educarea îngrijită, formarea copiilor sub semnul dragostei — lipseşte pe alocuri; uneori generaţiile sînt împinse pe poziţii antagoniste şi în conflicte, prin valuri de ură generate de mînie şi de animozităţile survenite din cauza strînsei convieţuiri.

În final, trebuie să-i amintim şi pe cei calificaţi drept destrăbălaţi, adică drept oameni care nu-şi pun frîu pornirilor, care „strică” viaţa familială, trăiesc „fără credinţă” — necununaţi — sau „în desfrîu”, pe motiv că au născut copii extraconjugali.

Destrăbălaţi

Localitatea	Au păcătuit: o dată	de 2 ori	de mai multe ori	Au stricat căsnicii	Trăiesc necununaţi	Duc un trai de ruşine	Suferă de boală
Şimoneşti	—	—	—	—	2	—	3
Filiaș	3	3	1	—	—	—	—
Bodogaia	—	—	—	—	1	—	—
Andreieni	1	1	—	—	—	—	—
Goagiu	3	—	—	1	7	—	—
Turdeni	2	—	—	1	1	1	—
Medişorul Mare	1	—	—	—	—	—	—

Localitatea	Au păcătuit: o dată	de 2 ori	de mai multe ori	Au stricat căsnicii	Trăiesc necununaţi	Duc un trai de ruşine	Suferă de boală
Secuieni	3	—	—	1	—	—	—
Tima	1	2	—	—	4	—	—
Cristuru Secuiesc sat	3	3	—	2	—	—	4
Eliseni	4	1	—	2	—	1	—
Cobăteşti	—	—	1	—	—	—	—
Tărceşti	1	—	—	—	—	3	1
Cădaciu	—	1	—	—	1	—	—
Firtănuş	1	2	1	2	1	1	—
Şoimuşu Mic	6	1	—	—	3	1	—
Şoimuşu Mare	3	1	—	—	—	—	—
Jacodu	5	—	1	1	—	—	—
Sălaşuri	—	1	—	—	—	—	—
Veţca	—	—	—	—	—	2	—
Cibu	1	—	—	—	—	—	—
Bezid	6	1	—	1	—	—	—
Bezidul Nou	3	—	—	—	—	1	—
Crişeni	1	—	—	—	—	—	—
Total	48	17	4	11	21	10	8
		69					

Se iau numeroase măsuri pentru înfrînarea tineretului. În menţionatul statut scaunal se spune printre altele: „Deoarece din plîngerile multora se află cum că confluxul tineretului sătesc, flăcăi şi fete, sub titulo şezătoare de tors, pricinuieşte, noaptea, prin sate, o seamă de răutăţi, uşurătăţi şi deşertăciuni, bătăi, cruzimi şi săvîrşirea unor desfrînări, s-a hotărît [pedepsirea] celor ce ţin locurile acestor confluxuri care prilejuiesc asemenea destrăbă-

lări... Iară tinerii care săvîrşesc asemenea deşertăciuni în acele locuri, fiind ridicaţi, să fie puşi la butuc de către juzii satelor şi juraţii lor, ţinîndu-se acolo pînă ce iese din biserică adunarea enoriaşilor.”[17] Dansul şi petrecerile sînt puse şi alteori, în alte locuri, sub interdicţie, numai pentru ca tinerii să nu aibă prilej de a comite excese.

Totuşi, numărul copiilor nelegitimi este destul de mare. În 21 sate au ajuns în faţa comisiei 69 fete seduse. Kővári László — deşi nu îşi asumă răspunderea pentru exactitatea datelor — publică în 1847[18] că numărul copiilor nelegitimi atinge valoarea cea mai înaltă în scaunele secuieşti; surprinzător este faptul că fenomenul se aseamănă cu situaţia din scaunele săseşti şi exprimă o emulaţie pentru dobîndirea întîietăţii în acest domeniu. Chiar dacă se ajunge la o asemenea constatare numai datorită unei evidenţe mai sistematice, trebuie să ţinem cont de fenomen, drept unul cu caracter social.

*

Interogatoriile stabilesc că 48 dintre mamele nemăritate au născut copii nelegitimi o singură dată, 17 de două ori, iar 4 de mai multe ori. Acestea din urmă indică fără-ndoială categoria deja declasată din punct de vedere moral. Unele dintre fetele cu un singur copil se plîng că au fost ademenite cu făgăduieli, şi înşelate. Există şi cazuri cînd, ulterior, flăcăul s-a căsătorit cu partenera. În tot cazul, fetele care au rămas la un singur „accident” însă atestă pe urmă un comportament onorabil erau „absolvate”, scoase de sub acuză şi doar admonestate — fireşte, numai în cazul că acceptau „ecclesia”, mărturisirea şi pocăinţa publică în faţa autorităţii bisericeşti. Cu toate acestea, cinci dintre ele trebuie să suporte 6—12 bice şi 6 ore de arest. Uneia din delincvente i se impune să facă „ecclesia”. Iar alteia

— care a satisfăcut, ce-i drept, porunca bisericească, dar a continuat să primească vizitele flăcăului — i se dau drept pedeapsă 12 bice. Cele 17 fete cu 2 copii nelegitimi au trebuit să suporte cîte 12 bice; una s-a ales cu 24, iar alta cu arest în plus, iar fetei de nobil i s-a intentat *„fiscalis actio”*. Cele cu cîte trei copii nelegitimi au primit 12—24 bice şi arest. Despre o fată din Firtănuş s-a consemnat că „a făcut ecclesie de trei ori, dovedind că aşa este, însă aceasta nu poate trece drept ispăşire, cu atît mai vîrtos că a făcut trei copii din flori şi nu s-a îndreptat; de aceea să izbăvească cu 24 ceasuri de arest şi 24 bice în văzul lumii.” Pe lîngă pedepsele severe ale fetelor cu „pui de pripas”, pedepsele pentru bărbaţi figurează doar rapsodic. Ei nici nu sînt nominalizaţi, iar cînd sînt, pedeapsa lipseşte în numeroase cazuri. Numai de cîteva ori, flăcăul respectiv are de suportat 12 ore arest, sau 24 ore cînd e tatăl a doi copii.

În nouă sate se consemnează 21 perechi care convieţuiesc fără cununie. Cifra cea mai mare — 7 cazuri — se înregistrează la Goagiu.

Dealtfel şi în această categorie, ca şi în cea a fetelor-mame, se include un mare număr de ţigani, care făgăduiesc să se îndrepte, dar nu se ţin întotdeauna de cuvînt. Ce-i drept, nici grija pentru ei nu era prea accentuată. Iată de ce Molnár Andris se plînge că „destul au umblat să le facă legiuită cununie, dar nicicînd nu i-au cununat.”

În cazul acestor perechi nelegalizate, hotărîrea comisiei începe de regulă cu interzicerea convieţuirii; celelalte pedepse, mai grave (bătaie, detenţiune) sînt fie fixate, fie doar promise în alternativa că se neglijează cununia.

Cele 11 cazuri de „stricare a căsniciei” sînt pedepsite cu 12 beţe sau bice şi 24 ore de arest. Femeia care — avînd un soţ infirm — îşi ţine ibov-

nic, este admonestată „să aibă de acum înainte bună grijă de bărbatul său şi să se poarte după cuviinţă.”

Zece persoane trebuie să dea socoteală în faţa comisiei pentru faptul de a duce o viaţă scandaloasă. Sentinţele lor sînt asemănătoare cu cele de mai sus. Koszti Mária din Şoimuşul Mare — mama a doi copii nelegitimi — capătă 12 bice şi pe deasupra promisiunea că „dacă nu încetează a urma viaţa de ruşine ce o duce, să i se taie părul şi să fie alungată din sat.” Douăzeci şi patru de bice ia Toté Pentsi din Veţca, despre care se află că „Toté Pentsi trăieşte cu ţiganul Tamás, asemenea trăind cu Mityi Jankó şi cu Csatlós Jancsi.”

În materie de avort provocat, se menţionează un singur caz, la Bezidul Nou, însă protectoarea inculpatei (o nobilă care îşi asumă şi rol de tăinuitor) îi ademeneşte pe juraţi în curte, „le ia fata” şi, spre a o scuti de urmărire, îi oferă mai tîrziu refugiu pe moşia sa din scaunul Mureş.

Drept încheiere, menţionăm că în statistică se consemnează trei sate cu opt bolnavi „aflaţi întru bănuială de freanţ”, deci par a fi contaminaţi de sifilisul răspîndit în urma războaielor napoleoniene. Pe aceştia trebuie să-i escorteze primarul satului la „hirurgul” din Odorhei.

La întrebarea: „Găsescu-se păcătuitori întru sodomie şi cine sînt aceia?” nu s-a obţinut răspuns nicăieri.

*

În colectivitatea sătească, viaţa era reglementată de tradiţii, modele ancestrale; de ierarhia valorilor, aşa cum le cristalizase un lung şir de veacuri. Alte izvoare — procesele verbale cuprinse în condicile săteşti — atestă că în ciuda înapoierii, a dominaţiei senioriale şi a superstiţiilor, secuii şi-au format o ierarhie valorică în care pe locul de frunte se afla interesul obştesc şi — ceea ce este poate mai demn de consideraţie — conştiinţa responsabilităţii reciproce.

Considerat în sine, acest izvor istoric, cumulînd — din 38 localităţi ale scaunului filial Cristur — numai cazurile de evaziune din cadrul consacrat, numai cazurile răzvrătiţilor deci, şi — de ce n-am adăuga? — ale turbulenţilor, nesăbuiţilor şi celor avizi de bunul altuia, însumează aşadar nuanţe prea sumbre, poate. În schimb, chiar şi aşa, este apt să ne călăuzească în lumea cotidianului cenuşiu, în istoricul vieţii de toate zilele; apt să ne înlesnească respectul faţă de mulţimea secuilor din cîteva zeci de sate, cu trai greu şi hărţuit de sumedenia grijilor şi necazurilor, dar fideli legiuirilor strămoşeşti; apt să ne prezinte *grupul într-adevăr foarte restrîns* al culpabililor înfăţişaţi nouă fără nici un „cosmetic".

Interogatoriul oglindeşte şi dorinţa demnitarilor scaunului — pătură conducătoare în orînduirea feudală — de a menţine ordinea netulburată de turbulenţi, beţivi, răi de gură şi bătăuşi. Proprietatea este proteguită împotriva vagabonzilor, hoţilor, păgubitorilor de pădure şi hotar; de dragul unei temelii sociale nezdruncinabile, se pretinde pietatea şi respectul faţă de biserică şi de părinţi, moralitatea menită să apere fiinţa familiei. Ca un acord final al absolutismului luminat al curţii vieneze, această dispoziţie administrativă îndeamnă guberniul Transilvaniei să „ridice" şi în acest fel poporul, să-i facă educaţia. Cît despre fruntaşii satului — primarul şi juraţii — ei cunosc realmente obiceiurile, normele morale, opinia publică, precum ştiu şi că tot ceea ce creează temelii mai solide cinstei şi omeniei se află în slujba majorităţii populaţiei. Toate acestea se îmbină şi se reflectă în sentinţele şi în omenoasele admonestări, întocmai ca şi în băţul sau biciul care — conform moralei societăţii organizate pe stări — lovesc numai în iobag sau în fiica şi femeia sa.

1971

GOSPODĂRIA SENIORIALĂ ÎN SECUIME

(Date referitoare la istoricul domeniilor senioriale ale familiei Mikó)

Astăzi ne lipsesc încă lucrările preliminarii necesare pentru a vedea limpede — în amănunte şi în marile sale corelaţii — istoria agriculturii şi trecutul ţărănimii noastre, pentru a ne putea forma o imagine clară a drumului parcurs pînă în zilele noastre. Bazele pe care ne putem construi viziunea sînt prea puţin vaste. Nu există suficiente izvoare publicate, nu există suficient material de cunoştinţe certe; în consecinţă, posibilităţile unei sinteze care îşi propune să cuprindă mai pe larg realitatea istorică sînt limitate. Toate acestea justifică întreprinderea unor cercetări parţiale apte să constituie baza unui summum consacrat stabilirii de legităţi generale care dezvăluie corelaţii pe o arie mai largă.

Indispensabil necesare sînt cercetările parţiale şi prin faptul că în Transilvania există numeroase teritorii care, pe vremea feudalismului, au conservat o situaţie de clasă şi relaţii specifice, ba, destul de frecvent, chiar o situaţie juridică aparte. Zona Munţilor Apuseni, Secuimea şi anumite părţi dintr-însa, scaunele săseşti — ca să nu menţionăm decît cîteva — difereau între ele în mai multe privinţe,

avînd, sub numeroase aspecte, o altă evoluţie. Fireşte, aceasta nu înseamnă că desfăşurarea vieţii istorice ar prezenta, în dezvoltarea ei, deosebiri fundamentale în aceste zone ale Transilvaniei, dotate cu stratificări de clasă diferite şi cu un specific propriu în domeniul economic, social, juridic. Avem însă convingerea că tocmai în domeniul stabilirii legităţilor generale ar fi foarte greu de ajuns la concluzii noi şi juste fără relevarea principalelor caracteristici ale acestor unităţi specifice.

Policromia relaţiilor din cadrul Transilvaniei, ritmul diferenţiat al dezvoltării diverselor teritorii se manifestă şi prin faptul că tot diferenţiate sînt — în funcţie de diversele ţinuturi istorice formate aici — şi metodele caracteristice acestor zone în privinţa „construirii" capitalismului.

Cercetarea istoriei ţărănimii, analiza dezvoltării agriculturii impun urmărirea transformărilor petrecute pe domeniul seniorial. Sarcina noastră primordială este deci aceea de a pune în lumină situaţia celor mai avansate gospodării, aducînd prin aceasta în prim plan — şi anume, pe măsura ponderii sale — semnificaţia noului, semnificaţia a ceea ce este pe cale de a se naşte. În felul acesta am văduvi însă istoria evoluţiei feudalismului transilvan tocmai de nuanţele sale individuale, tocmai de trăsăturile specifice care îi explică evoluţia. Iată deci un motiv în plus pentru a studia metodele generale prin care, de pildă, un senior din zona muntoasă împădurită — deci izolat de pieţele mondiale — se străduieşte să-i creeze posibilităţi mai largi producţiei sale de mărfuri şi să asigure acumulării capitalului său un cadru mai vast, prin exproprierea ţărănimii. Trebuie să ne extindem deci cercetările şi asupra domeniilor care se desprind anevoie din formele condiţiilor tradiţionale; asupra celor ale căror proprietari se află într-o situaţie critică în faza de destrămare a feuda-

lismului şi caută scăparea, îmbunătăţirea situaţiei lor, tocmai încercînd să menţină sistemul feudal, să se folosească de relaţiile de producţie feudale.

A fost necesar să menţionăm dintru bun început acest lucru şi pentru motivul că o bună parte din proprietarii şi seniorii din Secuime se încadrează în această categorie iar Secuimea ca atare se numără printre teritoriile unde formarea relaţiilor de producţie capitaliste s-a desfăşurat destul de tîrziu şi de greoi.

Indispensabilă este cercetarea problemelor sociale şi economice din Secuime pînă şi pentru motivul că lucrările consacrate unei analize mai amănunţite a situaţiei, destinului şi luptelor ţărănimii secuiene sînt deosebit de necesare pentru cunoaşterea procesului de dezvoltare a Transilvaniei. Investigaţia parţială, abordată acum de noi, doreşte să contribuie şi la rezolvarea acestei sarcini.

Teritoriul la care se referă mare parte a datelor — şi referitor la care sînt valabile în primul rînd constatările şi concluziile noastre — este o porţiune din Secuime, între Tuşnad şi Ţara Bîrsei, zonă de pe cursul superior al Oltului, limitrofă cu teritoriul colonizării săseşti şi cu Ciucul.

Studiul este centrat pe analiza domeniilor deţinute de familia Mikó în Secuime şi se completează cu date referitoare la domeniul familiei Nemes şi la o seamă de domenii mai mărunte, respectiv la iobăgimea acestora. Tocmai din această cauză nu neglijăm, ci, dimpotrivă, în cadrul expunerii asupra dezvoltării economice analizăm amănunţit şi evoluţia economică şi socială a satelor integrate mai tîrziu, ce-i drept, comitatului Trei Scaune, dar atunci încă „implantate" între satele „secuieşti" ca parte integrantă a comitatului Alba Superioară. Printre acestea se numără: Hăghig, Araci, Bicsad, Micfalău etc. Procedeul nostru se justifică prin faptul că tocmai

în cazul domeniului seniorial din Trei Scaune, una din caracteristicile pregnante este sistemul alodial cu centrul economic format pe teritoriul comiţial şi îndeosebi în satele comitatului Alba Superioară, şi cu porţiuni de domeniu apartenente, aflate pe teritoriul Secuimii.

Am considerat că această soluţie este necesară şi deoarece în felul acesta — tocmai prin urmărirea luptelor sociale — putem prezenta printr-un exemplu foarte apropiat, diferenţa ce se constată între iobagii de sub jurisdicţia comiţială şi ţăranii care îl slujesc pe senior în teritoriile secuieşti.

Trebuie să subliniem că prezenta cercetare parţială nu poate năzui să constate legităţi de valabilitate generală pentru întreaga Secuime, şi cu atît mai puţin pentru întreaga Transilvanie. Dacă extindem totuşi valabilitatea constatărilor noastre referitoare la caracterul unor fenomene, raporturi şi procese, o facem deoarece avem credinţa că indispensabilele cercetări viitoare le vor confirma.

I. Cîteva trăsături specifice ale stratificării feudale în Secuime

Analizînd gospodărirea marilor domenii din Secuime, întîmpinăm adesea fenomene specifice, izvorîte din situaţia de clasă, deosebită, a populaţiei din acest teritoriu. Faptul este de înţeles, căci evoluţia socială a Secuimii prezintă pe tot parcursul ei un veritabil belşug de trăsături specifice. În secolul XIV organizaţia gentilică secuiască nu se destrămase încă total şi, cu toate că stratificarea socială începe încă de atunci, desăvîrşirea structurii feudale nu a avut loc decît mai tîrziu, în secolul XV[1]. Ne-ar duce foarte departe analizarea fenomenelor menite să pună în

lumină rolul secuilor în societatea feudală maghiară şi mai apoi în epoca principatului. Trebuie să formulăm însă şi aici constatarea că pătura ţăranilor liberi secui a susţinut o luptă dîrză împotriva consolidării şi răspîndirii largi a relaţiilor feudale. Drept rezultat al acestei lupte şi al folosirii elementelor libere — în calitatea lor de considerabilă forţă militară defensivă — în lupta împotriva cotropitorilor străini, ca şi în cea pentru dominaţie, în societatea secuiască s-a menţinut o pătură liberă destul de largă, cu funcţie militară, deţinînd rămăşiţele vechilor „drepturi şi libertăţi secuieşti” din „epoca gentilică”. În acelaşi timp, deţinătorii marilor domenii au participat în proporţie mai redusă la structurarea societăţii secuieşti şi — cu toate că exista şi sporea — însăşi proporţia iobăgimii era mai redusă aici decît în general în Transilvania. Iată motivul pentru care clasa dominantă feudală nu şi-a putut extinde dreptul de proprietate asupra majorităţii pămîntului — principalul mijloc de producţie — şi nu a putut încătuşa, cu legăturile dependenţei feudale, covîrşitoarea parte a micilor producători ţărani.

Însăşi clasa proprietarilor feudali prezintă o componenţă foarte variată. Ponderea averii membrilor săi este diferită, întocmai ca şi situaţia lor în organizaţia pe stări, şi în realitate numai sistemul privilegiilor feudale îi înmănunchiază într-o singură clasă. Astăzi nu sîntem încă în măsură să oferim o analiză completă şi amănunţită a diferitelor straturi din această clasă; putem încerca doar schiţa unui tablou referitor la un grup restrîns, şi anume la categoria care, după revoluţia şi lupta de eliberare din 1848—49, obţine despăgubiri de stat după iobagii împroprietăriţi cu pămînt liber.[2] Aceste date parţiale, referitoare la situaţia din anii 1848—49, ne creează posibilitatea de a prezenta proporţiile, de a evalua modul cum proprietarii domeniilor se împart în ca-

tegorii după numărul iobagilor, şi ne oferă o bază pentru formularea unor deducţii referitoare la întinderea, la mărimea acestor domenii.

Cei 119 moşieri despăgubiţi — care dispuneau de oameni aserviţi, în Secuime sau şi acolo — se împart în următoarele categorii:

moşieri cu						
1—2	2—10	10—50	50—100	100—1 000	peste 1000	Total
iobagi						
13	31	28	13	29	3	119

Obţinem însă alte proporţii dacă întocmim scara dimensională pentru seniorii care deţin proprietăţi numai în Secuime:

moşieri cu				
1—2	2—10	10—50	50—100	Total
iobagi				
13	27	12	4	56

Aşadar, numărul nobililor proprietari numai în Secuime nu depăşeşte 56, reprezentînd abia jumătate din totalul stăpînilor de pămînt despăgubiţi. De remarcat că tocmai din rîndurile lor se recrutează şi cei ce dispun de cel mai mic număr de iobagi. Chiar dacă există deci moşieri care încasează despăgubiri pentru mai mult de 1000 iobagi, ei nu sînt din secuime: în scaunele secuieşti au doar părţi de posesiuni, deţinînd iobagi şi acolo. Drept exemplu îl vom aminti pe Bethlen Domokos, căruia statul îi plăteşte ce-i drept despăgubiri pentru 1075 iobagi, însă aceştia locuiau în 12 sate din comitatul Solnocului de Mijloc, 9 din comitatul Cojocna, 9 din comitatul Crasna, 4 din comitatul Dăbîca, 3 din comitatul Turda, 2 din comitatul Alba Inferioară şi cîte unul din

comitatele Tîrnava şi Alba Superioară. În Secuime, Bethlen Domokos avea părţi de posesiune doar într-un sat al scaunului Ciuc şi cinci ale scaunului Odorhei. Cei 112 iobagi ai lui Bornemisza Pál locuiau de asemenea în 53 sate din 8 comitate, printre ei figurînd oameni aserviţi doar din 3 sate secuieşti (2 din Trei Scaune şi unul din scaunul Odorhei).

Exemplele de acest fel atestă totodată că în perioada destrămării feudalismului foarte multe familii de mari proprietari „comiţiali" dobîndiseră deja părţi de posesiuni în Secuime. În schimb, pe parcursul îndelungatelor secole de feudalism, vechile familii de proprietari, ridicate din sînul societăţii secuieşti, au dobîndit şi ele pămînturi în alte zone ale Transilvaniei, prin donaţii, cumpărare, schimb sau căsătorie. Există, spre exemplu, descendenţi Szentkereszti, Apor sau Mikes care au beneficiat de despăgubiri exclusiv pentru considerabilul lor număr de iobagi comiţiali.

Urbarialiştii din secuime — deci ai celor 119 seniori menţionaţi — locuiau în 342 sate. Dintre acestea:

în	1	aveau	iobagi	64	proprietari
„	2	„	„	14	„
„	3	„	„	11	„
„	4	„	„	7	„
„	5	„	„	7	„
„	6	„	„	4	„
„	7	„	„	2	„
„	9	„	„	2	„
„	10	„	„	5	„
„	14	„	„	2	„
„	20	avea	„	1	proprietar

Totuşi, Apor Lázár, proprietar de pămînt în cele mai multe sate secuieşti — exact 20 la număr — primeşte despăgubiri doar după 203 iobagi, împrăş-

tiaţi şi aceştia în 8 comitate şi 37 sate ale Transilvaniei. Avînd în vedere că, după eliberarea iobagilor, foarte mulţi ţărani secui jeleri aflaţi în dependenţă feudală nu au figurat în tabele de despăgubire, trebuie să considerăm că numărul oamenilor supuşi servituţii era mai mare. În felul acesta, se poate presupune că — proprietară de pămînt în 15 sate din Trei Scaune şi comitatul Alba Superioară, toate învecinate între ele — familia Apor va fi practicat şi în Secuime o economie de proporţii mai ample. Cîţiva membri ai familiilor Apor, Mikó, Lázár şi altele aveau aşadar posibilitatea de a dezvolta centre alodiale de o mai mare anvergură. Pe de altă parte, nu trebuie să uităm că tocmai în satele din Trei Scaune şi Ciuc locuia şi un considerabil număr de mici nobili şi mai ales de grăniceri, iar cei mai avuţi stăpîni de pămînt trebuiau de asemenea să împartă hotarul satului cu mai mulţi proprietari de părţi mai mult sau mai puţin întinse. La fel trebuie să ţinem seamă de faptul că numărul seniorilor cu posesiuni în 1 pînă la 4 sate se cifra la 96, pe cînd cei ce posedă pămînt în mai mult de 4 sate secuieşti nu însumează un total mai mare de 23. Chiar dacă datorită acestor date parţiale şi altor mărturii avem temeiul necesar de a vorbi despre „marea proprietate” feudală în Secuime, trebuie să ne fie clar că — fie numai şi în raport cu Transilvania — găsim în Secuime unităţi de domeniu mai mici, iar dintre acestea, cele mai mici sînt posesiunile celor ce gospodăresc numai în Secuime. În fine, am putut observa şi faptul că, datorită dispersării lor teritoriale, aceste proprietăţi nu s-au putut contopi în sisteme vaste de sate domeniare, concentrate în jurul cîte unui centru alodial.

Transformarea domeniului feudal în mare uzină producătoare de mărfuri are alte condiţii, mai bune, acolo unde un şir întreg de sate învecinate, cu mari

contingente de iobagi, se află aproape exclusiv în posesiunea unui singur senior. De exemplu, episcopia catolică din Transilvania şi capitlul său primesc despăgubiri după 4356 iobagi din 24 sate ale comitatului Alba Inferioară; Bethlen Terézia după 2446 iobagi din 22 sate, iar familia Bornemisza după 2410 oameni aserviţi, din 17 sate ale comitatului Turda. În privinţa Secuimii, nici nu poate fi vorba de asemenea condiţii.

Concluzii asemănătoare putem trage şi în cazul că apelăm la mărturia unor date cu 70 de ani mai vechi, deci provenind din 1778[3], cînd recensămîntul efectuat în scaunul Odorhei (inclusiv scaunul filial Cristur) cu ocazia recrutărilor a consemnat 252 familii nobiliare cu iobagi. Dintre acestea, 40 erau străine, domiciliind în afara teritoriului scaunal. După numărul iobagilor şi jelerilor, cele 252 familii se împart pe următoarele categorii: 49 deţin peste 10, iar 203 mai puţin de zece aserviţi. Cei 49 seniori cu peste zece iobagi şi jeleri pot fi grupaţi astfel:

22	12	8	2	2	1	2
proprietari cu						
10—20	20—30	30—40	40—50	50—60	70—80	100—150
iobagi						

Cei mai mulţi oameni aserviţi îi reveneau lui Ugron Pál, stăpîn a 139 iobagi şi 10 jeleri. Fireşte, în acelaşi timp, numeroşi nobili nu aveau deloc iobagi şi jeleri.

Tot în 1778, în scaunul filial Brăduţ trăiau 240 familii de iobagi şi 10 de jeleri, pe sesiile a 57 proprietari nobili, ceea ce înseamnă că aici unui moşier îi reveneau în medie abia 5 familii de ţărani. Chiar dacă trebuie să ţinem seamă de creşterea numărului iobăgimii — creştere care, pînă în a doua jumătate a secolului XIX, mai poate să sporească

efectivul acestora în scaunul Odorhei — nu trebuie uitat nici faptul că, prin moştenire, sesiile iobăgeşti din mîna familiilor proprietare se divizau de asemenea necontenit, ceea ce, mai ales în cazul nobililor care dispuneau de proprietăţi mai reduse şi iobagi mai puţini, micşora dimensiunile „patrimoniului de sesii urbariale”.

Pentru ca domeniul feudal din Secuime să depăşească limitele gospodăririi tradiţionale, sau să se transforme eventual chiar într-o uzină agricolă cu caracter capitalist, sînt necesari, pe lîngă un considerabil număr de sesii ţărăneşti, bineînţeles şi mulţi alţi factori, foarte importanţi. Totuşi, relaţiile de proprietate, istoriceşte formate, cantitatea limitată a terenului arabil şi a disponibilului de iobagi, dimpreună cu dispersarea lor teritorială, au şi ele pondere acolo unde, chiar fără aceasta, în şirul condiţiilor nefavorabile figurează atîţia alţi factori sociali, economici şi naturali.

Clasa stăpînilor de pămînt nu îi include pe toţi cei înzestraţi cu „libertatea nobiliară”. Pronunţat policromă, şi atît de divizată în privinţa categoriilor feudale componente, societatea secuiască cuprinde şi un considerabil număr de nobili cu pămînt puţin, cu proprietăţi mărunte şi deci incapabili de a exploata iobagi.

Grupul celor mai avuţi este alcătuit fără-ndoială din magnaţi comiţiali, domiciliaţi de obicei tot în comitate şi care îşi vizitează numai arareori părţile de domeniu din Secuime. Majoritatea celor mai înstăriţi şi mai puternici dintre „fruntaşii” Secuimii — „aristocraţia” locală — îşi procură încă din secolul XVIII titlul de conte sau de baron, iar pe de altă parte, înrudirile matrimoniale îi leagă tot de marea nobilime comiţială.[4] Mulţi însă, mai ales dintre cei cu posesiuni mai mărunte, păstrează calificativul de „primor” din vechea orînduire pe stări,

şi nu o dată se angajează în luptă pentru recunoaşterea şi consacrarea acestui titlu care desemna pătura conducătoare a societăţii secuieşti medievale.[3]

În Secuime există o considerabilă pătură de „armalişti”, deţinători de „danii”, şi tot numeroasă este categoria aşa-numiţilor nobili cu o singură sesie. Deşi apartenente incontestabil nobilimii, aceste două pături nu se pot include totalitar în rîndul stăpînilor de pămînt, căci ori nu au iobagi deloc, ori numai foarte puţini dintre ei dispun de un mic număr de iobagi sau jeleri. Ei veghează cu străşnicie asupra prerogativelor lor nobiliare şi cu toate că de pildă conscrierile forţei armate nobiliare îi includ în starea nobililor, foarte mulţi dintre ei participă şi la suportarea obligaţiilor publice. În locurile unde sînt mai numeroşi, trebuie să împlinească sarcinile de jude sătesc (primar) şi, dacă nu au minimul de doi iobagi, sînt obligaţi să plătească şi impozit.[6]

Primipilii — „cea de a doua” pătură, de după primori, în societatea secuiască medievală — fac parte de asemenea din grupul privilegiaţilor. Sub aspectul situaţiei materiale, categoria aceasta nu era unitară. Mulţi dintre ei ajunseseră în rîndul nobilimii proprietare de pămînt. Mare parte sărăcise însă, starea lor materială — bază a vechii situaţii privilegiate — decăzuse tot mai mult, în aşa măsură încît din izvoarele noastre nu lipsesc nici consemnări despre primipili nevoiţi să accepte soarta de argat. Primipilii sărăciţi duceau o luptă disperată împotriva nobililor proprietari de pămînt, nu numai în domeniul economic, dar şi în cel administrativ. Pentru mandatele de reprezentanţi în dieta ţării sau a scaunului, pentru partea lor de funcţii publice şi aşa mai departe, luptau la fel de dîrz ca şi împotriva repartizării neproporţionale a sarcinilor publice în dauna lor, sau împotriva ocupării pămîntului şi pădurilor de către nobilimea proprietară. În realitate, situaţia

lor nu era prea diferită de a pedestrimii (pixidari sau dărbani). Această din urmă pătură, cîndva cea mai numeroasă, a ţăranilor liberi secui — categoria „oamenilor liberi de rînd” — era, în schimb, foarte împuţinată. Din rîndurile lor decăzuseră, în masă, la starea de iobăgie, elementele sărăcite; ei reuşiseră în cea mai mică măsură să-şi menţină starea juridică de secui privilegiaţi.

Vechea pătură tradiţională mijlocaşă a secuimii, formată concomitent cu consolidarea structurii organizate pe stări — şi din rîndurile căreia numai puţini reuşesc să penetreze în categoria nobilimii proprietare, a seniorilor stăpîni de pămînt — continuă să prezinte încă şi în secolul XVIII o permanentă fluctuaţie numerică. Totuşi, faptul că ea reprezintă o pătură destul de numeroasă a societăţii secuieşti şi luptă necontenit pentru recunoaşterea drepturilor şi vechilor sale privilegii îi conferă un rol de seamă în lupta împotriva nobilimii proprietare.[7]

Introducerea forţată a instituţiei grănicerimii în Secuime, după atrocităţile de la Siculeni, în 1764, a mai sporit încă trăsăturile specifice datorită cărora stratificarea socială a secuilor cîştigă în complexitate şi policromie.

În scaunele Ciuc, Gheorgheni, Caşin, Trei Scaune şi o parte a scaunului Odorhei (scaunul filial Brăduţ), persoanele apartenente stării primipililor şi celei a pixidarilor au fost integrate în grănicerimea nou înfiinţată şi aflată în slujba intereselor puterii habsburgice — fapt care implica pierderea unui mare număr de vechi privilegii. Nu degeaba soldaţii grăniceri calificau această acţiune drept „ilegală”, căci pe lîngă serviciul militar le revenea şi participarea la sarcinile publice, acestora adăugîndu-li-se prestaţiile obligatorii în favoarea conducerii militare, plus faptul că, atît în timp de pace, cît şi în război, trebuiau să satisfacă serviciul militar pe cheltuiala lor, cu

echipament propriu; pe deasupra, pînă în 1802 au fost constrînşi să plătească şi impozit de stat. Zadarnic au luptat — aproape fără încetare, între 1764 şi 1848 — împotriva „nelegiuitei împovărări”: situaţia lor nu s-a prea schimbat, realitatea ei asemuindu-i acelor ţărani din Transilvania, care — ridicîndu-se din rîndurile iobăgimii — acceptau cu inimă mai uşoară povara serviciului militar permanent în alte zone ale Transilvaniei, decît opresiunea seniorială.

Delimitarea existentă, în cadrul organizării pe stări, între primipili şi pixidari a suferit şi ea modificări în cazul celor incluşi în grănicerime, deoarece, la armată, li se îngăduia şi pixidarilor înstăriţi să-şi asume serviciul militar ecvestru, ceea ce înseamnă că penetrau în rîndurile „husarilor secui” (soldaţi călări, cavaleri). În schimb, dacă situaţia materială a primipilului nu-i îngăduia să aibă cal, sau, mai corect: să satisfacă serviciul militar ecvestru, el ajungea între cei din „starea pedestră”, adică în rîndurile grănicerilor infanterişti. Ce-i drept, oricine putea să-şi poarte titlul menit să-i marcheze apartenenţa la vechea stare — şi realmente toată lumea îl purta — însă husarii au dobîndit foarte curînd precădere asupra grănicerilor pedeştri — şi îi făceau să simtă acest lucru.

În acelaşi timp, rîndurile grănicerilor se completau şi cu elemente provenite din alte stări. Destul de numeroşi nobili de rînd s-au văzut nevoiţi să intre şi ei sub arme în 1764; numai o parte din ei au reuşit să scape de povara milităriei, atestîndu-şi nobleţea. În 1764 şi în perioada următoare măcelului de la Siculeni, mulţi voiau să scape de jugul iobăgiei. Dacă aceşti aserviţi, oameni care trăiau în dependenţă feudală, puteau dovedi că strămoşii lor fuseseră primipili sau pixidari, într-un cuvînt secui liberi, comandamentul militar îi ajuta să se ridice din „ţărănie” iarăşi în situaţia de om din „starea libe-

ră".[8] Astfel, în 1795, — prin ademenirea cu promisiuni şi uneori chiar uzîndu-se de forţă — mai mulţi coloni, „pribegi şi alţi oameni de jos" au fost integraţi în „oştimea secuiască".[9]

Numărul şi proporţia lor nu pot fi cîtuşi de puţin desconsiderate. Încă de la înfiinţarea grănicerimii, pentru cele două regimente pedestre şi cele cinci escadroane ale regimentului de husari au fost recrutate aproximativ 9000 familii.[10]

În anul 1803, numărul populaţiei grănicereşti este următorul:[11]

	bărbaţi	femei	total
Reg. I. infanterie secuiască	16 168	16 595	32 763
„ II. „ „	14 321	14 413	28 734
„ husari secui	10 240	9 636	19 876
	40 729	40 644	81 373

În 1830, cifrele acestea se modifică astfel:

	familii	bărbaţi	femei	total
Reg. I. infanterie secuiască	4 407	19 687	19 862	39 549
„ II. „ „	4 271	17 516	17 743	35 259
„ husari secui	2 249	14 978	14 509	29 487
	10 927	52 181	52 114	104 295

Dealtfel, secui grăniceri locuiau în toate satele apartenente ţinutului grăniceresc, ba — conform consemnării lui Benigni — chiar dintre cele 10 „oraşe" secuieşti, 7 au o populaţie mixtă iar 3 sînt locuite exclusiv de populaţie militară.[12]

Numărul mare al primipililor, pixidarilor, secuilor grăniceri călări şi pedeştri — reprezentînd peste cincizeci de procente — a imprimat structurii sociale a Secuimii un specific care, bineînţeles, nu poate fi nici el neglijat, deşi pătura mijlocie dintre

nobilime şi iobăgime nu lipsea nici în alte zone ale Transilvaniei.

Astfel, spre exemplu, ţăranii liberi saşi, boierii, liberţii, drabanţii din Făgăraş, puşcaşii, dărbanii din Deva şi Chioar etc. sînt de asemenea categorii ale ţărănimii libere din epoca organizării pe stări, avîndu-şi fiecare din ele trecutul istoric propriu şi diferit de al celorlalte, dar prezentînd, în linii generale, o evoluţie similară.

Căutînd trăsăturile specifice, trebuie să menţionăm şi faptul că — la fel ca în Transilvania — ţărănimea liberă este un considerabil element constitutiv al societăţii feudale şi în Moldova şi Ţara Românească. Pentru a înţelege întreaga perioadă a feudalismului, este necesară şi elucidarea trecutului istoric al răzeşilor din Moldova şi al moşnenilor din Ţara Românească. În ce măsură şi cînd anume o parte din ei a fost împinsă în iobăgie, cum au luptat pentru menţinerea situaţiei lor de mici producători liberi, apărîndu-şi pămînturile şi pădurile devălmaşe — şi aşa mai departe, acestea toate sînt întrebări inevitabile în studiul istoriei ţărănimii şi al dezvoltării agriculturii din patria noastră. Aceleaşi întrebări survin în privinţa Transilvaniei şi cu atît mai mult în cazul grănicerimii secuieşti, deoarece organismul grăniceresc a creat relaţii de proprietate specifice, introducînd restricţii ale dreptului de proprietate, devenite stavilă tocmai în calea expansiunii senioriale, în calea exproprierii pămînturilor ţărănimii libere.

Într-adevăr, grănicerii secui nu puteau să facă faţă gravelor sarcini militare ce le incumbau, decît în cazul că aveau pămînt, deci dacă puterea lor economică le-o permitea. Interesele guvernului vienez pretindeau ca numărul soldaţilor secui să nu scadă, iar ei să poată satisface în mod corespunzător cerinţele serviciului. Tocmai de aceea este uşor de înţe-

les strădania puterii de stat, care făcea tot posibilul ca să menţină sistemul moştenirii pe linie masculină, controla cu severitate treburile referitoare la proprietăţile şi moştenirile celor din „starea” militară, precum şi tranzacţiile lor de zălogire, schimb şi credit. Ofiţerii aveau de asemenea drept de imixtiune şi în problemele matrimoniale, proteguind şi pe această cale patrimoniul de posesiuni al grănicerimii, stăvilind înstrăinarea lui în favoarea unor elemente nemilitare — ca să nici nu mai punem la socoteală că în 1825 un înalt ordin imperial consfinţea uzanţa de pînă atunci, conform căreia grănicerul secui nu putea încheia cu nimeni convenţii referitoare la proprietăţi imobiliare, decît dacă avea asentimentul superiorilor, al ofiţerilor săi.[13]

Toate acestea generau numeroase plîngeri din partea grănicerilor secui — şi trebuie să adăugăm că, într-adevăr, le îngreuiau în mare măsură viaţa. Pe de altă parte însă, împiedicau fărîmiţarea micii proprietăţi a ţărănimii libere. Din punctul de vedere al seniorului proprietar de pămînt, din punctul de vedere al extinderii domeniilor şi al tendinţelor de ocupare, aceste măsuri însemnau că nu numai ocuparea terenului arabil al secuiului liber, dar pînă şi achiziţionarea lui prin creditări sau cumpărare întîmpina serioase dificultăţi. Nici asupra pădurilor şi păşunilor devălmaşe nu se extindea dreptul de proprietate seniorial în atare măsură ca în comitate. Aici, o parte a întinselor păduri şi păşuni au fost expropriate de către însuşi comandamentul grănicerimii, drept proprietate de stat, grănicerească; pe de altă parte, seniorii proprietari de pămînt, secuii militari şi iobagii stăpîneau aceste pămînturi în comun. Aşadar, şi în această direcţie acaparării senioriale a pămîntului i se impuneau limite. Nici puterea administrativă nu era un privilegiu seniorial exclusiv, întrucît ea se exercita doar asupra provin-

cialiştilor, grănicerii aflîndu-se sub jurisdicţie militară. În schimb, la adunările scaunale participau şi reprezentanţii secuilor din stările libere, iar mai tîrziu şi reprezentanţii corpului ofiţeresc din conducerea grănicerimii.

Toate aceste circumstanţe la un loc au avut drept rezultat diminuarea puterii exercitate de nobilimea proprietară, de seniorii feudali, asupra totalităţii populaţiei scaunului şi îngrădirea expansiunii, a tendinţei lor de a ocupa moşii, păduri şi păşuni etc. Pe scurt, existenţa numeroasei grănicerimi libere, organizarea instituţiei grănicereşti pe teritoriul scaunelor Ciuc, Trei Scaune şi a scaunului filial Brăduţ constituie unul din factorii specifici de care trebuie să ţinem seama într-o analiză a gospodăririi moşiei senioriale din Secuime.

Conform tabelelor statistice întocmite în vederea orientării fiscale din anul 1767, populaţia Secuimii se împărţea în următoarele categorii:[14]

Clase, pături	Numărul capilor de familie şi al văduvilor	Procent
Magnaţi	33	0,09
Nobili proprietari	1039	2,80
Nobili cu o singură sesie	3 335	9
Primipili	8 692	23,45
Pixidari	7 866	21,21
Iobagi	10 722	28,93
Jeleri	3 655	9,86
Alţii	1 728	4,66
Total:	37 079	100,00%

Tabelul oglindeşte transformarea[15] survenită în societatea din Secuime pînă în a doua jumătate a secolului XVIII. Deosebit de edificativă devine această imagine dacă punem în paralelă situaţia din Secuime cu stratificaţia socială din comitate. În privinţa proporţiilor dintre straturile sociale din Secuime, Berlász face următoarele constatări: „În populaţia comiţială alcătuită din 124 657 familii, elementul liber era reprezentat doar de 11 720 familii (9,4%) *101 959 familii (81,8%) fiind îniobăgite.* Mai mult: chiar dintre oamenii liberi, numai 7 175 familii (5,7%) făceau parte din nobilime, aceasta numărînd 175 familii (0,1%) de magnaţi, 2549 familii (2,4%) de aşa-numiţi posesori şi 4451 familii (3,5%) de *nobili cu o singură sesie,* care trăiau la nivelul ţărănimii. Cu alte cuvinte, sute de mii de familii iobăgeşti trăiau sub stăpînirea a vreo două mii cinci sute de seniori. Fracţiunea de 2676 familii (2,1%) ale aşa-numiţilor *liber hungarus* — probabil liberţi —, cu o situaţie nesigură, compensa tot atît de puţin apăsătoarea proporţie a iobăgimii, pe cît reuşeau s-o facă cele 1866 familii (1,4%) de burghezi orăşeni, sau pestriţa grămadă de cîteva mii de oameni alcătuită din ţigani, vagabonzi, băieşi de sare, plutaşi şi alte elemente din afara organizării pe stări."[16]

Din paralela făcută între populaţia comiţială şi cea secuiască, rezultă nu numai faptul că în ciuda consolidării feudalismului, aceasta din urmă mai cuprinde o încă destul de numeroasă pătură calificabilă drept ţărănime liberă, dar şi adevărul că, în teritoriul comiţial, unui nobil proprietar de pămînt îi revin aproape de trei ori mai mulţi aserviţi decît în Secuime, şi că pe cînd acolo iobăgimea şi jelerii reprezintă 81,8% din populaţie, în Secuime ei însumează doar 38,8%.

Populaţia de iobagi şi jeleri din cele două teritorii menţionate diferă însă nu numai ca proporţie nume-

rică; însăşi situaţia lor se deosebeşte în anumite privinţe. Bineînţeles, nu este vorba de nişte deosebiri fundamentale, căci în ambele locuri soarta şi situaţia lor sînt determinate de proprietatea agrară feudală, de imperativele din afara gospodăriei, şi de exploatarea seniorială. Totuşi, în privinţa naturii juridice a unei părţi din patrimoniul seniorial secuiesc, în privinţa gradului de limitări şi obligaţii feudale etc. se pot constata unele deosebiri. Acest adevăr ne este semnalat pînă şi de faptul în sine că pe vremea revoluţiei şi luptei de eliberare din 1848—49, prin hotărîrea referitoare la abolirea urbanului, dieta Transilvaniei — deşi pe nedrept — scoate aşa numita moştenire secuiască din rîndul pămînturilor care aşteaptă eliberarea.[17]

Pornindu-se de pe poziţii fundamentale puse în slujba intereselor societăţii organizate pe stări, adică presupunîndu-se că moşia nobiliară din Secuime este alodială, neputînd fi calificată drept pămînt urbarial — şi determinîndu-se legislaţia să accepte această optică — s-a ajuns la rezultatul că mare parte din iobagii şi jelerii secui n-au putut dobîndi pămîntul iobăgesc şi jeleresc — acelaşi pămînt pe care îl lucrau, după care plăteau impozit şi după care datorau servituţi seniorului lor. *Aşadar, o bună parte din ţăranii secui care trăiau în dependenţă feudală şi munceau pe pămîntul stăpînului lor au fost excluşi de la deziobăgire, de la dobîndirea pămîntului liber, tocmai prin sublinierea naturii specifice a proprietăţii funciare feudale.* Deşi nu prezintă starea de lucruri definitivă, tabelul de mai jos este totuşi edificativ sub acest aspect:[18]

În ce constă deci factura specifică a moştenirii secuieşti? Pentru a schiţa măcar în fugă răspunsul, este necesar să facem cîteva constatări cu caracter general şi să revenim asupra cîtorva antecedente din procesul său evolutiv.

Scaunul	Total fumuri	Total fumuri găsite pe mîna iobagilor în 1848	Total fumuri despăgubite la nivel naţional	Nu au apelat la intervenţia instanţei judiciare	Au intentat proces urbarial
Trei Scaune	20 004	7 459	—	—	1 004
Ciuc	18 457	4 339	—	—	1 154
Odorhei	17 962	2 337	—	—	443
Mureş	15 355	2 090	—	—	1 204
Arieş	4 274	1 500	—	—	121
Total	76 052	17 731(!)	2 786	11 019	3 926

În feudalism, mijlocul de producţie fundamental este pămîntul, proprietarul acestuia fiind seniorul. Astfel, în principiu, pămîntul este pe de-a-ntregul un monopol al clasei dominante feudale. Baza subordonării iobagului constă tocmai în faptul că el nu este decît „posesor” al pămîntului: foloseşte un pămînt care nu poate constitui proprietate decît pentru „nobil”. Nu este indiferent nici gradul de consolidare al dreptului de posesiune al ţăranului: măsura în care, pe parcursul unei multiseculare folosinţe, acest limitat drept de folosinţă, dimpreună cu nevoia sa de pămînt, se „alipeşte” de ţăran. Fenomenul poate fi observat sub numeroase aspecte în porţiunea comiţială a Transilvaniei. Dorinţa de a asigura baza de impuneri a determinat însă cercurile guvernamentale ale imperiului habsburgic să separe şi, pe cît posibil, să conserve şi teritorial patrimoniul de pămînt iobăgesc — „colonicatura” — izolîndu-l de alodiu, pămînt seniorial scutit de impozit şi aflat în administrare proprie. Această ten-

dinţă şi-a găsit expresia în diversele încercări de reglementare urbarială — niciodată realizate — precum şi în faptul că prin introducerea sistemului de impuneri al Mariei Terezia *(contributio Bethleniana)* urbariul a devenit o bază mai solidă a impunerii fiscale.[19]

Pămîntul de veci secuiesc — moştenirea secuiească — nu a devenit însă bază de impunere. În consecinţă, nici dreptul de folosinţă al iobagilor care îl locuiau nu s-a consolidat în măsura cunoscută din teritoriul comiţial. Cînd proprietarul îl ia din nou în posesiune — şi dacă el personal nu este obligat să plătească impozit —, pămîntul, moştenirea secuiască, devine iarăşi alodiu „pur”, neimpozabil.[20]

Practic acest fapt se manifesta şi în sensul că, pe temeiul regulilor juridice, aici dependenţa iobagului şi jelerului faţă de stăpînul feudal nu era atît de strînsă ca în teritoriile comiţiale. În schimb, pentru stăpînul de pămînt, aceasta însemna mai multă libertate şi înlesnire de a-şi deposeda oamenii aserviţi indiferent în ce grad sau calitate, luîndu-le lotul intravilan sau extravilan — căci, conform părerii sale, aserviţii locuiau, în fiecare caz, pe un pămînt alodial.[21]

Deşi menţionatele caractere specifice erau valabile în principiu pentru fiecare moştenire secuiască, practic semnificaţia lor se ştergea, se pierdea în numeroase cazuri. Ponderea li se resimţea mai degrabă în procese de succesiune, în disputele dintre părtaşi — şi numai la modul secundar în legătura dintre iobag şi seniorul său. Privite sub unghiul problemei iobăgiei, de fapt toate acestea devin o tragică problemă în destinul ţărănimii secuieşti abia în 1848, cînd „micii proprietari de pămînt au declarat toate sesiile de jeleri drept moştenire secuiască, drept curia”, şi aproape că nu există sesie iobăgească „pe care seniorul său să n-o fi pus sub contestaţie sau

să nu fi voit a o boteza moştenire secuiască"[22], pregătind în acest fel exproprierea pămînturilor ţărăneşti în cadrul revoluţiei burgheze.

În epoca studiată de noi, cerinţele şi necesităţile economice au împins însă adesea pe plan secundar formulele juridice legate de moştenirea secuiască. Se întîmpla chiar ca însuşi seniorul să nu se folosească de ele, dacă interesele şi necesităţile sale o cereau. Resimţindu-se de pe urma lipsei forţelor de muncă, în foarte multe cazuri interesul nobilului secui, proprietar de pămînt, era mai degrabă acela de a aşeza ţărani pe sesiile intravilane sau extravilane — şi nu acela de a expropria sesiile iobagilor sau jelerilor, deşi în acest domeniu — după cum am văzut — tocmai el dispunea de cele mai largi libertăţi juridice şi, fireşte, în astfel de cazuri, nici nu se folosea de posibilităţile oferite de moştenirea secuiască. În acelaşi timp, tot mai multe familii de magnaţi comiţiali, tot mai mulţi nobili proprietari de pămînt achiziţionau părţi de proprietate în Secuime, în ciuda tuturor regulilor juridice specifice, şi chiar dacă, în conformitate cu regulile juridice de odinioară, pămîntul cumpărat sau moştenit fusese cîndva moştenire secuiască, el îşi pierdea acest caracter deoarece pămîntul dobîndit astfel nu putea conserva drepturile legate de el decît „alăturîndu-se moştenirii secuieşti".[23]

Cît despre seniorii secui care aveau proprietăţi şi în teritoriile comiţiale, ei nu se mulţumeau să-şi mute şi să-şi colonizeze iobagii şi jelerii dintr-un teritoriu în altul, ci adeseori modificau servituţile iobăgeşti şi condiţiile de angajament ale jelerilor din Secuime, făcîndu-le asemănătoare cu cele din comitate. În felul acesta, pe unele domenii mai mari, elementele specifice ale sarcinilor iobăgeşti au început să-şi piardă coloritul sui-generis — fenomen destul de generalizat.[24] Drept specific, s-a păstrat o

anumită uzanţă; în speţă, faptul că jelerul şi iobagul din secuime trebuia să se ghideze nu atît după legile şi ordonanţele pentru toată ţara, ci mai degrabă după punctele convenţiei, ale „contractului” orientat pe cutumele locale. Pe alocuri se poate observa că acordurile menite să reglementeze modul şi măsura prestaţiilor sînt verbale, ceea ce contribuie de asemenea la nesiguranţa condiţiilor de trai ale ţărănimii contribuabile din scaunele secuieşti. În privinţa prestaţiilor cuvenite seniorului însă, cîteva trăsături specifice pot fi considerate generale. Înainte de toate, în scaunele secuieşti, ţăranii obligaţi să presteze muncă pentru senior *nu sînt datori să dea dijmă, zeciuială*. De multe ori s-a menţionat, mai ales în disputele urbariale din epoca reformistă, că în scaunele secuieşti pămînturile iobăgeşti nu erau grevate de „prestaţia zeciuielii”. În acelaşi timp însă, se formulează foarte frecvent plîngerea că aici prestaţia în muncă — robota — este mai ridicată chiar decît în comitate.

Astfel dar, în rîndul aserviţilor secui găsim iobagi şi jeleri aşezaţi pe moşteniri secuieşti; alţii locuiesc pe pămînturi de jurisdicţie comiţială, fiind obligaţi la prestaţii asemănătoare cu ale iobagilor din comitate; iarăşi alţii, „iobagi străvechi”, slujind, de generaţii în şir, pe baza unor condiţii consemnate în urbarii; şi, în afară de aceştia, încă destul de mulţi care îşi încheie contractele cu seniorul pe baza unor variate obiceiuri locale sau a unor înţelegeri individuale.

Nu intenţionăm să ne ocupăm aici de stratificarea ţărănimii în funcţie de situaţia materială şi nici de diversele forme ale aservirii; trebuie să menţionăm însă că procesul de diferenţiere desfăşurat în rîndurile ţărănimii îşi manifestă efectul şi în Secuime, imprimînd şi mai multă policromie şi diversitate situaţiei secuilor subordonaţi, dependenţi.

În final, trebuie să menţionăm burghezimea oraşelor — o pătură tot mai viguroasă, pe alocuri mai avută, deşi încă restrînsă ca număr, în societatea Secuimii. Concomitent cu „burghezul”, apare încă de pe atunci şi „muncitorul”, în persoana lucrătorului manufacturier, fie secui, fie colonizat din străinătate.

Fireşte, aceste cîteva trăsături pot sugera doar o schiţă sumară şi vagă a complexităţii caracteristice pentru societatea secuiască. Situaţia şi antagonismele acestei populaţii în perioada de destrămare a orînduirii sociale feudale poate fi prezentată, sub toate aspectele sale, numai printr-o analiză bazată pe multilaterale cercetări de amănunt.

II. Obştea sătească şi devălmăşia în Secuime; trăsăturile specifice ale luptei de clasă din cadrul lor

Căutînd trăsăturile individuale, culoarea locală aparte a Secuimii, trebuie să ne oprim şi la cîteva probleme dotate în aparenţă cu o semnificaţie mai puţin pregnantă. Printre ele se numără şi obştea sătească; străvechiul său cadru înmănunchiază clasele şi păturile sumar schiţate mai sus şi constituie arena în care se desfăşoară viaţa şi lupta cotidiană a ţărănimii secuieşti. Ar fi însă o greşală să se vorbească despre tipuri de sat unitare, fie că luăm ca bază porţiunea de teritoriu revenită grănicerimii în scaunele secuieşti, fie că ne limităm la sfera mai restrînsă a domeniilor Mikó, pe care se centrează prezentul studiu.

Nu putem vorbi despre obşti săteşti în general, fie numai şi pentru motivul că şi satele aflate în

centrul cercetărilor noastre se pot împărţi în: 1. colectivităţi iobăgeşti cu caracter comiţial; 2. aşezări senioriale secuieşti (căzute în iobăgie) şi 3. sate mixte, locuite atît de iobagi, cît şi de ţărani liberi.

În prima categorie se pot include satele: Hăghig, Araci, Vîlcele, Ariuşd, dimpreună cu Bicsad şi Micfalău, apartenente ce-i drept de comitatul Alba Superioară, însă incluse mai tîrziu în teritoriul comitatului Trei Scaune.[25]

Stăpînii iobagilor şi jelerilor din Hăghig erau familiile Mikó şi Nemes. Alături de ele, pătura moşierească era reprezentată de familiile Dombi, Osváth, Vajna, Donáth, Czirjék şi de cîţiva mici nobili. Acesta este deci un sat iobăgesc cu caracter comiţial, avînd mai mulţi stăpîni, întocmai ca şi Araci, aflat în proprietatea familiilor Béldi, Geréb, Nemes, Mikó, Székely, Donáth, Gidófalvi, Dániel.

Aceeaşi situaţie o avea şi Ariuşdul. Vîlcele se deosebea de ele numai prin faptul că era un sat seniorial ocupat mai tîrziu şi a devenit curînd o binecunoscută localitate balneară.[26] Bicsadul şi Micfalăul — populate cu începere din anul 1700 — erau tipice colonizări senioriale manufacturiere, sate lipsite de tradiţii, abia intrate în formare, şi devenite comunităţi propriu-zise, după ce multă vreme fuseseră doar un mănunchi de mărunte sesii disperse. Locuitorii lor erau coloni care plăteau taxă, în mare parte muncitori ai „glăjăriei” (sticlăriei) care au trecut la o activitate mai accentuat agricolă tocmai la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX.[27]

Obştea sătească din Hăghig şi din Araci nu-şi mai păstra decît rămăşiţele vechilor drepturi de autodeterminare. Cît despre Vîlcele, dar mai ales Bicsadul şi Micfalăul, ele îşi formau o oarecare organizare — în limitele fixate de către senior — tocmai acum, în perioada studiată de noi. În general deci,

aceste aşezări sînt asemănătoare satelor iobăgeşti din comitate.

Cel de al doilea tip — colectivitatea sătească secuiască seniorială, în curs de îniobăgire — se ilustrează prin satul Olteni, unde procesul îniobăgirii este extrem de avansat. În 1722, alături de două familii de primipili şi pixidari, s-au recenzat aici 52 de familii de iobagi şi jeleri. Cu ocazia înfiinţării grănicerimii, au fost recrutate de asemenea doar trei familii din toată comuna. În 1830, satul avea 21 locuitori din starea militară şi aproximativ de şaisprezece ori mai mulţi iobagi.[28] Familia Mikó s-a autodefinit întotdeauna drept „principalul posesor” din acest sat, iar numărul aserviţilor de care dispuneau aici familiile Barcsay, Nemes, Gidófalvi, Jancsó, Gyárfás era derizoriu faţă de al iobagilor săi.

Bodocul, Zălanul şi Malnaşul ilustrează tipul satelor cu populaţie mixtă iobăgească-grănicerească din Secuime.

	1722		1764			
	Primipili şi pixidari	Iobagi şi jeleri	Numărul celor din starea militară			
			Recrutaţi	Copii	Alţii	Total
Bodoc	29	50	33	30	20	83
Zălan	19	33	15	25	10	50
Malnaş	6	39	8	7	8	23

Cifrele de mai sus[29] atestă de asemenea că — deşi în proporţii diferite — aceste comune au avut o populaţie mixtă, compusă din vechi elemente libere şi secui ajunşi în starea de iobagi sau jeleri, iar mai tîrziu din grăniceri şi iobagi sau jeleri.

În anii 1830, o considerabilă parte din populaţia Bodocului era deja grănicerească; şi cu toate că aici

se formase unul din centrele alodiale ale domeniilor Mikó, rolul şi semnificaţia deţinute de această populaţie în viaţa satului nu pot fi subestimate.

În Zălan, familia Mikó este numai „posesoare din afară”, neavînd acolo curie; în schimb, satul era locuit de numeroşi nobili cu proprietăţi mai mărunte. Din pătura lor făceau parte familiile Séra, Apor (este vorba de familia mic-nobiliară Apor din Zălan) Bodor şi Szabó. În anii 1830, satul are aproximativ 272 locuitori de stare liberă, ei reprezentînd două treimi din comună.[30]

La Malnaş, familia Mikó era de asemenea numai posesoare din afară. Din nobilimea care locuia în sat, cea mai înstărită era familia Imreh. Dintre vechii primipili dispuneau de oameni aserviţi neamul Málnási, precum şi cîţiva posesori exteriori. Iobagii şi jelerii reprezentau şi aici două treimi din populaţie.[31]

Fireşte, în cadrul diverselor colectivităţi săteşti raporturile de forţe şi interesele antagoniste nu erau aceleaşi. Or, aceste deosebiri influenţau gospodărirea seniorială şi mai ales modul şi măsura exproprierilor. Obştea sătească îşi conserva şi apăra vechile statute, lupta pentru integritatea averii sale, chiar acum, în plină „declasare” şi astfel, chiar în perioada destrămării feudalismului, ea menţinea trează conştiinţa solidarităţii ţărăneşti, rămînînd o instituţie capabilă să imprime luptei antifeudale mai multă forţă şi perseverenţă.

Vorbind despre Germania, Franţa şi Anglia, Engels consemnează că acolo „o frîntură de adevărată orînduire gentilică sub forma comunităţii de marcă” a fost salvată şi transplantată în statul feudal, „dînd astfel chiar în timpul celei mai aprige iobăgii medievale, clasei asuprite, ţărănimii, o coeziune locală şi un mijloc de rezistenţă...” Iar despre colectivitatea de marcă precizează că aceasta „şi-a păstrat... caracterul primitiv democratic, propriu în-

tregii organizări gentilice, şi astfel, chiar în forma degenerată ce i-a fost impusă mai tîrziu, ea a menţinut o părticică din organizarea gentilică, care a servit pînă în ultimul timp ca o armă în mîinile celor asupriţi."[32]

În satele secuieşti cu populaţie mixtă, formată din iobagi şi grăniceri, obştea sătească a putut să mai fie cu adevărat o armă în mîna oprimaţilor şi să rămînă singura vatră a libertăţii poporului, tocmai datorită raporturilor de forţe specifice, datorită supravieţuirii păturii ţărăneşti, libere.

Organul suprem al autonomiei, al autodeterminării săteşti, este judele, dimpreună cu ajutoarele sale: juraţii, zişi şi „oameni de încredere".[33] Alegerea „juzilor" se numără printre străvechile drepturi ale locuitorilor satului secuiesc. De secole întregi, ei aleg „persoane cinstite, cu cugetul curat şi bună judecată" spre a orîndui treburile obşteşti şi a conduce satul.

În Hăghigul cu caracter comiţial este de asemenea obicei din străbuni de a se alege judele sătesc într-un an dintre iobagii „de dincoace de pîrîu", ai familiei Mikó, iar în celălalt an, dintre cei „de dincolo de pîrîu", ai familiei Nemes. La sfîrşitul secolului XVIII însă, fiecare din cele două familii senioriale luptă spre a-şi subordona pe deplin conducerea sătească, reprezentantă a obştei ţărăneşti, şi, pe de altă parte, pentru ca această conducere să-i susţină interesele proprii, faţă de ale celeilalte familii. Iar cînd acţiunea nu este încununată de succes, Nemes Antal, de pildă, „îl ocăreşte, îl alungă, ba chiar îl bate" pe jude, înlocuindu-l printr-unul numit de el, din rîndul oamenilor săi.[34]

La Olteni, în 1806, Mikó Miklós mai respectă încă libertatea satului de a-şi alege judele şi juraţii, dar ca pe un drept nou, acordat de el însuşi; iar judele nu-şi poate ocupa postul decît cu asentimentul no-

bililor proprietari de pămînt şi îndeosebi al lui Mikó Miklós.[35]

Ca şi la Hăghig, nobilimea proprietară se foloseşte de obştea sătească şi în alte sate secuieşti cu caracter comiţial sau îniobăgite, străduindu-se, fireşte, să şi-i subordoneze pe conducători şi să-i utilizeze în interesul propriei lor dominaţii feudale. În satele secuieşti mixte iobăgeşti-grănicereşti însă, această tendinţă întîmpină dificultăţi. În primul rînd pentru că după înfiinţarea grănicerimii, în acest fel de aşezări mixte se alegeau de regulă doi juzi: unul al grănicerilor, al „stării libere” — denumit jude ostăşesc sau jude liber — şi unul al provincialiştilor, al iobagilor şi jelerilor de sub jurisdicţie scaunală.[36] Juraţii, juzii de pădure, gornicii de hotar, conducătorii unităţilor mai mici ale satului, numite decade sau „zeci”, provin în schimb din ambele straturi sociale, sînt aleşi în comun, şi numai arareori se stabileşte că şi juraţii trebuie aleşi în număr egal dintre soldaţi şi iobagi.

În adunarea satului, ţinută de obicei săptămînal, iobagii şi oamenii liberi iau hotărîri împreună, de comun acord. În cazuri excepţionale se ţine nu numai „scaunul satului” — ziua de judecăţi —, ci populaţia este convocată special, iar acei membri ai obştei săteşti care nu participă sînt pedepsiţi cu stricteţe. Atît judele sătesc, cît şi proprietarul de pămînt trebuie să respecte hotărîrile acestui organ. Este caracteristic faptul că în cauze disputate şi conflicte procesuale obştea sătească prezintă hotărîrea scrisă a satului, drept material probatoriu şi nu arareori decisiv pentru soarta procesului. Bineînţeles, adunarea satului este şi ea într-o oarecare măsură dependentă de nobilimea proprietară. Ea trebuie să-şi ia hotărîrile „cu ştirea posesoratului”, ba chiar pe alocuri proprietarii încearcă să obţină de la dregă-

torii scaunali anularea hotărîrilor luate fără „învoirea posesoratului.”

Cunoscînd din experienţă importanţa adunării satului şi puterea ei organizatorică, Mikó Miklós se străduieşte în fel şi chip să abolească, să desfiinţeze acest for. În anul 1806 el alcătuieşte legi rurale, statute săteşti pentru Olteni, şi în cadrul acestor articole apare unul care desfiinţează adunarea satului, invocînd motivaţia că nimic nu mai poate fi rezolvat aici „din pricina gureşiei unor oameni nelalocul lor.”[37] Caracteristic este faptul că în 1820 locuitorii satului ţin iarăşi adunare obştească. Mai mult chiar: putem constata că „adunarea comunităţii” exercită şi o acţiune mobilizatoare-organizatorică împotriva seniorului. Într-adevăr, la acea dată, notarul iobag al satului — pe oare Mikó Miklós îl consideră instigator şi pretinde pedepsirea lui — este nu numai destituit de către dregătorii scaunului, dar şi pus sub interdicţie în privinţa participării la adunarea obştei săteşti.

În adunarea obştei se iau hotărîri pe temeiul statutelor săteşti rămase de la străbuni, de la înaintaşi; ele consemnează deci cutume ancestrale. La sfîrşitul secolului XVIII însă, la Hăghig şi Araci statutele săteşti nu mai slujeau conservarea intactă a vechilor norme cutumiare. Într-adevăr, aici, în epoca respectivă „rînduiala hotarului”, punctele menite să definească îndatoririle gornicilor de pădure, ca şi celelalte norme, referitoare la totalitatea condiţiilor de viaţă ale satului, erau întocmite de către senior. Am văzut că la Olteni seniorul avea aceeaşi tendinţă, dînd importanţă mai cu seamă protecţiei propriilor sale păduri şi terenuri arabile alodiale, administrate separat, şi prevedea, pentru culpabili, 25 beţe şi alte pedepse asemănătoare — acolo unde niciodată nu existase obiceiul unor asemenea măsuri. Bineînţeles, seniorul a încercat să-şi subordo-

neze obştea sătească şi în alte sate iobăgeşti-grănicereşti, să le fixeze el lege nouă în locul vechilor reguli cutumiare, care mai asigurau încă oarecari libertăţi. Deci un anumit grad de autonomie. Totuşi, la Bodoc, Zălan şi Malnaş, aceste strădanii rămîn infructuoase.[38] Încă în 1731, Mikó Ferenc s-a folosit de procesul cîştigat împotriva locuitorilor de stare liberă din Bodoc, în scopul de a obliga obştea sătească să respecte „anumite puncte." Esenţialul în acestea este cerinţa ca satul să nu poată întreprinde nimic „fără ştirea slujbaşilor curţii" şi să facă „pe voia curţii" în toate privinţele.[39] Pînă la sfîrşitul secolului XVIII, din aceste hotărîri nu s-au menţinut însă decît acelea pe care Mikó Ferenc le-a preluat el însuşi din vechile legi.

Lupta comună — şi deci mai fructuoasă — a grănicerilor şi iobagilor, tradiţia, puterea practicii juridice multiseculare n-ar fi putut toate la un loc să menţină rolul coeziv al obştei săteşti, dacă nu s-ar fi promovat concomitent şi alte forţe. Printre acestea se numără baza materială iniţială a obştei săteşti: posesiunea în comun şi gospodărirea în comun.

Se ştie că folosinţa colectivă a pămîntului s-a menţinut cel mai mult timp în Transilvania. Tagányi Károly califica Transilvania drept pămînt clasic al devălmăşiei „nu numai pentru că aceasta a dominat acolo cel mai mult timp, ci deoarece întotdeauna ea s-a bucurat de cea mai largă răspîndire."[40] Conform opiniei lui Kemény Dénes, în limitele Transilvaniei pămîntul devălmaş se menţine cu maximum de vitalitate în Secuime.[41] Acelaşi lucru îl atestă şi izvoarele din epocă, întrucît ele consemnează că la sfîrşitul secolului XVIII împărţirea pămînturilor devălmaşe — *„commune terrenum"* — mai constituie încă o practică de ordin general în toate scaunele secuieşti.[42]

La sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, în menţionatele sate secuieşti — cu excepţia aşezărilor de dată mai recentă, unde devălmăşia nici nu apucase să se formeze — mai continua să existe un „pămînt al satului”, vărzăria, iniştea, lanul de cartofi al satului, deci un teren arabil comun, care se reîmpărţea anual. Trebuie să menţionăm însă că acestea nu mai erau decît rămăşiţe ale vechii devălmăşii de teren arabil, care cuprinsese cîndva întregul hotar al satului. Adesea — de pildă la Bodoc, Malnaş şi Zălan — pămîntul satului consta doar din intravilane necolonizate, bucăţi de pămînt pustii, îndepărtate, greu cultivabile, sau bucăţi de pămînt din preajma satului, deosebit de valoroase — denumite „grădină” — la care nu voia să renunţe nimeni şi din care li se repartiza anual cîte un „sorţ” tuturor unităţilor familiale, tot mai multe la număr.

Întreaga populaţie a satului solicita aceste pămînturi, iar asupra împărţirii sau vînzării lor era chemată să decidă „comunitatea”. La Zălan, în 1829, cu ocazia împărţirii pămîntului devălmaş din hotarul înţelenit, obştea sătească a fost aceea care a repartizat pămînt şi nobilimii proprietare, ba mai mult chiar: de pildă lui Mikó Miklós nu i-a dat nimic, deşi acesta ar fi fost în drept să primească. Pînă şi la reclamaţia făcută de el, moşierul primeşte răspunsul că judele avea să supună adunării satului problema acordării părţii lui Mikó.

Nu erau rare nici cazurile cînd seniorul dornic de expansiune cumpăra pămîntul satului, plătindu-l cu bani, ceea ce înseamnă că implicit recunoştea dreptul obştei săteşti, admitea că proprietarul pămîntului devălmaş este „comunitatea.”[43] De exemplu, în 1818 Mikó Miklós cumpără cu 400 florini renani „o bucată de loc”, pămînt devălmaş pustiu, de la obştea sătească — aceasta vînzîndu-l spre a-şi

comanda un nou clopot. Iobagul Bunya István defrişează „în pădurea Zălanului”, cu permisiunea obştei săteşti, o porţiune de teren care să-i producă un car de fîn: Mikó Miklós cumpără acest teren pe bani, întocmai cum achiziţionează şi fîneaţa servitorului său Szilágyi András, denumită „Sorkolat” şi evaluată în 1818 la 30 florini renani.

Familia Mikó a fost nevoită să recunoască şi la Olteni străvechiul drept de proprietate devălmaşă al satului. Dacă obştea vindea pămînt devălmaş, adesea se prezenta drept cumpărător şi seniorul însuşi. Pînă şi de la unul din proprii săi iobagi s-a văzut nevoit să cumpere, cu 130 florini renani, un pămînt devălmaş pe care omul îl cumpărase de la obşte luîndu-i-o înainte stăpînului.

În schimb, formarea sistemului consolidat al sesiilor, sistarea reîmpărţirii pămîntului — fază pe care, ce-i drept, nu sîntem încă în măsură s-o delimităm în timp — era de-acum atît de avansată, încît posesiunea şi gospodărirea în comun se limita tot mai mult la păduri, păşuni şi fîneţe. Or, în cazul obştii săteşti din Secuime, acestea reprezentau teritorii considerabile, implicînd tocmai de aceea o arie destul de largă în materie de sarcini care îi reveneau „comunităţii”.

În legătură cu pădurea stăpînită în devălmăşie trebuie să facem însă o divagaţie, tocmai pentru că în cele ce urmează vom vorbi foarte frecvent despre ea şi deci este necesar să putem face distincţie între diversele sale forme, deosebite atît din punctul de vedere juridic, cît şi din cel practic.

„Pădure a satului”, „pădure de obştească folosinţă a satului”, „pădure de obşte” au şi comunele iobăgeşti cu caracter comiţial. Pădure devălmaşă trebuie s-o considerăm şi pe aceasta, căci o foloseşte, o îngrijeşte şi se împărtăşeşte de foloasele sale, în comun, întregul sat. Din punctul de vedere al drep-

tului de proprietate şi al legilor clasei feudale dominante, aceste păduri aparţin însă seniorilor proprietari de pămînt. Pornind de la principiul că „ţăranul nu poate stăpîni pămînt”, legea din anul 1791 enunţă că *„... deoarece dreptul de proprietate asupra pădurilor le incumbă numai seniorilor stăpîni de pămînt* (obligaţi însă în virtutea punctelor reglementatoare din 12 noiembrie 1769 să le permită iobagilor lor practicarea exploatării lemnului şi a păşunatului) în virtutea puterii prezentei legi se hotăreşte ca pădurile să stea pretutindeni sub grija şi orînduirea seniorilor stăpîni de pămînt şi orice ţăran are îngăduinţa de a scoate lemn şi a face defrişări numai cu ştirea şi învoirea seniorului.”[44]

Aşadar, în cazul satului iobăgesc dreptul de folosinţă a pădurii s-a restrîns foarte mult, şi chiar dacă în practică s-au conservat diverse forme ale acestui drept, monopolul proprietăţii feudale asupra pădurii a devenit tot mai deplin în decursul secolului XVIII.

Constatarea lui Szabó István este valabilă şi în privinţa Transilvaniei: „existau păduri senioriale unde iobagii nu aveau drept de folosinţă; existau păduri senioriale unde iobagii aveau dreptul la lemn, şi existau, în fine — probabil într-o proporţie nu prea mare —, păduri iobăgeşti, lăsate de către seniori pe mîna cîte unei colectivităţi de iobagi care, în aceste cazuri, nu mai aveau dreptul la lemn din alte păduri ale seniorului”.[45]

De pildă, la Vîlcele, Bicsad şi Micfalău instituţia pădurii comune separate a iobagilor — instituţia pădurii obştei săteşti — nici n-a mai apucat să se formeze, să se consolideze. Cît despre Hăghig, Araci şi Ariuşd, acolo seniorii dornici să scoată foloase şi venituri şi din pădure le-au interzis ţăranilor libera folosinţă a pădurii. Ce-i drept, documentele proce-

suale vorbesc şi aici despre „hotar obştesc” sau „pădure de obşte”, dar în acest caz termenii respectivi semnalează doar proprietăţi colective nobiliare: înseamnă că nobilii proprietari de pămînt, care formulează pretenţii asupra pădurii unui sat sau a mai multora, folosesc şi stăpînesc pădurea încă drept o unitate nedivizată.

Seniorii proprietari de pămînt deţin păduri alodiale, separate („osebite”) şi în satele secuieşti de factură iobăgesc-grănicerească, dar acestea sînt cazuri mai rare — după cum nici pădurea obştească „nobiliară” nu este un fenomen frecvent. Păduri separate deţine şi grănicerimea (de exemplu munţii revendicaţi, ca şi cei ai grănicerilor bistriţeni) şi pe alocuri chiar grăniceri din cîte un singur sat. Cel mai frecvent caz este însă acela în care nobilimea proprietară, grănicerii, iobagii şi celelalte pături sociale din sat deţineau pădurea în proprietate comună, dimpreună cu păşunile şi fîneţele ei. Pe lîngă pădurea obştească a scaunului, mai găsim aici încă pădurea sau muntele stăpînit în indiviziune de către toată obştea mai multor sate — drept cea mai pertinentă urmă a vechii posesiuni devălmaşe gentilice secuieşti.

Pădurea în sine este, la acea dată, de cele mai multe ori o anexă ideală a intravilanului sătesc[46] (sesie, loc de casă pentru aşezare, sau lot vechi, strămoşesc, zis *antiqua sessio*). Aşadar, proprietarul sau posesorul sesiei din sat este implicit copărtaş la bunurile obşteşti ale satului, acesta fiind un drept atribuţional al sesiei.

Astfel dar, în satul iobăgesc-grăniceresc secuiesc, „grija şi orînduirea seniorială” se restrînge la o arie deosebit de îngustă. Obştea sătească este aceea care hotărăşte care parte de pădure e „oprită” şi de unde se pot lua lemne de foc; numai cu „ştirea satului” poate merge cineva — indiferent cine — să

exploateze lemn din pădure; satul le acordă lemn de construcţie şi lemn pentru unelte oricăror solicitanţi; tot el autorizează păşunatul jirului sau ghindei, el zălogeşte, el îi pedepseşte pe cei ce păgubesc sau „strică” pădurea şi aşa mai departe.[47]

Zadarnic am mai căuta însă, la acea dată, străvechea măsură egală a împărţirii, în folosinţa pădurii devălmaşe. La Zălan de pildă, nobililor li se repartizează 12, secuilor de stare liberă 6, iar iobagilor 3 căruţe de lemne. Iarba, lemnul, pămîntul se împart în general de aşa manieră încît posesorului (nobilului proprietar de pămînt) îi revin două părţi, omului de stare liberă (grănicerului) o parte, iar provincialistului (iobagului sau jelerului) o jumătate de parte.[48] Nobililor proprietari de pămînt care nu locuiesc în sat, avînd acolo numai aserviţi — deci aşa numiţilor posesori din afară — obştea le repartizează numai atîta cît să le acopere necesităţile din sat. Iobagii lor îşi primesc partea cuvenită, ei înşişi însă nu pot scoate lemn din sat. În 1805, „comunitatea” din Malnaş îşi formulează astfel punctul de vedere în procesul cu posesorul din afară Lázár Mihály de Dálnok: „le-am dat [...] slugilor sale, pentru clădit pe moşiile de aici [...] dar nici de acum încolo nu-i dăm ca să dee altora, căci ne-am strica legea”. Nobilimea posesoare din afară s-a străduit şi mai tîrziu (1808) să cumpere sesii de la grăniceri „numai de dragul lemnului din pădure” spre a dobîndi astfel drepturi asupra îmbelşugatelor păduri din Malnaş. Împotriva acestei tendinţe trebuie să lupte obştea sătească.[49]

În privinţa folosirii hotarului devălmaş, cuvîntul obştii satului iobăgesc-grăniceresc are categoric greutate. În tot cazul, „comunitatea” secuiască este capabilă să limiteze mai mult decît colectivitatea sătească de tip comiţial extinderea dreptului de proprietate seniorial, tendinţa de a expropria pămîntu-

rile devălmaşe. Într-un alt domeniu al gospodăririi colective, pe linia colaborării existente sub forma sincronizării, coordonării *necesare* a muncilor agricole [„Flurzwang”], obştea sătească secuiască este de asemenea suficient de puternică pentru a nu renunţa fără luptă la apărarea intereselor sale. Printre parcelele disperse şi împărţite în fîşii înguste pe fiecare parte a hotarului de tri-asolament (o porţiune de toamnă, alta de primăvară şi a treia de ogor) sînt intercalate şi terenurile arabile alodiale ale seniorului — şi din această cauză grănicerii, iobagii şi nobilii proprietari de pămînt, cu toţii membri ai satului, trebuie să ia împreună hotărîrile referitoare la protecţia producţiei agricole şi a recoltei; împreună trebuie să fixeze momentul semănatului, aratului, seceratului şi căratului; de comun acord trebuie să stabilească ordinea păşunatului şi aşa mai departe.

În satele locuite de ţărani liberi, deciziile privind problemele comune ale gospodăritului le ia „satul” împreună cu proprietarii de pămînt. Reglementarea hotarului o fac tot împreună[50], iar seniorii sînt datori să respecte măsurile de ordine formulate în adunarea sătească. În caz contrar, nobilii cu proprietăţi mai mărunte erau citaţi la „scaunului satului”, scaun de judecată alcătuit din judele satului şi din juraţii săi, iar cu seniorii mai avuţi şi mai puternici, obştea sătească ajungea la proces.

În Zălan, de pildă, s-au judecat nu o dată, „la scaunul satului”, pe baza „legii satului”, cauze conflictuale dintre familiile Séra şi Apor, ambele din nobilime. Şi în zadar „feciorul spectabilului domn Vágó” i-a ameninţat chiar cu arma pe gornicii de hotar, cînd aceştia voiau să-i ia zălog, căci pînă la urmă tot judele grăniceresc şi iobăgesc a pronunţat împotriva lui sentinţă de pedeapsă. Aceeaşi soartă a împărtăşit-o „dumnealui Szabó Ádám” cînd vitele

sale au intrat în „loc păgubos”, sau nevasta lui Séra Pál, cînd îşi trimitea vitele la păşunat în hotar de primăvară „prins”, adică pus deja sub oprelişte. Pînă şi intendentul contelui Mikó Miklós a fost citat, iar el s-a prezentat în faţa scaunului de judecată şi a plătit amenda care i s-a fixat. Au existat şi cazuri de protest, de recurs. Atunci însă, „satul” căuta sprijin împotriva seniorului părtinit de către dregătorii scaunului, apelînd la ofiţerii grănicerimii, care aveau ei înşişi frecvente conflicte cu conducerea scaunului, căci dubla administraţie — militară şi civilă — crea un mediu prielnic acestor conflicte. Se întîmpla de asemenea să nu se folosească nici măcar acest remediu, ci să li se atragă doar atenţia nobililor cu atitudine antagonistă faţă de statutul sătesc că satul „nu le face parte domniilor lor din folosul deobşte”; că nu-i despăgubeşte pentru paguba pe care ar suferi-o la vite etc. Nu o dată, asemenea măsuri i-au făcut pe nobili să dea înapoi, să cedeze. Alteori se ajungea la proces; dar „comunitatea” era suficient de puternică pentru a putea dobîndi dreptate — consemnînd apoi în protocolul sătesc (registrul proceselor verbale) că obştea „L-au silit pe dumnealui spectabilul Apor Lázár să facă pace”.[51]

La Malnaş, obştea sătească are de susţinut o luptă mai dură împotriva membrilor familiei nobiliare Imreh. Fără a se sinchisi de „lege”, Imreh Lázár îşi lua lemn după bunul plac, din stejerişul satului, făcea defrişări, sau ocupa porţiuni din pămîntul devălmaş; pe unul din gornicii de pădure care voiau să-l amendeze, îl împuşcă în spate cu „fuituială” [dop de cîlţi, care se punea în cartuş între pulbere şi alice], în altul trage din faţă, pricinuindu-i o rană gravă la mîna ridicată drept pavăză pentru ochi. Iar cînd „au vroit a-l pune sub judeţul satului [...] s-a răstit la oameni cumcă îi puşcă şi-i ciomăgeşte”.

Locuitorii satului — grăniceri şi iobagi — se plîng în comun că „tot satul se teme de domnia sa şi nice că poate obştea a-l supune pe dumnealui legiuirilor sale”.

Pînă la urmă, oamenii au reuşit să obţină împotriva lui Imreh Lázár deschiderea acţiunii publice (*„fiscalis actio”*) şi să ducă la bun sfîrşit procesul, cu ajutorul guberniului. Mult mai edificativ este însă felul în care se poartă locuitorii satului, în 1811, atunci cînd Sztán Karácsony — unul dintre haiducii ascunşi în pădurile sticlăriei de la Bicsad — secondat de patru oameni ai săi — îl atacă pe Imreh în propria-i casă şi sparge uşile peste el, jefuindu-l de „scule” şi de 1814 florini în numerar. Jaful se desfăşoară „în văzul întregii comunităţi”, în faţa întregului sat. Printre spectatori se numără 67 bărbaţi, din care 29 grăniceri, aceştia din urmă posedînd arme, dar „nici măcar nu le-au scos din casă”, deşi statutul sătesc prevede, pentru astfel de cazuri, obligaţia ajutorului imediat, şi stipulează pedepse pentru cei ce nu se grăbesc să dea sprijin împotriva hoţilor de îndată ce se aude clopotul.

Asistînd fără o vorbă, cu mîinile-n sîn, satul îşi exprimă opinia că dacă nu te supui legilor obştei, nu poţi conta pe ajutorul ei, aflîndu-te în afara acestor legi.[52]

Capacitatea de rezistenţă, mai mare, a obştei săteşti din secuime se explică — pe lîngă mulţi alţi factori sociali şi economici — prin faptul că aici numeroase elemente ale vechiului organism gentilic au putut supravieţui mai categoric; transformarea feudală a început mai tîrziu, iar după consolidarea ei asistăm la o lărgire a producţiei de mărfuri, la o transformare cu caracter capitalist împotmolită pe o treaptă destul de joasă. În acelaşi timp, pătura de ţărani liberi, existentă aproape în toate satele, şi

destul de numeroasă, a sporit forţele obştei săteşti care înmănunchia şi organiza lupta antifeudală.

În aşezările apartenente comitatului Alba Superioară, implantate între satele din scaunele secuieşti, seniorul stăpîn de pămînt nu rămîne la simpla strădanie de a domina obştea sătească, ci reuşeşte să se impună ca atare — pe cînd la Olteni realizarea tendinţei sale este mai dificilă, iar în Bodoc, Malnaş sau Zălan ea este chiar zădărnicită, sau generează o luptă cît se poate de dură între „obşte" şi senior.

Stratificarea începută în satele secuieşti paralel cu dezvoltarea producţiei de mărfuri nu duce la o transformare cu pondere decisivă, însă exercită asupra obştei săteşti un efect masiv: generează descompunere şi o seamă de antagonisme semnificative, în interiorul ei. Aşadar, confruntarea dintre interesele secuilor înstăriţi şi ale celor mai săraci ajunge să slăbească unitatea obştei săteşti. Aceasta mai pierde din forţă, în continuare, şi prin faptul că autorităţile scaunale şi grănicereşti tind de asemenea să transforme „comunitatea" într-o unealtă, într-un organism docil, pus în slujba scopurilor lor.

Oricum însă, chiar şi aşa, în astfel de condiţii, obştea sătească este pentru oprimaţi o armă mai puternică decît cea din satul iobăgesc cu caracter comiţial: o instituţie care le asigură forţelor grănicereşti şi iobăgeşti organizarea şi cadrul pentru lupta antifeudală împotriva duşmanului comun: seniorul.

În cele de mai sus ne-am străduit să descriem în mod succint specificul teritoriului vizat prin studiul de faţă, dimpreună cu specificul societăţii care trăia pe acest teritoriu: să le caracterizăm trăsăturile care pot influenţa gospodărirea domeniului seniorial secuiesc. Considerăm că, în completare, este necesar să ne referim şi la unele nuanţe locale ale tensiunii din sînul societăţii secuieşti.

Înainte de toate, putem afirma că aici lupta dintre iobagi şi seniori are de asemenea o pondere decisivă şi constituie unul din principalele antagonisme. Caracteristic pentru această luptă este faptul că se desfăşoară zi de zi, în cele mai variate forme, de la confruntarea legală prin plîngeri, petiţii şi procese, pînă la răzbunarea individuală secretă, la refuzul în masă de a munci, la revolta împotriva administratorilor senioriali, ba chiar pînă la asasinarea seniorului. Perspectiva unei răscoale de amploare, cuprinzînd teritorii destul de vaste, a survenit în 1785, cînd un şir întreg de animozităţi, refuzuri de a munci şi răscoale locale au izbucnit în scaunele secuieşti drept consecinţă directă a ordonanţei emise de Iosif al II-lea în problema iobagilor. Dieta din 1790—91 a luat şi ea măsuri urgente, spre a preveni o răscoală posibilă a întregii secuimi, în urma doleanţelor prezentate de către iobagii din scaunul Odorhei.[53]

Conducerea scaunală are temeri în privinţa desfăşurării unei mişcări mai ample în preajma anului 1795 şi apoi în 1802, cînd — spre exemplu — însuşi guberniul aprobă măsurile luate de conducerea scaunului, „întru potolirea răzmeriţei".[54] O îngrijorare serioasă iscă în rîndurile seniorilor proprietari de pămînt şi conscripţia urbarială a lui Cziráky, din 1819—20, care pune în mişcare ţărănimea de asemenea pe o arie mai largă.

Totuşi, nu ia naştere nici o mare mişcare ţărănească organizată. De fapt, această formă nici nu este caracteristică la acea epocă, pentru luptele antifeudale din zona respectivă — ci mai degrabă reacţia imediată la orice încălcare de drepturi, cît de măruntă, desfăşurată uneori în ciuda faptului că seniorii stăpîni de pămînt acţionează cu arma în mînă.

Cealaltă mare grupă a ţărănimii din Secuime — grănicerimea — este strîns unită cu iobagii în ura

împotriva seniorilor stăpîni de pămînt; şi, în repetate rînduri, tot ea este aceea care îi îndeamnă pe „urbarialişti" la lupta împotriva stăpînilor. Aşa se întîmplă în Trei Scaune, dar putem cita exemple şi din Ciuc.[55]

Antagonismul, care, în epoca masacrului de la Siculeni, pricinuieşte atîtea conflicte între nobili şi cei încadraţi de-acum în grănicerime, nu se stinge nici mai tîrziu. De pildă, în 1795, însuşi guberniul informează scaunul, că „În Trei Scaune s-ar fi trimis *iarăşi* un înscris instigator prin care primipilii şi pixidarii care stau sub arme în scaunul nostru de acolo sînt îndemnaţi să nu mai slujească cu arma pînă cînd nu se îndeamnă a o face şi primorii (fruntaşii) lor."

Guberniul înspăimîntat avertizează scaunul asupra pericolului: „mai cu seamă în împrejurările de acum, cînd acel norod are şi fără aceasta mare bănuială şi ură asupră-ne".[56]

Deosebit de elocventă este constatarea lui Újfalvy Sándor în legătură cu relaţia dintre seniorii stăpîni de pămînt şi grănicerime: „Încă de pe acum primorii priveau cu o trufie de adevăraţi tirani la ostăşimea încovoiată sub jug, străduindu-se pe deasupra s-o jefuiască şi de avutul său [...] Nu voi arăta aici ocupările săvîrşite de primori în cîmpuri şi mai cu seamă în munţi devălmaşi. Dar faptele grăiesc sus şi tare. Au ocupat pămînturi cu întindere de mile patrate [...]. De mirare este aşadar că această clasă a nutrit ură, ba chiar sîngeroasă sete de răzbunare faţă de primori, cei care i-au jefuit libertatea strămoşească şi avutul dobîndit cu sînge scump, şi care o asupresc necontenit?"[57]

Decisiva majoritate a bărbaţilor din grănicerime consta din oameni ştiutori de carte, mai bine informaţi, mulţi dintre ei chiar cunoscători ai legilor. În lupta împotriva seniorilor stăpîni de pămînt ei sînt

însă mai puternici decît iobagii nu numai datorită culturii lor mai înalte decît a acestora, dar şi datorită faptului că faţă de ţăranul liber, purtător de arme, nu se poate aplica nici constrîngerea economică seniorială şi nici cea extrinsecă economiei. Nu o dată, secuiul de stare liberă poate să conteze chiar şi pe sprijinul corpului ofiţeresc grăniceresc, deoarece pe teritoriul cu dublă administraţie (militară şi scaunală) acest corp ajunge de asemenea frecvent la conflicte cu nobilimea proprietară din Secuime — ca să nici nu mai insistăm asupra altor factori.

Pentru iobăgime, grănicerul este un aliat de mare preţ; şi nu o dată ei îşi unesc puterile, cînd atacul seniorial vizează interese comune.

Ar fi însă o greşeală să considerăm că relaţia grănicer-iobag a fost în toate cazurile o legătură în sensul alianţei, o sursă de energie pentru lupta antifeudală. Grănicerul se afla într-o situaţie mai avantajoasă decît iobagul: primea mai multă iarbă, mai mult lemn din posesiunea obştească — şi aceasta nu este decît una din expresiile superiorităţii celor din „starea liberă”.[58] În conducerea satului, judele şi juraţii iobagi erau alături de cei din starea militară, iar acest fapt era folositor pentru ambele părţi, în perioada luptei antifeudale. Adesea însă interese mai mult sau mai puţin ample creau antagonisme între ei; or, în astfel de cazuri, superioritatea grănicerilor îi împingea pe iobagi la alianţe temporare cu nobilii proprietari de pămînt. În această privinţă există cîteva cazuri cînd iniţiativa şi-o asumă înşişi seniorii. Fireşte, tot o semnificaţie negativă îi revine şi faptului că şi unii grăniceri dispuneau de iobagi sau jeleri; de asemenea, antagonisme izvorau şi din împrejurarea că unii dintre grăniceri slujeau ca argaţi la ţărani şi iobagi înstăriţi.

Trebuie să ţinem seama că grănicerii erau nevoiţi să lupte pe două planuri; pe de o parte împotriva seniorului care „ocupa cîmp şi pădure” şi comitea abuzuri de putere în problemele interne ale satului, ca şi în conducerea scaunului, spre a-şi asigura propriile interese — iar pe de altă parte împotriva instituţiei grănicereşti. În afară de aceasta, lupta împotriva absolutismului vienez le bloca în mare măsură forţele.

Nu intenţionăm să facem aici o prezentare a greutăţilor implicite serviciului grăniceresc. Fapt este însă că nu numai seniorul ocupa — cînd avea posibilitatea — porţiuni din pădurea lor devălmaşă, dar şi comandamentul grăniceresc punea stăpînire pe mari întinderi de pămînturi comune din zona de graniţă. Grănicerii înaintau petiţii peste petiţii pentru aşa-numiţii munţi revendicaţi, îşi expuneau doleanţele, ba pe alocuri intentau procese, luptau împotriva impozitelor (pînă în anul 1802) şi nu o dată îşi deplîngeau „insuportabila” soartă chiar în faţa adunării scaunului sau a dietei ardelene.[59]

În schimb, comandamentul reprima adesea în modul cel mai neomenos intenţia de revoltă şi de răscoală, turburările, ba chiar simpla plîngere. Astfel, în 1799 şase dintre soldaţii răsculaţi au fost supuşi la tăierea mîinii, 50 au fost ucişi prin bătaia cu vergi, 214 au trebuit să suporte cîte 50 de beţe, 30 au fost deposedaţi de toate bunurile lor, prin confiscare. Dealtfel, uciderea prin bătaia cu vergi constituia o uzanţă generală.[60]

Nu este de mirare că Újfalvy a avut prilejul să audă în repetate rînduri, de la grăniceri, că „primorii sînt trădătorii sîngelui nostru şi mai voiesc încă şi acum a ne pierde, însă lor tot le-am putea veni de hac; ci neamţul este vulturul care ne sfîşie chiar inima”.[61] Totuşi, lupta împotriva guvernămîntului vienez limitează, dar nu exclude succesul lup-

tei purtate de către secuii grăniceri împotriva primorilor, seniorilor stăpîni de pămînt.

Această luptă de clasă deosebit de multilaterală este fundamental determinată de destrămarea feudalismului, de formarea germenilor agriculturii capitaliste. Producţia de mărfuri se dezvoltă greoi datorită atîtor factori care o frînează, iar seniorul proprietar de pămînt caută să rezolve criza în limitele feudale şi încearcă să treacă toate poverile ei asupra ţărănimii. Fireşte, acest lucru implică accentuarea şi ascuţirea luptei de clasă. Luptele devin mai dîrze, se generalizează tot mai mult şi capătă o frecvenţă din ce în ce mai mare la cumpăna secolelor — şi chiar dacă nu ating treapta unei răscoale sau revolte de amploare, prin caracterul lor cotidian şi prin vigoarea cu care se manifestă, ele dovedesc că orînduirea feudală nu se mai poate menţine nici în Secuime.

III. Lupta pentru ogor, păşune şi pădure

1. Ogorul ţărănesc şi pămîntul seniorial

Pînă la începutul secolului XVIII relaţiile agrare din Transilvania erau decisiv determinate de faptul că centrul de greutate al producţiei nu cădea pe alodiul seniorial. În general, gospodăria seniorială bazată pe activitatea alodială şi menită să producă pentru piaţă nu luase încă locul gospodăriei seniorială bazate pe sesia iobăgească şi pe prestaţiile iobăgeşti.[62]

Fireşte, aceasta nu înseamnă că antecedentele gospodăririi senioriale autonome, ale producţiei desfăşurate pe domeniul alodial, nu şi-ar avea rădăcinile în secole anterioare. Cazuri cînd nobilimea ocupă pă-

mînturi se întîlnesc şi în secolul XVII: ,,... În Transilvania nu mai contenesc plîngerile iobagilor din pricina ocupărilor de pămînt alodiale."[63] Deocamdată însă nu se pune problema că seniorii l-ar alunga pe ţăran de pe pămîntul său, spre a-l transforma în muncitor liber, capabil să-şi scoată la vînzare puterea de muncă, şi spre a face din pămîntul acestuia un instrument de acumulare a capitalului pentru ei înşişi; toate acestea nu se realizează într-o măsură mai considerabilă nici pînă la sfîrşitul secolului XVIII; cele cîteva exemple de care dispunem atestă că gospodărirea alodială, rămasă să stagneze în faza de tranziţie, şi exproprierea pămînturilor ţărăneşti iau o amploare mai considerabilă numai în ultimii ani ai secolului şi îndeosebi la începutul secolului XIX.[64]

Totuşi, analiza dezvoltării relaţiilor agricole feudale din Transilvania ne convinge că — deşi cu întîrziere — seniorii stăpîni de pămînt au practicat din ce în ce mai mult formarea marii uzine agricole, luată în administrare proprie şi bazată pe robotă. Dacă nu voiau să ajungă la sapă de lemn, erau nevoiţi să stoarcă din pămînturile lor un venit mai mare; or, spre a putea realiza acest lucru, trebuia să gospodărească „pe cont propriu" — aşa cum făceau seniorii prusaci — măcar o parte din proprietăţile lor.[65]

Această necesitate a avut drept consecinţă, înainte de toate, mărirea proprietăţilor alodiale; căci seniorilor nu putea să le fie indiferent pe ce suprafaţă produc — de-acum „pe cont propriu". Se mai adăuga şi teama de reglementarea urbarială, care i-a determinat pe mulţi seniori să-şi mărească alodiul, să trunchieze, să micşoreze cvantumul pămîntului iobăgesc, patrimoniul urbarial, încă înainte de a interveni separarea acestor două proprietăţi senioriale şi precizarea mai categorică a extensiunii lor.

Aşadar, principalele probleme ale cercetărilor noastre din domeniul istoriei agrare sînt: sporirea proprietăţii alodiale, deposedarea iobăgimii de o parte din patrimoniul său de sesii, gospodărirea extensivă bazată pe robotă, apoi forma de tranziţie legată de sistemul răscumpărării prin muncă şi, în fine, formarea uzinei agricole care foloseşte în măsură preponderentă munca salariată.[66]

Suprafaţa de teren arabil alodial aflată în proprietatea familiei Mikó este una considerabilă încă din prima jumătate a secolului XVIII. Conform conscripţiilor[67], proporţia dintre pămînturile alodiale şi cele iobăgeşti este următoarea:

Anul	Proprietar	Comuna	Arabil				Fînețe	
			Alodiu		Iobăgesc		Alodiu	Iobăgesc
			Cîble	Mierțe	Cîble	Mierțe	Căruțe	Căruțe
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1728	Mikó	Bodoc	657	3	751	$^{1}/_{2}$	146	166
	Ferenc	Olteni	267	—	410	—	275	141
		Malnaş	—	—	329	3	—	183
		Zălan	—	—	128	$2^{1}/_{2}$	—	34
Total			924	3	1 618	6	421	524
1738	Mikó	Bodoc	313	—	96	—	150	44
	Ferenc	Malnaş	—	—	352	2	157	138
		Olteni	—	—	38	—	—	12
		Zălan	—	—	57	2	—	10
		Colnic	—	—	21	3	—	—
		Sf. Gheorghe	—	—	9	—	—	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	Mikó	Bodoc	284	2	235	—	—	49 1/2
	Miklós	Malnas	—	—	246	1	117	86
		Olteni	—	—	242	—	63	94
	Mikó	Hăghig	373	2	294	—	242	45
	Pál	Araci	—	—	70	—	—	8
		Ariuşd	—	—	16	—	—	4
		Sf. Gheorghe	—	—	30	—	—	5
		Bodoc	—	—	19	2	—	2
		Zălan	—	—	16	—		3
Total			371	—	1743	2	729	502 1/2

Conform datelor cuprinse în urbarii şi conscripţii, în prima jumătate a secolului XVIII iobăgimea foloseşte aşadar numai două treimi din pămînturile de proprietate seniorială, aproximativ o treime a acestora aflîndu-se de-acum, aparent, în administraţie proprie. Cît despre fîneţe, jumătate din ele, sau poate chiar mai mult, constituie proprietate alodială.

Nu putem scăpa însă din vedere nici faptul că sub titlu de alodiu se înregistrează nu numai pămînturile gospodărite de către senior, dar în general şi acelea care nu se află în mîna unor aserviţi, deci nu sînt folosite de iobagi. Studiind mai amănunţit conscripţia din 1728 a domeniilor Mikó, ne dăm seama că, de pildă, din cele 44 parcele alodiale de teren arabil din Bodoc, 17 sînt aşa-numite pămînturi de margine, teren mai puţin valoros, de lîngă liziere de pădure, şi se compun din parcele de cîte 10, 20, 30, sau chiar 60 cîble, reprezentînd în total 521 cîble teren arabil. Aşadar, din cele 657 cîble de teren arabil alodial, numai 136 cîble, împărţite în 27 parcele mărunte, reprezintă pămînt alodial bun, valoros, fertil, cultivat de mai mult timp.[68]

Rezultă deci că seniorul are la dispoziţie şi acest teritoriu de 521 cîble, pentru cazul că vrea să-şi extindă terenul arabil alodial, mai bine cultivat. Totuşi, el nu procedează aşa, ceea ce se explică prin faptul că numai în Bodoc deţine, pe lîngă 47 sesii locuite, nu mai puţin de 24 sesii pustii, iar la Zălan, din 11 sesii 4 sînt pustii şi numai 7 locuite. În 1738, conscripţia consemnează, pe domeniile lui Mikó Miklós, nu mai puţin de 158 cîble terenuri arabile drept pămînturi de pe care iobagii s-au stins ori au plecat. Cu toate acestea, seniorii nu anexează imediat alodiilor nici măcar asemenea terenuri, ci împart o mare parte din ele, spre cultivare, acelora dintre iobagii lor care dispun de mai multe atelaje.

În mare, situaţia este aceeaşi şi pentru proprietăţile parţiale din alte sate. Studiind însă totalul suprafeţelor de pămînt aflate la dispoziţia familiilor Nemes şi Mikó, se constată că ambele ar putea folosi pentru extinderea proprietăţii lor alodiale o seamă de terenuri foarte întinse şi încă necolonizate. Printre acestea se numără în primul rînd două uriaşe domenii, dobîndite ca donaţie şi menţionate în documente încă de pe la mijlocul secolului XIV: prediul de la Araci şi cel denumit „Zsombor" şi „Gerebenc".[69] Cel dintîi se află între Hăghig, Ariuşd şi Sfîntu Gheorghe, iar al doilea între Malnaş şi limita scaunului Ciuc.

În perioada destrămării feudalismului, stăpînii acestor vaste teritorii, în mare parte împădurite, aveau posibilitatea să opteze pentru una din următoarele două soluţii: să defrişeze un teren arabil compact, de mare întindere, alodial — sau să aducă coloni, lăsînd în grija lor defrişatul, transformarea poienilor şi văilor de pîrîuri în teren cultivabil. Cu alte cuvinte, puteau alege între extinderea gospodăriei alodiale şi prestaţiile iobăgeşti.

Formarea unor noi cătune şi apoi sate atestă că pe parcursul secolului XVIII s-a apelat la metoda din urmă. De pildă, Vîlcele şi Micfalău — aflate pe teritoriul menţionat — au devenit comune populate iar oamenii statorniciţi aici sporeau încasările senioriale ca „platnici" de taxe sau muncitori la sticlăria seniorului. În general, aici, încă şi pe la sfîrşitul secolului XVIII, baza exploatării era înzestrarea ţăranului cu pămînt şi nu deposedarea de pămînt a acestuia.

Pămînturile alodiale încă nevalorificate în deplină măsură, încă nefolosite pentru o gospodărire mai intensivă, apoi fostele pămînturi iobăgeşti rămase ca anexe ale sesiilor nelocuite, precum şi teritoriile împădurite, mai întinse, încă necolonizate, dar apte cultivării, le ofereau seniorilor vaste posibilităţi de extindere a alodiului. Aşadar, nu este nevoie de exproprierea pămîntului iobăgesc spre a mări partea de proprietate luată în administrare proprie: există posibilităţi atît pentru creşterea cantitativă a alodiului, cît şi pentru gospodărirea sa mai intensivă. Mai mult chiar: după cum am arătat, pe la jumătatea secolului XVIII, membrii familiilor Nemes şi Mikó nu foloseau pe de-a-ntregul nici măcar aceste posibilităţi.

Poate că după toate acestea va părea o contradicţie afirmaţia că nu o dată izvoarele semnalează lupte desfăşurate pentru dobîndirea unor pămînturi; există totuşi cazuri în prima jumătate a secolului XVIII, ba chiar şi în secolele premergătoare. Lupta pentru terenul arabil este uşor de înţeles, deoarece seniorii au tot interesul să-şi sporească veniturile, fie numai şi din pricina necesităţilor proprii, tot mai mari. Or, lărgirea domeniului, înzestrarea unui număr tot mai mare de iobagi şi jeleri cu pămînt înseamnă sporirea prestaţiilor iobăgeşti.

Limitele legale, piedicile juridice ale alodializării, ale exproprierii pămînturilor ţărăneşti, nu sînt nici pe departe inexpugnabile. După cum am mai amintit, în rîndul seniorilor transilvani s-a generalizat concepţia că şi pămînturile iobăgeşti consemnate în tabelele de impunere pot fi transformate în alodiu, seniorul proprietar de pămînt trebuind să ţină seama doar de faptul că fiscul nu sistează obligaţia de a se plăti impozit după ele. Reglementarea urbarială din Transilvania, dată în anul 1769 sub denumirea de „Anumite Puncte” *(Certa puncta)*, lasă în grija „înţelepciunii” seniorului cantitatea de pămînt pe care i-o dă iobagului său ca danie urbarială.[70] Deşi ordonanţele ulterioare caută să definească motivele menite să stabilească posibilitatea legală pentru scoaterea ţăranului de pe sesia sa, ele se pot interpreta destul de liber. Spre exemplu, o ordonanţă imperială din 1786 menţionează următoarele motive: „Dacă locuitorul nu-şi cultivă pămîntul bine, aşa cum i se cuvine unui gospodar sîrguincios; dacă se încarcă cu datorii care depăşesc două treimi din averea sa; dacă n-a săvîrşit şi n-a plătit în tot timpul anului slujba şi prestaţiile datorate pe an stăpînului său, seniorul, şi nu poate face dovadă că a fost împiedicat de vreo nenorocire să le împlinească; dacă rămîne statornic întru nesupunerea şi cutezanţa sa, fără să-i pese că pentru asemenea greşeli a fost pedepsit cu sau fără lanţuri, prin mai blîndă ori mai aspră osîndă de arest sau muncă.”[71]

Această ordonanţă cu caracter general — menită să apere interesele iobagului şi mai ales ale gospodăririi statului habsburgic — îi oferă seniorului, spre exemplu, posibilitatea de a-şi califica iobagul — cu ajutorul slubaşilor scaunali — drept „nesîrguincios”.

În ordonanţa gubernială din 1796 se arată că suma impozitului scade an de an, întrucît seniorii trans-

formă sesiile iobăgeşti în alodiu, scutindu-le astfel de impozit.[72] Aşadar, ordonanţa în cauză dezvăluie şi faptul că seniorii caută să scutească de impunere pămînturile declarate alodii. Lucrul este şi mai explicabil în Secuime, căci — după cum am văzut — „moştenirea secuiască" reajunsă în mîna unui senior cu mai mulţi iobagi devine din nou pămînt alodial neimpozabil.

Aşadar, atît posibilităţile practice, cît şi cele juridice, referitoare la extinderea proprietăţii alodiale sînt destul de accesibile seniorului din scaunele secuieşti. Într-o singură direcţie — spre grănicerime — îi este închisă calea expansiunii. Sesiile şi moştenirile lor nu şi le poate însuşi nici prin ocupaţie, nici prin cumpărare.

Proprietarii din familia Mikó îşi consolidează şi lărgesc tot mai mult moşiile alodiale existente, deşi nici atunci şi nici mai tîrziu nu se folosesc de toate posibilităţile practice şi juridice care le stau la dispoziţie în materie de alodizare. Chiar şi ciuntirea pămînturilor ţărăneşti, revocarea dreptului asupra pămînturilor obţinute prin defrişare sau ocupările încep să le practice mai mult de pe la începutul secolului XIX, îndeosebi pe teritoriul domeniului parţial de la Hăghig şi în împrejurimile acestuia, deci în primul rînd în satele cu caracter comiţial.

La Hăghig, pămîntul devălmaş al satului este apt de a permite familiilor Mikó şi Nemes să rupă din el sesii pentru iobagii lor şi nu o dată să ocupe porţiuni mai mici chiar pentru ei înşişi. Într-o depoziţie din anul 1804 se menţionează că Nemes Antal are o proprietate „ocupată din locul obştesc al satului."[73] Totuşi, terenuri arabile alodiale de dimensiuni mai mari nu se procură pe această cale.

Ce-i drept, în instrucţiunile de gospodărire date de Mikó István în 1809 figurează de-acum formula, deja generalizată pe atunci, prin care li se pune în

vedere administratorilor să se străduiască a-i spori drepturile şi pămînturile[74], însă aceştia nu realizează obiectivul respectiv practicînd alungarea ţăranului de pe pămîntul său.

În schimb, în 1814 ocupă păşunea devălmaşă a satului Olteni, spre a spori terenul arabil alodial. Este vorba de păşunea comună denumită „Törsök", pe care iobagii, nobilii mărunţi şi grănicerii din sat „o foloseau drept păşune pentru vite, a lor înşişi slobodă şi devălmaşă..." Însă în 1814, Mikó Miklós o împrejmuieşte, şi „lipsindu-i pe locuitorii obştei din Olteni de folosinţa ei, a început a o folosi înde el. Semănînd-o cu porumb, a luat pentru sine întregul folos...". Zadarnic fac plîngere, împreună, iobagii, grănicerii şi mica nobilime, la conducerea scaunului: Mikó Miklós nu este dispus să renunţe la „dreptul" său.[75]

În 1820 — probabil şi sub efectul conscripţiei lui Cziráky — Mikó István ciunteşte patrimoniul de sesii al unora dintre iobagii săi din Hăghig: le ia cîteva cîble de teren arabil iobagilor Béres Márton, Nyikulája Todi Sándor, Béres György, Kun Andi şi Seres, cu motivaţia că au mai mult decît le este necesar în raport cu atelajele de care dispun. Cît despre Kun Andi — cu toate că îi ia o parte din pămîntul aflat în „hotarul de sus" — îl obligă la prestaţie cu doi boi[76], deşi o ordonanţă gubernială din 1815 — după ce arată că seniorii obişnuiesc să ia pămînt de la iobagii lor, sub acest pretext — enunţă că autorităţile scaunale nu trebuie să permită aşa ceva, „deoarece prin aceasta, sărmanii coloni strădalnici sînt lipsiţi de mijlocul de a-şi dobîndi, cu vremea, vitele ce trebuie să le agonisească..."[77].

Tot Mikó István, şi tot la Hăghig, îi deposedează în 1825 pe iobagii săi Dávid János şi Süket Márton de o bucată de pămînt destul de mare şi de o grădină, sub titlul că ambele au fost cîndva proprietăţi

devălmaşe. Apoi le seamănă cu ovăz — iar plîngerile iobagilor nu sînt rezolvate de nimeni, în nici unul din cazuri. Dealtfel, în 1826, Mikó le ia pămînt, din nou, unora „mai săraci”, dar acum îl dă „înstăriţilor”, năpăstuind în aşa măsură pe unii dintre iobagii săi, încît aceştia „suferind nemeritată stricăciune, nu mai voiesc a împlini măcar slujba.”[78]

Un caz de expropriere mai amplă a pămîntului ţărănesc — şi anume teren defrişat — a avut loc în 1827, cu ocazia comasării hotarului comunei Araci. Aici, muncind din greu, iobagii transformaseră în pămînt cultivabil şi rodnic o seamă de tufărişuri de la liziera pădurilor şi dintre ele, sporindu-şi întrucîtva patrimoniul sesial iobăgesc, deloc bogat, dar şi mai strîmtorat în urma creşterii populaţiei. Conform concepţiei juridice senioriale şi potrivit legislaţiei nobiliare, menită să înlesnească creşterea alodiilor, iobagului i se cuvenea doar plata muncii investite în pămînt. Problema aceasta fusese reglementată încă din 1769, cînd se prevede că în cazul defrişărilor vechi, decisivă este uzanţa locală, cutuma rămasă din strămoşi. În schimb, legile din 1791 reglementează de-acum chestiunea pămînturilor defrişate: „în privinţa defrişărilor, plata muncii trebuieşte făcută numai dacă iobagul a săvîrşit despădurirea cu ştiinţa şi îngăduinţa seniorului, şi dacă nu a cules încă timp de şapte ani folosul şi rodul acestora — căci în acest caz uzufructul ţinut timp de şapte ani a compensat neîndoielnic îndeajuns, ba chiar prea mult, plata muncii săvîrşite cu defrişările.” Tocmai de aceea, dacă a defrişat fără permisiunea seniorului, iobagul este dator să plătească dauna pricinuită, „întrucît tăierea pădurilor îl păgubeşte pe senior”. Cu ocazia partajului de la Hăghig, toate defrişările au fost declarate „vechi”, iar terenurile arabile şi fîneţele de la liziera pădurilor şi dintre pă-

duri le-au revenit seniorilor cărora li s-au atribuit, la partaj, şi loturi de pădure.[79]

Există exemple nu numai pentru ciuntirea pămînturilor iobăgeşti sau pentru exproprierea terenurilor defrişate, dar şi pentru scoaterea iobagului din sesie. În 1829, Mikó Miklós îl scoate din sesie pe iobagul său Bartos József de la Micfalău. Deoarece acesta îşi construise casa pe cont propriu şi gunoise pămînturile în anul precedent, seniorul îi plăteşte o despăgubire de 219 florini şi 24 creiţari, însă îi ia terenurile defrişate fără să-i dea nimic pe ele.[80]

Cu toate acestea, în general există foarte puţine date referitoare la exproprierea ogorului ţărănesc, şi încă mai puţine privind răpirea întregii sesii a iobagului. În plîngerile şi petiţiile lor, iobagii de pe acest teritoriu nu pun deloc problema şi ea nu survine nici în depoziţii. Cu atît mai mult se vorbeşte despre încercările de ocupare a păşunilor şi pădurilor devălmaşe — cazuri care nu lipsesc din nici unul dintre documentele menite să enumere doleanţele ţăranilor, ba mai mult: chiar acesta este obiectul principal sau uneori singurul obiect al marii lor majorităţi.

În lipsa unor urbarii şi conscripţii de la începutul secolului XIX, nu putem evalua creşterea terenului arabil alodial al familiei Mikó. Totuşi, putem presupune existenţa unui oarecare spor, datorită creşterii modeste a alodiilor familiei Nemes, proprietară şi ea în Hăghig şi în satele menţionate. Într-adevăr, terenul arabil alodial de care dispune familia Nemes la Hăghig reprezintă 562 cîble în 1752, pe cînd în 1834, Nemes Károly gospodăreşte un pămînt arabil de 689 cîble.[81]

După cîte am văzut, seniorilor li se oferă numeroase ocazii favorabile pentru sporirea alodiului. Aceste ocazii le dau posibilitatea să mărească suprafaţa gospodărită pe cont propriu, fără a trebui

să-i izgonească pe iobagi, deci fără a pierde mînă de lucru. În decursul secolului XVIII nu sînt folosite însă nici măcar posibilităţile date. Un indiciu pentru modul de gospodărire seniorială tradiţională şi pentru înrădăcinarea acestuia este însuşi faptul că în majoritatea cazurilor seniorii mai continuă încă să tindă spre înzestrarea ţăranului cu pămînt, şi nu spre deposedarea acestuia.

Deoarece exproprierea pămînturilor ţărăneşti şi alungarea iobagilor de pe sesii implică, fireşte, scăderea cantităţii de robotă, sporirea posesiunilor sale este deosebit de favorabilă seniorului în cazul că are suficient capital spre a înlocui robota, de proastă calitate, prin munca salariată, mai corespunzătoare — deci dacă are destul capital spre a-i integra pe cei spoliaţi de mijloacele de producţie, drept muncitori plătiţi, în producţia de mărfuri, din ce în ce mai mare. După cîte vom vedea însă în cele ce urmează, menţionaţii seniori din Secuime nu dispuneau de capital în acest scop, sau nu dispuneau de capital suficient, tocmai datorită stării relativ înapoiate a acumulării de capital în Transilvania. Aşadar, acest factor le impunea limite în uzurparea ogorului iobăgesc, în exproprierea pămînturilor ţărăneşti. Astfel, seniorul se mulţumea să le ia ţăranilor, pe ici pe colo, în cazuri date, doar atîta teren arabil, încît iobagului să-i rămînă cantitatea minimă de pămînt, suficientă pentru menţinerea forţei de muncă obligată la robotă.

Alt indiciu pentru ritmul lent al transformărilor din Secuime este faptul că, în trăsăturile sale fundamentale, situaţia de aici o evocă pe cea, mai bine cunoscută, a marilor domenii din Europa Centrală sau, de pildă, din Ungaria în secolele XVI—XVII, care, la acea dată, reuşeau să-şi procure suprafeţele necesare gospodăririi alodiale fără a fi nevoite să reducă sistematic şi considerabil patrimoniul de pă-

mînt iobăgesc. „Este evident — spune Szabó István — că şi la noi marele domeniu pornit pe drumul transformării într-o uzină producătoare a închingat pămîntul iobăgesc, însă nu i-a modificat simţitor totalitatea patrimoniului; nu s-a ajuns la îndepărtarea forţată a iobagilor de pe sesiile lor...”[82]

La începutul secolului XIX, pe domeniile familiei Mikó întîlnim deja cîteva cazuri de ocupare forţată a pămîntului, de ciuntire a ogorului iobăgesc, de expropriere a terenurilor defrişate. Aceasta nu înseamnă însă că aici — fireşte, luînd în considerare suprafaţa de teren arabil — acumularea de capital iniţială ar fi ajuns la gradul în care esenţialul este tocmai deposedarea de pămînt a ţărănimii.[83]

2. Exproprierea păşunilor şi fîneţelor devălmaşe

Transilvania are şi astăzi păduri şi păşuni din belşug. Chiar în raport cu situaţia Transilvaniei însă, Secuimea este una din regiunile muntoase împădurite unde proporţia de teren arabil este foarte scăzută, în raport cu întregul teritoriu, sau fie numai cu suprafaţa pădurilor şi păşunilor.[84] Nici nu mai trebuie să menţionăm că în perioada destrămării feudalismului această proporţie exprima în şi mai mare măsură preponderenţa pădurii şi păşunii. Deosebit de semnificativă este sub acest aspect opinia Scaunelor Ciuc, Gheorgheni şi Caşin, în anul 1801, cînd conducerea scaunelor nu consimte să înainteze guberniului propuneri pentru protecţia pădurii, deoarece, după cum se consemnează, „aici, dimpotrivă, ar trebui să se găsească moduri şi căi pentru pustiirea pădurilor peste trebuinţă, care împiedică propăşirea economiei.”[85]

Fireşte, aceasta nu înseamnă că distrugerea pădurilor ar fi fost un obiectiv categoric pentru scau-

nele secuieşti. Teren arabil aveau însă puţin şi adesea nu dispuneau nici de fîneţe şi păşuni suficiente. Trebuie să ţinem seama şi de faptul că, în perioada studiată aici, raportul dintre agricultură şi creşterea animalelor era cu totul diferit de cel de astăzi. În majoritatea statutelor săteşti din Secuime, problema principală mai este încă şi în secolul XVIII asigurarea bazei necesare creşterii animalelor, ca să nici nu mai specificăm că pentru diversele sale ocupaţii auxiliare populaţia secuiască avea de asemenea nevoie de pădure şi păşune.

În regiunile muntoase împădurite, pădurea şi păşunea au o pondere mai mare şi din punctul de vedere al gospodăriei seniorale. Uzurparea, exproprierea, ba pînă şi simpla limitare a folosirii acestora înseamnă o lovitură cît se poate de dureroasă pentru ţărănimea din Secuime. În domeniul restrîngerii posibilităţilor de trai ale iobagilor, atacul împotriva pădurii, fîneţei sau păşunii devălmaşe are aşadar, aici, o semnificaţie mai mare decît în alte zone ale Transilvaniei, în regiuni mai şese, cu producţia orientată în mai mare măsură spre culturile agricole.

Să vedem în primul rînd care este situaţia în privinţa păşunilor şi fîneţelor în satele apartenente domeniilor familiei Mikó. În general, multă vreme păşunatul nu reprezintă o dificultate deosebită. În fiecare sat există păşune devălmaşă, păşune de pădure, eventual chiar de munte, dar tot în slujba creşterii animalelor se află ogorul, miriştea „eliberată” a terenului arabil şi fîneţelor, „tăieturile” şi rariştile din păduri, întocmai ca şi „opreliştile boilor” împrejmuite, din corpul terenului arabil, unde sînt păstorite, în sezonul de primăvară şi de vară, animalele folosite la munca cîmpului.

Creşterea numărului populaţiei şi expansiunea gospodăriei alodiale senioriale a dus, în numeroase

sate, la lupta pentru păşune, fie între senior şi obşte, fie între nobilul proprietar de pămînt şi iobăgime.

Lupta cea mai îndelungată şi mai dîrză pentru apărarea păşunii devălmaşe a satului s-a desfăşurat la Hăghig.[86] Aici, păşunea de pădure denumită „Havad” — păşunea devălmaşă a satului — nu a pricinuit multă vreme nici o dispută, deoarece în pădurile din împrejurimi se mai găsea iarbă din belşug pentru vite. La sfîrşitul secolului însă nu numai păşunea s-a micşorat prin creşterea populaţiei din Hăghig şi prin formarea unui nou sat iobăgesc, dar şi familia Mikó a luat în folosinţă — a „îngrădit” — cea mai bună porţiune de teren, situată în centrul păşunii Havad.

În 1794, obştea sătească consemna că „din pricina oamenilor de la Hăghig şi a celor aşezaţi în locul pădurii din Hăghig, la pîrîul Nyáros şi la Vîlcele, şi din pricina înmulţirii lor, precum şi din pricina ocupării unei mari părţi a acelor păduri, locul de păşunat vitele s-a strîmtat într-atîta, încît abia dacă ar fi de ajuns pentru o parte de turmă...”[87]

O mare grijă era, pentru locuitorii iobagi din sat, şi faptul că soţia lui Mikó Ferenc nu împrejmuia porţiunea de păşune, „prinsă” cu fîneţe alodială. Astfel deci, cînd cireada Hăghigului era mînată pe păşunea devălmaşă, se iscau numeroase dificultăţi în sensul de a feri fîneaţa alodială de pagubele pe care i le puteau pricinui vitele. Cît despre soţia lui Mikó Ferenc, ea a încasat de la locuitorii satului cîteva sute de forinţi amendă şi foarte multă muncă gratuită. Cu adîncă amărăciune descriau iobagii din Hăghig „starea lor asuprită”, insuportabila „jecmănire” şi „împovararea cu felurimi de necazuri”, cerînd conducerii comitatului să le soluţioneze plîngerea.

Cînd comitatul i-a cerut văduvei lui Mikó Ferenc un răspuns, aceasta a declarat că locuitorii din Hă-

ghig au acuzat-o pe nedrept şi nu numai că nu i-au dat ascultare nici ei, nici judelui nobiliar [solgăbirău, pretor] „ba mai că nu l-au ocărît pe faţă”, în loc de a se supune poruncilor sale. Interpelata îl ruga pe comite să nu lipsească „a le porunci cu străşnicie acestor încăpăţînaţi ţărani de la Hăghig”. Conducerea nici n-a mai considerat necesară continuarea cercetărilor, ci a ordonat pretorului „să-i constrîngă cu mai multă asprime” pe locuitorii din Hăghig, impunîndu-le supunere şi obligaţia de a împrejmui ei fîneaţa în cauză.[88]

„Încăpăţînata” ţărănime n-a făcut însă împrejmuirea fîneţei alodiale, sau ceea ce a pus pe alocuri putea fi dărîmat cu un bobîrnac; mai mult chiar: sub pretext că aduc din pădure pari pentru îngrăditură, oamenii au exploatat temeinic pădurea, pentru nevoile lor, iar noaptea mînau totuşi vitele — fie şi numai din răzbunare — pe teritoriul transformat în alodiu. Mai mult chiar: deoarece contesa le fixa pedepse mari, în toamna anului 1796 i-au incendiat jireada de grîu curat, clădită din 350 de clăi. Cu altă ocazie, au pus foc unei jirezi de fîn — lungă de zece stînjeni — care aparţinea fiului său. Nu este întîmplător faptul că incendierea are loc tocmai în „opreliştea” denumită „Grădina cailor”, teren uzurpat de către familia Mikó tot în dauna satului. Aşadar, în rîndurile ţărănimii s-au statornicit diferite forme ale răzbunării şi rezistenţei individuale, cînd oamenii vedeau că nu li se face dreptate pe cale legală.

Pînă la urmă ajunge seniorul să facă plîngere împotriva lor la guberniu, consemnînd că „dacă acum ei îşi satură vitele cu forţa în acest loc, nu nevoia păscutului sileşte obştea din Hăghig s-o facă, ci firea lor dezmăţată şi rea, faptele lor cele rele, nepăsătoare de Dumnezeu şi de oameni, care îi împing la toate greşalele de căpetenie, fapte rele ce sînt cunos-

cute nu numai aici prin împrejurimi, ci în toată ţara se ştie prea bine ce fel de oameni sînt lăcuitori întru aceasta aşezare [...] ce fel de nesuferite firi de oameni prădalnici de hotar, sîngeroşi, furi, pricinuitori de pojaruri lăcuiesc aicea."[89]

Dar „comunitatea" din Hăghig protestează, ambiţioasă, împotriva acuzelor ce i se aduc, apărîndu-şi cauza şi în faţa guberniului. Acesta trimite comitatului, în 1806, dispoziţia de a cerceta cazul. Pînă la urmă, în 1809, la sugestia autorităţilor comiţiale, guberniul dă o decizie favorabilă seniorului de atunci, Mikó István.

În schimb, „suferind asemenea împilare întru dreptatea sa luminoasă ca soarele", satul continuă lupta, deoarece — după cum menţionau locuitorii — „fiind astfel în scurtă vreme lipsiţi de vitele şi bunurile noastre, sărmana comună platnică de dări va să ajungă întru cea mai grea sărăcie..."[90] şi cere trimiterea unor comisari. Totodată, doleanţele sporesc cu toate abuzurile şi ilegalităţile pe care ţăranii fuseseră nevoiţi să le suporte din partea seniorului. În final, obştea obţine, în 1810, măcar atît că guberniul îl obligă pe Mikó István să-şi împrejmuiască fîneaţa din Havad cu „gard viu".

Contele însă nu dă curs dispoziţiei; dimpotrivă, consumă întreaga păşune devălmaşă din Hăghig, trimiţîndu-şi acolo herghelia mult sporită şi transformînd astfel locul într-o pustietate încă înainte de a fi mînată acolo cireada satului, ba ocupă în întregime şi terenul denumit „Grădina Cailor". În 1816, obştea din Hăghig îi adresează guberniului o nouă amarnică plîngere, dar singurul rezultat este altă dispoziţie în favoarea familiei Mikó: hotărîrea declară că Havad este moşie alodială şi prevede că jumătate din împrejmuirea ei cu gard şi şanţ trebuie să cadă în sarcina iobagilor.

Ţăranii refuză să dea ascultare noii ordonanţe a guberniului: judele nobiliar nu reuşeşte să adune satul, şi zadarnic îi promite lui Mikó István că îi va constrînge pe oameni să „împrejmuiască cu şanţ” moşia, spre a-i pedepsi pe semnatarii petiţiei — căci nu izbuteşte să facă nimic.

La fel de neputincios a fost şi judele satului, un iobag înstărit, om al lui Mikó, întotdeauna dispus să-i facă pe plac şi să-i îndeplinească poruncile. Dealtfel, la acea dată, judele şi juraţii săi scăpaseră din mînă conducerea luptei. Judele nici nu ştia măcar că s-a scris o petiţie. Mikó István face constatarea că acuzele nu sînt decît „mîncărime şi neastîmpăr ale unor zavistnici ce nu cunosc hotar.”[91] Ce-i drept, la acea dată, conducătorii luptei pentru Havad, susţinută împotriva seniorului, erau de-acum unii dintre cei mai revoltaţi şi mai inteligenţi oameni din sat: Bernád Mihály, Gheorghe Istrate, Péter György şi Maté Ferenc. Tot ei au aflat şi despre vizita împăratului Francisc în Transilvania.[92] Pentru asigurarea posibilităţii de a prezenta noile doleanţe însuşi împăratului, ei au organizat satul pe „pătrare” cu cîte doi-trei conducători care au colectat pentru acoperirea cheltuielilor cîte o cupă de grîu, punînd pe toată lumea să semneze petiţia. Nu este lipsit de interes nici amănuntul că în „pătrarul” locuit de români oamenii aveau cea mai multă încredere în Barabás Mihály, acesta devenind organizatorul de acolo, pe cînd în „pătrarul dinapoi”, locuit mai cu seamă de maghiari, acţiona Gheorghe Istrate. Petiţia destinată împăratului a redactat-o un anume Fodor, „procurator” (!) din Braşov.

Petiţia a fost predată împăratului, cerîndu-i-se, cu toată încrederea, ajutor împotriva unor năpăstuiri ca sporirea robotei, samavolniciile comise la retribuirea zilei de lucru, ocuparea păşunii devălmaşe şi atîtea altele. Strădania n-a rămas fără rezultat, căci în pri-

măvara anului 1818 s-a deplasat la Hăghig o comisie condusă de căpitanul districtului Făgăraş, care — contrar celor anterioare — nu s-a încumetat să uzeze de ospitalitatea contelui, spre a nu prilejui „ţărănimii aplecate spre bănuieli şi păreri deşarte, un nou motiv de a se plînge."[93] Totuşi, pînă la urmă lupta iobăgimii — susţinută pe cale legală decenii în şir, cu o acerbă dîrzenie şi perseverenţă — s-a soldat cu o înfrîngere. Ţăranii au fost dezamăgiţi de împărat, căci comisia trimisă la ei şi-a formulat hotărîrea, fireşte, în conformitate cu legile clasei dominante feudale. Or, în virtutea acestora, folosinţa multiseculară, necesităţile iobagilor din sat nu constituiau un titlu de drept care să proteguiască posesiunea păşunii devălmaşe. Seniorul era obligat într-adevăr prin lege să le cedeze iobagilor săi păşune, dar comisia găsi că Mikó István şi-a satisfăcut această obligaţie şi îşi dădu deci asentimentul la transformarea păşunii Havad în fîneaţă alodială. Ţărănimea din Hăghig a fost nevoită să se mulţumească cu avertismentul dat de către comisie lui Mikó István: să nu-şi asuprească peste măsură iobagii...

La Araci, pe vremea cînd folosirea pădurii era mai puţin îngrădită, ţărănimea satului avea fîneţe devălmaşe în pădurile senioriale nepartajate. Înşişi aceştia din urmă „prindeau" — în raport cu necesităţile — poieni bune de fîneţe, îşi pregăteau, prin prestaţie urbarială, „desţeleniri de arat" alodiale şi colonizau iobagi sau jeleri pe terenurile împădurite devălmaşe, nepartajate. La sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX însă se ajunge şi aici la ocuparea fîneţelor devălmaşe, reîmpărţite an de an, ale satului. De pildă prin 1788—89 „stăpînii de pămînt i-au luat satului şi au împărţit între ei" fîneaţa numită Rorhám.[94] Aceeaşi soartă a împărtăşit-o şi fîneaţa devălmaşă numită „Cîmpul Satului". În 1815, Mikó István ocupa Záton, păşune devălmaşă a obştei

sătești. La fel s-a întîmplat apoi cu fînețele țărănești defrișate și întreținute individual.[95]

La Olteni, după cum am văzut, seniorul își însușește pășunea sătească devălmașă Törsök. Locuitorii satului încearcă să lupte, dar nu obțin nici ei vreun rezultat.

La Malnaș, „comunitatea” a avut de susținut o luptă dură cu Imreh Lázár. Acolo, după vechile statute și uzanțe ale satului, oricine putea să „prindă” fînaț pentru folosință individuală, în părțile denumite Gerebenc, Padhegyese, Csekeháza și Bormező. Otava era însă rezervată obștei și slujea drept pășune devălmașă pentru cireada satului. În perioada 1793—1796, Imreh Lázár dorește să-și asigure deplinătatea propriului drept de proprietate, încercînd să scoată din rîndul pășunilor sătești devălmașe fîneața ocupată de el — fără a reuși însă, în ciuda unei îndelungate lupte și confruntări procesuale.[96] În schimb, el găsește un pretext serios pentru uzurparea pășunii devălmașe denumită Csere („Stejari”). Cîștigînd, în 1801, unul din procesele sale cu satul, ocupă cu ajutorul slujbașilor scaunului „locul devălmaș al satului”, denumit Csere, drept contravaloare a celor 247 florini cuveniți lui conform sentinței. În 1802 însă, „comunitatea” răscumpără partea de pășune devălmașă, Imreh Lázár fiind pînă la urmă nevoit să renunțe la ea, nu fără a mai fi pricinuit în prealabil dificultăți.[97]

La Bodoc, fînețele de pe țărmul stîng al Oltului erau deosebit de valoroase — după cum și în ziua de astăzi sînt cele mai bune surse de fîn din sat. Conacul familiei Mikó, dimpreună cu anexele sale gospodărești, se afla în vecinătatea acestor fînețe. Se înțelege că membrii familiei senioriale se străduiesc — încă de pe la jumătatea secolului XVIII — să cumpere de la secuii din Bodoc cît mai multe fînețe pe malul Oltului. Mai tîrziu, ei sporesc suprafața fî-

neței alodiale, mereu crescută, adăugîndu-i — prin ocupare — şi cîmpul devălmaş denumit Sóásás. În schimb, în 1787, iobagii din Bodoc, avînd ei mai multă nevoie de iarba acestui cîmp apropiat, încearcă să-l reocupe cu forţa. Cserei Terézia, văduva lui Mikó István, îşi acuză iobagii în faţa conducerii scaunului că ar fi păgubit-o şi înainte vreme trimiţîndu-şi vitele să pască iarba de pe Sóásás, ţinînd acum „de nou, viclean sfat înde ei, întru uzurparea" păşunii.[98] Văduva cerea conducerii să le ordone iobagilor încetarea ostilităţilor faţă de ea. Fireşte, hotărîrea conducerii scaunului s-a dat în favoarea ei.

În curînd, văduva lui Mikó István i se plînge deja guberniului, deoarece — drept răzbunare — ţăranii săi îi sparg ferestrele conacului din Bodoc şi îi iau cu ei un servitor numit Szakács György — care, trădîndu-şi semenii iobagi, devenise factotumul contesei. „. . . mă nevoiesc a mă zbuciuma întru spaimă, din pricina unor asemenea oameni dezlănţuiţi asupra casei mele" — îi scrie ea guberniului, evocînd totodată exemplul lui Horea: „să nu se strecoare şi la noi destrăbălarea din comitatul Hunedoarei..."[99]

Aşadar, împuţinarea păşunii devălmaşe, ocuparea terenurilor ierboase de către seniorii proprietari de pămînt, capătă de-acum o răspîndire mai largă. În satele cu caracter comiţial, fenomenul ia proporţii mai vaste şi se desfăşoară cu mai mult succes. În satele grănicereşti-iobăgeşti, nobilimea proprietară are de înfrînt o rezistenţă mai accentuată şi astfel în aceste sate expansiunea alodială cunoaşte un succes mai modest.

Trebuie să menţionăm însă că, deşi la Hăghig şi Bodoc suprafaţa fîneţelor este mărită în folosul hergheliilor familiei Mikó iar Imreh Lázár are nevoie de exclusivitatea şi lărgirea dreptului de proprietate asupra fîneţelor sale deoarece face negoţ de animale cu Moldova, în afară de gospodăritul alodial există şi

alte motive determinante pentru accentuarea intenţiei de ocupare, în această zonă. Într-adevăr, la sfîrşitul secolului XVIII, nobilimea proprietară de pămînt caută să transforme în sursă de bani cît mai multe drepturi senioriale, spre a-şi spori sursele de venituri. Chiar în materie de restrîngere a păşunilor, ţelul este adesea acela de a putea oferi populaţiei ajunse la impas cu păşunatul cît mai multă păşune în „arendă", deci contra taxă, contra chirie. Astfel, locuitorii din Olteni sînt nevoiţi să ia în arendă păşune în hotarul Bicsadului şi Micfalăului, unde îşi mînă cirezile, în repetate rînduri, contra taxă, şi satele din scaunul Kézdi, folosind îmbelşugatele păşuni silvestre. La Hăghig — fireşte, tot contra plată în bani — familia Mikó acordă cu generozitate dreptul de păşunat unor oieri străini.

Printre factorii care consolidează intenţia ocupării, figurează în acelaşi timp şi asigurarea dreptului de proprietate. Pe teritoriile mai populate, colonizate, proprietarii de pămînt caută să-şi asigure — faţă de ceilalţi seniori sau faţă de obştile săteşti — o parte cît mai mare din hotarul devălmaş, folosit multă vreme în comun şi nedivizat.

3. Lupta pentru stăpînirea şi folosinţa pădurilor devălmaşe

În satele aflate pe teritoriul comiţial — deci la Hăghig, Arici, Ariuşd şi Vîlcele — seniorii proprietari de pămînt dispuneau cu depline drepturi asupra marilor suprafeţe împădurite. Acestea purtau, ce-i drept, de asemenea numele de păduri devălmaşe, fiind menţionate ca hotar comun, însă numai din cauză că era vorba despre părţi de proprietate nedivizată între seniori.

În hotarul Hăghigului, o astfel de pădure era cea denumită adesea „Mikóianum". Ea se mărginea

cu pădurile comunelor Araci, Simeria, Sfîntu Gheorghe, Arcuş, Belin — şi figura în inventarele familiilor Mikó şi Nemes drept străveche moşie de danie. În anul 1752, ea mai este menţionată ca pădure liberă. La acea dată, pe teritoriul ei nu există încă aşa-numite oprelişti, adică porţiuni interzise exploatării; doar copacii „roditori de jir şi ghindă” sînt protejaţi împotriva unor distrugeri nejustificate. Tăierile, păşunatul, ba chiar pescuitul în pîraiele sale sînt permise oricui, deci şi iobagilor din sat.[100]

La sfîrşitul secolului XVIII intervine un acord între cele două familii senioriale, luîndu-se hotărîrea că pădurea dinspre răsărit trece în folosinţa familiei Nemes, iar cea dinspre apus, în folosinţa familiei Mikó şi respectiv în a iobagilor acestora.[101] Partajul nu a dat însă rezultate. Nimeni nu a marcat linia exactă a limitei dintre cele două părţi şi nu s-au precizat nici drepturile nobilimii cu proprietăţi mai mărunte. În schimb, fiecare dintre cei doi seniori căuta să ocupe loturi în porţiunea pe care o bănuia a fi a celuilalt, sau cel puţin în zone despre care nu era sigur să i-ar reveni lui în cazul unui partaj oficial de mai tîrziu, făcut cu ajutorul unui inginer. Amîndoi obişnuiau să-şi trimită şi iobagii, la lemne, în porţiunea cuvenită celuilalt senior, iar conflictul pentru părţile de pădure „prinse” drept alodiu căpătase de asemenea un caracter cotidian.

În 1796, Mikó Ferenc îl acuză pe Nemes Ádám că „a ocupat cu samavolnicie locul de pe Fodisán” şi, cu toate că acela „nu este privatum”, a pus să fie defrişat şi cultivat. În 1803, Mikó István „tăbărînd cu putere [...] era cît pe ce să-l ucidă în bătaie, punînd şi pe alţii să-l bată” pe stăvarul lui Nemes Ádám, deoarece acesta traversase un teren disputat. Membrii familiilor Mikó şi Nemes ocupau locuri de casă, îşi împuşcau reciproc porcii trimişi la jir, iar în 1804 Mikó István îl reclamă guberniului pe Nemes Antal,

pentru motiv că acesta a reocupat „cu forţa” locul denumit „laturea pîrîului Magyarós”, pe care Mikó îl ocupase din teritoriul devălmaş. În reclamaţia sa, Mikó arată că „... s-a înşirat, cu vreo douăzeci dintre oamenii săi, înarmaţi, la marginea pămîntului meu, şi — azvîrlind chiar persoanei mele vorbe îngălate — au pus mîna pe arme, suduind cu o străşnicie îngrozitoare şi spăimoasă pentru firea omenească, zicînd [să nu cuteze a veni] încoace cui îi este dragă viaţa, drept care aceia [oamenii contelui Mikó], temîndu-se de moartea neîndoielnică, s-au nevoit a îndărăpta, scăpîndu-şi nevinovata viaţă prin fugă...” Unul dintre iobagii participanţi confirmă în depoziţia sa că Nemes Antal „... au poruncit să bage de seamă la vorba lui, cînd a zice să rădice cocoşul puştilor şi cînd a porunci, să-i detune îndată pe oamenii domniei sale comitelui exponent”. Mikó István se scuză dintru bun început faţă de guberniu pentru cazul „dacă s-ar întîmpla vreo ciocnire”, deoarece Nemes Ádám vrea cu tot dinadinsul să-l atragă într-o „vărsare de sînge cu mîna armată”. Contele Mikó arăta apoi, cum „văzînd că [faptele sale] nu sînt de ajuns spre a mă aduce la asemenea turbare a mîniei încît să pun mîna pe armă şi să-i fac faţă cu o tabără la fel, voieşte a mă întărîta zicînd că e ruşine că am fost oştean, deoarece dacă aş ieşi nainte-i, m-ar împuşca fără zăbavă şi pe mine.”[102]

Zadarnic îi promit guberniului, pînă la urmă, cei doi magnaţi antagonişti că au să se comporte reciproc „cu prietenească dragoste de rude, potrivită unor oameni de neam” — căci nu renunţă la „a-şi căta de dreptul în fiinţă asupra moşiei”, iar lupta ia în repetate rînduri iarăşi proporţia unei ciocniri armate. De exemplu, după moartea lui Mikó István, domeniul îi revine lui Mikó Miklós, care aşteaptă atacul lui Nemes Károly gata de luptă, pregătit ca de ase-

diu, cu porţile încuiate şi oameni înarmaţi, ameţiţi în prealabil cu băutură.[103]

Nici n-ar mai fi nevoie să specificăm că în condiţiile unei astfel de lupte, dezlănţuită între seniori pentru stăpînirea pădurii, întregul ei teritoriu a devenit în curînd oprelişte pentru iobagi. De exemplu, Mikó István permitea accesul numai două zile pe săptămînă, iobagii săi neavînd dreptul să-şi ia cantitatea de lemne fixată de el decît din pădurile desemnate în acest scop. Atît familia Nemes, cît şi familia Mikó angajează gornici anume plătiţi, care cutreierau pădurea înarmaţi, arestau ţărani prinşi asupra faptului şi îi pedepseau cu 25 beţe.[104]

La sfîrşitul secolului XVIII, ţăranii din Hăghig mai realizau încă serioase venituri secundare din tăiatul lemnelor de foc, cărîndu-le şi vînzîndu-le în satele învecinate, mai sărace în lemn. În schimb, începînd cu anul 1799, ei n-au mai avut nici o posibilitate în acest sens: reglementarea forestieră întocmită de proprietari enunţa „să nu cuteze nimeni dintre ei a vinde lemn şi a-l stivui spre asemenea folosinţă".[105]

În 1827, la Araci, partajarea pădurilor senioriale devălmaşe a avut drept rezultat faptul că nobilimea proprietară a separat pe seama iobagilor o porţiune de pădure şi păşune de aproximativ 500 iugăre. Deşi aceasta era o parte mai îndepărtată şi mai slabă a pădurii din Araci, iobagii nici măcar n-au încercat să protesteze.[106] Slujbaşii comitatului i-au lămurit că e mai bine să accepte noua situaţie, mai nefavorabilă, decît să aştepte lemnele de foc şi lemnul de construcţie de la proprietarii pădurilor senioriale. Aşadar, cu ocazia partajului de aici, seniorii proprietari de pămînt şi-au separat proprietăţile forestiere, luîndu-le de-acum în administrare proprie.

La Olteni, Mikó Miklós a încercat să manipuleze pădurea drept un pămînt nobiliar, drept un alodiu

cedat iobagilor săi. Reglementarea forestieră provizorie a întocmit-o de asemenea el, stipulînd că iobagii săi pot obţine lemn de construcţie din pădurea „comunităţii" numai contra cost. La fel a încercat să-i înlăture pe grăniceri de la gornicia de pădure, dar nu a reuşit, aşa că — drept răspuns la plîngerea secuilor liberi — este nevoit să scrie, în 1836: „aici, la Olteni, persoanele nobile [şi] consingenii noştri grăniceri pedestraşi fiind una şi aceeaşi familie, carii pe măsura moşiei lor sînt asemenea stăpîni şi în păduri", fapt pentru care se declară dispus să cadă la înţelegere cu ei „ca să nu ajungă pădurea la pieire".[107] Contele proteja pădurea împotriva sătenilor ca pe un bun al său, deşi diversele meşteşuguri legate de lemn, mai cu seamă rotăria, constituiau vechi îndeletniciri de industrie casnică ale localnicilor, pentru care pădurea constituia deci o indispensabilă bază existenţială.

La Zălan, după cum am văzut, folosirea pădurii era reglementată de străvechi statute săteşti.[108] Nobilimea proprietară din sat beneficia doar de o cotă parte mai mare; încolo, ea nici măcar nu încerca să dobîndească dreptul de proprietate exclusivă asupra pădurii. Însă Mikó Miklós, avînd iobagi şi în Zălan, a încercat să folosească şi lemnul pădurii de acolo, pentru nevoile întreprinderii sale de potasă. Tentativa sa a eşuat datorită nobilimii mărunte şi grănicerilor din Zălan, care au supus cazul adunării obştei, interzicîndu-i contelui să strice pădurea aflată sub „oprelişte tare" şi acordîndu-i opt zile în scopul de a-şi transporta uneltele din pădure. Pînă la urmă a cedat Mikó Miklós, cumpărînd „copacii doborîţi şi morţi", pe care satul obişnuise dintotdeauna să-i vîndă — şi îi arse pe aceia spre a obţine cenuşa necesară fabricării potasei.[109]

În general, în satele grănicereşti-iobăgeşti nobilimea proprietară de pămînt reuşea mai greu să ob-

ţină parcele de pădure alodială separată, sau să folosească pădurea exclusiv în folosul propriu. Fireşte, aceasta nu înseamnă că în aceste sate secuieşti nobilii n-ar fi încercat să acapareze pădurea sau beneficiile ei. La Malnaş, căutau să exploateze pădurea proprietarii din afară, dornici să scoată de acolo lemn de stejar, în ciuda statutului sătesc. De exemplu, în 1797 locuitorii din Malnaş i-au luat zălog administratorului lui Túri Antal, pentru faptul de a fi scos lemn din oprelişte, şi i-au pretins să plătească amenda. Slujbaşul domeniului a luat cu forţa vitele zălogitorilor, voind să-şi recupereze pe această cale zălogul dat de el, apoi a început să tragă cu arma în cei doi gornici iobagi care îi opuneau rezistenţă, şi „i-ar fi detunat, dacă un tovarăş de-al lor iobag nu înturna ţeava puştii, lovind-o cu parul”.[110]

Satul reuşeşte să iasă învingător în necontenitele procese avute cu nobilimea proprietară din afară, în perioada 1785—1805, însă face faţă mult mai greu familiei Mikó, pusă pe distrugerea pădurii devălmaşe. Malnaşul avea printre altele o „pădure de o rară frumuseţe, dintotdeauna ţinută sub straşnică oprelişte”, numită Keresztes. Împotriva ei îşi îndreaptă atacul, în 1794, Gál Miklós, *prefectul* din Olteni al văduvei lui Mikó Miklós. Administratorul şi-a ales o zi de luni, cînd toţi flăcăii şi bărbaţii din grănicerime — de la 12 ani în sus — erau obligaţi să se prezinte la comandamentul companiei lor, iar „starea ţărănească” era în parte plecată la tîrgul săptămînal din Sfîntu Gheorghe, iar în parte „se răspîndise întru slujba curţii”. Gál Miklós pradă pădurea, cu iobagi din Olteni şi, în parte, din Malnaş. Grăbit fiind, în afară de cele treizeci şi şapte căruţe cu lemn luat din pădure, a mai şi distrus o mulţime de material. Sătenii rămaşi acasă n-au putut opune nici o rezistenţă cetei înarmate cu puşti şi securi. În numele „comunităţii” Malnaşului, judele

grănicer dimpreună cu cel iobag protestează ulterior împotriva actului de forţă, ilegal şi samavolnic, atrăgînd atenţia conducerii scaunale că dacă Gál Miklós s-ar lansa într-un nou atac, cu oameni înarmaţi, ei îşi declină orice răspundere pentru nenorocirea care va urma.[111]

Ce-i drept, stăpînii apropiatei curţi de la Olteni nu s-au mai aventurat într-o tentativă similară, însă au căutat în continuare să ocupe („să prindă") şi să defrişeze, pe ici pe colo, terenuri mai mărunte, cu intenţia de a-şi asigura o aşa-numită pădure privată, un teritoriu aflat în proprietate seniorială.

Dealtfel, în realizarea acestei intenţii aveau un concurent serios: familia Imreh din Malnaş, menţionată deja mai sus. Nobili şi proprietari de pămînt, membrii acesteia, fiind localnici, se străduiau şi mai mult să dobîndească drepturi, să ocupe pămînt, să domine obştea sătească. Într-adevăr, în 1795, satul este nevoit de-acum să facă reclamaţie împotriva lui Imreh István, în legătură cu stejerişul denumit Keresztes, căci, în secret sau făţiş, Imreh „necontenit punea să taie, să care, să strice" pădurea: i-a construit fiului său o casă, şi-a făcut grajd nou şi le-a trimis lemn, drept cadou, slujbaşilor mai influenţi din scaun. Dacă satul îi aproba douăzeci de copaci, el scotea trei sute, sau, altă dată, lua lemn din stejeriş, fără nici o aprobare. Un iobag se plîngea, de pildă, că arzîndu-i casa şi avînd dreptul la lemn din pădure, tăiase lemn de construcţie de acolo, dar fusese pedepsit deoarece o făcuse fără să ceară cuvenita învoire — pe cînd dumnealui Imreh căra lemnul din stejeriş fără să-i pese de lege.

Lupta dintre cele două familii nobiliare concurente devine deosebit de dură. La instigaţia şi din ordinul lui Imreh Lázár, doi dintre oamenii săi incendiază, în 1802, mai multe jirezi de paie de mari dimensiuni ale familiei Mikó, în hotarul Malnaşului. În schimb,

în 1808, sînt distruse de foc şura, magazia de cereale, jirezile şi casa lui Imreh Lázár. În 1811, acesta îi aduce lui Mikó Miklós o seamă de acuze, formulate drept întrebări: „ ce-ar fi dacă şi eu mi-aş pune oamenii să ocărască pe măria sa zicînd că îşi îndeamnă slujile să dee foc, să-mi fure vitele, să hoţească la drumul mare, să cate a mă împuşca, să-mi dărîme casa; dacă i-aş pune să-i zică tăinuitor lovit de freanţ, carele îndeamnă pe alţii să fure cai” etc. Pînă la urmă Imreh Lázár este ucis de către „fugarii” şi „lotri de munte” de la Bicsad, despre care s-a mai vorbit. Nu s-a elucidat dacă aceştia au acţionat în înţelegere cu populaţia din Malnaş, sau la instigaţia lui Mikó. În tot cazul, Mikó Miklós i se adresează conducerii scaunului, cerînd să se pună capăt calomniilor şi să-i fie eliberate slugile de casă, ţinute în arest.[112]

Pe vremea luptei împotriva familiei Imreh, Mikó Miklós se amestecă tot mai mult în treburile obştei săteşti din Malnaş. Sub pretext că acordă sprijin iobagilor săi din Malnaş împotriva „samavolniciilor” menţionatei familii, el încearcă să stoarcă obştei săteşti diferite înlesniri şi concesii. Totuşi, vechiul său plan de a coloniza iobagi în porţiunile defrişate şi în goliştile pădurii de la Malnaş, nu se realizează nici după 1811. În al treilea şi al patrulea deceniu al secolului, el are conflicte cu satul ba pentru cîte o porţiune de pădure devălmaşă — pe care Mikó Miklós o considera deja proprietate „privată” — ba din pricina manufacturii sale de potasă. În sfîrşit, în 1839, stăpînii de la curtea din Olteni caută altă soluţie, deschizînd proces de ieşire din indiviziune, împotriva „comunităţii din Olteni”, pentru partajarea locurilor devălmaşe.[113] Familia dorea să scape de relaţia de composesorat care o încătuşa, împiedicînd-o să folosească pădurile din Malnaş după bunul său plac.

Altă soluţie nu i se oferea nici la Bodoc. Aici,

familia Mikó insistase încă din 1810 pentru partajarea teritoriilor de folosinţă comună, deoarece în felul acesta ar fi dobîndit şi aici un drept de proprietate mai puţin limitat, asupra părţii revenite ei. Ce-i drept, după partaj ar fi avut obligaţia să le asigure iobagilor dreptul „lemnăritului”, deci al folosinţei pădurii, în schimb ar fi scăpat de tutela obştei săteşti, de rezistenţa venită din partea grănicerimii şi ar fi ajuns astfel chiar şi aici, în satul acesta grăniceresc-iobăgesc, într-o situaţie mai favorabilă, asemănătoare celei din Hăghig. Iată pentru ce familia Mikó îi convinge, în 1814, pe grăniceri să facă partajul pădurii devălmaşe Avas, fostă pînă atunci un „privatum al satului”. Disputa iscată în problema coeficientului de partaj se încheie aici prin stabilirea unei proporţii de părţi egale: jumătate din pădure intră în posesia stării libere, care dispune de ea în mod exclusiv, iar cealaltă jumătate îi revine familiei Mikó şi iobagilor săi.[114]

La acea epocă — în prima jumătate a secolului al XIX-lea — diferitele forme ale devălmăşiei pădurii constituiau piedici în calea unei gospodăriri senioriale mai sistematice şi mai rentabile. Ce-i drept, proprietarii caută să ocupe părţi din teritoriul devălmaş, fiecare în dauna celuilalt, spre a beneficia singuri, prin excluderea celorlalţi, de toate beneficiile ce pot rezulta din pădurea neîmpărţită cu alţii. O foloseau pentru defrişări, pentru lărgirea fîneţelor alodiale etc., ba le acordă chiar şi iobagilor sesii din aceste părţi împădurite. Ei înşişi pun de asemenea să se taie pădurea, vînd lemn, produc potasă, dar în acelaşi timp vînd — pe bani sau pe zile de muncă — dreptul de a trimite porcii la jir, precum şi cel al „lemnăritului” (de obicei: adunatul şi transportarea copacilor uscaţi, doborîţi prin acţiunea factorilor naturali). În cazul composesoratului nobiliar însă, toate acestea ge-

nerează permanente lupte şi conflicte între co-proprietari.

Deosebit de caracteristică este opinia reformistului Kemény Dénes, care, punînd problema composesoratelor şi devălmăşiilor, spune, în 1846, că acestea „. . . satisfac numai cerinţele deşănţaţilor şi neobrăzaţilor...” „Oare chemarea unui nobil este aceea de a-şi tîrî viaţa în necurmate certuri şi zavistii, pe cînd, de altă parte, el însuşi este un cîrcotaş, iar gospodăria sa nereglementată este aproape de nefolosit din pricina îmbucătăţirii şi a *devălmăşiei?*” — Kemény declară că preferă cîte o jumătate de iugăr în locul fiecăruia întreg din cîte are, decît să trăiască o asemenea viaţă, căci „*gospodărirea raţională*, ca şi *consolidarea proprietăţilor*, impun cu grabnică necesitate împărţirea *pămînturilor devălmaşe*”.[115]

Deşi mulţi îşi dau seama că aceste devălmăşii sînt piedici în calea gospodăririi alodiale producătoare de mărfuri, seniorii proprietari de pămînt nu doresc să primească o jumătate de iugăr în loc de unul întreg, ci caută, încă înainte de partaj, şi pe parcursul acestuia, să acapareze o parte cît mai considerabilă a teritoriului devălmaş.

Acolo unde proprietarii efectuează comasarea, dar şi acolo unde nu s-a ajuns încă la partajarea hotarului[116], limitarea şi îngrădirea libertăţilor iobăgeşti referitoare la folosinţa pădurii devin un fenomen generalizat pînă la sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX.

În satele grănicereşti-iobăgeşti, natura specifică a proprietăţii forestiere şi rezistenţa mai accentuată frînează întrucîtva promovarea intereselor seniorale. Dar acolo unde — nereuşind să o scoată la capăt în alt fel — nobilimea proprietară recurge la partajarea hotarului, instaurarea proprietăţii seniorale individuale, cu titlu de drept mai deplin, a-

supra pădurii, are pentru iobagii lor aceleaşi consecinţe ca în majoritatea satelor iobăgeşti cu caracter comiţial: pădurea şi foloasele sale nu li se mai cuvin decît seniorilor, oamenii aserviţi trebuind să se mulţumească doar cu cele (primite prin voia acestora.

4. Tentative de acaparare a pămînturilor devălmaşe aflate în posesiunea mai multor sate

Pe vremea împămîntenirii secuilor, în perioada cînd agricultura începe să cîştige teren, hotarele obştilor săteşti din Secuime nu cuprindeau totalitatea pădurilor şi munţilor. Au rămas libere pămînturi comune care nu s-au împărţit nici mai tîrziu între diferite sate, ci au devenit proprietate devălmaşă a întregului scaun. În schimb, alte teritorii muntoase şi împădurite s-au menţinut ca proprietate comună a mai multor obşti săteşti la un loc.[117] Limitele acestor „commune terrenum” aflate în folosinţa devălmaşă a celorlalte sate sînt incerte, ceea ce constituie un motiv în plus pentru creşterea apetitului expansionist al nobilimii proprietare din satele învecinate — şi, fireşte, implicit al familiei Mikó — întotdeauna dispuse să ocupe pămînturi devălmaşe.

Astfel, familia Mikó a încercat să-şi continue expansiunea şi în sarcina întinsei păduri şi păşuni devălmaşe denumită Hatod, aflată în posesiunea mai multor comune şi anume: Zălan, Olteni, Malnaş, Baraolt, Bodoş, Băţanii Mari. Cu ocazia unei anchete, martori proveniţi din împrejurimi arată în depoziţiile lor că acest teritoriu „este un loc atîta de mănos, încît altul mai bun nu găseşti nici în ţara Canaanului”; acolo este răsăritul cel mai tim-

puriu al ierbii, sub raportul întregului ţinut, iar toamna, cînd vitele nu mai găsesc iarbă, tot „acolo îşi mai duc traiul, fiind acelea nişte locuri ce rodesc o iarbă cu osebire grasă şi bună”. Cele şase sate mînă la jir şi ghindă cîte 200 de porci în Hatod, şi încă în 1836 locuitorii din Baraolt cară de acolo lemn într-un asemenea ritm, încît „abia poţi umbla pe drum, de atîtea sănii ce cară lemne”.[118] Acest loc îmbelşugat era limitrof spre est şi nord cu pădurea familiei Mikó şi se înţelege că, deja pe la sfîrşitul secolului XVIII, aceasta a încercat să acapareze unele părţi din Hatod. „Prinseseră” fînaţ pusta Gohány încă din 1786, şi-i alungau pe păstorii din Hatod, trăgînd în ei cu puşca. În schimb proprietarii Hatodului le incendiau ori le azvîrleau în Olt clăile de fîn, şi nu permiteau folosinţa „paşnică” a fîneţei, pentru ca magnaţii să nu poată dobîndi dreptul de proprietate prin folosinţă neconturbată, de durată lungă. Procesul mai continua încă în 1796, cînd familia Mikó reuşeşte să forţeze o sentinţă favorabilă, pe care însă, „cei din Hatod” o resping şi o combat, invocînd faptul că grănicerii „au fost duşi în războiul cu franţujii”, astfel că serviciul de interior este satisfăcut de cei rămaşi la vatră, şi tot ei au grijă de bunurile combatanţilor; or, în timp de război „nu se poate purta proces împotriva oştenilor”. De data aceasta, protestul contra sentinţei este încununat de succes, şi chiar dacă, mai tîrziu, composesorii din Hatod sînt nevoiţi să renunţe la o parte din pusta Gohány, prin rezistenţa lor dîrză ei reuşesc încă dintru bun început să zădărnicească intenţiile şi strădaniile de expansiune care animă familia Mikó în privinţa Hatodului.[119]

O considerabilă proprietate devălmaşă, alcătuită din păduri şi păşuni, este şi „Pădurea celor nouă sate”. Vastul teritoriu, cuprinzînd aproape întregul

masiv Bodoc, se afla în proprietatea comunelor Bodoc, Etfalău-Zoltan, Etfalău, Ghidfalău, Fotoş, Firtănuş, Angheluş, Pădureni şi Eresteghin.

O parte deosebit de valoroasă a „Pădurii celor nouă sate" — pădurea şi păşunea devălmaşă de la Herec — se situa între Olteni şi Bodoc; limitată fiind de pîraiele Herec şi Sütő, ea forma un intrînd între conacele din Olteni şi Bodoc ale familiei Mikó şi era pădurea cea mai apropiată de cele două centre alodiale.

Două generaţii din neamul Mikó au încercat să acapareze acest teritoriu. Pentru aceasta, s-au folosit de iobagii lor din Olteni. După cum am mai menţionat, ei procedează la o îngrădire lentă, treptată, a dreptului de liberă folosinţă a pădurii, deţinut pînă atunci de către aceşti iobagi. Concomitent, restrîngeau mereu şi suprafaţa păşunilor, astfel că cireada din Olteni trecea la Bicsad, iar locuitorii din Olteni erau nevoiţi să plătească familiei Mikó taxă de păşunat pentru folosinţa păşunii silvestre din Bicsad. Nu o dată însă seniorii Mikó majorau această taxă şi, paralel, îşi îndemnau iobagii de la Olteni să-şi păşuneze vitele pe porţiunea de la Herec, atît de apropiată de sat, şi ale cărei avantaje, calitatea ierbii din păşunile de lîngă pîrîu, nu pregetau să le laude.[120]

Mai temători la început, ei îşi trimiteau apoi, cu tot mai mult curaj, slugile şi argaţii tot în Herec, după lemne şi, periodic, la jir şi ghindă, cu turma de porci a alodiului.

Dintr-o depoziţie făcută în 1775, rezultă că Mikó Miklós senior nu s-a mulţumit să-şi îndemne iobagii, ci chiar i-a constrîns să-şi păşuneze acolo cirezile. Un iobag din Zălan, păstor de vite şi la Olteni, declară că „l-am auzit pe însuşi răposatul stăpîn silindu-i pe oamenii din Olteni să mîie cireada dincolo de pîrîul Herec."[121] Aşadar, iobăgi-

mea satului a fost deprinsă de către seniori, prin astfel de metode dar şi prin constrîngere, să-şi agonisească iarba şi lemnul de acolo, dobîndind, prin folosinţă continuă, dreptul de proprietate asupra Herecului — pentru familia Mikó şi pentru sat.

La început — deci pe la jumătatea secolului XVIII — seniori Mikó nu înîtîmpinau încă rezistenţă din partea celor nouă sate şi mai ales din a locuitorilor Bodocului, comuna cea mai apropiată de Herec. În schimb, rezistenţa se manifestă categoric în ultima treime a secolului. Populaţia Bodocului şi a altor sate din împrejurimi sporise între timp, iar creşterea ritmului ocupărilor, defrişărilor şi „prinderilor" de pămînt devălmaş le diminuase suprafeţele de pădure şi păşune. În consecinţă, cele „nouă sate" au început să pună sub oprelişte porţiunea respectivă, luînd zălog locuitorilor din Olteni care transportau lemn, sau ţăranilor prinşi asupra faptului cînd cojeau stejar. Înainte vreme, dacă cireada din Bodoc se afla pe Herec, păstorii de la Olteni îşi păşunau în bună pace vitele alături de bodocani; de-acum însă n-o mai făceau decît „cu teamă, în taină, pe furiş", căci doar „siliţi de nevoie" mai cutezau să-şi mîie cirezile într-acolo. Bodocanii făcuseră plîngere la corpul ofiţeresc al grănicerimii, apoi, arestînd şapte locuitori din Olteni, îi duseră în faţa legii, iar în 1775 ajunseseră deja să pretindă deschiderea unei anchete în chestiunea Herecului; într-un cuvînt, îşi apărau dreptul la teritoriul respectiv.

Pînă la urmă, conflictul dintre familia Mikó şi composesorii de pe „nouă sate" a izbucnit din cauza unui mic ogor defrişat, nu mai mare de cîteva cîble... Curtea Mikó le dăduse această bucăţică de pămînt iobagilor săi din Malnaş, care cultivau pe ea hrişcă şi secară. Ogorul se afla însă în drumul cirezii păşunate pe Herec, iar iobagii fa-

miliei Mikó, somaţi de către composesorat, erau foarte dispuşi să renunţe la cultivarea acestui teren prea puţin fertil. Însă Gál Miklós, prefectul văduvei lui Mikó Miklós, i-a constrîns, în 1791 şi 1793, să are pămîntul şi să-l însămînţeze. Uzînd de forţă, de ameninţări, de promisiunea pedepsirii cu 50 de beţe, el şi-a silit ţăranii „să semene, de frică, în 24 de ceasuri, măcar că era arat o singură dată."[122]

Spre a nu pierde pămîntul şi odată cu el dreptul de proprietate asupra Herecului prin folosinţa seniorială de lungă durată, composesorii de pe „nouă sate" au luat, cu începere din 1791, obiceiul de a se prezenta acolo sistematic, an de an, cosind meiul, pentru ca familia Mikó „să nu poată face dovada unui an întreg de posesiune neconturbată".[123]

În 1795, cînd composesorii de pe „nouă sate" au decis, în adunarea lor de la Bodoc, să iasă la Herec spre a-şi menţine şi susţine drepturile, Gál Miklós a aflat şi el de această hotărîre, deoarece văduva lui Mikó Miklós, Cserei Terézia l-a informat în taină asupra intenţiei bodocanilor. Gál Miklós le-a ordonat de îndată tuturor slugilor sale de curte peste 12 ani — sub sancţiunea unei amenzi de 12 florini — să iasă la faţa locului, înarmaţi: vînătorii cu puşca, iar ceilalţi cu lănci, securi şi furci de fier. Pe mulţi dintre colonii de la sticlărie i-a ademenit acolo sub pretext că face vînătoare, iar iobagilor din Olteni le-a împuiat capul cu promisiuni, afirmînd că vrea să ia Herec pentru a li-l da drept păşune devălmaşă. Apoi „. . . împărţind băutură de beţie, întru mai vîrtos curaj", în zorii zilei de 8 iulie şi-a pus în ordine de bătaie, pe malul pîrîului Herec, oamenii constrînşi, înşelaţi şi ameţiţi cu băutură.[124]

Composesoratul de pe „nouă sate” s-a adunat la Ghidfalău, trecînd de acolo la Bodoc, unde îi aştepta Imreh Lázár, de-acum binecunoscut cititorilor. Duşman al familiei Mikó, dorea înfrîngerea lor, ba chiar moartea prefectului Gál Miklós şi deci le dădu composesorilor „bunul” sfat de „a face cale întoarsă şi a se înarma, de voiesc a merge acolo”, atrăgîndu-le totodată atenţia asupra „oştii” înarmate care îi aştepta. Vestea aceasta a avut darul să sporească mulţimea cu oameni aflaţi pe cîmp, dar nici unii nu voiau să se înarmeze, spunînd că „noi nu mergem să ne batem”.[125]

Iobagii, grănicerii şi micii nobili sosiţi în Herec au protestat împotriva pregătirii armate şi i-au pretins prefectului să le ordone oamenilor săi să lase armele...

Gál Miklós însă i-a ameninţat cu deschiderea focului. Între timp, cîţiva dintre bodocani au început să urce coasta din apropiere, un loc plin de bolovani şi tufărişuri, scopul manevrei fiind acela de a cădea în spatele oamenilor prefectului. Atunci Gál Miklós a ordonat: „Trageţi în ei, să se întoarcă”. O parte din oamenii săi au tras însă doar în aer, drept care s-a răstit la ei: „Împuşcaţi-i de moarte” şi a început să tragă şi el însuşi.[126]

Prefectul se lansase în „bătălie” cu 150 de oameni, printre care 30 cu arme de foc; numărul composesorilor este apreciat de către participanţi la 5—600. Aşadar, în valea îngustă a pîrîului s-a desfăşurat lupta îndîrjită a şase pînă la şapte sute de oameni.

Prima salvă rănise mortal un om, însă n-a putut opri iureşul celor din „nouă sate”. Prefectul îşi îndemnă şi oamenii ascunşi pe flanc să deschidă focul. El însuşi îl ameninţa pe grănicerul pedestraş Henter Ferenc din Bodoc; „Să n-am parte de Dumnezeul meu, dacă n-oi pune îndată să te îm-

puşte” — striga el, însă conform depoziţiei unui flăcău din tabăra sa, însuşi „prefectul l-a împuşcat [...] cu pistolul” pe Henter.[127]

În acelaşi timp, Mirigy András, „sărind înaintea celorlalţi, l-a detunat de pe cal pe Simon Zsigmond de Gidófalva, ca pe un buştean; încă şi pipa o avea în gură şi s-a prăbuşit îndată de pe cal”,[128] murind pe loc. Tovarăşul lui Mirigy, Hajtófa Zsiga (ambii, oameni de încredere ai lui Gál Miklós) l-a împuşcat în abdomen pe Sorbán József, iobag din Bodoc, tată a şase copii. Însuşi muribundul spunea că „l-a rugat, întru numele lui Dumnezeu, pe Hajtófa, cică nu mă puşca Zsiga, că puşcat îs eu destul, şi i-am arătat mîinile, dar acela m-a detunat totuşi, zicînd: Te puşc [...] sufletul, să-ţi dau eu ocină de veci”. Mai mulţi martori îşi amintesc şi de exclamaţii, ca aceasta: „Ei [...] mama voastră! De-acu puteţi fugi, că destulă carne aveţi, numai varză să căpătaţi!”[129]

Focul mîniei, al luptei, al încăierării i-a îndîrjit şi i-a făcut apoi necruţători şi pe alţii, alături de prefect, Mirigy şi Hajtófa. Unul din composesorii de pe „nouă sate” arată în depoziţia sa că „Prefectul ne puşca tare, cu oamenii săi ascunşi prin tufele din grădina despre stînga; şi eu, mergînd pe drumul de ţară, stătea un om într-o tufă de arin, de mîna stînga şi iaca întinde puşca spre mine, iară eu îl rog: nu mă puşca, nene dragă, dară el tot m-a detunat; atunce, înfierbîntîndu-mă şi eu [...] m-am năpustit asupră-i; acela au sărit într-o îngrăditură, eu după el, şi acolo apucîndu-l de ceafă, i-am luat puşca [...] iară lui i-am dat, după putinţă, muchie de topor”.[130] Czintos Mózes a fost rănit mortal cu lovituri de secure şi sapă. Lui Erös Péter „i-au făcut răni de moarte [...] la ochi şi la cap, cu săcurea, cu sapa”, şi „i-au înfipt sapa

în deşert”.[131] Dintre oamenii prefectului s-au ales cu răni grave vreo treizeci şi trei.

Dintre composesorii de la „nouă sate” mai au „răni de moarte”, conform procesului verbal, grănicerul husar Szabó János din Ghidfalău, grănicerul pedestraş Imreh Zsigmond din Fotoş, mort curînd după rănire, Csulak István din Firtănuş şi iobagul Kádár Ferenc din Bodoc, despre ale căror răni „de puşcătură” se spune de asemenea că ar fi mortale. Ce-i drept, composesorii numără mai puţini răniţi, dar marea majoritate a acestora, „au fost atinşi de glonţ”.

Pînă la urmă, ceata oamenilor de la „nouă sate” se retrage, dar revine încă în aceeaşi zi — de data aceasta cu arma în mînă — la pîrîul Herec. „Am fost şi de-a doua oară la pîrîul Herec, potrivit învoielii dintre cele „nouă sate” — declară unul din participanţi — şi de-acum ne-am dus înarmaţi, care cu ce avea, că ne-am dus cu puşcă, cu armă ostăşească, cu sabie de husar...”[132] Prefectul Gál nu mai era însă acolo. A doua zi, oamenii au trecut prin Olteni, fără să dăuneze în vreun fel satului, însă atacînd curtea contelui. Acolo au ţinut sfat „cum să-l omoare pe prefect, dacă l-or găsi”; pînă la urmă însă, cum Gál Miklós dispăruse fără urmă, s-au întors la Bodoc.

După aceste evenimente, curtea de la Olteni rămîne multă vreme pustie. Contesa stă la altă moşie, Gál Miklós nu mai apare, iar Bydeskuti Boldizsár, inspector al domeniilor Mikó, îi scrie contesei, printre altele, că va trebui să renunţe la serviciile prefectului, căci „de va locui aicea, de bună seamă au să-l omoare”. Zăbala fiind o localitate mai îndepărtată, inspectorul — dornic să plece din Trei Scaune — mai îndrăzneşte să-şi asume apărarea intereselor familiei Mikó în procesul iscat, însă este de părere că acum, „în Trei Scaune nu se gă-

sește nimenea să cuteze a se lega de partea” contesei. El însuși nu cutează să plece din Olteni decît peste cîteva zile, cu escortă militară, și ocolind fiecare din cele „nouă sate”; chiar o săptămînă mai tîrziu, el revine în Olteni sub paza a zece soldați.[133]

În procesul care s-a deschis, ofițerii grănicerimii îi sprijineau pe composesorii de la „nouă sate”, întocmai ca și nobilii de rînd din împrejurimi. Aceștia din urmă — ajunși nu o dată în conflict cu familia Mikó, care îi priva și pe ei de pămînturile devălmașe, prin expansiunea sa — uzează de toate relațiile lor familiale din conducerea scaunului și din diverse comisii, reușind să obțină în prima instanță o hotărîre nefavorabilă familiei de magnați. În schimb, mai tîrziu, la guberniu și la forurile judiciare supreme, obține cîștig de cauză Mikó Miklós, avînd relații mai bune în aceste cercuri. Totuși, procesul n-a luat sfîrșit nici în acest punct. Soarta pămîntului devălmaș de la Herec s-a rezolvat numai prin partajul efectuat în 1860.

Ciocnirea de la Herec — bătălie disperată care a costat sîngele a cîtorva sute de oameni și chiar viața unora din ei — constituie o dovadă asupra metodelor practicate de-acum de către seniorii ocupanți de pămînturi devălmașe. Dar este totodată o mărturie și pentru faptul că țărănimea iobăgească și grănicerească din mai multe sate este și ea gata să-l înfrunte cu arma în mînă pe slujbașul seniorial care organizează exproprierea pădurii devălmașe, ba mai mult: opresorul este nevoit să caute scăpare în fugă, datorită acțiunii armate a acestor oameni.

Pe de altă parte, la fel de adevărat este că în timp ce această luptă reunește într-o tabără iobagi, grăniceri, ba pînă și membri ai micii nobilimi, în cealaltă tabără, familia Mikó înmănunchează, drept sprijin al intențiilor sale, și o parte dintre iobagii

săi — oameni de bună credinţă, însă realmente împinşi de necesitatea păşunii — transformînd astfel tentativele senioriale într-un conflict forestier dintre sate. Fireşte, acest lucru întăreşte poziţiile senioriale şi slăbeşte lupta antifeudală susţinută de iobagi împotriva lor. De pildă, pe parcursul procesului, familia Mikó îşi determină iobagii să-şi retracteze depoziţiile sincere; se străduieşte prin toate mijloacele să-i atragă de partea sa, ca să depună mărturii favorabile intereselor familiei senioriale şi îi alungă de pe sesie pe iobagii care nu sînt dispuşi s-o facă. Familia Mikó continuă să afirme sus şi tare că doreşte să obţină Herec pentru sat, nu pentru sine, şi-i îndeamnă pe iobagii din Olteni să suporte cheltuielile de judecată. Pînă la urmă, aceştia, dimpreună cu întregul sat, prestează pentru Mikó Miklós cîte o zi robotă sub titulo „contribuţie la cheltuielile de judecată", şi aşa mai departe.

„Pădurea celor nouă sate" ca atare — şi în general proprietăţile devălmaşe destul de frecvente ale mai multor „comunităţi" — oferă, ce-i drept, pe de o parte, posibilitatea de a se lua în comun o atitudine mai energică, dar pe de altă parte îi sustrage adesea pe locuitorii satelor de la lupta împotriva seniorilor lor şi devine cauză a ciocnirilor dintre sate. De pildă, în 1803, populaţia Bodocului mai ia încă atitudine împotriva nobilului proprietar de pămînt Czirjék Ferenc de Zoltán, pentru stricăciuni şi pagube aduse pădurii prin acte de samavolnicie, pe cînd în 1808 celelalte opt sate intră de-acum în conflict cu Bodocul, pentru dreptul de proprietate asupra unei porţiuni denumită Várhavas (Muntele cetăţii). În acelaşi timp se susţineau lupte şi împotriva unor sate ale căror seniori „şi-au ocupat întinse bucăţi de pădure şi de fîneţe, aproape hotare întregi". Unele comune distrugeau „pădurile negre", adică brădeturile. Sărăcimea din

Bodoc a făcut de asemenea numeroase mici „tăieturi” (defrişări) iar locuitorii din Pădureni au ocupat şi foloseau drept cultură de cartofi devălmaşă a întregului sat locul denumit Vaspál. Fireşte, toate acestea implicau procese între sate, sau între unul de o parte şi mai multe de cealaltă, precum şi mişcări conflictuale reciproce.[134]

În 1826 au făcut partaj şi cele „nouă sate”, hotărnicind pădurile devălmaşe deocamdată global, pe cîte un sat. Familia Mikó şi ceilalţi nobili proprietari de pămînt nu-şi puteau asigura încă vreun profit din acest partaj, însă au făcut-o mai tîrziu, după apariţia legii de proporţionalizare din 1871, cînd şi-au declarat pretenţiile legale şi au acţionat ca părtaşi, ba mai mult chiar: de pildă, pe baza fostelor proprietăţi alodiale din Bodoc au pretins parte şi din fosta „pădure a celor nouă sate”. Dimpreună cu cîţiva posesori din afară ei au ajuns într-adevăr să obţină, în 1878, o suprafaţă de 666 iugăre stejeriş şi făget sănătos. Foştilor iobagi cu sesie — 33 la număr — le-au revenit 264 iugăre de pădure „care nu i-a făcut trebuinţă curţii: locul cel mai anevoios şi mai rău”. Foştii jeleri — de asemenea numeroşi, căci chiar şi după 1848 numai la Bodoc familia Mikó avea patruzeci de case de jeleri — n-au primit nimic, deoarece, conform legii nedrepte, pădurea devălmaşă a fost partajată în raport cu mărimea proprietăţilor de teren arabil.[135]

Aşadar, ocupările de pămînturi devălmaşe nu se încheie cu perioada luptelor dinainte de 1848. Exproprierea pădurilor continuă şi după revoluţie, iar ultimul său mare val loveşte în ţărănime cu ocazia comasării şi proporţionalizării, cînd orînduirea capitalistă este deja instaurată: acesta este momentul excluderii definitive a sărăcimii lipsite de pămînt din dreptul său la străvechea proprietate devălmaşă.

IV. Utilizarea forţei de muncă în gospodăria seniorială

1. Creşterea numărului iobagilor şi jelerilor; majorarea robotei

Acumulării monopoliste a pămîntului şi deposedării de pămînt a ţărănimii le revine incontestabil un rol de seamă în formarea condiţiilor producţiei agricole cu caracter capitalist. Exproprierea ţărănimii constituie şi în Secuime o tendinţă fundamentală, în perioada studiată. Cu toate acestea — după cum am mai menţionat — trebuie să precizăm că aici procesul se manifestă într-o măsură limitată, deoarece din natura gospodăririi alodiale, bazată pe sistemul robotei, rezultă că seniorul nu-şi poate alunga fără anumite riscuri iobagii, ba nici măcar nu poate diminua peste măsură sesia iobăgească. Dacă ar face-o, ar diminua cantitatea forţei de muncă, ajungînd la criză din cauza aceasta. Nu este deci întîmplător faptul că seniorul din Secuime se lansează cu mai mult avînt asupra fîneţelor şi pădurilor devălmaşe, luptînd cu mult mai multă vigoare pentru acapararea acestora, ceea ce este avantajos pentru el, printre altele, şi datorită faptului că — deşi are drept rezultat o considerabilă sporire a alodiului sau un cumul economic în privinţa fondului de rezervă la terenul arabil — nu implică pierderi la forţa de muncă.

Se ştie că răpirea pămînturilor şi acumularea lor în mîna seniorilor nu este suficientă pentru realizarea unor transformări radicale a producţiei agricole feudale: pentru aceasta mai este necesară pauperizarea micilor producători, precum şi înlocuirea practicării izolate, sporadice, a muncii salariate, cu „sistemul exploatării muncii salariate".

Aşadar, răspîndirea largă a producţiei de mărfuri impune nu numai exploatarea mai accentuată a forţei de muncă pe pămînturile alodiale, dar şi transformarea ţăranului expropriat în „proletar”, integrarea sa ca muncitor salariat în producţia capitalistă pornită pe calea dezvoltării.

În general, în Estul european transformarea profundă, survenită în relaţiile de producţie agricolă nu s-a înfăptuit rapid, ea implicînd o serie de etape de tranziţie. Cu atît mai bogată în praguri este această transformare în Secuime, unde domeniul seniorial, relativ restrîns ca suprafaţă, nu are o bună legătură de transporturi ieftine pe piaţa mondială şi unde — pe lîngă alţi factori — mai există şi efectele deosebit de nocive ale politicii economice a guvernămîntului vienez, pusă în slujba intereselor centrale.

Toate acestea au drept consecinţă faptul că în Secuime — după cum am văzut — nici măcar creşterea teritorială, mai redusă, a domeniului alodial nu are loc nemijlocit în dauna pămîntului iobăgesc, iar însuşi fondul de rezervă, ocupat din pămînturile şi pădurile devălmaşe, poate deveni, cu timpul, ogor alodial, bază a producţiei de mărfuri, numai cu preţul unor investiţii de bani şi muncă.

Creşterea necesarului forţei de muncă este însă şi aici un fenomen cu caracter general, semnalat aproape de toate izvoarele. Totuşi, formele utilizării şi exploatării forţei de muncă prezintă încă o mare diversitate. Într-adevăr, întîlnim forma tradiţională — înzestrarea iobagului cu pămînt, în scopul de a avea asigurată forţa sa de muncă —, după cum întîlnim şi sporirea cantitativă a robotei, prestaţia de muncă în plus, obţinută sub diferite motivaţii şi în diferite moduri — pînă la şantaj şi silnicie inclusiv — precum şi — ce-i drept, în mai mică măsură — prezenţa mai frecventă a diferite-

lor forme uzuale de muncă salariată, obişnuite şi înainte-vreme în agricultură.

Abordînd din altă direcţie problematica transformării relaţiilor de muncă, trebuie să ţinem cont de faptul că în perioada studiată, creşterea continuă a forţelor de producţie este cît se poate de considerabilă. După încetarea incursiunilor de jaf turco-tătare şi germane, în secolul al XVIII-lea populaţia Transilvaniei creşte simţitor. Luptele din secolele XVI—XVII se încheiaseră, iar după eşecul mişcărilor de eliberare kuruţeşti poporul nu mai era decimat de bătăliile desfăşurate pe teritoriul Transilvaniei. În 1787 numărul populaţiei ajunsese deja la 1 440 986, pentru ca pe la jumătatea secolului XIX să atingă două milioane.

În 1717—1719 poporul din Secuime mai este încă secerat de o îngrozitoare ciumă, secetă şi foamete, în aşa măsură încît în unele porţiuni ale acestui teritoriu piere jumătate din populaţie. Aceste circumstanţe generează un nou exod, care dealtfel preocupă guberniul, pe drept cuvînt, în decursul întregului secol XVIII. În schimb — conform unui raport deosebit de temeinic, înaintat consiliului de stat — în 1769 una din principalele cauze ale emigrării era de-acum suprapopularea scaunelor secuieşti, în raport cu posibilităţile de trai. Aceeaşi constatare o face şi Andrád Sámuel, adresîndu-i-se, în scris, dietei din 1791: „Fără a mai pune la socoteală că secuii nu stăpînesc partea mai grasă a Transilvaniei, sînt buluciţi unii peste alţii, căci au pămînt puţin faţă de numărul populaţiei lor."[136]

Parte în urma sporului natural, parte prin colonizări, a crescut şi numărul de suflete din satele familiei Mikó, precum şi din cele în plină formare la acea epocă. În 1795, o plîngere a obştei din Hăghig arată că satul avea păşune şi fîneţe mai multă

„pînă ce nu s-au înmulţit într-atîta gospodarii arendaşi în parte de pe pîrîul Nyáros, şi cei statorniciţi mai apoi la apa minerală şi locuitorii din sat. [...]. Dar de cînd s-au înmulţit într-atîta şi pîrîul Nyáros şi pîrîul Vîlcelelor, şi noi aceştia din sat", hotarul a devenit tot mai neîncăpător.[137]

Aceeaşi creştere a populaţiei se atestă şi prin conscripţiile de la Araci. De exemplu, în 1721 aici se consemnează încă doar 39 „antiqua sessio" (sesii vechi) pe cînd în 1818 figurează de-acum în evidenţă 66 sesii vechi, 79 noi, precum şi 49 locuri de casă, parte în folosinţa seniorilor, parte extravilane.[138]

Populaţia Vîlcelelor sporeşte şi prin faptul că în 1783 familia Mikó îşi strămută aici iobagii de la Valea Zălanului.[139]

În 1780, comuna Bicsad număra 30 de familii, pe cînd în 1810 se înregistrează 61, ceea ce înseamnă că, în numai trei decenii, populaţia ei s-a dublat.

Văduva lui Mikó Miklós, făcînd în 1806 un bilanţ al sporului adăugat de ea averii familiei, consemnează cu mîndrie că „am aşezat vădit mulţi gospodari şi locuitori în satul celor două glăjării, cu carii venitul moşiei au sporit si au crescut cu folos".[140]

Trebuie să subliniem însă că forţa de muncă aflată la dispoziţia seniorului creşte nu numai prin colonizare, dar şi prin sporul natural al populaţiei. De exemplu, în 1728, pe proprietatea parţială a lui Mikó Ferenc, conscripţia consemnează 227 copii de iobagi; la Malnaş, în 17 familii de iobagi (printre care, fireşte, bătrîni şi tineri, precum şi perechi recent căsătorite) se recenzează 55 copii — 27 băieţi şi 28 fete — întrucît 4—5—6 copii într-o familie nu reprezentau o raritate.[141]

Creşterea numerică a populaţiei iobăgeşti, deci a forţei de muncă, le-a oferit seniorilor posibilitatea

de a popula mai intens sesiile încă goale, nelocuite, în prima jumătate a secolului XVIII, să mărească densitatea colonizării teritoriilor lor necultivate şi nefolosite. În acelaşi timp, acest spor de populaţie le permitea să valorifice forţa de muncă a iobagilor în condiţii mai favorabile lor, pe părţile de moşie aflate în administraţie proprie.

Acapararea forţei de muncă a populaţiei în creştere implică însă, în Secuime, şi unele probleme specifice, deoarece aici un mare număr de familii ţărăneşti subordonate rămîn dependente de seniorul lor numai pe durata convenită. Tocmai de aceea, în mod firesc, există şi cazuri cînd unii seniori caută să-i împiedice pe iobagi, dar mai ales pe jeleri şi pe argaţi să se angajeze la alţi nobili proprietari de pămînt. Ei îi reţin deci pe muncitorii mai buni sau mai bine exploatabili, iar cînd au ocazia, îi ademenesc pe ai altora. Fenomenul, general pe la începutul secolului XVIII, se mai întîlneşte încă la sfîrşitul acestuia, ba chiar şi la începutul secolului XIX. Aşadar, acoperirea necesarului de forţă de muncă rămîne o problemă nerezolvată pentru destul de mulţi nobili din Secuime, în ciuda considerabilului spor al populaţiei. Supravieţuirea viguroasă a tradiţionalelor relaţii de producţie, feudale, trecerea lor foarte lentă pe plan secundar, se atestă prin faptul că nu o dată, cu ocazia încheierii unor învoieli şi contracte, seniorul îi oferă pămînt ţăranului fără pămînt şi fără stăpîn, instalîndu-l pe o sesie. Atribuind pămînt unei părţi dintre nevoiaşii tot mai numeroşi, seniorul se foloseşte, în fond, de modul tradiţional al acoperirii necesarului de forţă de muncă alodială.

Exemple de acaparare a slugilor putem cita de pe porţiunea de moşie din Hăghig, unde membrii familiilor Mikó şi Nemes au dus o luptă crîncenă, nu numai pentru pămînt, dar şi pentru a obţine

cît mai multă mînă de lucru. În 1799, nevasta lui Szigyártó Mihály pleacă de pe moşia lui Mikó István, care face plîngere la conducerea comitatului împotriva lui Nemes Antal, acuzîndu-l că el „a convins-o să fugă". O situaţie similară se creează în acelaşi an şi în cazul lui Szilágyi Bukur. În mai 1800 se mută la Nemes Antal, concomitent, trei persoane: Szakács Bukur, Bernád Márton şi Főző Pista. Tot atunci, Seres Jakab se angajează la un negustor statornicit în Hăghig, care înfiinţase acolo o „fabrică de vopsitorie" — o mică manufactură. În schimb, în toamna anului 1800 reuşeşte Mikó István să-l ademenească pe grădinarul lui Nemes Antal. În toamna anului 1801 trece de la Mikó la Nemes nevasta iobagului Bundás Ferenc, dimpreună cu copiii săi. În primăvara anului 1803, Nemes Ádám îl acceptă pe un jeler al lui Mikó, numit Szakács Gyurka, iar în toamna aceluiaşi an Mikó îl strămută la Vîlcele pe Bürgösi Simon, jeler din Araci al lui Nemes Ádám.[142]

Caracteristic este şi faptul că — fiind vorba despre jeleri cu drept de liberă strămutare — mulţi dintre ei îl anunţă în prealabil pe Mikó István asupra intenţiei lor, cerîndu-i „păşuş", adică hîrtie de strămutare. „. . . Măria Sa Domnul Conte — consemnează Nemes Antal — în loc să le dea hîrtie de liberare, îi canoneşte pe oameni, punînd să-i lege burduf şi să-i bată, dornic fiind a-i reţine pe nedrept şi cu forţa".[143] Pe Főző Pista — care voia să schimbe stăpînul deoarece slujbaşii lui Mikó l-au silit să păzească, dimpreună cu copiii săi, turma de porci a curţii — „Măria Sa Domnul Conte l-a bătut bine [. . .] pe cît i-a îngăduit priceperea dobîndită de la Dumnezeu şi puterea braţelor".[144] Deci seniorii nu renunţau cu una, cu două, la jelerii lor, reţinîndu-i chiar cu bătaia, cu ameninţările şi cu constrîngeri.

Aşadar, proprietarul îi dădea sesie ţăranului lipsit de pămînt — nemaivorbind de faptul că accepta oricînd, cu dragă inimă, pe jeleri. De exemplu, în 1796, „se dă iobag pe veci” vizitiul Módi Lázár, cu condiţia să primească, de la curtea Mikó, casa şi terenul arabil aferent acesteia. Gyász Ferenc „se aşază” pe moşia din Araci a lui Mikó István, luîndu-şi angajamentul, conform cu formula general utilizată, că dacă „aş avea gînd de ieşit, dator sînt a pune în loc om de slujbă întocmai cum sînt eu.” În 1811, nu mai puţin de 11 jeleri se aciuează la curtea din Olteni „sub aripa” lui Mikó Miklós, fiind cu toţii — conform afirmaţiei contelui — „lipsiţi de locuinţă şi sprijin”. În 1834, Mikó încheie contract cu Sinka Mihály din Bodoc, dîndu-i o sesie de jeler la Olteni, iar în 1835 îl instalează, tot pe o sesie de acolo, pe Kovács Ferenc, făcînd cu el o convenţie pe 25 de ani. Caracteristic este şi faptul că în „contracte” cel ce îşi asumă slujitul mai este încă menţionat drept persoană care „şi-a pus capul” — deci se foloseşte în continuare terminologia formată în epoca îniobăgirii unei mari părţi din secuii de rînd. Dintre mai multe exemple, îl vom cita aici numai pe al lui Apor János: în 1740, la Zălan, el îl înzestrează pînă şi cu vite pe un flăcău care „şi-a pus capul”, cu condiţia ca acesta să se însoare curînd şi să nu dea bir cu fugiţii.[145]

Aşadar, seniorul îşi poate satisface necesarul sporit de forţă de muncă prin robota iobagilor săi tot mai numeroşi şi prin prestaţia jelerilor şi „taxaţilor” colonizaţi, sau, mai rar, a iobagilor. La acea dată însă, în toată Transilvania mai există şi o altă modalitate de a spori cantitativ forţa de muncă — iar aceasta este majorarea robotei.

„Anumitele Puncte” din 1769, ordonanţa referitoare la iobagii din Transilvania — emisă spre a substitui reglementarea urbarială —, fixează în fe-

lul următor cantitatea robotei: „În virtutea legiuitului articol din anul 1714 şi a rînduielii din milostivele ordonanţe crăieşti date întru întărirea acestuia, în anul 1742, luna lui Cuptor, ziua 20 şi în anul 1747, luna lui Făurar, ziua 25 — fie-ce iobag este dator seniorului său patru zile de lucru cu braţele, iară trei zile cu vitele, dacă are boi îndeajuns spre a-i putea prinde la car ori la jug de unul singur, iar dacă, neavînd destule vite, va să le pună la jug dimpreună cu alt iobag de aceeaşi putere, dator este a sluji patru zile, iar la mai multă slujbă nu poate fi silit. În schimb, jelerii care, precum iobagii, au moştenire dinlăuntru dimpreună cu apartenenţele acesteia, precum şi boi îndeajuns la număr, sînt datori a sluji, fie cu braţele, fie cu vitele, cîte două zile pe săptămînă, iar jelerii care nu stăpînesc decît locuri dinlăuntru fără apartenenţe sau care nu au moştenire dinlăuntru sînt datori a sluji numai cîte o zi pe săptămînă, dar şi atunci numai cu braţele, însă nu cu vite — înţelegînd totuşi prin aceasta împrejurarea cînd jelerul nu ar avea anume prilejuri şi tocmeli cu seniorul, în privinţa unei slujbe mai puţine, căci dacă seniorul şi jelerii au oarecare învoială în privinţa slujbei mai uşoare, atunci trebuie să se ţină de aceasta."[146]

Aşadar, prestaţia urbarială este ab ovo foarte mare în Transilvania. În consecinţă, majorarea muncii „cu ziua" tinde, practic, îndeosebi să atingă nivelul robotei (acolo unde robota nu reprezintă acelaşi nivel) respectiv să majoreze cantitatea de muncă prestată într-o zi de robotă.

Un exemplu caracteristic pentru majorarea prestaţiei urbariale ni-l oferă moşia Mikó de la Hăghig. Aici, în 1738, „iobagii de veci (iobagii cu „moştenire") slujesc, atît cu boi, cît şi fără cîte două zile, de la Sînmihai şi pînă la Sîngeorz; iar de la Sîngeorz la Sînmihai, cîte 3 zile cu boi şi cîte o zi

fără. Iar jelerii slujesc iarna şi vara, cu boi sau fără, cîte o zi". Cît despre cei din Araci, ei sînt datori numai cîte două zile de robotă pe săptămînă.[147]

În schimb, în 1818, „slujesc cîte 3 zile pe săptămînă cu vitele şi cîte 4 cu braţele. Gospodarii lipsiţi de apartenenţe din hotar, care au numai case, slujesc cîte o zi pe săptămînă, iar cei ce au grădină pe lîngă casă, cîte 2 zile."[148]

Aşadar, în opt decenii, sarcinile de robotă ale iobagilor din Hăghig au crescut considerabil. Prestaţia medie de 2 zile pe săptămînă a sporit la 3 zile şi jumătate, iar jelerul — dacă dispunea şi de o mică grădină în jurul casei — era nevoit să slujească 2 zile în loc de una.

În general, se consideră că în Secuime robota iobagilor este deosebit de ridicată (circumstanţă de care — după cum am văzut — se ţine seamă pînă şi cu ocazia despăgubirii proprietarilor, efectuată după 1848); or, familia Mikó atestă această realitate şi prin faptul că se străduieşte să scoată din aserviţii săi încă şi mai mult decît robota stabilită prin urbariu.

În cadrul servituţii sale, iobagul datora şi robotă cu căruţa, deci cărăuşie. Uşor de înţeles, căci seniorul său stătea foarte mult timp la Sibiu, Tîrgu Mureş etc., în calitate de slujbaş, iar majoritatea bunurilor necesare gospodăriei sale n-o cumpăra acolo, ci şi-o aducea de la moşie, grevîndu-l cu transportul pe iobag. Adesea însă seniorul trimitea cereale sau alte produse şi pe piaţa Braşovului, iar transportul respectiv cădea în sarcina iobagului, întocmai ca şi transportul unor materiale de construcţie, cumpărate mai de departe, spre exemplu. O nouă metodă a sporirii robotei consta în faptul de a trece în contul serviciului numai timpul consumat de către iobag efectiv în rută. Ceea ce „treceau

aşteptînd locului pe undeva, nu se punea în socoteala slujbei" — spun ţăranii din Hăghig, în plîngerea trimisă împăratului în anul 1817. Nici căruţaşului aflat în drum şi nici vitelor sale nu li se acordau alimente, respectiv furaje de nici un fel, ceea ce înseamnă că iobagul era obligat să presteze 10—12 zile de cărăuşie, cu alimente şi furaje proprii. Mai mult chiar, dacă pe drumul parcurs aveau de plătit vamă pe la poduri sau la intrarea în oraşe — lucru destul de frecvent — cheltuiala rămînea tot în sarcina lor, deoarece seniorul refuza să le-o rambursese. Anumite trasee erau ab ovo echivalate cu un anumit număr de zile de robotă — şi degeaba dura drumul mai mult, surplusul nu era recunoscut drept prestaţie a iobagului.

Un caracter mai excepţional şi mai specific are acea metodă de sporire a robotei, practicată de senior, pe care iobagii din Hăghig o descriu astfel, în plîngerea din 1818: „dacă se petrecea schimbare a vremii în timp ce slujeau, şi erau deci nevoiţi a lăsa lucrul — de pildă ducîndu-se acasă din pricina ploii — chiar şi o jumătate zi muncită nu se punea la socoteală."[149]

Seniorul de la Hăghig, Mikó István nici măcar nu neagă aceste învinuiri. Argumentul său este că respectiva orînduire a servituţilor îşi are rădăcinile în vechile obiceiuri — deşi iobagii îl acuză tocmai de nesocotirea străvechilor cutume din regiune, şi pe drept cuvînt, căci însuşi Nemes Antal, moşier ca şi Mikó, face următoarea constatare: „... obişnuieşte a-şi pune oamenii la lucru peste rînduita şi cuvenita slujbă".[150] Pe această moşie, spre exemplu, iobagul dator înainte-vreme să presteze 2 zile „este pus la lucru, cu vite cu tot, cîte 4 zile în loc de două", şi încă într-un an de foamete cum a fost şi 1817.[151]

Robota extinsă tot mai mult şi asupra familiei iobagului afecta în primul rînd femeile, chemate din ce în ce mai frecvent la „slujba curţii”: să vînture cereale, să coacă pîine etc. Cel mai mult timp li se consuma însă cu prelucrarea inului şi cînepii, cu torsul şi ţesutul. În 1752, la Hăghig, dintre iobagii familiei Nemes datorau această prestaţie numai cei capabili doar de munca fără atelaj, deci „nebouarii”, însă pînă şi aceştia puteau răscumpăra cu o găină prestaţia respectivă.[152] Curînd însă s-a agravat şi prestaţia aceasta, înlesnirile s-au dat uitării, adoptîndu-se în general obiceiul de a se impune nevestelor de iobagi şi jeleri să prelucreze două clăi de cînepă, să toarcă patru funţi de cînepă sau de in şi să ţeasă 30 coţi de pînză.

Reglementarea urbarială din 1769 prevedea numai torsul a patru funţi de cînepă, in sau lînă — fără să pomenească măcar de ţesut sau de munca la cînepă în afara robotei. Or, familia Mikó introduce acest uz la Bodoc, Olteni, Malnaş, unde familiilor de iobagi li se repartizau pentru tors şi ţesut cîte o cantitate de fuior pentru 25 coţi de pînză plus 7,5 funţi de lînă. La Olteni, cerinţa aceasta se modifică în sensul că femeile iobagilor trebuiau să toarcă patru funţi de cînepă şi 4 de lînă, obligaţia ţesutului rămînînd de 25 coţi.

În general, robota de iarnă — deci din lunile mai greu valorificabile pe seama seniorului — este mai redusă, iar vara, în toiul muncilor agricole, mai mare, tocmai cînd şi sesia iobăgească cere lucru mai mult. Aşa se întîmplă şi la Olteni, Malnaş, Zălan sau Bodoc, unde seniorul generalizează, la începutul secolului XIX, uzanţa de a le pretinde iobagilor 2—3 zile de robotă cu atelaj sau 2—4 zile „pedestre” în sezonul de vară şi cîte două zile cu atelaj sau fără, în timpul iernii.[153]

Există şi încercări de a introduce sistemul generalizat mai tîrziu în principate prin Regulamentul Organic.[154] Într-adevăr, Mikó Miklós caută să prelungească zilele de robotă de iarnă ale iobagilor săi din Zălan, fixînd pentru fiecare zi în parte o cantitate obligatorie de muncă prestată. În esenţă, el încerca aşadar să transforme robota în muncă normată. Le prescria iobagilor săi, de exemplu, cantitatea de lemne pe care trebuiau s-o transporte de la pădure, iar ziua de muncă era considerată deplină numai după ce această cantitate era tăiată şi stivuită în curte — chiar dacă efectuarea lucrării respective necesita mai mult timp decît o zi, sau activitatea mai multor oameni. Însă iobagii din Zălan au refuzat să accepte modul de servitute contrar vechilor uzanţe.[155]

Sistemul de servituţi şi cantitatea robotei, generalizate cu încetul, prezentau oarecari diferenţe, de la satele comiţiale la cele secuieşti. Pe teritoriul scaunelor secuieşti existau mai multe forme de servitute nu numai în limitele aceluiaşi sat, dar şi în ale aceleiaşi moşii, căci nu o dată robota aservitului cu contract sau cu taxă diferea de cea a iobagului colonizat aici de pe părţile de proprietate din comitate. Nici n-ar mai trebui să specificăm că seniorii tindeau să majoreze numărul zilelor de robotă, aducîndu-l la un nivel asemănător, pe cît posibil mai înalt.

La ţară — spune Engels — era capitalistă a început drept epocă a agriculturii extensive, bazată pe robotă.[156] Aceasta ocupă primul loc şi în sistemul de prestaţii, impus de către nobilimea proprietară secuiască.[157] Ţelul ei se concretizează în a pune în slujba producţiei de mărfuri sistemul de muncă iobăgească existent, menţinînd feudalismul, luptînd împotriva oricărei reglementări urbariale, şi conservînd relaţiile de producţie feudale în fiinţă. Or,

aşa ceva nu se poate înfăptui fără piedici. Intenţia tot mai accentuată de a mări robota generează rezistenţa iobagilor. Înainte de toate, iobagul nu este dispus să se resemneze în situaţia în care, pe de o parte, i se ştirbesc drepturile, se restrîng posibilităţile de trai, iar pe de alta i se majorează prestaţiile, fiind constrîns să presteze tot mai multe obligaţii urbariale.

Seniorii proprietari de pămînt caută să stoarcă din oamenii lor cît mai multă muncă, sub titulo robotă, dar iobagii, la rîndul lor, caută să muncească cît mai puţin şi, în numeroase cazuri, cît mai prost. De exemplu, în toiul lucrărilor agricole, în momentele de maximă urgenţă a acestora, ei nu ies pe ogoarele senioriale; administratorii consemnează tot mai multe restanţe de robotă — şi există chiar cazuri de păgubire intenţionată.

De exemplu, comuna Hăghig îi adresează o plîngere împăratului, dar îşi exprimă şi în alte chipuri intenţia de a nu se resemna în faţa sporirii nestăvilite a prestaţiilor în muncă, pretinse iobagilor. Există zile cînd 14 iobagi din Hăghig nu ies la lucru; într-o săptămînă lipsesc 34, şi nici nu-şi compensează mai tîrziu absenţa. Altădată, administratorul seniorial consemnează 112 zile de restanţă la robotă, pe o durată de două săptămîni, în cazul iobagilor din Hăghig, Ariuşd, Araci şi Vîlcele; pe listă figurează şi iobagi care, în două săptămîni, nu s-au prezentat la lucru nici măcar o singură dată.[158]

La Olteni are loc, în 1786, o mişcare în legătură cu robota. Cauza imediată este ştirea adusă de coloni din Bicsad, care afirmă că la Leţ slujba urma să fie, de atunci încolo, numai de două zile. Aflînd această veste, iobagii din Olteni refuză prestarea robotei, cel puţin pînă la confirmarea ştirii. „Comisarul” scaunal, trimis acolo în 9 iulie, cu sarcina de a-i chema la ordine şi supunere pe „cutezători” şi

a-i aresta pe „răsculători şi corifei”, nu poate face nimic: ţăranii din Olteni, ameninţînd cu bîtele, zădărnicesc arestarea conducătorilor lor, apoi îl lasă în plata domnului pe delegatul scaunului, însă numai spre a reveni dimpreună cu iobagii din Malnaş, declarînd că nu se tem nici măcar de o companie de oşteni, şi sînt gata „să iasă cu toţii din ţară”. Pînă la urmă, scaunul reuşeşte să obţină promisiunea că au să satisfacă obligaţiile muncii săptămînale după vechiul mod, pînă cînd împăratul avea să dea o nouă ordonanţă în această chestiune.[159]

Vestea conscripţiei urbariale din 1819—20 stîrneşte, în diverse locuri, mişcări ale ţărănimii. În 1820, locuitorii din Olteni redactează o nouă plîngere în care consemnează că, în afară de obişnuita robotă, sînt constrînşi să presteze muncă cu ziua, în plus. Drept consecinţă a reclamaţiei — calificată drept nefondată — scaunul ordonă ca în ziua tîrgului de luni din Sfîntu Gheorghe, în piaţa oraşului, de faţă cu tot norodul adunat de prin împrejurimi, notarul iobag, juraţii şi fiecare al zecelea dintre iobagii care au semnat plîngerea să fie pedepsiţi cu cîte 15 beţe.[160]

În anul 1800, la Zălan, iobagii lui Apor László — multiplu „jecmăniţi” şi împovăraţi cu robotă mărită de către senior — se răscoală împotriva opresorului, asasinîndu-l pînă la urmă.[161] În Zălan avem şi cazuri cînd un grănicer „i-a întărîtat” pe iobagi „să se împotrivească a face slujba şi să se scoale împotriva stăpînului lor”.[162] Aici, intenţiile familiei Mikó privind mărirea robotei întîmpină piedici serioase. În 1833, Mikó Miklós arendează moşia Séra, încercînd să mărească de îndată obligaţiile ţăranilor în materie de cărat lemne. Cei vizaţi fiind însă „nesupuşi” şi „încăpăţînaţi”, „s-au îndîrjit” şi refuză să presteze noua robotă, mai grea.[163]

La Bodoc, iobagii lui Mikó József nu-şi satisfac obligaţiile săptămînale, rămînînd mereu restanţieri cu mai multe zile. La aratul de primăvară, „au lăsat nearat, în batjocură” un pămînt al stăpînului lor, i-au semănat cu orz „lanul de mac” şi i-au semănat ovăzul în aşa fel, încît nu s-a ales nimic din el. În mai multe dăţi, iobagii au lăsat lucrul chiar în prezenţa seniorului. Imreh József de asemenea „îşi bate joc de slujbă” — reclamă la scaun judele dominal al lui Mikó — întrucît a ieşit la căratul recoltei doar cu o căruţă mică. Frecvente sînt şi cazurile cînd iobagii îşi exprimă nemulţumirea în timpul lucrului. La căratul fînului, Sinka József îi spune de la obraz stăpînului său Mikó József: „Dat-ar fi pîrjolul în fînul aista!”, iar Kádár Ferenc adaugă: „Dar-ar să deie!” şi în stăpîn. Pînă la urmă, exasperaţi de robota împovărătoare, iobagii îl atacă pe judele dominai al lui Mikó. Iată cum s-a desfăşurat întîmplarea: iobagii transportau fîn cu săniile, şi au sosit la curte către miezul nopţii. Încă dinainte, la vremea cositului, ei se înţeleseseră „să se răzbune” pe senior. Trecerea la acţiune a iscat-o amărăciunea pricinuită de ziua de robotă, grea şi prelungită pînă după apusul soarelui. Relatarea evenimentelor este făcută în termenii următori, conform depoziţiei judelui dominal: „... sosesc dară săniile, şi Kádár Pista vine suduind amarnic, că mare domn şade aici, fi-i-ar de porcie. Că mare domn mai este, fi-i-ar de turbare! Îl întreb eu: pe cine ocăreşti tu, măi, iară el îmi răspunde că şi pe tine, fi-ţi-ar porcia, [...] sufletul tău, prefectule! Îndată m-au şi împresurat, prinzînd a da în mine, ba cu furcile, ba cu harapnicele, strigînd că te ucidem dimpreună cu stăpînul tău, Józsi Ţiganul...” În acel moment Kádár György a înfipt furca în judele dominal trîntindu-l la pămînt, după care acesta

şi-a căutat scăparea în fugă, dar oamenii au continuat să-l bată pînă-n pragul casei.[164]

Cazurile similare au fost din ce în ce mai frecvente pînă pe la mijlocul secolului XIX, cînd tot mai mulţi seniori ajung să admită incompatibilitatea dintre gospodărirea raţională şi producţia rentabilă de mărfuri, pe de o parte, şi sistemul robotei, pe de alta. Kemény Dénes, de pildă, notează atare consideraţie: „cine este în stare să cultive măcar o trifoişte cu arătură urbarială, atunci cînd lipsesc uneltele, vitele şi strădania!?”[165]

2. Stratificarea ţărănimii

Cultura unor noi soiuri de plante — mai ales a celor prăşitoare — dimpreună cu creşterea importanţei diverselor ramuri de producţie calitativă — spre exemplu a grădinăritului — ridică tot mai mult problema insuficienţei robotei, sau, cu alte cuvinte, a „muncii impuse” — iar domeniile Mikó nu sînt nici ele o excepţie de la această regulă. Este din ce în ce mai evident că „între cerinţele producţiei de mărfuri agricole care impune relaţii de producţie burgheze şi daturile sistemului de muncă iobăgească cu caracter feudal, exista o contradicţie fundamentală. Aceasta din urmă nu mai putea să satisfacă respectivele cerinţe. A survenit necesitatea de a se introduce relaţii de producţie noi, deoarece exploatarea sporită a muncii iobăgeşti feudale nu mai reprezenta decît o soluţie momentană. În locul muncii gratuite a iobagului se impunea folosirea muncii angajate contra *plată*...”[166]

În acest scop era însă necesar ca stăpînii de pămînt să aibă la dispoziţie un mare număr de ţărani deposedaţi de mijloacele lor de producţie, dispuşi să-şi pună în vînzare forţa de muncă, şi liberi s-o facă — iar pe de altă parte, ca aceiaşi stăpîni

de pămînt să dispună de suficient capital pentru a cumpăra această forţă de muncă. Într-adevăr, în agricultură condiţia fundamentală a producţiei capitaliste este angajarea anuală, sezonieră sau zilnică a „clasei oamenilor deprinşi cu munca salariată”, care „cultivă pămîntul cu inventarul agricol al proprietarului.”[167]

Totuşi, ca urmare a permanentei restrîngeri a posibilităţilor de trai, pauperizarea şi stratificarea ţărănimii este destul de considerabilă. Să vedem întîi dacă pe acest teritoriu există sau nu un strat ţărănesc care ar putea fi implicat în producţia agricolă drept muncitor cu anul, sezonier sau cu ziua.

Iobagi şi jeleri cu sesie mică, sau chiar lipsiţi de pămînt — deci inegalităţi în starea materială a ţărănimii — întîlnim şi la începutul secolului XVIII, ba chiar mai devreme. Conscripţiile seniori-ale o atestă cu fidelitate, ca de pildă în cazul consemnărilor făcute pe domeniile Mikó între anii 1728—1738.[169]

Mărimea sesiei, în cîble	Hăghig	Malnaş	Olteni	Zălan	Bodoc	Total
Fără pămînt	5	4	14	2	14	39
0—5	—	—	1	—	2	3
5—10	1	5	12	3	8	29
10—15	1	12	9	2	12	36
15—20	—	7	11	3	3	24
20—25	5	23	5	1	2	36
25—30	3	3	—	—	1	7
Peste 30	2	—	—	—	—	2
Total	17	54	52	11	42	176

Aici, noţiunea de sesie întreagă, definită unitar, este greu de identificat.[170] În nici unul dintre izvoarele noastre nu se vorbeşte despre sesii întregi, jumătăţi sau sferturi. Tocmai de aceea nu este uşor să se precizeze numeric procesul diviziunii sesiilor şi al ajungerii în starea de jeler.

Mărimea medie a posesiunii iobăgeşti diferă şi de la sat la sat. Din acest punct de vedere, situaţia optimă o deţine ţărănimea de la Malnaş, unde majoritatea iobagilor dispune de teren arabil între 10 şi 25 cîble, cei mai mulţi — aproape jumătate — avînd pămînturi de cîte 20—25 cîble. Aceasta nu înseamnă belşug de pămînt, dar în celelalte sate găsim o situaţie şi mai proastă. Destul de mulţi iobagi trăiesc în gospodării pitice, de 5—10 cîble.

Considerabil este de asemenea numărul celor lipsiţi de sesie, numărul ţăranilor fără pămînt — deci a categoriei care ne interesează mai îndeaproape. Din 176 aserviţi, 39 se încadrează în această categorie. Ce-i drept, aproape trei sferturi dintr-înşii practică un meşteşug rural oarecare, se află în slujba curţii, sau sînt fie bătrîni — de pildă văduvi incapabili să gospodărească independent — fie „flăcăi juni”, încă neînsuraţi. Chiar fără a-i pune însă la socoteală pe aceştia, numărul celor lipsiţi de pămînt (inclusiv jelerii fără casă „locuitori pe la alţii”, menţionaţi în categorie aparte) atinge cifra de 25.[171]

Numărul celor total lipsiţi de pămînt nu prezintă o linie ferm ascendentă de la începutul secolului XVIII pînă la începutul secolului XIX. Datorită menţionatei tendinţe de populare a sesiilor senioriale pustii, în a doua jumătate a secolului XVIII întîlnim şi cazuri cînd numărul ţăranilor cu sesie mai mare creşte, fără ca proporţia celor lipsiţi de pămînt, sau cu pămînt puţin, să prezinte o creştere

demnă de luat în seamă. Astfel, punerea în paralelă a conscripţiilor de la Bodoc (1738—1774) indică un fenomen similar.

	Mărimea sesiei, în cîble								
Anul	Fără pămînt	0—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30	Peste 30	Total
1738	14	2	8	12	3	2	1		42
1774	16	2	5	4	10	9	9	—	55

În 1816, cînd se partajează domeniul Mikó de la Hăghig, situaţia celor 20 iobagi pune în lumină o stratificare mult mai categorică. La acea dată, pe lîngă 8 jeleri total lipsiţi de pămînt, găsim 12 iobagi care deţin de la 15 la 53 cîble teren arabil. Categorisirea lor pe baza efectivului de vite este similară: şapte nu au boi deloc, şase au atelaje de cîte 2 boi, cinci deţin cîte patru boi, iar doi iobagi au cîte şase.[172]

	Mărimea sesiei, în cîble								
Anul	Fără pămînt	0—5	5—10	10—15	15—20	20—25	25—30	Peste 30	Total
1816	8	—	—	—	3	3	2	4	20

La Hăghig, iobagul Béres Miklós, gospodar cu şase boi, 53 cîble teren arabil şi fîneţe cu o producţie de peste 12 care de fîn, reprezintă de-acum

stratul ţărănesc avut, în plină formare. La fel şi Béres György jun., decedat în 1804, al cărui efectiv de vite consta din 7 boi, 3 cai, 4 vaci, 1 junincă de un an, 1 juncan de doi ani, 3 capre, 7 porci. În afară de aceasta, gospodarul avea şi bani daţi cu împrumut: 29 forinţi lui Hintz Mihály, 27 forinţi lui András Gyuri, 15 forinţi lui Vaszi Gyurka şi 10 forinţi lui Péter András, cu toţii datorîndu-i şi cereale.[173] Ţăranul îmbogăţit, şi iobagul îndatorat la el, atestă realitatea diferenţierii, întocmai cum o atestă — în urbariul din 1824, de la Vîlcele — atributele folosite pentru identificarea unor iobagi cu nume similare: „Cucui bogatul" şi „Cucui săracul".

Căutînd răspunsul în întrebarea dacă pe teritoriul domeniilor Mikó există sau nu un strat ţărănesc implicabil în producţia agricolă ca muncitori anuali, sezonieri sau zilieri, trebuie să ne ocupăm şi de populaţia Bicsadului şi Micfalăului. Este de menţionat că locuitorii acestor sate sînt în parte muncitori calificaţi, de topitorie, meşteşugari de „glăjărie" şi în parte ţărani fără pămînt, veniţi aici din alte regiuni, spre a-şi găsi o modalitate de trai.

Să vedem mai întîi de cît teren agricol dispun locuitorii acestor sate şi cum se repartizează ei pe categorii, în funcţie de taxa plătită.[174]

Situaţia averii populaţiei din Bicsad, în 1810:

Total lipsiţi de pămînt:	Au pămînt de 1 banițe	2	3	4	5	6	Total familii
23	13	12	9	3	—	1	61

Mărunte, aproape neglijabile sînt şi fîneţele acestor localnici:

Total lipsiţi	Au fîneţe care produc cîte care de fîn: 1/2	1	1 1/2	2	3	Total familii
23	3	17	1	13	4	61

La Micfalău (localitate denumită încă pe atunci Glăjăria de Jos) situaţia este, în mare şi pe deplin aceeaşi:

Situaţia averii populaţiei din Micfalău, în 1810

Total lipsiţi	Au pămînt de … baniţe: 1	2	3	4	5—10	Total familii
20	10	17	11	9	13	80

Fîneţe au de asemenea foarte puţine.

Total lipsiţi	Au fîneţe care produc cîte care de fîn: 1/2	1	1 1/2	2	3	3 1/2	4	Total familii
22	10	14	10	16	6	1	1	80

Nu este lipsit de interes nici felul cum pot fi categorisiţi locuitorii din Glăjăria de Jos, după taxa

plătită. În 1812 taxa anuală în bani prezintă următoarea situaţie:

5	familii	plătesc	cîte	1—5	florini	renani
14	”	”	”	5—10	”	”
8	”	”	”	10—15	”	”
24	”	”	”	15—20	”	”
19	”	”	”	20—25	”	”
19	”	”	”	25—30	”	”
—	”	”	”	30—35	”	”
2	”	”	”	35—40	”	”
1	familie	plăteşte	peste	40	”	”

E o mare deosebire între cel ce plăteşte suma cea mai mare — 40 florini şi 50 creiţari — şi locuitorul impus doar cu 2 florini; în schimb un indiciu că populaţia locului este în general pauperă, constă în faptul că foarte mulţi îi rămîn datori seniorului şi foarte mulţi nu sînt capabili să achite nici măcar aceste sume relativ mici.[175]

O treime din locuitorii Bicsadului şi un sfert din ai Micfalăului trăiesc aproape exclusiv din munca de la manufactură. Meşterii şi muncitorii salariaţi ai „glăjăriei” senioriale se numără şi ei printre aceştia. Familiile Német, Mülner, Stekbauer, Hirn, Obermajer, Krájner, Hanzi, Gernik, Andronik, Schuster, Kestel şi altele sînt coloni străini care au cel mult grădini în jurul casei. Alţii se angajează la „glăjărie” ca muncitori sezonieri sau auxiliari. Văduva lui Mikó Miklós spune despre ei: „De n-ar fi topitoria aceea, din care capătă bani după munca lor cea crîncenă, şi de n-ar ţine vite, ar pieri de foame, că din arat şi semănat nu şi-ar putea duce traiul”. Alţii fac negoţ peregrin cu sticle produse la „glăjărie”, se fac geamgii ambulanţi, taie lemne de foc şi duc metri la piaţă ete.[176]

Aşadar, această populaţie care defrişează teren arabil puţin şi „prinde” fîneaţă la fel de puţină, munceşte în primul rînd la „glăjărie”, trăind din lucrările auxiliare, de pregătire a materialului şi altele asemănătoare, trebuincioase manufacturii. O mare diversitate de venituri secundare atestă însă de asemenea că există mulţi oameni a căror forţă de muncă, negociabilă întocmai ca şi a familiilor acestora, ar putea fi utilizată şi de către senior, pe invecinata sa moşie alodială.

Circumstanţe de acest gen — deşi în măsură mai mică — se întîlnesc şi în alte sate. La Hăghig, Araci, Olteni sau Malnaş, locuitorii agricultori îşi vînd numai surplusul forţei de muncă, periodic sau pe o durată mai lungă şi îşi folosesc numai surplusul de timp liber, spre a se angaja la muncă cu plată, sau a-şi îmbunătăţi veniturile sărace, prestînd o activitate producătoare de numerar.

La Hăghig „localnicii se îndeletnicesc pretutindeni cu torsul bumbacului” — consemnează, în 1839, ziarul „Nemzeti Társalkodó.[177] „Făbricarii îmblă cu toţii, necontenit” — îi comunică lui Mikó István administratorul său, atrăgîndu-i atenţia că ar fi bine să se mai acopere şi pregătească pentru ei o serie de clădiri, în scopul de a le fi închiriate. Mai ales negustorii braşoveni, care mută vopsitoria la Hăghig, sînt atraşi încoace de mîna de lucru ieftină, de muncitorul „la domiciliu”, dispus să lucreze şi pe un salar minim. Iată pentru ce se statorniceşte, sau îşi înfiinţează manufactură aici Hogea Dumitru Ghidrău, „făbricarul vopsitor Antoni Györgyica” [Gheorghiţă Antonie], Gheorghe Braşovan, Dumitru Agiu, şi cumpără forţa de muncă a jelerilor şi oamenilor lipsiţi de pămînt din Hăghig şi împrejurimi, angajînd familiile sărăcimii la tors.[178]

Pe lîngă munca agricolă, sărăcimea din Olteni caută să-şi asigure traiul de pe urma pădurii, parte prin tăiatul şi vînzarea lemnelor de foc, parte prin prelucrarea lemnului.[179]

La Olteni, Malnaş, Arcuş, ca şi în alte părţi sînt generalizate ocupaţiile ca tăiatul metrilor, nuielelor şi aracilor, exploatarea pietrei, cărăuşia cu nisip, lucratul căruţelor, confecţionarea coveţilor şi roabelor, cioplitul în lemn, şindrilitul, întocmai ca şi pescuitul la peşte sau raci, adunatul alunelor, zmeurei şi altor fructe de pădure, pentru comercializare, sau alte activităţi asemănătoare.[180]

Se pune întrebarea pentru ce seniorul nu-i foloseşte ca muncitori cu plată, zileri, pe colonii din Bicsad şi Micfalău, pe lucrătorii la domiciliu, din Hăghig, dimpreună cu sărăcimea din celelalte sate. Răspunsul îl vom căuta mai tîrziu. În prealabil trebuie să arătăm însă că procesul de stratificare se întîlneşte nu numai la iobagi şi jeleri, dar şi în rîndurile grănicerimii. Conform conscripţiei oficiale, în 1830, pe teritoriul grăniceresc din Secuime trăiesc 658 familii ostăşeşti lipsite de proprietate[181], şi, în general, o seamă de plîngeri atestă că grănicerimea e foarte săracă. Fireşte, constatarea se referă numai la o parte a populaţiei ostăşeşti, deoarece pe cînd unii sînt nevoiţi să se aservească, alţii deţin iobagi, jeleri şi chiar argaţi. Astfel, în Zălan, înşişi grănicerii fac constatarea că „mulţi dintru nobila tagmă ostăşească au case în care locuiesc iobagi”.[182] Grănicerul husar Málnási Zsigmond din Malnaş are acolo mai mulţi iobagi şi jeleri. Jeleri deţin şi grănicerii călări Szabó Antal din Zălan, Pásztor István din Calnic, Oláh Ilyés din Arcuş. Există şi numeroşi grăniceri husari, care au argaţi. În acelaşi timp, pedestraşul Bodor József din Zălan nu dispune, în 1801, nici de casă şi nici de intravilan, avînd locuinţă cu chirie de la parohia

reformată — şi fiind în situaţia de a se angaja clopotar, dacă „nobilul reghiment” l-ar absolvi de serviciul militar. Într-o depoziţie din 1802 se consemnează numărul grănicerilor care, la Olteni, şi-au asumat recent argăţia, pentru un an sau mai mulţi. De pildă pedestraşul Veres Elek din Moacşa s-a angajat slugă pe doi ani la Biró István, iobag al lui Mikó Miklós. La Tuşnad, pedestraşul Darvas Mátyás a locuit, un an, ca slugă de casă la judele sătesc Bernáld György, iobag al lui Nemes Károly. Consăteanul său Darvas Antal, tot grănicer pedestraş, argăţea la Lörincz Ferenc, iobag al lui Gyárfás Károly. Există chiar cazuri cînd se angajează slugă un flăcău din grănicerimea ecvestră: tot la Olteni, „oşteanul călăreţ Koré Mózes din Calnic locuieşte ca slugă, aproape un an întreg, la Bormezei János, iobag al lui Mikó Miklós”. Cît despre Demeter Juci din Dalnic, deşi fată „din starea liberă”, este servitoare, timp de trei ani, la Kurké András, „ţăran din Olteni”.[183]

Numai puţini membri ai familiilor grănicereşti din Secuime îşi pot asuma, temporar, situaţia de slugă, întrucît organizaţia grănicerească a imperiului habsburgic, serviciul militar deosebit de greu, care le consumă oamenilor timpul, un mare număr de săptămîni, ba chiar de luni pe an, îi blochează pe durate lungi. În ciuda faptului, seniorul şi-ar putea recruta muncitori anuali, sezonieri sau zilieri, pînă şi din grănicerimea secuiască, dacă ar dori şi ar putea să-şi fundamenteze producţia de mărfuri pe relaţii de muncă noi, de tip capitalist. În schimb, una din piedicile de căpetenie ale formării unei agriculturi cu caracter capitalist — şi totodată expresie a crizei în care se afla gospodăritul de factură feudală — este tocmai faptul că seniorii nu dispun de capital suficient spre a putea să cumpere forţa de muncă disponibilă.

3. Formele sistemului răscumpărării prin muncă

Astăzi, accentuata lipsă de capital şi de credit din Transilvania vremii, faptul că seniorii ardeleni erau grevaţi de covîrşitoare datorii sînt lucruri tot atît de bine cunoscute ca şi adevărul că această problemă se impusese ca atare încă din prima jumătate a secolului XIX. Aşadar, e suficient să ilustrăm realitatea doar prin cîteva exemple. De pildă „Comitetul mixt" pentru credite, numit de către dieta din 1841—43, face constatarea că „... în Transilvania se găsesc însemnate capitaluri băneşti, care sînt administrate fie de către guberniu [...] fie date împrumut cu dobîndă de către «naţiunile», confesiuoniale, autorităţile sau asociaţiunile a căror proprietate o alcătuiesc". Comitetul aprecia că „puterea de creditare" a acestor fonduri de capital — denumite fundaţii publice — reprezintă 4—5 milioane florini renani de argint. Această sumă, foarte mare pe atunci, era însă aproape echivalentul datoriilor pe care le însumau familiile senioriale proprietare ale marilor domenii agrare.[184]

Proprietarii mai mărunţi din Secuime — de pildă Bernáld Krisztina sau erezii Séra — şi-au vîndut părţile de moşie din cauza datoriilor care le grevau. Familiile Gidófalvi, Béldi, Jancsó, Apor, ba chiar şi Mikó datorau sume însemnate unor negustori de prin împrejurimi, cum ar fi Bogdan Corbu, Hogea Dumitru Ghidrău, Bogdan Lucaci, Constantin Mavrodin, Gheorghe Braşovan şi alţii. Nu vom mai menţiona decît încă un exemplu, deosebit de caracteristic. În anul 1802, contele Mikó István este obligat să-i plătească contelui Nemes Antal suma de 516 florini şi 89 creiţari, amendă şi cheltuieli de proces. Mikó achită 30 florini ungureşti la mîna „executorilor" veniţi la faţa locului şi le face cu-

noscut „... că neavînd mai mulţi bani peşin, ar dori să-l plătească pe nobilul domn conte cîştigător, în lucruri mişcătoare.” Nemes Antal însă nu e dispus să accepte decît numerar, aşa că se ajunge la licitaţie, contele fiind nevoit să scoată la mezat doi cai, o bivoliţă, 14 stînjeni de fîn, 2 burdufuri de brînză, un harnaşament, îmbrăcăminte, un butoi, o copaie, o tolbă, „o sabie strămoşească”, ba chiar şi nişte sticle de borviz — spre a putea achita o parte din aceste datorii. Contele avea în casă doar 30 florini (preţul a şase burdufuri de brînză) iar restanţa de 90 florini (preţul a cinci stînjeni de fîn) n-o poate plăti decît peste două săptămîni. În 1803, moştenitorilor lui Nemes Ferenc le rămîne, odată cu moşia, şi o datorie de 16 189 florini; menţionatul Mikó István ajunge curînd în situaţia de a-i oferi în arendă negustorului Adzuj Gidró o moşie, pe termen de 8 ani, şi mai apoi, în 1808, alta, pe termen de 6 ani, spre a-şi lichida în felul acesta o datorie de 16 000 florini, şi alta de 6000. Fireşte, de aici nu rezultă că membrii familiei Mikó nu ar cheltui mult. Risipa, predispoziţia pentru fast şi lux, exigenţele mult crescute îi determină adesea să cheltuiască peste puterile lor. De pildă, Mikó Miklós construieşte două castele. Unul la Filiaş, în 1817, „pe vremea foametei”, plătind ziua de lucru cu patru creiţari — iar celălalt la Olteni, în 1827, folosind de data aceasta robota iobagilor săi. Tradiţia orală din popor ne spune că la construcţia gardurilor de piatră, a peşterilor artificiale pentru urşi şi a castelului „căruţele şi oamenii alcătuiau şir neîntrerupt: toată iobăgimea din împrejurimi era acolo”.[185]

Pentru a satisface prin muncă salariată necesarul de mînă de lucru, mult sporit, al seniorilor, pentru a înlocui prin muncă plătită munca gratuită a iobagilor, devenită neîndestulătoare, pentru a în-

locui cu un inventar agricol seniorial modern uneltele primitive ale iobagilor, stăpînii de pămînt din Transilvania ar fi avut şi ei nevoie de capital. Acesta însă lipsea. Astfel, seniorul din Secuime se străduia de asemenea din răsputeri să-şi sporească prin orice mijloace încasările băneşti şi să rezolve, în general în limitele feudalismului, prin menţinerea relaţiilor de producţie feudale, criza survenită în privinţa forţei de muncă. Fireşte, o atare tendinţă adîncea şi mai mult criza, în loc s-o rezolve.

Aşadar, sistemul de muncă feudal era utilizat în măsură tot mai mare, tinzîndu-se şi pe această cale la un venit mai consistent, la plus-producţia cerută de producţia de mărfuri. Una din căi era aplicarea pe o scară tot mai largă a sistemului prestării de muncă. Încă dinainte de perioada tratată de noi, seniorii obişnuiau să împrumute cereale iobagilor înfometaţi, mai ales în sezonul de iarnă. Nu erau rare nici cazurile cînd stăpînul le împrumuta bani — sume mai mărunte — şi, în chip de dobîndă, percepea zile de muncă. Spre exemplu, în 1751, la Zălan, familia Apor impunea o zi de robotă pe săptămînă, după banii împrumutaţi. În preajma anului 1800, ei tindeau deja să extindă tot mai mult această uzanţă, aplicînd-o şi în cazul împrumuturilor de cereale. În anii răi, secetoşi, seniorii din Malnaş, Olteni, Bodoc, pretindeau adesea cîte o zi de secerat pentru fiecare florin al datoriei, contractată în grîu. În primele decenii ale secolului XIX, la Hăghig, ţăranii lui Mikó István datorau moşierului tot robotă pentru cerealele împrumutate de la el. Nu se stabilea însă o măsură uzuală, generalizată, a zilelor prestate ca dobîndă, ci se căuta să se stoarcă din ţăran maximum posibil în situaţia dată. De exemplu, în 1802, la Hăghig, Mikó István pretindea două zile de muncă după fiecare cîblă de cereale împrumutată, datornicul fiind obli-

gat să restituie cîte cinci baniţe la patru obţinute cu împrumut. În schimb, după anul de foamete 1817, acelaşi senior lua nu mai puţin de opt zile muncă pentru o cîblă de cereale, iar iobagii se plîngeau disperaţi că — cu toate acestea — „sub cuvîntul păsuirii le dădea mai scump decît s-ar fi putut cumpăra pe bani peşin de la alţii, străini”. Forţa de muncă obţinută astfel nu era cîtuşi de puţin neînsemnată. Caracteristic este faptul că în 1816 dobînda-muncă după împrumuturile în cereale însuma 297 zile şi jumătate, seniorului mai cuvenindu-i-se şi 186 zile pentru împrumuturi în alte alimente.

Varietatea metodelor prin care Mikó István căuta să-şi asigure mîna de lucru ne-o atestă şi o consemnare făcută în 1805, tot la Hăghig, conform căreia „a dat, pe muncă, patru baniţe şi jumătate de prune uscate, să-i facă o zi de lucru după trei cupe”; i-a predat măcelarului său 108 funţi slănină, să le valorifice contra zile muncă, şi 200 funţi carne afumată, să obţină pentru ea 100 zile muncă; „a poruncit să se jupoaie un bou, împărţind 79 funţi din carne, pe zile de lucru”; le-a dat ţăranilor ceapă în valoare de 33 zile muncă; pentru 79 capre, ţăranii deţinători au trebuit să presteze tot atîtea zile de muncă în plus; judelui sătesc îi pretindea dobînda-muncă după 66 baniţe de ovăz (împrumutate sătenilor); fixa în zile muncă amenzile „stricătorilor pădurii” şi hoţilor de lemne; pentru pagubele pricinuite la cîmp, făptaşii plăteau de asemenea muncind, iar pentru daunele ale căror autori nu puteau fi identificaţi, era obligat să aducă zilieri judele satului; făptaşi necunoscuţi au comis o spargere în depozitul de slănină al contelui, drept care acesta l-a obligat pe judele sătesc să-l înfăţişeze pe vinovat, sau să „amendeze” fiecare „fum” în parte (130 sesii!) cu cîte o zi de lucru. În felul acesta, sub

atari pretexte, seniorul reuşeşte să stoarcă locuitorilor din Hăghig 404 zile şi jumătate, mai rămînînd însă şi un rest de zile muncă datorate.[186]

Îndatorarea ţărănimii sub diferite titluri faţă de senior a devenit un fenomen atît de generalizat, încît negustorul Adzuj Gidró, luînd în arendă o parte de moşie a lui Mikó István, în 1808, îşi rezervă, prin condiţiile contractuale, dreptul de a-i urmări pe viitorii săi datornici dintre aserviţi, chiar şi după expirarea mandatului de arendă.[187]

Se constată de asemenea că sarcina plăţii în muncă grevează primordial asupra păturii pauperizate, lipsite de pămînt, a ţărănimii. Caracteristică este în acest sens şi reglementarea referitoare la retribuţia preoţilor, întocmită la Zălan în 1772, care prevelde că bărbatul căsătorit „carele nu poate avea arătură şi semănătură este dator două zile de lucru pentru preot şi una pentru magistru...” Văduvele lipsite de teren arabil achitau darea bisericească de asemenea în muncă.[188] La fel se întîmplă cu toate celelalte sarcini, la nivel sătesc, scaunal sau de composesorat: sărăcimea trebuie să-şi dea contribuţia mai ales în muncă, deci consumîndu-şi unica bază existenţială, forţa de muncă a cărei „vînzare” i-ar fi putut asigura sau lărgi posibilităţile de trai.

Bineînţeles, seniorul, biserica, ba chiar obştea sătească aflată în permanente încurcături băneşti ar fi fost mai avantajaţi primind numerar în loc de muncă. La fel de firesc ar fi preferat să dea bani şi ţăranii din pătura cea mai săracă, decît să presteze, de nevoie, muncă în valoare mai mare, spre a obţine un anume drept sau o anumită înlesnire. Însă producţia destinată pieţii era cel mai puţin dezvoltată tocmai în rîndurile lor, iar sistemul muncii retribuite nu se generalizase încă, aşa că nici ei nu erau în măsură să plătească bani în schimbul produselor obţinute de la senior. De aceea

seniorul exploata situaţia precară a iobagilor şi jelerilor săi, folosindu-se de puterea şi drepturile sale senioriale spre a spori şi pe această cale cantitatea mîinii de lucru utilizabile în gospodăria alodială.

Nu este lipsit de interes nici felul în care li se storceau zile muncă, bani şi alte prestaţii locuitorilor din satele de ţărani liberi de prin împrejurimile Hăghigului, sărace în lemn, sau deprinse a-şi conserva cu străşnicie pădurile. Pentru a putea să ia uscăturile şi lemnul aflat la sol (deci trunchiurile căzute) sau pentru a-şi asigura simplul drept de trecere prin pădurea sau peste podurile familiei Mikó, localnicii erau obligaţi să plătească taxele cuprinse în tabelul de mai jos.[189] Contravaloarea în zile de muncă, percepută cu începere din anul 1809 a sporit treptat, ajungînd în 1811 la 5 zile. Firesc este şi faptul că prestaţia-muncă se pretindea mai cu seamă sub forma aratului, cositului şi prăşitului, deci în toiul muncilor agricole, cînd seniorul ar fi fost adesea nevoit să completeze robota cu muncă salariată. În felul acesta însă, numai în sezonul arăturilor din anul 1815, seniorul a reuşit să asigure 10 zile muncă a cca 30 atelaje şi mai apoi tot 10 zile muncă a 46 cosaşi, pentru alodiul său.

Anul	Satul	Numărul celor admişi la „folosinţă” sau la trecere	Prestaţia efectuată pentru dreptul de „folosinţă” sau de trecere prin pădure, cu un atelaj de două vite.				
			Numerar în florini ungurești	Zile muncă	1 pereche de pui sau, de găini	Ouă	Altele
1	2	3	4	5	6	7	8
1803	Ilieni	18	5	—	—	—	—
1808	Dobolii de Jos	42	4	—	—	—	—
	Coşeni	12	4	—	—	—	—

1	2	3	4	5	6	7	8
	Bod	13	4	—	1 per. pui	—	—
	Sîncrai	30	4	—	—	—	—
1809	Sîncrai	?	9,5	1 zi cosit, cărat lemne cu carul	1 per. pui	—	—
1810	Bod	66	?	?	?	?	?
	Feldioara (pt. trecerea podului)	—	—	2 zile muncă cu vite şi două fără	1 per. pui	10	Fierarii dau 1—13 perechi potcoave
	Feldioara	11	10	—	—	—	—
	Sîncrai	38	10	1 zi fără vite şi 1 car lemne de foc	—	—	—
(1810)	Feldioara	8	—	2 zile cu vite şi 2 fără	—	—	—
	Treceri la pădurea din Arcuş	7	10	idem	—	—	13 potcoave
	Dobolii de Sus	33	10	1 zi fără vite 1 car lemne de foc			
1811	Bod	34	12	2 zile cu vite şi 3 fără	—	—	—
1812	Belin	88	—	4 zile cu atelaj şi 4 fără	—	—	—
1813	Bod	—	florini renani 10	3 zile cosit, 2 arat	—	—	—
1815	Feldioara etc. (trecerea podului)	cca 153	florini renani 4	12 zile arat, 3 zile cosit	—	—	65 potcoave
1817	Idem	153	4	idem	—	—	74 potcoave
1818	Sîncrai	7	florini 12	1 zi cosit; cărat 1 încărcătură lemne	3 pui	12	
1820	Feldioara	47	—	2 zile arat şi cărat gunoi, plus 3 zile cos. şi prăşit	1 per. pui	10	—
1821	Feldioara	54	—	2 zile arat, 2 zile secerat	2 găini	idem	—
1822	Araci	10	—	2 zile arat, 3 zile cosit	1 per. pui	idem	—

O formă specifică a exproprierii muncii este aici aşa-numita clacă forţată, neinclusă în robotă, şi în privinţa căreia seniorul nu are nici un titlu de drept feudal, el exploatînd doar uzanţa locală. Satul face clacă spre a construi căminul familial pentru o tînără pereche; spre a ajuta un consătean aflat în impas; spre a duce la bun sfîrşit o lucrare de interes obştesc etc. În schimb, la claca forţată, satul este adunat de către vechil; şi cum de el „oricare om din sat se temea mai rău decît de conte [...] se ducea la clacă fişte-cine pe carele îl chema”. Numai în 1824, la Hăghig, sătenii sînt nevoiţi să facă, pe moşia lui Mikó István, claca secerişului, în august; apoi 10 oameni, în septembrie, claca gunoiului; mai multe persoane construiesc în clacă un drum pentru moşia alodială; femeile taie varză; locuitorii din Vîlcele cară piatră; 27 iobagi sînt nevoiţi să-i presteze clacă de cosit, repetată apoi, în altă zi, cu 21 de oameni. În octombrie, 20 de oameni din Araci cară gunoi, iar 18 aserviţi transportă din pădure, tot în clacă, buşteni. În felul acesta îşi completează seniorii robota, prin plus-prestaţie de muncă, tocmai în zilele cînd însuşi ţăranul se află în toiul celor mai urgente, mai arzătoare lucrări agricole.[190]

4. Angajarea argaţilor, muncitorilor sezonieri şi zilerilor

În cele de mai sus s-a vorbit despre cauzele pentru care robota, „munca forţată”, nu mai putea satisface la acea dată nevoile seniorilor proprietari de pămînt.

Într-adevăr, robota devine adesea un mijloc de păgubire; nu se poate conta pe ea întotdeauna, deoarece este prestată lacunar şi rapsodic, iobăgimea suportînd cu tot mai puţină docilitate sarcina prestaţiilor de muncă, mereu sporită dimpreună cu ştirbirea drepturilor şi a condiţiilor existenţei sale materiale. Practicarea tot mai accentuată a diverselor forme de prestări de muncă, extinderea exploatării în materie de impunere a zilelor muncă nu sînt însă mijloace apte de a soluţiona criza tot mai mult resimţită pe linia utilizării forţei de muncă. În schimb, seniorul — care sporeşte robota şi acaparează zile de muncă, forţate — nu este capabil să angajeze muncitori plătiţi, deoarece Transilvania se află în impas pe drumul acumulării de capital; introducerea „muncii cu plată" este stînjenită şi de lipsa capitalului.

Fireşte, toate acestea nu înseamnă că în gospodăria nobiliară din Secuime nu s-ar întîlni unele forme ale muncii salariate. Dimpotrivă, caracteristic este tocmai faptul că seniorii sînt nevoiţi să deschidă drum — deşi în mică măsură — noilor relaţii de producţie. Trebuie să ne fie clar că deoarece la sfîrşitul secolului XVIII şi la începutul secolului XIX producţia de mărfuri seniorială nu mai este, aici, un fenomen inedit, nu sînt inedite nici formele semnalate în izvoarele noastre. Argaţi, muncitori sezonieri, muncitori calificaţi pentru efectuarea unor lucrări deosebite, muncitori cu ziua lucrează pe moşia seniorială şi înainte de perioada luată în studiu. Schimbarea constă într-o oarecare creştere a ponderii şi semnificaţiei lor, şi mai cu seamă în dificultatea tot mai mare de a evita aceste forme care atestă relaţii de muncă salariată.

La aceeaşi epocă începe să crească şi rolul argaţilor. Am văzut că iobagul sau grănicerul înstărit caută să compenseze lipsa mîinii de lucru angajînd

slugi şi argaţi. În gospodăria seniorială, aceasta constituie o uzanţă foarte veche. În trecutul mai îndepărtat însă, sluga nu dobîndeşte o pondere decisivă; mult timp, rolul său mai de seamă nu se concretizează în producţie, ci pe planul satisfacerii necesităţilor personale, de lux, ale familiei senioriale, necesităţi mereu crescînde. La sfîrşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, această funcţie mai este încă una considerabilă. În schimb, de prin întîiul deceniu al secolului XIX, atît curtea din Bodoc, cît şi cea de la Olteni tinde să angajeze argaţi tineri „buni de lucru”.

Lista „oamenilor dinlăuntru” (slugi de casă) de pe partea de moşie deţinută de către Mikó István la Hăghig — personal îndreptăţit la „ţipăi” (pîinişoară) — conţine mai mulţi bucătari, ajutoare de bucătari, brutari, servitoare, valeţi, însoţitori, curieri poştali, doici, vizitii, diverşi păstori şi aşa mai departe. În 1825, numărul lor totalizează 27 persoane, deci sînt destul de mulţi în raport cu mărimea moşiei. Peste jumătate din totalul acestor slugi deserveşte exigenţele şi luxul senioral. Numărul argaţilor este de 10. În comparaţie cu anul 1805, proporţia slugilor de casă şi a argaţilor de curte s-a modificat totuşi mult. Într-adevăr, cu douăzeci de ani în urmă, majoritatea covîrşitoare o deţineau slugile personale, de interior, care nu munceau pe pămînturile alodiale. De exemplu, în 1805, contele şi familia sa — plecaţi să-şi viziteze pe rînd moşiile — aveau în suită 3 servitoare, 2 bucătari, 4 vizitii, 2 valeţi şi un husar, deci cu totul 12 persoane. În schimb, în 1825 Mikó István caută mai cu seamă „flăcăi buni de argăţie” şi — promiţînd condiţii bune — se străduieşte să atragă cît mai mulţi amatori de grădinărie, pe care vrea să-i specializeze în legumicultură la Albeşti.[191]

Totuşi, încă şi la acea dată mai este caracteristică uzanţa de a se alege argaţi dintre flăcăii cu mulţi

fraţi pe neîncăpătoarea sesie iobăgească, iar numărul celor angajaţi pînă la urmă rămîne derizoriu faţă de efectivul angajabil.

Salariul slugilor angajate se mai compune încă, în mod tradiţional, din mai multe elemente. În 1821, de pildă, cel al grădinarului reprezintă 20 florini ungureşti pe an, 2 perechi de cizme, 2 iţari, un contăş din postav pentru zeghii etc. Slugile cu salariu inferior acestui nivel îşi primesc şi ele plata cu precădere în natură, pe lîngă o mică retribuţie bănească. Mai ales în cazul lucrătorilor cu familie, convenţiile încheiate cuprind adesea clauza că seniorul le asigură aratul unei suprafeţe de pămînt, sau le acordă o anumită cantitate de produse, fie cereale, fie altceva.[192]

Aşadar, importanţa slugilor alodiale angajate în procesul de producţie este în creştere. Totuşi plata în bani reprezintă doar o mică parte din salariul lor şi, fireşte, această formă de angrenare, în sine, încă nu este suficientă spre a submina sistemul robotei, sau spre a face o breşă mai serioasă în zidul acestuia.

Pentru anumite lucrări agricole, stăpînii de pămînt angajează şi muncitori sezonieri. Aici se încadrează de pildă treieratul („îmblătitul”) care se face manual, în şură, şi durează foarte mult, adesea chiar pînă primăvara. În Trei Scaune mai dăinuia şi după 1848 obiceiul ca sărăcimea lipsită de pămînt din Ciuc să se adune pe cîmpul de lîngă aşa-numita „crîşmă de la jumătatea drumului” — aflată la intersecţia şoselelor Valea Crişului — Ghidfalău şi Sfîntu Gheorghe — Olteni — unde se duceau să-şi angajeze treierători chiar şi moşierii care aveau nevoie de „muncitori pălmaşi”. În perioada studiată de noi se angajează treierători la gospodăriile senioriale mai ales jelerii şi sărăcimea din Ciuc şi Trei Scaune, obţinînd în general o baniţă din cincisprezece. La

acea epocă întîlnim şi cazuri cînd familia Mikó a fost nevoită — în urma unei recolte mari de porumb — să angajeze lucrători „în parte” (retribuiţi cu o parte din produse) pentru deşfăcatul porumbului.[193]

Nici la defrişatul pădurilor, robota nu mai este singura sursă de forţă de muncă. Dealtfel Mikó Miklós ţine să folosească oameni versaţi şi capabili de execuţie rapidă, atunci cînd se hotărăşte, în 1812, să-şi transforme în teren arabil pădurea Kisnyir Avas, cumpărată la Olteni. De aceea, el angajează din afara Transilvaniei lucrători pricepuţi în ale pămîntului. Conducătorul grupului alcătuit din zece defrişatori, un anume „Metzenzéff Krupitzer János”, îşi asumă sarcina în următoarele condiţii: „...cîte patru groşi de fiştecare stînjen pătrat, cîte patru ţipăuri (pîinişoare) «prebendă» pe zi, de fiştecare lucrător, cîte o cupă şi jumătate de palincă, un funt de brînză, un funt şi jumătate de slănină. În toată săptămîna, pentru zece oameni, cîte o baniţă de făină «pestriţă», doi funţi de sare şi patru cupe de legume pentru fiertură, fie mazăre, ori fasole, ori mei, ori linte, după cum îi vine mai bine curţii”. Aşadar, pe lîngă plata în bani, lucrătorii primesc alimente, ceea ce este foarte convenabil şi pentru senior, Mikó trebuie să le plătească „metzenseifer”-ilor şi o sumă bunicică, dacă ţinem seama de faptul că, după începerea lucrului, aceştia le trimit soţiilor de acasă, în vederea apropiatului iarmaroc din Debreţin, un total de 400 florini renani.[194]

Nici mai demult seniorul nu putea să efectueze doar cu iobagii anumite lucrări care implicau diverse cunoştinţe de specialitate. Printre acestea se numără şi construcţiile gospodăreşti, practicate într-o măsură mai accentuată de pe la începutul secolului XIX. La construirea şoproanelor şi grajdurilor lucrează, ca ajutoare, iobagii şi tot ei scot şi transportă

la „curte” piatra şi lemnul de construcţie, fireşte în cadrul robotei; seniorul obţine tot prin munca gratuită a iobagului pînă şi arderea şi stingerea varului. Mare parte dintre dulgheri şi zidari reprezintă însă de-acum elementul angajat din altă parte, cu plată. Unii dintre aceştia lucrează cu ziua, ca de pildă zidarii şi dulgherii saşi, care, în 1810, se angajează cu un florin renan şi 30 sau chiar 50 creiţari pe zi. Cioplitorii în lemn, români din Orlat, cer şi ei numai bani peşin, dar nu cu ziua, ci pe cantitatea de muncă prestată: 24 creiţari grinda, 10 creiţari căpriorul etc. Există însă antreprenori care angajează sărăcimea localnică, fixînd în prealabil remuneraţia. Astfel se construieşte, spre exemplu, un coşar pentru porumb, contra 130 florini ungureşti, 4 cîble de grîu şi mîncarea lucrătorilor; o „moară cu pod” (plutitoare, aşezată pe bacuri) pe rîul Olt, contra 500 florini renani, 5 cîble de grîu, 20 funţi slănină, 3 baniţe mazăre şi 4 cupe sare (antreprenorul, meşter fierar localnic, asigurînd materialul de construcţie pe cont propriu). Tot în natură şi în bani sînt plătiţi şi ţiganii cărămidari, care primesc numerar, făină, slănină, sare.

La prăşitul porumbului, la seceriş, la construcţii urgente, ţăranii lipsiţi de pămînt sau cu pămînt puţin lucrează pentru seniorul lor şi ca zileri. Caracteristic este însă ceea ce îi ordonă Mikes István inspectorului său: „Dacă s-ar întîmpla cumva vreodată să nu se ajungă lucrul cu ziua de pe moşie, atunci se pot lua şi zileri cu plată”. La începutul secolului XIX, tocmai acesta este cel mai generalizat punct de vedere seniorial: să se angajeze zileri plătiţi doar atunci cînd munca gratuită a iobagului nu mai este îndestulătoare, cînd trebuie compensate lacunele robotei.[195]

În 1825, temîndu-se de eventuale mustrări, tocmai inspectorul lui Mikó István se scuză în prealabil,

printr-o scrisoare, pentru faptul că în gospodărie „sînt trebuincioşi sodom de zileri”.[196]

Caracteristic este şi faptul că — la fel cu mulţi alţi fondatori de manufacturi din Transilvania — Mikó György încearcă să înlocuiască munca salariată, necesară în gospodăria sa din Bodoc, folosind puşcăriaşi. El preia de la temnicerul din Sfîntu Gheorghe şase deţinuţi, „cu soldă ieftină”, pe care o va plăti, conform înţelegerii, după seceriş, din preţul grînelor vîndute.[197]

Tarifele şi limitările retribuţiei — tot mai numeroase — atestă de asemenea că atît guberniul, cît şi conducerea scaunului erau nevoite să se preocupe din ce în ce mai mult de situaţia slugilor, argaţilor şi zilerilor. Ce-i drept, această grijă se datoreşte în mare parte şi faptului că la acea epocă reglementarea retribuţiei devenise de-acum o problemă deosebit de importantă în provinciile austriece cu o industrie mai dezvoltată, drept care ordonanţele venite de la centru impuneau din oficiu preocuparea faţă de acest domeniu. La fel de adevărat este că, de la războaiele antiotomane ale împăratului Iosif al II-lea, finanţele imperiului austriac se aflau într-o stare tot mai critică. Sub domnia lui Iosif al II-lea, în numai şase ani, deficitul bugetar crescuse la nu mai puţin de 357 milioane. În epoca războaielor napoleoniene emisia de bancnote a sporit în foarte mare măsură. La moartea lui Iosif al II-lea valoarea „bancnotelor” aflate în circulaţie nu prezenta însă mai mult de 28 milioane florini; faţă de aceasta, în 1806 ea se cifra deja la 450 milioane, pentru a urca, în 1811, la 1060 milioane.[198] Devalvaţia, procesul devalorizării banului, simptomele inflaţiei ameninţau cu falimentul atît gospodăria statului, cît şi viaţa economică în general. Patentul din 1811, prin care se decreta devalvarea, reduce la o cincime valoarea banilor de hîrtie.[199] Nu mai trebuie să subliniem că aceste mă-

suri financiare, precum şi fluctuaţia de preţuri legată de ele impuneau de asemenea cu necesitate tarifarea retribuţiilor, stabilirea unei oarecare ordini pe întregul teritoriu al imperiului, deci şi în Secuime. Aici, antagonismele stîrnite de fixarea retribuţiilor, pertractările dintre conducerea scaunelor şi cea a grănicerimii nu ar fi devenit atît de frecvente dacă numărul argaţilor şi zilerilor ar fi fost neglijabil.

În 1777, de pildă, retribuţia slugilor, argaţilor, servitorilor, vizitiilor, „muncitorilor cu braţele" este fixată printr-o reglementare scaunală.[200] Conform prevederilor acesteia, plata unui argat adult — aşa-numitul argat mare — este de 12 florini în numerar, 6 baniţe de semănătură cereale de toamnă şi 6 de primăvară, două „ţundre" (zeghii), doi iţari de iarnă, două cămăşi din pînză de cînepă, două izmene de cîlţi, 2 florini şi trei dinari în numerar pentru căciulă. Remuneraţia argatului necunoscător în ale cioplitului, deci neutilizabil la lucrările de dulgherie necesare în construcţii, este cu 2 florini mai mică. Un „ucenic de argăţie", de cca 14 ani, primeşte doar jumătate de salar, semănătură mai puţină şi numai un florin 36 dinari „bani de căciulă". Vizitiul angajat la patru cai cîştigă bani mai mulţi: 20 florini.

Slujnica este remunerată cu 6 florini, iar ca îmbrăcăminte, primeşte „o pereche de cisme noi, căputatul (făţuitul) a două perechi de cisme, o ţundră (zeghie) neagră sau, în locul ei, un pieptar, 3 cămăşi — una de pînză, una de bumbac şi una de cînepă — două poale (jupoane) de cîlţi, o fustă de bumbac şi una de cînepă, un şorţ de cit şi unul de cîlţi. Un tulpan, dinari 48." În încheiere se precizează: „Stăpînul să aibă grijă competinte de hrana ei."

Pentru „lucrătorii cu braţele" — pălmaşi, zileri — se fixează următoarea retribuţie: cosaşul, 18 dinari, trei mese pe zi; secerătorul cerealelor de toamnă 15 dinari, iar cel pentru cerealele de primăvară

12 dinari şi mîncarea. Treierătorul primeşte de asemenea 15 dinari şi trei mese pe zi.

Totodată, ordonanţa le impune juzilor săteşti să raporteze dacă cineva plăteşte mai mult. Pentru seniorii care încalcă dispoziţiile limitatoare se prevede o amendă de 12 florini, iar pentru gospodarii iobagi sau grăniceri 13 beţe.

În 1793, retribuţia zilei de muncă a „lucrătorilor cîmpului, muncitorilor pedeştri ori cu vite" este fixată de către guberniu.[201] Prin circulara anexată ordonanţei, conducerea scaunului stabileşte şi de data aceasta amendă pe seama „posesorilor, preoţilor, meşterilor şi oamenilor liberi", respectiv bătaia în cazul gospodarilor iobagi, care ar plăti mai mult decît permite ordonanţa gubernială.

	În oraşele Braşov, Sibiu şi Cluj		În celelalte oraşe din Transilvania		În satele Transilvaniei	
	Cu mîncare	Fără mîncare	Cu mîncare	Fără mîncare	Cu mîncare	Fără mîncare
1	2	3	4	5	6	7
La făcut fîn						
un cosaș bun	36	46	34	44	30	40
un adunător	20	30	18	28	16	24
La seceriş						
unui secerător bun, bărbat sau femeie	24	34	20	30	18	28
unuia mai slab	15	25	14	24	12	22

1	2	3	4	5	6	7
unui secerător care face clăi, pentru o claie	8	—	6	—	4	—
unui bun legător de snopi sau clăditor de clăi	24	34	20	30	18	28
La porumb						
unui prăşitor	18	28	15	25	12	22
unui culegător sau deşfăcător	12	22	10	20	8	18
La podgorie						
unui bun lucrător bărbat la arăcit, butăşit etc.	20	30	18	28	16	24

Aceste limitări atestă nu numai faptul că seniorii şi ţăranii bogaţi — fie ei grăniceri sau iobagi — angajează deja zileri pentru anumite lucrări din producţia agricolă, dar şi hotărîrea fermă de a se menţine retribuţia — cu orice preţ, sub sancţiunea unor pedepse grave — la cursul oficial. De pildă, în 1794 guberniul atrage atenţia judelui regal din Trei Scaune că mai multe persoane „lăsînd la spate” ordonanţa menţionată şi „plătind lucrătorilor mai mult pricinuiesc pagubă şi îndărăptare patrioţilor care ţin legea şi ordonanţele”; totodată guberniul îi cere judelui regal „să dea cuvenita pedeapsă” celor care au plătit peste tarif.[202]

În 1797, retribuţia cosaşilor, secerătorilor şi altor „muncitori” este fixată în Trei Scaune, cerîndu-se

apoi guberniului aprobarea deciziei. În schimb, în 1798 conducerea acestui scaun i se plînge de-acum comandantului suprem militar, că numeroşi grăniceri „le-ar da lucrătorilor cu braţele, chiar şi în aceste vremi lipsite de bani, plată îndoită,"[203] — şi cere instituirea unei comisii mixte, scaunale-grănicereşti, care să deschidă o anchetă, pedepsind deopotrivă pe nobilii, grănicerii sau iobagii aflaţi în culpa de a fi nesocotit tariful. Conducerea scaunului se referă în repetate rînduri şi la încheierile aduse pe plan naţional, în 1792, prin care se reglementează situația slugilor.[204]

Zadarnic se dau însă publicităţii ordonanţele; zadarnic stabilesc conducătorii grănicerimii şi cei ai scaunului, de comun acord, un nou tarif; zadarnic se sfătuiesc cum să-i pedepsească pe cei ce îl încalcă: pînă la urmă, tot ei sînt nevoiţi să se plîngă că „zilerii jecmănesc cu asupră de măsură, şi au jecmănit şi pînă acum, încă de multă vreme, pe gospodari" — iar judele nemeşilor este de asemenea de părere că în felul acesta „grînele bieţilor gospodari va să rămînă de izbelişte."[205]

Analizînd problema stratificării ţărănimii, am avut prilejul să constatăm că acest proces este destul de avansat în epocă, iar numărul celor în măsură a-şi închiria forţa de muncă proprie nu poate fi desconsiderat. Am căutat să demonstrăm şi faptul că insuficienţa acumulării de capital la seniorii proprietari de pămînt, lipsa lor de capital şi de credit, sau chiar cantitatea covîrşitoare a datoriilor care îi grevează sînt factori de prim rang în frînarea unei răspîndiri mai largi a relaţiilor de muncă salariată. În schimb, severa plafonare indică în aparenţă lipsa mîinii de lucru, după cum încălcarea tarifelor de retribuire atestă creşterea cererii în domeniul forţei de muncă. Într-adevăr, s-ar putea presupune că pe alocuri proprietarii de pămînt plătesc o retribuţie mai mare

pentru a-şi asigura, pe seama lor, oferta redusă a mîinii de lucru.

Analizînd însă mai aprofundat acest fenomen şi studiindu-l şi în alt sistem de coordonate — trebuie să ajungem la concluzia că limitarea retribuţiei nu se impune din cauză că belşugul de numerar îl îndeamnă pe senior să plătească mai mult, ci tocmai dimpotrivă: remuneraţia trebuie să fie mică deoarece pentru majoritatea moşierilor angajarea zilerilor cu plată înseamnă o grijă din cele mai grave. Nu e cazul să uităm nici faptul că, în perioada tratată, lipsa forţei de muncă *libere* scumpeşte inevitabil şi cu necesitate munca remunerată.

Fondate sînt şi adresele prin care scaunul îi critică pe grăniceri pentru vina de a plăti retribuţii mai mari decît prevederile tarifare. Într-adevăr, în mare parte a teritoriului menţionat locuiesc grăniceri secui pe care paza frontierei, exerciţiile militare şi nu în ultim rînd războaiele purtate pentru susţinerea intereselor dinastice ale Habsburgilor îi sustrag de la munca cîmpului. O parte din bărbaţi — şi anume cei mai capabili de muncă — lipsesc deci din familie, un timp mai mult sau mai puţin îndelungat, şi astfel gospodăria antrenează într-o măsură mai accentuată forţa de muncă a celor rămaşi acasă, ba chiar, adesea, această forţă se dovedeşte a fi neîndestulătoare pentru producţia agricolă, care, la acea epocă, cerea atît de multă muncă. Este uşor de înţeles, aşadar, că în anumite perioade familiile de grăniceri sînt nevoite să angajeze zileri şi ca atare la fel de nevoite să plătească retribuţia curentă.

În domeniul cererii privind forţa de muncă, maxima survine în perioada în care, chiar pentru ţăranul cu pămînt puţin, lucrul sporeşte în toate părţile hotarului. Pe lîngă aceasta, seniorii pretind să li se presteze surplusul de robotă, zilele de lucru impuse prin convertirea obligaţiilor precum şi pe

alte căi, tocmai în săptămînile sfîrşitului de vară, în perioada recoltatului. O mare parte a hotarului fiind semănată cu cereale, e firesc că secerişul pricinuieşte griji serioase şi că limitările dobîndesc tot atunci un caracter de extremă urgenţă. De bună seamă, zilerii se străduiesc şi ei să exploateze şansele oferite de această situaţie, şi cer mai mult decît în alte perioade, cu atît mai vîrtos că seniorii (folosindu-se de guberniu şi de autorităţile scaunale) se străduiesc să reducă retribuţia, să fixeze plafonul care le convine lor, şi să restrîngă remuneraţia „între limitele corespunzătoare surplusului de prestaţie”.[206] În schimb, nivelul la care doresc ei să reducă salariile este în general atît de scăzut încît adesea ei înşişi trebuie să ofere mai mult decît suma fixată tot de ei, în prealabil, drept remuneraţie.

Fluctuaţia periodică a retribuţiei muncii cu ziua şi totodată creşterea importanţei muncii salariate se atestă şi prin situaţia „retribuţiilor zilnice”, întocmită la Sfîntu Gheorghe.[207]

	O calfă de zidar		O calfă de dulgher		Un ziler		Un car cu doi boi	
	primeşte pe o zi de muncă							
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1834. august	1	36	1	36		30	1	30
max.: august, sept.	1	36	1	36	—	30	1	30
min.: decembrie	1	10	1	10	—	20	1	10
1835. august	1	30	1	30	—	30	1	30
max.: april.—sept.	1	30	1	30	—	30	1	30
min.: ian., febr.	1	10	1	10	—	20	1	10

1	2	3	4	5	6	7	8	9
1836. august	1	36	1	36	—	30	1	36
max.: iunie, iulie	1	36	1	36	—	30	1	40
min.: decembrie	1	12	1	12	—	18	1	24
1837. august	2	—	2	—	—	30	1	30
max.: octombrie	2	—	2	—	—	40	1	30
min.: aprilie	—	50	—	50	—	18	1	20
1838. august	2	—	2	—	—	30	1	40
max.: august	2	—	2	—	—	30	1	40
min.: martie, dec.	1	20	1	18	—	20	1	30
1839. august	1	40	1	40	—	30	1	18
max.: iulie—sept.	1	40	1	40	—	30	1	18
min.: oct., februarie	1	20	1	18	—	25	1	12
1840. august	1	40	1	30	—	30	1	12
max.: iulie	1	40	1	30	—	30	1	30
min.: ianuarie—mai	1	42	—	—	—	25	1	12

În lipsa unor date cifrice sigure, nu putem stabili ce procent al populaţiei şi în ce măsură se angajează ca muncitori plătiţi, după cum nu putem preciza nici cît anume din necesarul de forţă de muncă al gospodăriei alodiale se acoperă prin angajări de lucrători cu plată. Cert este însă că prin sporirea robotei şi impunerea zilelor de muncă neplătită, seniorii proprietari de pămînt nu izbutesc să rezolve criza manifestată şi în domeniul forţei de muncă.

Dealtfel, la acea epocă, începe deja geneza premiselor necesare unei producţii capitaliste, iar unul dintre elemente — stratul oamenilor care caută muncă salariată — este de-acum existent. Totuşi,

pentru acea epocă ar fi încă pretimpuriu să presupunem în Secuime o clasă a celor deprinşi cu munca retribuită, o masă a forţei de muncă libere. La fel de greşit ar fi însă a nu se ţine seama că, aici, formele angajării de lucrători remuneraţi, uzuale în agricultură, erau împământenite deja dintr-un trecut destul de îndepărtat. Mai mult chiar, la această dată găsim în preajma manufacturilor, „glăjăriilor” senioriale — drept nou strat social — grupuri mai mărunte de oameni deprinşi cu munca salariată: pe aceia care, în colonizările de la Bicsad şi Micfalău, plătesc ei înşişi taxă pentru sesie, pentru pămînt — şi lucrează contra unei remuneraţii băneşti în „glăjărie”, după cum tot contra plată în numerar produc potasă, transportă materii prime, exploatează lemnul şi aşa mai departe. Ţăranii care prestează „muncă la domiciliu, capitalistă” pentru vopsitoriile din Hăghig fac parte de asemenea din stratul familiarizat de-acum cu munca efectuată în acord, pentru antreprenorul negustor capitalist, şi retribuită pe criteriul cantitativ. Munca prestată contra unei retribuţii băneşti nu le este necunoscută nici secuilor care se angajează sezonieri în grupuri, căci foarte mulţi trec graniţa clandestin, căutînd de lucru în Moldova.

În agricultura din Transilvania, în general, precum şi pe moşiile alodiale din Secuime, utilizarea muncii salariate se practică însă deocamdată numai la scară redusă — şi, chiar dacă uneori ea este deja o necesitate inevitabilă, rămîne încă insuficientă pentru a dărîma cadrul vechiului mecanism productiv, pentru a putea constitui în sine o înfloritoare prefigurare a unui nou mod de producţie.

V. Tendinţele sporirii veniturilor băneşti în gospodăria seniorială

1. Producţia alodială

Lărgirea producţiei de mărfuri, sporirea producţiei destinate pieţii, şi transformarea domeniului feudal într-o mare uzină producătoare independentă constituie un fenomen depistabil şi în dezvoltarea agricolă a Transilvaniei din prima jumătate a secolului XIX. Gospodăria familiei Wesselényi, de la Jibou[208], a familiei Haller de la Albeşti, a familiei Naláczy de la Vad evoluează de-acum în acest sens, înregistrînd rezultate considerabile.

Domeniile din Secuime ale familiei Mikó sînt mai înapoiate. În gospodărirea lor, noul, elementul modern, se prezintă încă la o scară redusă; în foarte multe privinţe, aceste domenii nu ating nici măcar nivelul general realizat în producţia de mărfuri de către gospodăriile senioriale din Transilvania. Fireşte aceasta nu înseamnă că familia Mikó n-ar încerca să-şi sporească încasările băneşti, silită fiind nu numai de investiţiile economice efectuate, dar şi de exigenţele mereu crescînde, precum şi de atrofiantele sale datorii. Aşadar, sporirea veniturilor băneşti constituie şi pe aceste moşii o preocupare permanentă. În schimb, aici, modul de a realiza obiectivul propus nu se exprimă prin lichidarea la o scară vastă a metodelor de gospodărire tradiţionale — aşa cum se întîmplă de exemplu pe domeniile Wesselényi de la Jibou[209] —, ci prin introducerea acelor metode de tranziţie care oglindesc tocmai piedicile şi dificultăţile transformării capitaliste a agriculturii.

Dealtfel, în Transilvania, producţia capitalistă se impune cu greu în agricultură. În prima jumătate a secolului XIX îi lipsesc încă unele condiţii primor-

diale, cum ar fi forţa de muncă liberă, posibilităţile largi în privinţa pieţii, reglementarea vamală favorabilă, inventarul agricol seniorial propriu, şi aşa mai departe. Ar fi fost necesar pe de altă parte „să se organizeze agricultura la fel cu orice altă întreprindere economică sau industrială, şi nu să constituie o preocupare senorială."[210]

Înainte de a trece la analiza altor probleme, mai esenţiale, să vedem cum erau organizate şi administrate domeniile Mikó. Înainte de toate, trebuie să facem constatarea că — în mod firesc — bărbaţii din familie nu stăteau în permanenţă la moşie. Ei aveau preferinţe pentru anumite părţi de domeniu, organizîndu-şi gospodăria la Hăghig şi Olteni, efectuînd construcţii mai ales acolo, şi vizitînd celelalte părţi, prin ieşiri mai mult sau mai puţin frecvente de la aceste reşedinţe. De pildă, Mikó István călătorea de la Hăghig la Olteni, Boz, Mădăraş, Filiaş, spre a controla mersul treburilor gospodăreşti. Mulţi dintre membrii familiei îşi asumau funcţii de stat, comiţiale sau scaunale, ba unii se străduiau chiar din răsputeri să obţină aceste slujbe, favorabile lor din mai multe puncte de vedere. Mikó István a făcut tot posibilul spre a obţine căpitănia districtului Făgăraş.[211] Fireşte, toate acestea îi puneau în imposibilitate de a dirija personal şi nemijlocit producţia agricolă a tuturor părţilor de domeniu.

De cele mai multe ori, producţia este dirijată în fapt de către administrator, căruia, la Olteni, i se spune „prefect". El preia, cu inventar, averea seniorială, iar îndatoririle sale sînt cuprinse în dispoziţiile economice-gospodăreşti, trasate prin instrucţiuni scrise elaborate de către stăpîn.

Conform acestor instrucţiuni, administratorul era obligat să ţină şi anumite evidenţe. El consemna de pildă cantităţile de cereale însămînţate, precum şi cele recoltate şi treierate. Avea de asemenea eviden-

ţe privind stocul de cereale şi de fîn, după cum ţinea şi evidenţa şeptelului, a robotei şi aşa mai departe. Pe lîngă acestea era obligat să întocmească, bineînţeles, situaţia încasărilor şi cheltuielilor băneşti. Seniorul îi controla periodic şi activitatea, mai ales la sfîrşit de an, însă obişnuia să ceară de la oamenii săi de încredere, pe parcurs, informări letrice asupra mersului treburilor din gospodărie. Frecvente erau şi cazurile cînd seniorul îşi comunica prin scrisori dispoziţiile către administratori, aceştia informîndu-l, la rîndul lor, tot letric, precum şi prin sumare situaţii ocazionale („extractum”) sau însemnări („nota”, „memoriale”) privind recolta, cheltuielile şi alte probleme gospodăreşti.

Nu ni s-au păstrat însă deconturile anuale („ratio”) şi astfel n-am reuşit să studiem mai îndeaproape metodele contabilităţii în gospodării.[212] Totuşi, pe baza materialului arhivistic existent, putem deduce că aici evidenţele serveau încă în multe cazuri numai la verificarea activităţii administratorului şi erau apte doar stabilirii unei situaţii de moment, însă nu puteau sluji drept bază pentru organizarea şi dirijarea gospodăriei conform unei metode capitaliste.

Dealtfel, seniorul scotea mereu din circuitul economic al gospodăriei orice sumă de bani de care aceasta se putea lipsi: scrisorile sale de urgentare, privind noi trimiteri de numerar, se ţineau lanţ — iar bilanţul propriei situaţii economice se străduia să şi-l întocmească pe nişte mici petice de hîrtie, disparate, bilanţul respectiv rezumîndu-se de regulă la simple calcule menite să-i arate dacă încasările sînt în măsură să acopere cheltuielile, tot mai apăsătoare din pricina unui fel de viaţă luxos, devenit aproape obligatoriu, şi — lucru demn de reţinut — din cauza ratei de dobînzi datorată după împrumuturi.

Organizarea şi contabilitatea domeniilor Mikó nu erau aşadar nici pe departe asemănătoare cu cele ale

întreprinderilor comerciale sau industriale, ba nu atingeau nici măcar nivelul gospodăriilor transilvane mai avansate în privinţa producţiei de mărfuri.

Gospodăria alodială atestă de asemenea dominaţia procedeelor de producţie tradiţionale. Fireşte, nu este vorba aici de fixism, ci doar de încetineala şi caracterul sporadic al unor modificări, care însă, în gospodăriile de proporţii mai reduse, nu sînt suficiente pentru a genera transformări radicale.

Domeniile Mikó nu cumpără încă maşini agricole; nici măcar în deceniul al patrulea din secolul al XIX-lea, inventarele nu menţionează aparate de sistem mai nou, pentru deşfăcat şi măcinat porumb, sau pentru treierat. Nici în scrisorile seniorilor sau administratorilor nu găsim indicii ale intenţiei de a se achiziţiona astfel de unelte agricole mai evoluate. Pe ogoarele alodiale, majoritatea lucrărilor se mai efectuează tot cu mijloacele, plugurile şi uneltele iobagilor.

Creşte însă numărul căruţelor ferecate şi al plugurilor „curţii"; în dispoziţiile economice pe 1809, un punct aparte este consacrat îngrijirii „uneltelor cîmpeneşti".[213] Se angajează de-acum tot mai mulţi argaţi şi, paralel, creşte şi numărul boilor de jug din gospodăria alodială. La începutul secolului XIX, pe cîte o parte de moşie găsim 10—20 boi sau bivoli de jug, ceea ce, local, nu este o cifră desconsiderabilă, dacă ţinem seama că în numeroase părţi ale pămînturilor de lîngă Olt aratul se poate face şi cu o singură pereche de boi.

Pe vremea conjuncturii de război de la sfîrşitul secolului, apoi a blocadei continentale napoleoniene, şi mai tîrziu, în perioada inflaţiei crescînde, în Transilvania se generalizează înnoirea construcţiilor gospodăreşti şi realizarea altora, noi. Fenomenul se constată şi pe domeniile Mikó, însă aici este semnificativă mai degrabă categoria vechilor construcţii

înlocuite cu cele noi. Se ştie că în Secuime s-au menţinut foarte mult timp formele crescătoriei de animale (extensivă) în stare semisălbatică. Vitele şi caii de pe păşunile montane, porcii ţinuţi la jir şi ghindă stăteau foarte puţin timp sub acoperiş. Saivanele, şoproanele, coteţele, grajdurile nu se construiau din piatră şi, în cele mai multe cazuri, erau clădiri extrem de rudimentare. La Olteni, spre exemplu, în 1807 mai existau încă şi la curtea senorială vechile „ocoale" de furajat vite — nişte întocmiri din simple crăcane, împrejmuite cu mărăcini — sau şoproanele acoperite cu paie. Alături de ele apăruseră însă de-acum noile grajduri de piatră cu acoperiş de ţiglă, pentru aproape 40 de cai şi boi, dimpreună cu cocinele de porci — separat pentru animalele sterpe şi separat pentru cele puse la îngrăşat. Tot acolo se construieşte un grînar cu acoperiş de ţiglă, şi se confecţionează lădoaie noi pentru depozitarea recoltei de grîu.[214] La Hăghig găsim de asemenea, în 1817, mai multe şoproane construite pe „furci" de stejar, şi grajduri cu lipitură; în schimb, se construiesc tot atunci şi grajduri noi, pentru cai. Capacitatea acestor clădiri este foarte mare, totalizînd spaţiul necesar pentru 66 cai. Alături de cele patru grajduri pentru cai se află noul şopron al căruţelor cu „talpă de fier" (obezi metalice) precum şi coşarele pentru porumb, cu pereţi din stinghii. Hambarul este nou şi el, construit din piatră, şi, de asemenea, foarte spaţios. Listele de cheltuieli şi de robotă oglindeau şi ele proporţiile activităţii de construcţie. Atît în listele de cheltuieli de la Hăghig, cît şi în cele de la Olteni şi Bodoc — mai ales în primele decenii ale secolului XIX — figurează cu permanenţă sume plătite pentru materiale de construcţie, îndeosebi scîndură, stinghii, şindrilă, ţiglă, cărămidă, cuie. Din zilele de robotă ale iobagilor se consumă de asemenea un mare nu-

măr pentru activitatea de construcţie, mai vastă, care nu se mai limitează la renovarea conacelor sau la construirea castelelor, ci cuprinde şi reînnoirea clădirilor gospodăreşti.

În perioada discutată, producţia cerealieră nu prezintă încă schimbări esenţiale. Stocurile destinate însămînţatului sînt pregătite, după obicei, de către nevestele iobagilor, prin cernerea în ciur şi prin selecţionarea manuală a boabelor. Mult mai multă grijă i se acordă procurării de porumb bun, pentru însămînţat. De exemplu, în 1809 Mikó István îi dă dispoziţii speciale administratorului său, îndrumîndu-l să cumpere de la Braşov „cel mai frumos şi mai sănătos porumb de sămînţă”, şi îl sfătuieşte totodată să achiziţioneze porumb de calitate, bun pentru semănat, chiar de la iobagi.[215] Gunoitul are vechi tradiţii în Secuime. Mikó István nu face decît să le respecte, atunci cînd, în instrucţiunile sale gospodăreşti stipulează drept principiu general obligaţia administratorului de a urmări dacă pămînturile sale alodiale sînt slabe sau grase, şi dispune ca „amăsurat deci stării lor să le îmbunătăţească prin gunoire, la timpul potrivit”. În scrisorile cu prescripţiuni agricole specifică chiar în mod direct anumite ogoare a căror gunoire o consideră necesară. „Gunoitul să nu lipsească nicidecum — scrie el de pildă prin 1805 — pe pămîntul de lîngă şură, asemenea în partea dinspre moară a pămîntului celui mare, după care să se gunoiască, în hotarul însămînţat cu grîu de toamnă, pămîntul de sub Liget, precum şi Havadretek.”[216]

Pe lîngă gunoit, regenerarea fertilităţii pămîntului se face şi prin străvechiul obicei de a-l lăsa ogorît, adică nesemănat, din trei în trei ani, cînd, prin rotaţie, turmele de porci, vite şi oi pasc şi gunoiesc pămînturile alodiale, deoarece şi acestea se încadrează în sistemul celor trei cîmpuri în cadrul

asolamentului trienal, nefiind izolate de restul terenului arabil al satului. Seniorul instalează şi el coşare pentru oi, pe pămînturile cele mai slabe, pentru ca animalele rămase acolo peste noapte să-i gunoiască bine pămîntul. Pentru semănătura de toamnă, ogorîtul se face primăvara, se mai ară o dată în timpul verii, şi se seamănă apoi în pămîntul „amestecat". În general, sporeşte controlul asupra plugurilor iobăgeşti, spre a nu se ara nici prea adînc şi nici „rămînînd prea în afară".

Aceste procedee de producţie s-au format, în totalitatea lor, pe parcursul unor tradiţii seculare — şi prezintă doar puţine modificări în perioada tratată aici. Cel mult o acurateţe sporită, o activitate mai controlată şi, pe alocuri, mai intensivă atestă creşterea nivelului producţiei alodiale senioriale. În general, pe domeniul Mikó din Secuime, seniorii nu caută să dezvolte forţele de producţie sau să sporească în mod considerabil tehnicitatea producţiei spre a realiza mai multe produse valorificabile pe piaţă, ci tind să obţină acest rezultat prin exploatarea unei suprafeţe de pămînt mai mari şi mai ales a unui număr mai mare de oameni, menţinînd cadrul tradiţionalei producţii agricole extensive.

Spre exemplu, seniorii nici nu încearcă să introducă asolamentul liber, procedeu modern, binecunoscut deja la acea epocă. Ce-i drept, în acest scop ar fi fost necesar să se facă partajul cu comasare: diversele parcele mărunte, dispersate ar fi trebuit comasate într-un singur lot, pentru ca apoi seniorul — lichidînd pîrloaga, ţarina — să poată gospodări după bunul său plac. Numai că, datorită facturii extrem de complicate a relaţiilor de proprietate feudale, acest lucru era deosebit de anevoios. Aşadar, seniorii se mulţumeau cu sistemul trienal (cereale de toamnă, cereale de primăvară şi culturi prăşitoare, precum şi ogor). În Transilvania, această

formă de utilizare a terenului arabil însemna de-acum un oarecare grad de dezvoltare, deoarece sistemul bienal — în care jumătate din pămîntul cultivabil era lăsat să se odihnească un an întreg — mai era încă destul de răspîndit. Nici sistemul trienal nu poate fi însă considerat o tendinţă seniorială novatoare, căci pe întregul teritoriu al scaunului Trei Scaune, precum şi în scaunele săseşti învecinate, el era destul de generalizat încă de pe la jumătatea secolului XVIII.[217]

Zadarnic căutăm specializarea în producţia agricolă. Lista produselor are în frunte cerealele şi — alături de grîu, secară, orz, ovăz — tot mai mult, porumbul. În afară de acestea se mai produce mei şi hrişcă, îndeosebi pentru hrana slugilor. Cînepa şi inul erau semănate fie în lanuri compacte, fie intercalat în porumbişte. Se atestă şi o seamă de alte culturi, ca: dovleacul („bostan porcesc"), lintea, mazărea, mazărea neagră, fasolea (pestriţă, neagră, călugărească, albă, galbenă şi alte soiuri) precum şi macul.

Drept ramură de producţie nouă, putem menţiona doar grădinăritul. Nu ne referim numai la creşterea „grădinilor de cartoafe" sau a „vărzăriilor" din preajma castelelor şi conacelor, dar şi la împămîntenirea culturilor legumicole în pat cald (răsadniţă) care se practică după modelul de la Albeşti, sub conducerea grădinarilor care învaţă acolo metodele specifice acestui domeniu de activitate. De exemplu în 1825 la Hăghig, semănatul în răsadniţă (varză, ceapă roşie, morcov, pătrunjel, ridichi, gulii, sfeclă roşie) se termină la 21 februarie.

Este foarte greu să alcătuim un tablou al creşterii producţiei cerealiere. Listele privind însămînţatul şi recolta nu se întocmeau cu suficientă regularitate. Nu o dată, ele sînt doar simple rapoarte de moment, redactate rapsodic, sau pur şi simplu eva-

luări făcute încă înainte de încheierea îmblăcitului — şi deci nu au valoare deplină. Imaginea rezultată din datele cifrice considerate cele mai demne de încredere — imagine cu un caracter mai mult informativ — atestă în schimb că producţia vegetală alodială extensivă, bazată pe robotă şi încă decisiv influenţată de factorii naturali, nu poate realiza o creştere continuă şi rapidă.

	Cereale de toamnă însămînţate pe moşia alodială din Hăghig							
	Grîu curat		Grîu amestecat		Secară		Total	
	Cîble	mierţe	Cîble	mierţe	Cîble	mierţe	Cîble	mierţe
1805	93	—	—	—	—	—	93	—
1810	180	0,5	—	—	51	1	231	1,5
1817	98	1,5	9	2	51	—	158	3,5
1820	—	—	—	—	—	—	117	1
1825	105	—	—	—	19	3	124	3
1826	93	1	—	—	47	3	146	—

Producţia de cereale de toamnă pe moşia alodială din Hăghig

	Grîu curat		Amestecat cu secară		Secară		Total	
	Clăi	snopi	Clăi	snopi	Clăi	snopi	Clăi	snopi
1805	1 125	12	—	—	316		1 441	1,5
1807	959	—	—	—	201	—	1 160	—
1810	1 169	12	—	—	299	—	1 468	12
1811	1 040	—	—	—	220	—	1 260	—
1816	970	—	—	—	407	—	1 377	—
1818	899	14	—	—	269	—	1 168	14
1821	1 101	19	114	11	106	8	1 322	16
1822	870	17	160	11	38	16	1 070	—
1825	1 486	5	—	—	172	—	1 658	5

Producţia de ovăz şi de porumb a crescut simţitor — şi vom mai reveni asupra cauzelor, în cadrul analizei consacrate problemelor pieţii — deşi fluctuaţia cantităţii recoltei a fost destul de pronunţată şi în cazul acestor două culturi.

Anul	Recolta de ovăz	Anul	Recolta de porumb
1810	255 clăi	1805	431 saci
1811	449 „	1810	575 „
1816	340 „	1811	1 193 „
1817	408 „	1817	1 076 „
1818	293 „	1822	927 „
1822	730 „		

În privinţa proporţiei pe care o reprezintă alte cereale şi culturi vegetale de primăvară, cităm drept exemplificare însemnările din anul 1806:

orz	143	mierţe
alac (Triticum monococcum)	126	„
hrişcă	103	„
mei	56	„
mazăre	44	„
sămînță de cînepă	40	„
linte	11	„
sămînţă de in	7	„

Nici cantitatea recoltelor nu atestă o dezvoltare deosebită a producţiei alodiale de boabe. La Zălan, de pildă, cînd snopii sînt buni, o claie de grîu dă două mierţe de bob, iar dacă sînt mediocri, o mierţă şi jumătate. Comparînd această medie de recoltă cu cantitatea însămînţată, constatăm că pe moşiile alodiale din Hăghig, Olteni, Bodoc, Zălan şi Malnaş un bob însămînţat produce 4—5, sau, în cazul unor recolte mai bune, 6 boabe. Pe domeniile din Transilvania, în general, un bob semănat produce 3—4, sau cel mult 5 boabe, însă la gospodarii „mai pricepuţi", rezultatul atinge 8—10, ba chiar 12 boabe.[218] Recoltele abia ceva mai mari decît medii atestă că nivelul producţiei de pe pămînturile alodiale ale familiei Mikó — deşi nu mai scăzut decît cel obişnuit — nu atinge, totuşi, nivelul realizat în gospodăriile mai dezvoltate.[219]

În totalitatea gospodăriei, creşterea vitelor deţine o pondere considerabilă. Lucru firesc, de vreme ce fîneţele şi păşunile de pe Olt, păşunile silvestre şi montane din apropiere oferă excelente posibilităţi în materie. Chiar dacă ţinem seama de progresele făcute în acest domeniu — concretizate mai ales în ce priveşte selecţia şi o mai bună îngrijire a anima-

lelor — trebuie să admitem că, în raport cu posibilităţile, creşterea animalelor nu prezintă cîtuşi de puţină anvergură, pe domeniile alodiale ale familiei Mikó. La sfîrşitul secolului XVIII, Mikó Miklós are, la Olteni, cca 30 vite cornute, 35 cai, 200 porci şi 100 oi.[220] În prima jumătate a secolului XIX, Mikó István deţine, în medie, 46—50 taurine, 10—20 bubaline, 60—80 porci, 60—70 cai, 20—40 mînji şi 60—110 oi, animalele fiind întreţinute în parte la grajd şi în parte la păşune.[221] Datele cifrice exacte sînt greu de stabilit, deoarece, conform unei uzanţe stabilite în acea epocă, animalele erau mînate de pe o parte de domeniu pe alta, în funcţie de condiţiile optime ale furajării, respectiv păşunatului.

Oricum însă e cert că familia Mikó se îngrijea cu o deosebită dragoste de hergheliile din Olteni şi Hăghig. Faptul în sine nu constituie însă deocamdată o caracteristică în sensul că creşterea animalelor ar fi luat amploare pe domeniile alodiale, căci în cazul nostru este vorba de herghelii moştenite, care slujesc implicit mîndria şi emulaţia seniorială, nobiliară. Mult mai elocvent este adevărul că în comparaţie cu posibilităţile, oieritul este foarte înapoiat pe domeniile Mikó, ba mai mult: se constată că pînă şi în perioada conjuncturală a negoţului cu lînă, familia dă în arendă mari întinderi de păşuni silvestre unor oieri veniţi din regiuni îndepărtate, care îşi mînă turmele pînă şi pe otavă şi pe fîneţe, pricinuind mari pagube sătenilor. Unele teritorii le iau în arendă negustori cu spirit întreprinzător (de exemplu, la Hăghig, proprietarii vopsitoriilor) înfiinţînd acolo stîne cît se poate de rentabile.[222] Aşadar, familia Mikó preferă încasările din arendă, sume sigure, şi nicidecum lărgirea propriului oierit, spre a-l pune în slujba unor scopuri comerciale, deşi nu duc lipsă de oieri („păcurari”) pricepuţi şi bucuroşi să se angajeze — iar pe de altă parte lîna de bună calitate

este un articol foarte căutat pe piaţa braşoveană.[223]

În gospodăriile senioriale, o creştere lentă a circulaţiei de mărfuri este sesizabilă încă din epoca de înflorire a feudalismului. Producţia se dezvoltă şi se diversifică, devenind totodată din ce în ce mai specializată în cadrul cîte unui domeniu seniorial. Principalul său obiectiv nu mai este acoperirea necesarului seniorial şi, în general, a celui local, ci producerea unui „surplus” livrabil pieţii. Procesul acesta este însă foarte lent pe domeniile senioriale din Secuime, studiate de noi; şi, după cum o atestă datele referitoare la organizarea gospodăriei, la culturile vegetale şi la creşterea animalelor, el nu este suficient de profund spre a le transforma în ramuri producătoare de „surplus” agricol, prin exercitarea unui efect deplin şi totalitar asupra producţiei ca atare.

2. Vînzarea produselor alodiale

Punînd problema felului cum se dezvoltă agricultura care produce pentru piaţă, Lenin defineşte drept principal fenomen al procesului creşterea rapidă a numărului populaţiei angajate în industrie şi livrarea produselor pe piaţă.[224] Să vedem deci în ce măsură gospodăria familiei Mikó are la dispoziţie o piaţă consumatoare internă alcătuită din elemente industriale, şi ce proporţii atinge vînzarea drept marfă a produselor agricole.

Se ştie că în toată Transilvania creşte numărul celor ce nu sînt capabili să-şi acopere singuri necesarul de produse agricole. Sporeşte, de asemenea, pe teritoriul domeniului, populaţia ne-agricultoare sau nu exclusiv agricultoare, de la „glăjării” şi celelalte manufacturi. Locuitorii din Bicsad şi Micfalău îşi procură contra numerar necesarul de cereale, şi nu o dată sătenii din învecinatul Ciuc se prezintă în Trei Scaune drept cumpărători. Deci chiar şi împre-

jurimile imediate sînt întrucîtva piaţă. Un centru industrial mai mare unde se concentrează o populaţie neagricolă este Braşovul. Aici, în una din cele mai dezvoltate şi mai urbane aşezări din Transilvania — dealtfel considerabilă beneficiară a blocadei continentale instituite de către Napoleon — au îndeletniciri industriale cca 3450 de persoane şi, conform unei informaţii din 1845, în manufacturile sale lucrează o mie de oameni.[225] Trebuie să ţinem seama însă de faptul că sărăcimea din imediata apropiere a domeniilor Mikó este lipsită de bani şi deci are o putere de cumpărare foarte limitată. Trebuie luată în considerare şi realitatea că Braşovul reprezintă unul dintre principalele centre ale importului de produse agricole ieftine din Moldova şi Ţara Românească, şi în acelaşi timp el este piaţa de consum a apropiatelor sate săseşti din Ţara Bîrsei, care desfăşoară o producţie agricolă din cele mai dezvoltate. Chiar aşa însă, în asemenea condiţii, domeniile senioriale de la limita estică a Secuimii beneficiază, în privinţa pieţii, de posibilităţi mai bune decît multe alte domenii din Secuime sau chiar din Transilvania.

De pieţele mai îndepărtate şi de piaţa mondială însă, seniorii domeniilor Mikó sînt izolaţi nu numai prin barierele politicii vamale habsburgice, dar şi prin lipsa posibilităţilor favorabile de transport. Departe de căile de apă care asigură transport ieftin, departe de piaţa de consum austriacă, spre care politica economică a guvernămîntului vienez împingea surplusul agricol al Transilvaniei, gospodăria seniorială din Secuime poate conta mai ales pe piaţa internă. Caracterul greoi al transportului limitează cu deosebită pregnanţă de pildă dezvoltarea economiei forestiere, exploatarea comercială a pădurilor. Nu din întîmplare survine, înainte de 1848, în repetate rînduri, preocuparea faţă de navigabilitatea Oltului; însăşi presa vremii oferă frecvent spaţiu dis-

putei asupra acestei posibilităţi de transport, şi pînă la urmă societatea de navigaţie pe Olt ia naştere tocmai în scopul de a crea un drum acvatic ieftin, pînă la Dunăre şi, în final, la Marea Neagră.

Producţiei de mărfuri i se implică aşadar anumite condiţii în privinţa pieţii, dar se face simţit şi efectul factorilor care frînează dezvoltarea mai rapidă şi mai dinamică, desfăşurarea mai amplă a producţiei de mărfuri.

Mikó István trimite produse agricole de pe domeniul parţial din Hăghig mai ales pe piaţa Braşovului. Dealtfel acelaşi lucru îl fac seniorii din Malnaş, Bodoc şi Olteni, sau alţii. Cantitatea surplusului vîndut pe piaţă este însă foarte limitată, iar forma relaţiilor comerciale rămîne de asemenea extrem de incidentală. Caracteristic e faptul că Mikó István nu se afla în strînsă legătură cu unul sau mai mulţi clienţi, ci caută el însuşi cumpărători pe piaţă, sau aceştia se aprovizionează direct din grînarul sau pivniţa domeniului.

Administratorul nici nu încearcă măcar să vîndă cereale în cantităţi mai mari, nu angajează surplusul de recoltă la modul masiv, faţă de un singur cumpărător, ci apare personal pe piaţă, cu produsele transportate de iobagi. În felul acesta încearcă el să plaseze pe piaţa braşoveană, în tranşe mici şi dese, corespunzătoare ritmului realizat la îmblăcit, surplusul de grîu, porumb, secară şi ovăz din grînarul alodial. Nenumărate însemnări mărunte atestă că mandatarul lui Mikó vinde — după o metodă aproape ţărănească — 10—20 cîble de cereale, sau că în unele cazuri, din cauza preţurilor prea scăzute sau a lipsei de cumpărători, căruţele iobagilor se întorc la curte, tot pline de saci. Uneori însă — cînd cererea este mai mare — administratorul aduce din Braşov chiar cîteva mii de florini. De pildă, în 1820, el reuşeşte să vîndă la Braşov 5209 mierţe de po-

rumb şi la puţin timp încă 924 mierţe, probabil unor negustori care cumpără pentru armată.

Cea mai mare parte din grîu se consumă pe domeniu: bucătăria seniorială, întreţinerea slugilor, „ţipăul" (pîinişoara) pentru lucrători diminuează stocurile din depozit, întocmai ca şi cantităţile mai mici, cedate contra zile-muncă, sau vîndute unor localnici. O marfă mult mai importantă este porumbul. Există ani cînd recolta se transformă aproape integral în bani, principala piaţă fiind bineînţeles tot Braşovul. În caz de recoltă slabă însă, cumpărătorii vin ei înşişi la moşie: ciangăi din Şapte-Sate, secui din scaunul Odorheiului, ba chiar şi moldoveni „fac tîrgul" pentru cantităţi de 1—300 cîble. La vreme de foamete — spre exemplu în 1817 — odorheienii cumpără porumbul încă din şopron, înainte de începutul deşfăcatului. Cantităţi mai mici — cîteva mierţe — cumpără şi localnicii, în cele mai multe cazuri pe credit sau contra muncă.

Ovăz cer îndeosebi organele din aprovizionarea cavaleriei grănicereşti. Ce-i drept, în tranşe de cîte 100 cîble, însă cu destulă regularitate. Aşadar, vînzarea cantităţii de ovăz care depăşeşte consumul hergheliilor este asigurată pe această cale.

Principala piaţă a produselor de grădinărie este bineînţeles tot Braşovul. De pildă, în 1820 administratorul lui Mikó István vinde într-o singură tranşă 95 mierţe cartofi, 21 mierţe morcovi, 8 mierţe pătrunjel, 18 mierţe ridichi, 2 mierţe gulii, tot atîta sfeclă şi 200 cununi de ceapă. În acelaşi timp, localnicii din împrejurimi cumpără, de asemenea, zarzavat, unt şi lapte, vînzări din care încasările prefectului sporesc cu cîteva sute de florini.

Vînzările la scară redusă, şi caracterul rapsodic al legăturilor cu piaţa atestă, în totalitatea lor, factura înapoiată a uzinei senioriale producătoare de mărfuri pentru piaţă — după cum acelaşi lucru rezultă

din datele referitoare la comercializarea fînului. De pildă, în 1804, „gospodarii dedaţi oieritului” — iobagi cărora li s-a isprăvit fînul — cumpără 126 stînjeni, plătind 2858 florini. „Fabricantul vopsitor” Gheorghiţă Antonie din Hăghig, care se ocupă şi de oierit, cumpără şi el, în 1809, o cantitate mai mare de fîn, cu 35 florini stînjenul. În acelaşi an, Toma Nica, proprietar a 173 oi, plăteşte 300 florini pentru fînul consumat. Fireşte, „prinsul” — împrejmuirea — fîneţelor, recolta bogată de fîn îi asigură moşierului un anumit surplus de furaj. Totuşi, în perioada cînd încă nu se cultivă diferite plante furajere, cînd problema cea mai dificilă pentru experimentatorii crescătoriei de grajd — mai modernă — este tocmai furajarea, faptul că familia Mikó vinde fîn nu constituie o dovadă în sensul unei gospodăriri avansate sau al producţiei pentru piaţă.

Însemnările care ni s-au păstrat conţin foarte puţine date referitoare la comercializarea vitelor, deşi toate condiţiile unei activităţi mai ample în materie de creşterea animalelor sînt asigurate, şi nici mînarea vitelor pînă la unele pieţe îndepărtate nu ridică probleme atît de mari ca transportul cerealelor, cu atelaje. Destul de sporadic, ce-i drept, apar printre încasările administratorului, la acest capitol, sume variind între 1400—2000 florini — destul de considerabile la acea epocă — însă ele provin numai „din preţul cailor”; consemnările de încasări nu pomenesc nimic despre vite cornute. Interesant de remarcat totuşi că familiile Nemes din Hăghig şi Imreh de la Malnaş participă cu atît mai intens la comerţul cu taurine, acesta constituind chiar principala lor sursă de venituri.

Presupunem că vînzări de lînă, mai masive, nu au avut loc. O singură dată vinde Mikó István 558 funţi, şi e firesc să fie aşa, de vreme ce domeniile sale practică oieritul la o scară foarte redusă, rămî-

nînd sub nivelul multor oieri ţărani. Bineînţeles, cu toate acestea şi oile îi asigură un venit oarecare. În 1825, Mikó István îi ordonă administratorului său să le vîndă românilor brînză în „săptămînile albe". Seniorul se interesează şi de preţul mieilor: în loc să-şi sporească turmele, el vinde mieii, spre a realiza încasări mărunte, ce-i drept, însă imediate.

În perioada robotei de iarnă, seniorii îşi pun iobagii să pregătească lemnul în „stînjeni", folosind aceste zile şi pentru a transporta materialul gata, la cumpărător, cu căruţele şi săniile aserviţilor. În felul acesta, clienţilor din Braşov — uzine, berării etc. — li se livrează lemne de foc în tranşe de cîte 7, 14, 97, 100 sau chiar 112 stînjeni. Administratorii seniorali au grijă să dispună întotdeauna de „lemn tăiat" pentru vînzare. Totuşi, cantitatea lemnelor de foc livrate pieţii este derizorie în raport cu suprafaţa pădurilor.

Trebuie să ne fie însă clar că dacă această circulaţie de mărfuri, modestă, bazată în special pe vînzări ocazionale, semnalează implicit lipsa unor legături mai ample cu piaţa, în acelaşi timp tendinţa şi atitudinea senorială de a stoarce bani din orice atestă la rîndul său că producţia de mărfuri este o necesitate şi că seniorul nu mai are posibilitatea să trăiască şi să gospodărească „după moda veche". Dealtfel, nevoia de a obţine numerar, strădania de a asigura un venit din orice marfă alodială vandabilă, se demonstrează şi prin faptul că în 1806 domeniul Mikó vinde la Braşov 25 curcani şi 19 gîşte. Se transformă în marfă tot ceea ce înainte-vreme slujise numai exigenţei seniorului. De exemplu, în 1825, Mikó István — deşi foarte mare amator de peşte — renunţă la un somn neobişnuit de mare, sperînd să ia pe el un preţ bun. Iobagii pescuiesc în Olt în cadrul robotei, şi printre încasări figurează cu permanenţă mici sume de 10—14—20 florini,

drept „cîştig de pescărie”. Administratorul este obligat să vîndă orice — gogoşi de stejar, trestie, mere căzute — şi la orice preţ, cît de mic, dacă se găseşte un cumpărător.

În general, moşierii din Secuime se plîng de preţurile foarte scăzute ale produselor agricole. De asemenea, ei menţionează ades în scrisorile lor că din cauza oscilaţiei preţurilor este greu „să ai previziune” în gospodărie. Într-adevăr, preţurile sînt deosebit de instabile în perioada studiată de noi. Creşterea necesarului de produse în timpul războaielor napoleoniene, scăderea aproape continuă a valorii banilor, devalvaţia, apoi, de prin 1820, criza, ajunsă la culminaţie în 1825, contribuie la modificarea permanentă a preţurilor pieţii. De pildă, la Breţcu, în 1811 (anul devalvaţiei) preţul grîului şi ovăzului fluctuează în felul următor:[226]

	O cîblă de grîu		O cîblă de porumb		O cîblă de ovăz	
	fl. r.	cr.	fl. r.	cr.	fl. r.	cr.
Ianuarie	32	48	24	48	15	—
Februarie	38	48	36	—	20	—
Martie	44	48	40	36	22	—
Aprilie	100	—	84	—	28	—
Mai	80	—	68	—	24	—
Iunie	80	—	70	—	24	—
Iulie	72	—	70	—	20	36
August	64	—	64	—	14	—
Septembrie	64	—	34	—	10	36
Octombrie	60	—	32	—	10	—
Noiembrie	30	24	21	24	10	—
Decembrie	30	36	22	24	11	—

Modificările preţurilor la cereale şi animale se oglindesc şi în preţurile pieţii din Sfîntu Gheorghe, identice, în general, cu cele de la Braşov.[227]

Anul	luna	O cîblă de grîu		O pereche de boi	
		fl. r.	cr.	fl. r.	cr.
1814	iunie	11	—	159	30
	decembrie	17	—	158	30
1815	iunie	24	—	330	—
	decembrie	20	—	370	—
1816	iunie	18	—	500	—
	decembrie	25	—	380	—
1817	iunie	44	—	300	—
	decembrie	28	—	200	—
1818	iunie	20	—	200	—
	decembrie	7	—	108	—
1819	iunie	8	—	220	—
	decembrie	7	12	200	—
1820	iunie	7	20	202	—
	decembrie	7	42	190	—
1821	iunie	13	30	174	—
	decembrie	12	—	164	—
1822	iunie	12	—	206	—
	decembrie	8	54	185	—
1823	iunie	8	—	200	—
	decembrie	4	—	132	—
1824	iunie	4	48	160	—
	decembrie	4	—	130	—
1825	iunie	4	24	130	—
	decembrie	5	12	100	—

3. Alte surse de venituri băneşti senioriale

Taxele şi „regaliile” (beneficii uzufructuare regale, denumite „drept seniorial”) mai ocupă încă un loc de frunte printre sursele de venituri băneşti ale seniorilor. Din vînzarea întregii recolte alodiale de grîu de la Hăghig, din anul 1826, Mikó István, spre exemplu, ar obţine 2000—2800 florini — or, această sumă se realizează şi din arenda pădurilor şi păşunilor, din taxe, din regaliile cîrciumilor. Persoanele care folosesc pădurea şi „trecătorii peste poduri” reprezintă, pentru proprietarii „pădurilor Mikó” de la Hăghig, nu numai o sursă de forţă de muncă în plus, ci, în unii ani, chiar un surplus de 100—300 florini, la încasări.[228] În cazul recoltelor bune de jir şi ghindă, familia Mikó încasează 400 florini după „porcii străini veniţi la ghindă”.

Adeseori, familia poartă procese îndîrjite, pentru stabilirea cotei-părţi cuvenite ei în materie de pădure, păşune şi jir sau ghindă, întocmai ca şi pentru dreptul „cîrciumăritului”, al „căsăpiei” (vînzarea cărnii), al morăritului şi brudinei. Familia Mikó deţine pe Olt, în zona Hăghigului, un pod „cu vamă”, „lung de şaptezeci de paşi, aşezat pe şase părechi de picioare din stejar”, datorită căruia încasează, de pildă, în 1826, suma de 150 florini şi 25 creiţari. În fond, venitul respectiv este modest; cu toate acestea familia Nemes intentează proces, revendicîndu-şi dreptul de a deţine podul cu vamă — şi i se plînge însuşi împăratului, susţinînd că este frustrată.[229] La fel se duce lupta pentru dreptul de morărit şi pentru vama morilor de la Bodoc şi Bicsad.

Totuşi, cel mai caracteristic este poate modul cum seniorii se străduiesc să priveze ţărănimea de dreptul cîrciumăritului. La Hăghig, în 1752, iobăgimea

mai avea acest drept pentru perioada dintre ziua Sfîntului Mihail şi anul nou. În schimb, la începutul secolului XIX, reglementarea impusă satului interzice categoric exercitarea acestui străvechi drept al ţăranilor, consfinţit prin tradiţie: „... dreptul şi foloasele cîrciumăritului li se cuvin nemijlocit numai seniorilor stăpîni de pămînt”. Atitudine explicabilă, de vreme ce Mikó György, spre exemplu, fierbe palincă şi în anul 1816, în ciuda tuturor interdicţiilor scaunale, iar Mikó István nu se mulţumeşte nici măcar să comercializeze, în propriile-i cîrciumi din Seciume, vinul provenit de pe domeniile sale mai îndepărtate, ci cumpără butii întregi de palincă, la Braşov, Sfîntu Gheorghe sau Feldioara, şi o vinde în cîrciumile senioriale („cupa” de palincă se achiziţionează de pildă cu 1 florin şi 1 florin şi 30 creiţari, fiind revîndută cu 2 florini). Printre încasările sale, venitul realizat din cîrciumărit apare sistematic, cifrîndu-se la 987, 1031, 1158 florini, şi aşa mai departe.[230]

„Căsăpiile” (măcelăriile) senioriale nu sînt rentabile nici măcar la nivelul acesta; totuşi, familia Nemes şi Mikó se lansează, chiar şi pentru o asemenea sursă de venituri modeste, într-un proces de lungă durată. Drept antecedent, în primăvara anului 1804 Nemes Antal „cu sodom de oameni înarmaţi cu arme, furci de fier şi ciomege” îl atacă pe un om al lui Mikó István, Hermán János din Feldioara, care — autorizat fiind de către conte — vindea carne de porc sătenilor din Hăghig. Pe Hermán „l-au dus la curte [la Nemes Antal] canonindu-l şi hăituindu-l de-a mai mare groaza”, iar acolo „l-au ciomăgit tare, cu 25 de beţe” şi „legîndu-l strîns în fiare”, i-au ţinut „la grea robie” timp de două săptămîni. Mobilul atacului rezidă în faptul că Nemes Antal îl angajase pentru sine pe măcelarul satului, îndatorat pînă peste cap, „şi fiind însuşi neguţător de vite, obişnuieşte

să pună a căsăpi şi a vinde chiar acolo, la curtea sa, vitele ce trag să moară, ori sînt atinse de boleşniţă, ori nu mai pot umbla de pierite ce sînt; iară dacă cineva beleşte în sat o vită bună, sănătoasă, pe acela îl canoneşte şi-l bate şi făptuieşte asupra sa cruzimi îngrozitoare, astfel că de cînd domnia sa contele Nemes Antal se îndeletniceşte cu căsăpia, ducem, dimpreună cu tot satul, mare lipsă în privinţa cărnii."[231]

Tot insuficienţa veniturilor băneşti realizate din producţia de mărfuri alodială îi determină pe membrii familiei Mikó să înfiinţeze pe domeniile lor uzine industriale, manufacturi senioriale. Gaterul de la Olteni slujeşte doar acoperirii necesarului de scîndură şi uluci al domeniului. „Glăjăria" de la Bicsad este în schimb o tipică manufactură seniorială. La începuturile sale, prin 1700, ea slujeşte încă aproape exclusiv unei oarecari valorificări a lemnului din pădurile aflate la mare distanţă de piaţă. În 1738, nu asigură încă decît beneficiul unei taxe anuale de 120 florini ungureşti şi al „sticlăriei trebuincioase stăpînilor". Lipsa ei de însemnătate sa atestă categoric prin faptul că, la partaj, drept contravaloare a „glăjăriei" se includ în „sorţii" de la Hăghig podul cu vamă şi cîrciuma. În perioada cînd proprietatea îi revine văduvei lui Mikó Miklós, şi mai cu seamă în prima jumătate a secolului XIX, manufactura devine însă deja o considerabilă sursă de venit, se amplifică şi îşi sporeşte producţia. De exemplu, în 1805, văduva lui Mikó Miklós primeşte 7—8000 florini drept contravaloare a mărfii de sticlărie, numai din Ţara Românească — iar în 1847, cînd proprietarul este de-acum Mikó Benedek, „glăjăria" desfăşoară o circulaţie anuală de 30—40 000 florini-monedă.[232]

În schimb, pe la jumătatea secolului XIX, această întreprindere încape, în repetate rînduri, pe mîini

de arendaş. Seniorii proprietari ai manufacturii încasează doar arenda obţinută fără riscuri şi fără osteneală. Caracteristic este şi faptul că pe domeniile lor se înfiinţează tot mai frecvent manufacturi aparţinînd unor negustori mici capitalişti, cărora seniorii le arendează clădiri şi terenuri, fără a fi însă capabili să fondeze ei înşişi asemenea întreprinderi. Seniorii se orientează, avizi, către noile ramuri de producţie care aduc bani, dar prelucrarea industrială a surselor de materie primă oferite de propriile lor domenii o realizează numai în materie de sticlărie.

*

În revoluţia şi lupta pentru libertate din 1848—49 societatea secuiască abodrează în sfîrşit şi ea drumul pe care ar putea rezolva dintr-o dată contradicţiile epocii date. Nici revoluţia — încheiată pînă la urmă cu o înfrîngere militară — nu lichidează pe deplin piedicile aflate în calea dezvoltării. Transformarea burgheză lentă a Secuimii, după 1849, rămăşiţele feudale care mai supravieţuiesc încă multă vreme şi cu multă tenacitate în agricultură, ritmul slab al dezvoltării producţiei capitaliste constituie cauza pentru care problemele epocii studiate de noi nu se soluţionează integral nici în deceniile de după revoluţia burghezo-democratică. Din acest punct se deschid însă perspective îndepărtate, constituind una din problemele ale cărei corelaţii secuieşti mai necesită încă cercetări temeinice.

OAMENII ŞI MUNCA LOR ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI

IOBAGI ROBOTAŞI PE DOMENIUL TOLDALAGI (1789—1792)

Există noţiuni istorice îndeobşte cunoscute, cărora le ştim trăsăturile caracteristice iniţiale, fiind însă mult mai puţin lămuriţi asupra conţinutului lor real de odinioară. O astfel de noţiune este, în anumite privinţe, şi robota. Cunoaştem rolul său în structura economică a societăţii feudale. Numeroase studii au analizat de asemenea momentele, cauzele şi măsura în care s-a agravat această sarcină de căpetenie a vieţii iobăgeşti. Nu s-au făcut însă cercetări menite să elucideze *cum anume utiliza* seniorul zilele de robotă, *în ce fel de lucrări* le fructifica el. În cele ce urmează, dorim să dăm un răspuns la această întrebare,[1] căutînd să inoculăm noţiunii mai multă viaţă şi încercînd să înşirăm aici exemple individuale concrete, datorită cărora realitatea de odinioară ar putea căpăta contururi mai precise. Ne propunem în acelaşi timp să urmărim munca de fiecare zi a iobagului robotaş, trăgînd învăţămintele aferente, spre a califica şi în acest fel relaţiile din Transilvania de la sfîrşitul secolului XVIII; spre a stabili deci măsura împămîntenirii relaţiilor de tip capitalist pe domeniile feudale transilvane de pro-

porţii mai modeste.[2] În fine, năzuim să sugerăm şi măsura în care izvoarele noastre pot fi valorificate în materie de reconstituire a evoluţiei tehnicii de producţie.

În secolele anterioare — şi, adesea, chiar pe la sfîrşitul secolului XVIII încă — reprezentantul seniorului transilvan însemna zilele de robotă efectuate, făcînd crestături pe două tăbliţe de lemn alăturate. Una din ele rămînea la iobag, cealaltă se păstra la curte. Odată cu răspîndirea sămilor scrise — deci a primelor rudimente de contabilitate — apar şi listele de robotă, ba chiar aşa-numitele protocoale de robotă cu evidenţa zilelor lucrate. Unul dintre acestea este protocolul de pe domeniul Toldalagi de la Corunca, pentru anii 1789—1792.[3]

La acea dată, proprietarul centrului alodial din Corunca era Toldalagi László.[4] Pentru el întocmea administratorul curţii protocolul de robotă, din care seniorul putea să stabilească în ce fel s-a folosit forţa de muncă, respectiv la cît se cifra, periodic, restanţa de robotă.

Care sînt satele vizate de izvorul nostru? Cele mai amănunţite date cuprinse într-însul se referă la Corunca, aşezare învecinată cu Tîrgu Mureş. Corunca, Poeniţa — cunoscută mai tîrziu sub denumirea de Ogari — Cibu şi Bălăuşeri se încadrau sub aspect administrativ în scaunul Mureş; Şoimuşul, Seleuşul Mic şi Chendul Mare făceau parte din comitatul Tîrnavei. În schimb Moişa ţinea de comitatul Turda. Părţile mai considerabile ale domeniului alodial se aflau în Corunca şi Poeniţa, unde numărul iobagilor este de asemenea mai mare. La Şoimuş, Seleuşul Mic şi Moişa, numărul familiilor de iobagi abia reprezintă o duzină, iar în Chendul Mare, Bălăuşeri şi Cibu doar cîţiva iobagi îl slujeau pe Toldalagi László.[5]

Cantitatea robotei

În raportul înaintat consiliului de stat din Viena în 1768, Hadik András mai califica robota din Transilvania drept una fără măsură şi nesistematizată.[6] La sfîrşitul secolului, situaţia era însă schimbată. Pe domeniul Toldalagi — ca şi în general — robota „poruncită", deci dependentă de bunul plac al seniorului este de-acum o raritate[7]: locul ei a fost luat de robota reglementată, riguros stabilită cantitativ şi proporţional repartizată pe cele 52 săptămîni ale anului. Va trebui totuşi să mai revenim asupra felului cum se efectua în realitate această robotă reglementată şi precizată.

În perioada 1789—1792, numărul iobagilor şi jelerilor care îl slujeau pe Toldalagi László în cele opt sate menţionate se cifra la 51, din care 24 slujeau cîte trei zile pe săptămînă, alţi 24 cîte două, unul o zi şi jumătate, iar doi cîte o zi.

Ar fi greu să descoperim o legitate în virtutea căreia, pe această moşie, unul sau altul din iobagi presta mai multe sau mai puţine zile pe săptămînă. În general, cei mai înstăriţi lucrau trei zile. Nu putem afirma însă că cuantumul robotei depindea de mărimea lotului. Nici efectivul animalelor de tracţiune nu determina în toate cazurile renta de muncă. Cei care n-aveau nici cai, nici boi, lucrau în general mai puţin. La Corunca însă erau iobagi cu patru boi care lucrau două zile, la fel cu alţii lipsiţi de vite şi cu pămînt puţin. La Ogari, erau pălmaşi care lucrau trei zile, în timp ce gospodari avînd doi boi erau obligaţi la numai două zile. La Şoimuş iobagul robotea trei zile, indiferent de faptul dacă avea doi boi, un cal sau lucra cu palmele. Cantitatea de robotă nu era influenţată nici de calitatea de iobag sau de jeler.[8]

Comparînd numărul zilelor de robotă prescrise, cu cele efectiv prestate în anul economic 1789/90, constatăm că pentru majoritatea iobagilor şi jelerilor era împovărătoare chiar şi amintita rentă în muncă. Marea lor maajoritate nu putea sau nu voia s-o îndeplinească şi astfel la sfîrşitul anului numărul zilelor de robotă restante se ridica la o cifră destul de mare. Dăm mai jos următorul tabel ilustrativ (nr. 1).

Tabel nr. 1

Satul	Nr. de iobagi care prestează zile săptămînal: 3	2	1½	1	Total robotă stabilită (zile)	Total robotă prestată (zile)	Restanţe de robotă (zile)	Robotă medie stabilită pe 1 iobag (zile)	Robota medie prestată de 1 iobag (zile)
Corunca	4	9	1	—	1 638	1 575 ½	62 ½	117	112,5
Ogari	7	8	—	1	1 976	1 868	108	123,5	116,7
Soimuş	10	—	—	—	1 560	1 165	395	156	116,5
Moişa	1	5	—	—	676	621	55	112,6	103,5
Seleuş	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bălăuşeri									
Chendul Mare	2	2	—	1	572	410	162	114,4	82
Ciba									
Total	24	24	1	2	6 422	5 639 ½	782 ½	—	—

Rezultă deci că pe cap de om reveneau în medie 15 zile de robotă neefectuate, echivalente cu aproximativ şase săptămîni de robotă, pe care moşierul

le pierdea; cu alte cuvinte, anual, din 51 de iobagi cca şase nu lucrau deloc. Izvoarele nu ne indică ce se întîmpla cu aceşti restanţieri. Se poate presupune că în anul următor moşierul încerca să recupereze restanţele de robotă. Din registrele şi din actele ce le avem la dispoziţie nu reiese însă completarea ulterioară a acestor zile.

O parte a restanţelor de robotă se compune din zilele neprestate de ţăranii care luau drumul pribegiei înainte de sfîrşitul anului, căutîndu-şi alt stăpîn. Asemenea cazuri existau în fiecare an, şi Toldalagi, deşi făcea tot ce era posibil, nu reuşea în toate cazurile să găsească un alt iobag care să ocupe sesia părăsită.

Iobagi care să fi lucrat mai mult decît s-a prescris erau extrem de puţini. Administratorul curţii a reuşit să stoarcă surplus de robotă abia de la cîţiva ţărani, avînd patru boi şi pămînt mai mult. Hosu Costin din Corunca, în anul 1790/91, a lucrat 10 zile în plus, alţii însă au depăşit doar cu cîteva zile numărul celor prescrise.

În concluzie, putem afirma că restanţele de robotă considerabil crescînde cu fiecare an, precum şi fuga de pe moşii, destul de frecventă, sînt dovezi reale despre faptul că robota era apăsătoare. Cele 2—3 zile pe săptămînă, deşi destul de generalizate în Transilvania, erau în multe cazuri atît de greu suportabile, încît ţăranii fugeau căutînd aiurea condiţii de viaţă mai bune.

Utilizarea forţei de muncă a robotaşilor în gospodăria alodială

Caracterul esenţial al gospodăriei alodiale de la Corunca era exploatarea masivă a robotei. Ca unitate productivă moşia feudală din Transilvania uti-

liza braţele de muncă ale ţăranilor, uneltele lor, animalele lor de tracţiune şi numai în foarte mică măsură se baza pe un inventar agricol propriu, pe argaţi şi zileri. Cum se utiliza forţa de muncă disponibilă pe ramuri de producţie agricolă şi categorii de munci? Datele respective (în zile) centralizate pe sate, în cei doi ani economici (1789/90 şi 1790/91) se prezintă în felul următor (tabel nr. 2).

Tabel nr. 2

Satul	Arabil	Fînaţe	Pădure	Vie	Cărăuşie	Meserii	Diverse munci	Total zile robotă
Corunca	626 1/2	177	347	753	526	468	199	3 096 1/2
Ogari	1 170	256	522	757	434	400	140	3 679
Şoimuş	534	24	221	913	252	303	128	2 375
Moişa	364	392	127	124	244	42	24	1 317
Seleuş	54	—	33	207	—	342	18	654
Bălăuşeri Chendul Mare Ciba	157	9	90	116	63	198	19	652
Total	2 905 1/2	858	1 340	2 870	1 519	1 753	528	11 773 1/2

Potrivit datelor de mai sus, prima constatare este că pe domeniul lui Toldalagi László abia un sfert din forţa de muncă-robotă se utiliza pentru cultivarea cerealelor. Pentru cultura viţei de vie — mult mai puţin extinsă ca suprafaţă — se utilizează aproape acelaşi număr de iobagi. Împreună, aceste două ramuri de producţie atît de importante nu sustrag direct decît jumătate din forţa de muncă iobăgească. Munca de „meşteşugar” la diferite construcţii precum şi în alte resorturi reprezintă 15% din

totalul robotei. Este considerabilă şi cantitatea de muncă investită în cărăuşie (13%). În perioada cercetată, vreo 50 de ţărani fac, în medie, 1 519 zile de cărăuşie pe an, ceea ce înseamnă mai mult de două săptămîni pe cap de om. Meşteşugurile şi cărăuşia însumează mai mult timp slujit din partea iobagului, decît aratul şi semănatul pe cîmp. În ce priveşte creşterea vitelor în sistemul gospodăririi alodiale, iobagul deţine un rol destul de limitat. Această muncă revine în mare parte păstorilor şi argaţilor tocmiţi. În sfîrşit, trebuie să amintim că este destul de mare numărul unor zile muncă ce nu se pot încadra direct în vreo ramură de producţie (de exemplu diferite servicii efectuate în gospodăria moşierească). Acestea reprezintă 4,5% din totalul robotei.

Nu este greu să pui concluzia. Dacă scopul primordial ar fi producţia cerealelor-marfă, atunci proporţia robotei ar trebui să fie cu mult mai mare în prima rubrică a tabelului nostru, consacrată terenului arabil. Caracteristic este şi faptul că iobagii trebuiau să satisfacă o foarte largă gamă de necesităţi senioriale. Ce atestă însă aceasta? Evident, o preponderenţă a autoaprovizionării.

În legătură cu producţia de mărfuri agricole Lenin constata: „Producţia globală însă nu se scindează în ramuri absolut diferite, ci numai se specializează în producţia unui anumit produs destinat pieţii — într-un caz, în producţia unui alt produs destinat pieţii — în alt caz, celelalte laturi ale agriculturii fiind adaptate producţiei acestui produs principal, produsului destinat pieţii.”[9] În diversele sate — deci în componentele „uzinei agricole” — pare a pîlpîi cîte un indiciu al specializării. De pildă modul de utilizare a robotei în cazul satului Corunca atestă precumpănirea viticulturii. Aici, agricultura, de exemplu, a reclamat în doi ani doar 626 1/2 zile-

muncă, în timp ce viticulturii i-au revenit 753 zile. În schimb, ţăranii de la Moişa trudeau cel mai mult pe fîneţe, mai mult decît locuitorii oricărui alt sat al complexului moşiei Toldalagi. În anul 1791/92, de exemplu, s-au înregistrat aci 261 din totalul de 696 zile de muncă. Mai trebuie remarcat faptul că iobagii saşi de la Seleuş lucrau mai ales ca meşteşugari. Din 654 zile de robotă, ei prestează vreo 342 zile în calitate de constructori, dulgheri, dogari.

Rezultă deci că pe anumite porţiuni de moşie specializarea pare să se accentueze. Acestei aparenţe i se opune faptul că diferenţele existente în privinţa experienţei de producţie şi a condiţiilor naturale determină din capul locului economia unor sate îndepărtate între ele. În regiuni de şes, pe terenuri deluroase sau împădurite nu se poate realiza acelaşi produs în aceleaşi proporţii. Varietatea producţiei ar însemna specializare numai în cazul cînd ar fi determinată de nevoile pieţii şi nu de alţi factori, ca de exemplu nevoile multilaterale ale gospodăriei moşiereşti. La Corunca întîlnim însă tocmai această ultimă situaţie, demonstrată cît se poate de sugestiv de către Medgyes Lajos, inspectorul domenial de la Corunca al lui Toldalagi László. El scrie stăpînului său, în anul 1796, să nu cumpere lemne; de ce să dea bani grei pentru ceea ce posedă, că doar „... har domnului, avem Munte."[10] El face aluzie la părţile de moşie de la Deda, Topliţa, Filea, recent cumpărate, care puteau satisface nevoile de grinzi şi alte produse lemnoase ale domeniului. Aceste părţi de moşie, specializate din capul locului numai pentru produse de lemnărie, erau considerate de către administrator ca o achiziţie valoroasă, deoarece asigurau moşiei gestiune autonomă, îi confereau o oarecare autarhie.

În general există sficiente date care atestă că numărul mare al acestor părţi de moşie, cît se poate

de împrăştiate în diferite comitate — moştenite, cîştigate prin căsătorie sau cumpărate — a obligat pe mulţi moşieri care gospodăreau cu metode învechite să depună toate eforturile pentru a le transforma în latifundii, complexe autarhice. Dacă moşierul nu poseda în nici unul din satele constituind proprietatea sa porţiuni de pădure, de şes, păşune sau vie, el căuta să şi le procure cît mai repede, spre a nu fi obligat să cumpere cu bani nici un produs şi în acelaşi timp pentru a realiza o autarhie pe totalul moşiei.

Iată motivul pentru care la Corunca trebuie să se cultive via; aici se taie trestie, dincolo se fac cărămizi, într-un sat se prepară oţet de mere, în altul se fac araci pentru vie etc. Iată de ce — într-o anumită perioadă — ocupaţia celor mai mulţi iobagi din Moişa este pregătirea fînului, a celor din Seleuş dogăritul, construcţia de mori, dulgheritul. În hotarul unuia din sate se cultivă ovăz pentru herghelia de la Corunca iar în altul păşunează caii aceleiaşi herghelii. Partea de moşie de la Topliţa livrează grinzile pentru grajduri; păsările pentru bucătăria moşiei se procură de la Ogari, zarzavaturile de la Corunca şi aşa mai departe.

Dacă această specializare s-ar petrece din pricina cererii de pe piaţa Tîrgu-Mureşului, s-ar putea spune, incontestabil, că producţia capitalistă a cîştigat teren. Dar fiindcă deviza principală este: a nu se cheltui bani pentru consumul de materii prime, a nu se cumpăra nimic din cele ce moşia poate produce pentru necesităţile moşierului, credem că e valabilă afirmaţia că este vorba de o gospodărire ce nu poate depăşi încă definitiv limitele economiei naturale, rămînînd în vigoare formele de altădată ale vieţii feudale.

Evident, aceasta nu înseamnă că moşierul nu exploatează din plin forţa de muncă iobăgească în scopul de a produce surplusuri ce se pot valorifica pe piaţă. Aceasta cu atît mai mult, cu cît, spre sfîrşitul secolului, condiţiile politice internaţionale au oferit posibilităţi ceva mai bune de desfacere a mărfurilor şi pentru moşiile mai mici din Transilvania.

Semnele trecerii la producţia de mărfuri se pot constata mai ales în viticultură. Condiţiile naturale pentru producţia de cereale nu erau aici atît de favorabile ca la şes. În schimb, dealurile situate de-a lungul Mureşului, Tîrnavelor, Nirajului ofereau condiţii foarte bune pentru cultivarea viei. Trecerea pe prim plan a viticulturii este explicabilă, deoarece vinul, ca marfă, nu era expus conjuncturilor în general nesigure ale pieţii, de vreme ce atît în cîrciumile moşiereşti, cît şi la Tîrgu Mureş existau posibilităţi bune de vînzare.

La moşia Toldalagi se făcea tot posibilul pentru sporirea încasărilor de bani pe seama intensificării comerţului cu vin. Se depuneau eforturi mari pentru extinderea viticulturii alodiale şi în afară de aceasta se cumpărau în cantităţi mari surplusurile de vin ale iobagilor şi ale viticultorilor secui liberi.[11]

Caracteristic este însă faptul că şi în această ramură de producţie domină formele sistemului economic bazat pe robotă. Viticultura era cea mai exigentă ramură a agriculturii din acea vreme şi peste tot unde a luat o dezvoltare mai mare, se renunţa la utilizarea exclusivă a forţei de muncă a iobagilor. Ba mai mult, încă din secolul al XVII-lea în mai multe vii alodiale se angajau lucrători cu plată, pentru ca producţia să nu sufere din pricina muncii „fără nici o tragere de inimă” a iobagului. Este ca-

racteristic pentru sistemul economic al domeniului Toldalagi că şi în această ramură — cea mai mult orientată spre producţia de mărfuri — se baza pe resursele interne de braţe de muncă. Acest domeniu feudal nu prea mare, incapabil să-şi depăşească uzanţele tradiţionale, şi-a înmulţit doar numărul podgorenilor, ajungînd să angajeze şi pe loturile mai mici, ca vier, cîte un iobag care să îngrijească via în tot timpul anului.

Moşierul, suferind de lipsă de capital, dădea iobagului drept contravaloare a muncii prestate în vie cîte o parcelă, iar vierului mai ales plată în natură. Aceasta îi convenea mai mult decît să angajeze muncitori salariaţi, ceea ce ar fi înghiţit o sumă mare de bani. Or, scopul lui era tocmai acela de a stoarce din „întreprinderea” alodială venituri băneşti cît mai mari cu investiţii de capital cît mai reduse.

Nimic nu caracterizează mai bine acest sistem economic feudal — a cărui bază era nu eliberarea, ci înzestrarea cu pămînt a iobagului — decît reglementarea efectuată de Toldalagi László în 1797 cu privire la pămînturile sale de la Corunca. Moşierul majorează sesiile iobăgeşti, avînd în medie şapte cîble, la cîte nouă cîble fiecare. Fîneţele cu o producţie de trei care de fîn le completează astfel ca să producă cinci care.[12]

Reglementarea a avut loc cu cîţiva ani după 1789—92, adică în 1797, şi oglindeşte cu fidelitate concepţia moşierească alodială, în virtutea căreia se încerca acoperirea nevoii crescînde de forţă de muncă şi prin înzestrarea iobagilor cu pămînt. Aceasta nu însemna că nu se acaparau pămînturi ţărăneşti; Toldalagi László cotropea mai ales terenurile comune, îndeosebi părţi de pădure, adaptîndu-le viticulturii, prin defrişare.

Utilizarea multilaterală a forţei de muncă a iobagilor

Datele registrului ne mai informează că ţăranii erau utilizaţi pentru numeroase feluri de munci. Cu alte cuvinte iobagii trebuiau să fie multilaterali pentru a face faţă serviciilor pretinse de moşierul feudal.

În primul rînd erau obligaţi să se priceapă la munca cîmpului, avînd în vedere că majoritatea sarcinilor privind producţia de cereale le reveneau lor. Aratul reclama cea mai mare parte a forţei de muncă; la Ogari 331, la Corunca 149 zile. În anul 1791, cu ocazia conscripţiei, la moşia din Corunca s-au găsit doar două pluguri şi două grape, iar în anul 1793 au fost angajaţi doar patru argaţi.[13] Este evident deci că la această importantă lucrare de pregătire a solului, aratul, moşierul se folosea de plugurile şi boii iobagilor. Interesant este că şi pălmaşii erau trimişi la ogorît şi grăpat. În registrul de robotă găsim adesea însemnări ca aceasta: „a arat cu argatul”. În timp ce aratul, ogorîtul, grăpatul, gunoitul se făcea de către iobagi, semănatul cădea în sarcina argaţilor. La Ogari însă în timp de trei zile, la Corunca tot numai în atîtea zile pămîntul alodial era însămînţat de către iobagi. În schimb, strînsul recoltei reclamă, pentru scurtă vreme, multe braţe de muncă. În asemenea împrejurări — după cum vom vedea — moşierul trebuia să găsească muncitori sezonieri prin alte mijloace.

Îngrijirea plantelor prăşitoare îi angaja relativ mai puţin pe iobagi. De asemenea erau în mai mică măsură solicitaţi pentru lucrul în livezi şi grădini de zarzavat.

Surprinzător este faptul că în zilele de toamnă tîrzie şi de iarnă iobagii nu erau puşi să treiere, deşi

această operaţie se făcea cu îmblăcii, reclamînd multă muncă. Cei din Ogari nu îmblăceau decît 30 de zile, iar cei din Corunca 12 zile. Zoica Jon, în schimb, la începutul lui septembrie, a îndeplinit două zile de robotă „umblînd după îmblăcii”. De forţa de muncă era deci nevoie. Putem presupune că pentru astfel de munci erau preferaţi jelerii, ţăranii liberi care primeau drept plată o cotă-parte din cereale, avînd astfel tot interesul să lucreze repede şi bine. Acest sistem mai avea avantajul că se puteau economisi zilele de robotă, fără a se angaja cu bani muncitori zileri.

Cositul ierbii şi al otăvii de pe fîneţele alodiale, uscatul, strînsul, căratul erau de asemenea munci lăsate în seama iobagilor.

La fel, în pădurile alodiale lucrau adesea atît ţărani cu vite, cît şi pălmaşi. Cei din Corunca, de exemplu, taie lemne de foc, le transportă acasă şi tot ei pregătesc şi lemnul pentru construcţii şi unelte: grinzi, căpriori, piese pentru care şi sănii. Sînt cazuri cînd zile de-a rîndul nu transportă decît lemn pentru leuci, tălpi, roţi, spiţe, grape, furci. Alteori e nevoie de cantităţi mari de lemne pentru arsul cărămizilor. Mai taie araci pentru vie şi pentru garduri, iar pentru acestea din urmă adună şi ramuri cu spini şi nuiele. Trebuie să se priceapă şi la defrişări, căci tot iobagii sînt aceia care despăduresc coastele însorite de pe dealuri spre a le face proprii culturii viţei de vie.

Vierii ţărani, pricepuţi în viticultură, dau îndrumările necesare pentru producţia de vin de pe domeniul feudal şi aceşti viticultori cu experienţa lor cîştigată de-a lungul veacurilor, sapă via, taie lăstarii, îngroapă, arăcesc, fac plantaţii, leagă lăstarii, desfrunzesc, culeg struguri, construiesc crame etc.

Schimbul de produse între satele aparţinînd aceluiaşi centru alodial, acoperirea necesităţilor fami-

liei moşiereşti, schimburile pe piaţă obligă adesea la cărăuşii îndelungate pe iobagii care posedă vite. În multe cazuri li se alătură şi pălmaşi, pentru a-i ajuta la ridicarea poverilor, la descărcat.

Iobagii din Corunca făceau drumuri mai ales la Tîrgu Mureş şi în satele din împrejurimi. Adesea trebuia să transporte lemne sau alimente pentru gospodăria moşierului. Pentru construcţiile de la oraş, de asemenea transportau: cărămizi, ţigle, lemne, nisip, piatră. În multe cazuri transportau vin la hanurile şi cîrciumile moşierului. Duceau lemne de foc la alodiile unde acestea lipseau; la altele transportau fîn, porumb, ovăz; uneori încărcau grinzi, bîrne, araci pentru vie şi alte produse. Nu arareori se deplasau la dregătorii comitatului, ai scaunului, la rudeniile familiei moşierului, cu mesaje sau scrisori urgente. Pentru anumite produse sau mărfuri făceau uneori drumuri lungi cu carul. La Praid se duceau după sare şi şipci, la Turda după alabastru; în scopuri necunoscute mergeau adesea la Corund, în bazinul Gheorghenilor, la Odorhei şi la Făgăraş. În doi ani au cutreierat, cu mai multă sau mai puţină regularitate, vreo 20 de sate.

În general, drumurile celor din Moişa erau asemănătoare. Ei au umblat însă şi pe la Cluj în mai multe rînduri. Aceste drumuri ţineau 5—6 zile. Mai multe zile au făcut la Borsec, mai ales în iulie şi la începutul lui august, în toiul muncilor de vară, fiindcă moşierul „era la borviz". În interesul bunei aprovizionări a nobilei familii care se odihnea, se distra sau îşi vedea de sănătate, un iobag din Moişa a făcut cărăuşie două săptămîni fără întrerupere.

Cei din Ogari transportau nenumărate stive de lemne la Tîrgu Mureş, mai ales în lunile aprilie, mai, decembrie şi februarie. Ei aprovizionau adesea, cu care pline de lemne, pe moşierul care-şi rezolva treburile oficiale, avîndu-şi reşedinţa temporară la Si-

biu sau la Cluj. De multe ori erau trimişi după mărfuri. De pildă, pentru sticlă mergeau direct la glăjăria de la Gurghiu.

Indiferent în ce scop se făceau — fie pentru aprovizionarea, fie pentru comoditatea moşierului, aceste drumuri erau obositoare atît pentru oameni, cît şi pentru vite. Pentru aşa-numita cărăuşie lungă, care dura zile întregi, pe drumurile desfundate, iobagii din Transilvania s-au răzvrătit şi s-au plîns mult. Printre cei din Corunca erau unii care petreceau pe drumuri cîte 88, 53, 48 de zile; în anul 1790/91 numai cei din Seleuş au fost scutiţi de acest fel de robotă. În anul economic 1789/90, din 51 de iobagi, numai 7 n-au făcut cărăuşie. Pare simbolic că un jeler din Ogari, pe nume Körtéfan Mihály nu s-a mai întors, fugind de la stăpînul său, după un drum de patru zile făcut în februarie 1791.

Nu arareori cîte un iobag îşi îndeplinea robota prescrisă lucrînd numai ca meşteşugar. Ţiganii, de pildă, slujeau familia Toldalagi mai ales în calitate de fierari. Dar fiindcă era nevoie şi de unelte de lemn, este evident că iobagii, care furnizau asemenea marfă şi pentru piaţa apropiată, acopereau tot ei o mare parte din nevoile gospodăriei moşiereşti.[14]

Într-o bună parte din zilele de muncă înregistrate în tabelele noastre statistice la rubrica „meserii”, se făceau pentru curte, de exemplu, mînere de coasă, roţi, tălpi de sanie. Hosu Marian, iobag din Corunca, făcea în contul robotei scări, sănii, repara sănii, cioplea tălpi, roţi, leuci, căruţe, dar de multe ori cioplea şi „stucatură”, grinzi pentru grajd, repara streşini, clădiri.

Pe această moşie construcţia caselor iobăgeşti se considera drept robotă, deoarece clădirile respective aparţineau moşierului. La această muncă participa de obicei marea majoritate a iobagilor şi a jelerilor supuşi unui moşier. Pulkák Kosztin, pălmaş din Co-

runca e un exemplu dintre cei care s-au ocupat vreme îndelungată cu astfel de munci. De pildă, el şi-a îndeplinit robota între 26 decembrie 1790 şi 26 februarie 1791 exclusiv prin „construcţii de case.”

În general, acareturile mai simple ale gospodăriei, clădite pe bîrne, se făceau tot de către iobagi, atît construcţia propriu-zisă, cît şi reparaţiile. Grajdurile, staulele, şoproanele le clădeau ei, le făceau acoperişul, lipeau pereţii şi tot ei pregăteau grinzile, şindrila, făcînd şi transportul lor. Surprinzător de multe zile-muncă se cheltuiau pentru tăiatul lemnelor necesare la construcţiile şi la reparaţiile de mori şi zăgazuri.

La construcţiile mai mari ridicate pe seama moşierului, iobagilor le revenea nu numai transportul de materiale; sub conducerea unor meşteri angajaţi, ei lucrau şi ca tîmplari, dulgheri, zidari. Alteori făceau sau reparau uşi, ferestre, hornuri, cuptoare. Palkó András, de exemplu, a executat timp de trei luni lucrări de tîmplărie. S-a notat în mod special că în lunile de iarnă, în contul robotei, a făcut „padiment” şi „scrin” şi pe acesta l-a şi vopsit.

Una din ramurile principale ale activităţii desfăşurate pe moşie, viticultura, de asemenea era legată de multiplele activităţi meşteşugăreşti. Iobagii erau datori să predea administratorului nu numai un mare număr de araci, ci şi teascuri, căzi şi mai ales foarte multe butoaie. În dreptul numelui cîte unui iobag se nota adesea: „dogărit”. Este considerabil numărul iobagilor utilizaţi ca dogari sau rotari. Ei tăiau crengi pentru cercuri, tăiau şi ciopleau doage pe care le cuprindeau — probabil — cu cercuri din nuiele de alun, în loc de cercuri de fier.[15]

Cei din Seleuş erau meşteri recunoscuţi în această muncă. În anul economic 1790/91, deşi numai 9 iobagi din acest sat slujeau familia Toldalagi, ei au prestat 103 zile, lucrînd doage şi legînd butoaie. Dealtfel, iobagii saşi din Seleuş au lucrat mult şi ca dulgheri. Ciopleau, construiau case şi au făcut nu mai puţin de 216 zile „la moară".

În beneficiul moşierului se mai făceau din belşug şi altfel de munci. Sistemul cu două sau trei tarlale reclamă multe împrejmuiri, în scopul apărării semănăturilor şi fîneţelor de stricăciunile vitelor care pasc pe ogor. În satele iobăgeşti acestea sînt făcute de iobagi care aduc şi parii necesari, precum şi nuiele şi crengi cu spini. Tot ei fac zăgazurile pe rîuri, repară drumurile, fac şanţuri etc. Unii dintre pălmaşi sînt chemaţi să cureţe ograda, staulele. Unul dintre jeleri păzeşte — drept robotă — timp de două săptămîni livada de cireşi, alţii culeg mere, le zdrobesc, fac oţet, taie lemne, cară apă, iar în timpul iernii umplu gropile cu gheaţă. Unii iobagi sînt duşi chiar la Tîrgu Mureş pentru tot felul de munci ce se ivesc pe lîngă gospodăria moşierului. Fetele şi femeile iobagilor, de asemenea, sînt chemate la curte, pentru tors şi ţesut. În cazuri mai rare pălmaşii culeg ghindă, ajută la măsurătorile de teren, ajută inspectorului la mobilizarea braţelor de muncă, acesta trimiţîndu-i să adune căruţaşi, treierători, slujnice. Ei îl însoţesc să colecteze dijma, poartă bagajele moşierului cînd pleacă în călătorie şi dacă păstorul tocmit dă bir cu fugiţii, tot pălmaşul este trimis să păzească oile.

Desigur că nu fiecare iobag şi jeler efectua aceste munci. În general, putem spune însă că, mai mult sau mai puţin, toţi participau la activităţile amintite. Cei din Seleuş puteau fi utilizaţi cu cele mai bune

rezultate ca meseriaşi dogari şi dulgheri; totuşi, erau datori să se priceapă şi la cultura viţei de vie, la arat şi semănat. Desigur, exista tendinţa ca în perioadele cînd nu erau munci urgente care să reclame participarea tuturora, să se încredinţeze anumite activităţi celor mai pricepuţi, avînd experienţă şi fiind verificaţi ca atare. Astfel, dintre iobagii de la Corunca, Barát Zsigmond făcea de cele mai multe ori cărăuşie. În anul 1790/91 acest iobag, din 159 zile de robotă efectuate, a petrecut mai mult de jumătate (88 zile) pe drum. Hosu Costin era apreciat ca un bun cosaş. Zoica Ion s-a remarcat în cultivarea viţei de vie, nemaivorbind de cei care, tocmai datorită experienţei lor în această ramură de activitate, au fost făcuţi vieri. Demeter Mihály era trimis cu precădere la pădurit şi, fiind un bun crescător de vite, trebuia să facă şi mai multe transporturi, cărăuşie. Aner István, un îndemînatic iobag din Seleuş, a lucrat ca dogar şi dulgher 52 din cele 88 zile de robotă. Numele lui Hosu Marian, Hosu Costin şi Palkó András le regăsim în însemnări ori de cîte ori se ivea vreo muncă de tîmplărie.

Acest gen de specializare se poate observa şi la iobagii din Ogari, Moişa, Şoimuş. În general însă, pentru domeniul Toldalagi este caracteristică utilizarea multilaterală a tuturor iobagilor. Aceştia îşi serveau stăpînul cu plugul, carul, grapa, coasa, sapa, furca, securea sau cu alte unelte, punîndu-i la dispoziţie totodată şi comoara bogatei lor experienţe. Trebuia să se priceapă la tot ce era necesar gospodăriei feudale, ca materiale, unelte de muncă.

În final, trebuie să menţionăm că în lumea ţărănimii transilvane observaţia inteligentă şi experienţa acumulată sînt elementele care pregătesc, în adînc, pe linia forţelor de producţie, revoluţia care, în alte

părţi, este de-acum gata să sfărîme exploziv cadrul învechit. Materia primă menită să dea conţinut noii forme se acumulează în straturile profunde ale vieţii feudale, aparent redusă la nemişcare; iar această materie primă este însuşi omul pauperizat, silit să-şi vîndă puterea de muncă, dar capabil să ofere o bogată experienţă a muncii şi o seamă de însuşiri bine cizelate — celui ce caută zileri, muncitori cu plată. Pe de altă parte — şi trebuie să remarcăm şi acest lucru — o jumătate de veac mai tîrziu mica gospodărie ţărănească de tip capitalist avea să fie aceea care să antreneze în evoluţia istorică această multilateralitate cvasimedievală, policromia cunoştinţelor legate de muncă, folositoarea experienţă acumulată de-a lungul secolelor şi, în acelaşi timp, uzanţele de-acum dăunătoare în calitatea lor de tradiţionalism împotmolit la un nivel scăzut.

Utilizarea robotei pe anotimpuri şi luni

În registrul de robotă se statorniceşte, săptămînal, acelaşi număr de zile-muncă pentru fiecare iobag. Dar oare şi în realitatea practică prestaţiile de muncă se repartizează atît de proporţional? Grupînd pe anotimpuri datele de robotă ale celor doi ani economici, vom constata următoarele: cel mai mult se lucra în timpul verii (3317 zile şi jumătate); urmează, pe locul al doilea, lunile de primăvară (cu 3099 zile); mai puţine zile-muncă se cereau toamna (2963) şi, în sfîrşit, cele mai puţine prestaţii în perioada de iarnă (2394 zile).

Înscriem în tabelul de mai jos (nr. 3) variaţiile cantităţii de robotă, în zile, pe sate şi pe anotimpuri.

Tabel nr. 3

Satul	Perioada	Iarna	Primă-vara	Vara	Toamna	Total zile-robotă pe sate
Corunca	1789/90	371	391	415 1/2	398	
	1790/91	374	367	383	397	
	total	745	758	798 1/2	795	3 096 1/2
Ogari	1789/90	430	477	527	434	
	1790/91	417	426	453	515	
	total	847	903	980	949	3 679
Şoimuş	1789/90	263	294	305	303	
	1790/91	228	346	326	310	
	total	491	640	631	613	2 375
Moişa	1790/91	118	138	209	156	
	1791/92	34	234	280	148	
	total	152	372	489	304	1 317
Seleuş	1789/90	—	—	—	—	
	1790/91	45	222	224	163	
	total	45	222	224	163	654
Bălăuşeri etc.	1789/90	78	130	135	67	
	1790/91	36	74	60	72	
	total	114	204	195	139	652
Total zile-robotă pe anotimpuri		2 394	3 099	3 317 1/2	2 963	11 773 1/2

Exprimînd procentual datele referitoare la repartizarea cantităţii de robotă pe anotimpuri, în cei doi ani economici, diferenţele de proporţii sînt şi mai evidente (tabel nr. 4).

Tabel nr. 4

Satul	Iarna	Primăvara	Vara	Toamna
Corunca	24,06	24,48	25,79	25,67
Ogari	23,02	24,54	26,64	25,80
Şoimuş	20,67	26,95	26,57	25,81
Moisa	11,54	28,25	37,13	23,08
Seleuş	6,89	33,94	34,25	24,92
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	17,48	31,29	29,91	21,32

Cea mai uniformă repartizare o găsim deci în centrul alodial, la Corunca. Aici iobagii sînt realmente utilizaţi din plin, în fiecare anotimp. La Ogari şi Şoimuş, de asemenea, necesităţile sînt aproximativ aceleaşi primăvara, vara, toamna şi iarna. În cazul comunelor Moişa, Seleuş, precum şi în ce priveşte satele care aveau abia cîţiva iobagi, cum sînt Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba, diferenţele pe anotimpuri sînt mai mari. Aici sînt evidente necesităţile de robotă scăzute în timpul iernii (la Seleuş, de pildă, numai 6,89%), ca şi creşterile masive de prestaţii din timpul verii. În satele amintite, o treime şi chiar mai mult (la Moişa 37,13%) din prestaţiile anuale de robotă coincid cu lunile iunie, iulie, august. Un echilibru se poate constata în lunile de toamnă (21,32%—25,81%). Primăvara se efectuează aproximativ un sfert (24,48—33,94%) din prestaţiile de muncă stabilite anual.

Analizînd necesităţile lunare de forţă de muncă, constatăm că prestaţiile maxime de robotă au loc în august, iar cele mai reduse în decembrie. În cei doi ani cercetaţi, prestaţiile iobagilor au însumat, în medie, 981 de zile lunar; în august 1407 zile, iar în decembrie 626 zile-muncă.

Această situaţie de ansamblu se verifică şi în cazul unei analize pe sate. Comparînd cantitatea lunară de robotă efectuată cu media lunară calculată pe satul respectiv şi notînd-o cu minus în lunile cînd se situează sub medie şi cu plus în lunile cînd se ridică peste medie, vom obţine următorul tabel comparativ (nr. 5):

Tabel nr. 5

Satul	Luna I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Corunca	+	+	—									
	+	—	—	—	+	—	—	+	—	+	+	—
Ogari	—	+	+	—	+	—	—	+	—	+	+	—
Şoimuş	—	—	—	+	+	—	—	+	—	+	+	—
Moişa	—	—	+	—	+	—	+	+	—	+	—	—
Seleuş				—	+	+	—	+	+	+	—	—
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	+	—	+	+	—	+	+	+	—	—	—	—

Rezultă deci că pe diferitele părţi de moşie ale familiei Toldalagi situaţia nu este identică. În unele sate obligaţiile de robotă în luna martie sînt peste medie, iar în altele sub medie. Există totuşi o uniformitate şi anume în faptul că în lunile august, mai şi octombrie ţăranii trebuie să robotească mai mult, iar în decembrie slujesc cel mai puţin.

Diferenţele între sate se relevă mai ales în privinţa cantităţilor maxime şi minime de robotă lunară efectuată. Alăturînd maximele, minimele şi mediile (în zile), pe baza datelor celor doi ani, putem întocmi următorul tabel[16] (nr. 6):

Tabel nr. 6

Satul	Robotă lunară		
	minimă	medie	maximă
Corunca	212 (decembrie)	258	322,5 (august)
Ogari	243 „	306,6	409 „
Şoimuş	96 „	197,9	254 „
Moişa	42 (ianuarie)	109,7	250 „
Seleuş	0 (dec.—ian.)	54,5	116 „
Bălăuşeri, Chendul Mare, Ciba	21 (decembrie)	54,3	82 (aprilie)

Aceste date, precum şi cele amintite anterior, dovedesc că utilizarea forţei de muncă este mai proporţională şi mai uniformă acolo unde sînt mai extinse pămînturile alodiale, unde moşierul a realizat o organizare a economiei. În posesiunile mai mici, îndepărtate de centrul alodial, robota iobagilor se utilizează de obicei în mod sezonier, în funcţie de anumite perioade de muncă.

Comparînd datele celor doi ani economici (1789/90 şi 1790/91), rezultă de asemenea diferenţe între necesităţile de forţă de muncă pe anumite luni. De exemplu, în luna mai a primului an, la Şoimuş se pretind 74 zile-muncă; în aceeaşi lună a anului următor, 144 zile; în decembrie în primul an 96 zile, iar în anul al doilea nimic. Diferenţele mai mici sînt

justificate prin lipsa asolamentului. Acolo unde în fiecare an jumătate sau o treime din terenul arabil este lăsat în pîrloagă, suprafaţa cultivată nu este egală cu cea din anul precedent: într-unul din cîmpuri e mai mare proporţia de pămînt arabil, iar în celălalt mai mică. Timpul nefavorabil cauzează de asemenea diferenţe mai mari sau mai mici. Uneori vremea favorizează începerea timpurie a muncilor agricole, alteori întîrzie arăturile, semănatul şi astfel se amînă şi secerişul, căratul recoltei etc. Desigur că în astfel de împrejurări, în cei doi ani consecutivi, cantitatea de robotă din luna mai nu va fi aceeaşi. În afară de aceasta, sînt, de exemplu, ani cînd se exploatează lemne de foc dintr-o porţiune de pădure, crescînd astfel robota în anumite luni de iarnă, după cum şi construcţiile de case iobăgeşti produc fluctuaţii în utilizarea muncii ţăranilor.

Aceste fenomene demonstrează în acelaşi timp că repartizarea robotei proporţional pe întreg anul se face numai teoretic. În registrele de robotă se prevede acelaşi număr de zile pe fiecare săptămînă. În practică însă necesităţile agriculturii domeniale, precum şi alte necesităţi ale gospodăriei alodiale sînt factorii determinanţi ai cantităţii lunare sau săptămînale de robotă. Din însăşi natura muncii agricole derivă o repartiţie inegală a acesteia pe perioada unui an. Lenin aminteşte că agricultura este cea mai tipică dar nu singura ramură a economiei în care perioada de muncă nu coincide cu timpul de producţie.[17] În procesul de producţie se succed deci perioade cărora le corespund necesităţi de robotă diferite. Se întîmplă ca iarna, primăvara, vara, toamna deopotrivă, să existe săptămîni în care cultura plantelor nu reclamă direct munca omului. Deşi interesul iobagilor ar fi ca robota să se repartizeze proporţional pe fiecare săptămînă a anului, în realitate, ea prezintă variaţii în funcţie de necesităţile gospo-

dăriei feudale. De aceea constatăm fluctuaţii în robota iobagilor, aparent reglementată şi repartizată proporţional. De aceea, în mai sau în august, cele trei zile de robotă sînt de fapt şase, pentru ca în decembrie sau în alte luni să apară săptămîni întregi în care moşierul nu reclamă prestaţii în muncă de la iobag. Ros György şi Kimpián Togyer din Moişa lucrează în august, de exemplu, cîte 30 de zile, pe cînd în decembrie, ianuarie, februarie lucrează amîndoi şase zile în total.

Problema valorificării perioadei de iarnă, a „sezonului mort" al ţăranilor s-a ridicat de multe ori în literatura de specialitate a agronomiei. Însemnările de robotă de la moşia Corunca evidenţiază ramurile de activitate în care erau utilizaţi iobagii în timpul iernii. Trebuie să insistăm asupra acestui punct, fiindcă — deşi în perioada de iarnă exploatarea forţei de muncă a iobagilor se face în măsura cea mai redusă — totuşi nu este de neglijat în cazul unor părţi de moşie. La Corunca, de exemplu, 24,06% din cantitatea de robotă se repartizează pe lunile decembrie, ianuarie, februarie, iar la Şoimuş 20,67%.

În toamna anului 1789/90 iobagii din Corunca transportă bălegar. În decembrie îngroapă via şi fac plantaţii noi. Treieră mazăre, ovăz, transportă paie şi, în general, fac destul de multă cărăuşie. În scopul lărgirii suprafeţelor pentru cultura viţei de vie, se defrişează păduri, se curăţă terenuri pline de mărăcini şi de tufişuri pentru a le face proprii acestei culturi. În timpul iernii şi exploatările de păduri se intensifică. Se fac stînjeni de lemne, tălpi de sanie, grinzi, se transportă nuiele şi crengi. Un mare număr de iobagi taie araci pentru vie, cercuiesc butoaie pentru vin. Alţii confecţionează sau repară unelte, căruţe, sănii. Se înmulţesc şi muncile din jurul gospodăriei moşierului şi un mare număr de zile-robotă

reclamă şi construcţiile de case iobăgeşti. La Şoimuş se transportă bălegar pe ogoare, se adună nuiele, se transportă lemne de foc şi pentru moară, se fac garduri. La Seleuş, în schimb, iobagii lucrează numai cîteva zile în februarie, iar în dreptul numelui lor se notează doar atît: „făcut araci şi împrejmuit.”

În centrul alodial, unde se acordă o mai mare grijă realizării de surplusuri în producţie, unde există o mai bună organizare economică, repartiţia robotei este şi ea mai proporţională, mai echilibrată. Aici, extensiunea mai mare a culturii viţei de vie, exigenţele mai mari ale gospodăriei domeniale, transportul încoace şi încolo al diverselor produse, confecţionarea şi repararea uneltelor etc. reclamă mai multe braţe de muncă. Acolo unde nu există sau sînt puţine pămînturile alodiale, nu sînt acareturi, nu-şi are reşedinţe moşierul, iobagii lucrează foarte puţin în timpul iernii. Din aceste motive prestaţiile sînt mai neuniforme, concentrîndu-se în perioadele de vară şi toamnă.

După cum am văzut, necesitatea de robotă este cea mai acută în august, majoritatea lucrărilor agricole concentrîndu-se în această lună. E timpul secerişului, al căratului recoltei, care pe valea Mureşului şi a Tîrnavelor, în aceşti ani, se prelungeşte şi în august[18]. Trebuie să se facă şi arătura pentru semănăturile de toamnă. Pe cîţiva iobagi administratorul îi trimite deja la semănat. Deşi mai rar, dar există cazuri cînd se desfrunzeşte în vie, devenind actuală şi sapa mare. Uneori, la seceriş este nevoie de iobagi care să cosească, să secere, dar în acelaşi timp ar trebui trimişi şi la cositul fînului. Pornesc şi carele să transporte recolta şi pe lîngă iobagii cu vite îi găsim şi pe pălmaşi făcînd stoguri. E nevoie, ca întotdeauna, şi de cărăuşi.

În asemenea împrejurări robota, în general satisfăcătoare sau chiar nesolicitată uneori săptămîni de-a

rîndul, devine dintr-o dată insuficientă. Forţa de muncă este imperios necesară, fiindcă spicele se scutură, semănatul întîrzie, fînul se udă, via rămîne nesăpată. În asemenea împrejurări administratorul mobilizează datornicii. Este caracteristică scrisoarea pe care Medgyes Lajos o scrie la 23 mai 1796 lui Toldalagi, şi în care se plînge că la Corunca s-a întîrziat cu săpatul viei. Totuşi la „cămătari” (cei care datorează cu zile-muncă pentru alimente sau furaje) nu recurge. Preferă să-i aducă la lucru pe vremea desfrunzitului şi a sapei mari, fiindcă atunci se aglomerează şi secerişul, şi cositul, şi desfrunzitul[19]. În asemenea împrejurări se face „clacă” cu distribuire de ţuică şi slănină oamenilor, pentru ca ei „să pună osul” şi nu o dată s-a întîmplat să cosească, să treiere sau să clădească stoguri încă şi 20—50 de muncitori plătiţi.

Ţiganii, pe care nu-i leagă propria lor gospodărie, care lucrează şi pentru plată mai redusă, devin zileri foarte căutaţi. În anul 1812, de exemplu, patru ţigani de dincolo de Mureş cîştigă, în două săptămîni de treieriş la Corunca, 70 de florini renani şi 40 de creiţari[20]. Şi numărul cosaşilor din Moişa este uneori neîndestulător şi atunci moşierul trimite zilieri ţigani la insistenţele administratorului, care se teme că la seceriş să nu se „nenorocească” de tot, dacă întîrzie cosaşii.

Tot în această perioadă de muncă asiduă are loc şi peregrinarea iobagilor de la o parte de moşie la alta. Din satele în care „forţa de muncă prisoseşte”, iobagii sînt trimişi acolo unde lucrările s-au aglomerat. În prestaţiile celor trei iobagi din Topliţa, precum şi a celor patru din Deda figurează că sînt datori „să slujească timp de două săptămîni în vară acolo unde se va porunci”[21]. În anul 1790 iobagii din Ogari au îndeplinit, în perioada dintre 27 iulie—17 august, 78 de zile de robotă la seceriş în satul lor,

după ce, în prealabil, seceraseră 45 de zile la Corunca, iar altădată trebuie să are 48 de zile în centrul alodial. Între 18—24 august trebuie să cosească 21 de zile ca să scoată din încurcătură pe iobagii din Moişa.

Desigur că toate aceste imperative au pus în situaţii extrem de dificile familiile de iobagi. În perioadele de aglomerare a muncii participau la robotă, de obicei, bărbaţii cei mai în putere. Dar şi în gospodăria ţărănească, la fel ca la cea alodială, se punea problema îndeplinirii unor lucrări agricole ce nu puteau suferi amînare. Pierderea în această perioadă a capului familiei şi adesea şi a animalelor de tracţiune însemna o dificultate serioasă pentru familia iobagului, nemaivorbind de faptul că în aceste cazuri robota se prelungea cîteva zile, uneori chiar o săptămînă, dar în orice caz depăşea cele 2—3 zile obişnuite săptămînal. Reiese deci că în perioadele cele mai laborioase gospodăria iobagului este lipsită de braţe de muncă, întîrzie cu lucrările şi suferă acele pagube pe care moşierul, la rîndul său, încerca să le evite tocmai printr-o suprasolicitare a iobagului.

Repartizarea săptămînală a forţei de muncă a iobagilor

Cu toate că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în Transilvania, robota începe să-şi piardă caracterul ei nedeterminat, nelimitat şi nereglementat, prin aceea că serviciile se stabilesc cifric, totuşi în realitate prestaţiile nu sînt repartizate proporţional pe fiecare săptămînă. Am constatat acest fapt în cazul analizei pe luni a robotei, urmînd să verificăm fiecare săptămînă în parte.

Repartizarea pe săptămîni a robotei efectuate în anii 1789/90 şi 1790/91 se prezintă în felul următor (tabel nr. 7):

Tabel nr. 7

Nr. de săptămîni în care iobagii au prestat										Total săptămîni prestate
0	1	1 ½	2	3	4	5	6	peste 6 zile		
2 068	259	1	1 240	920	237	144	744	16		5 629

Analizînd datele celor doi ani economici, vom constata că din 5629 de săptămîni de muncă, în 2068 nu li s-a dat iobagilor de lucru. Urmează apoi săptămînile cu cîte 2—3 zile de robotă. În total 2160 de săptămîni. În 1125 de săptămîni iobagii au lucrat 4—5—6 zile, deci mai mult decît era prevăzut. Pe lîngă capul de familie aflat în serviciul moşierului, au fost solicitaţi şi ceilalţi membri ai familiei, timp de 16 săptămîni. Considerînd drept 100% cele 5629 de săptămîni de muncă de efectuat la dispoziţia moşierului, săptămînile în care iobagii n-au lucrat deloc reprezintă 36,7%. Adevărul este că în mai mult de o treime din săptămînile de muncă, iobagii nu erau utilizaţi în gospodăria alodială. Am putea spune că din cele 52 de săptămîni ale anului, timp de 19 săptămîni iobagul lucra numai pentru el însuşi. În schimb în 20% din săptămînile de robotă s-a înmulţit numărul de zile prestate în slujba moşierului şi astfel iobagul lucra de fapt mai mult decît cele trei zile reprezentînd robota maximă prescrisă săptămînal.

Iobagul era utilizat adesea mai multe zile, fără întrerupere. Acest fapt apare evident dacă verificăm totalul zilelor de robotă, urmărind cîte din acestea sînt repartizate pe săptămînile cu 1, 2, 3, 4, 5, 6 şi mai mult de 6 zile prestate.

Tabel nr. 8

Nr. de zile prestate săptămînal	Totalul zilelor de robotă efectuată
1	259
1 1/2	1 1/2
2	2 480
3	2 760
4	948
5	720
6	4 464
peste 6	141

Totalul zilelor de robotă pe cei doi ani economici este de 11 773 şi 1/2. Din aceste zile în realitate numai 5500 şi 1/2 revin săptămînilor în care iobagul lucra 1, 1 1/2, 2 sau 3 zile. Mai mult de 53% din zilele de robotă (6273 zile) revin săptămînilor în care renta impusă familiei iobăgeşti se ridica la 4, 5, 6 sau mai mult de şase zile.

Cele mai multe zile de robotă (4464) s-au totalizat în săptămînile cu 6 zile prestate. Aceasta înseamnă că în perioadele de lucrări urgente, de aglomerare, iobagul lucra după sistemul vechi toată săptămîna. Ba mai mult, în tabelul nostru figurează 141 zile în care i s-au socotit iobagului mai mult de 6 zile robotă, ceea ce înseamnă că şi membrii familiei sale au adus servicii moşierului. S-a întîmplat în mai multe rînduri ca o familie de iobag să fi efectuat în timp de o săptămînă prestaţiile de robotă prescrise pentru mai bine de o lună.

Situaţia cea mai echilibrată, modul cel mai proporţional de repartizare săptămînală a robotei îl găsim tot la Corunca şi la Ogari. În centrul alodial, din totalul de 1417 săptămîni-robotă, numai în 179 nu au fost solicitaţi deloc ţăranii pentru servicii pe

seama moşierului, iar cazuri de robotă timp de o săptămînă întreagă nu au fost decît 33.

Pentru prestaţia impusă timp mai îndelungat, amintim ca exemplu cîţiva iobagi din Moişa. Timp de două săptămîni, în iulie 1790, Botskor Nutzuj a făcut mereu drumul la Borsec. În august şi la începutul lui septembrie a arat două săptămîni şi jumătate fără întrerupere, a cosit şi a strîns fîn. În anul 1792, între 1—21 mai, a făcut cărăuşie la Aluniş, fără întrerupere, iar în luna august a aceluiaşi an a cosit fîn timp de trei săptămîni şi l-a transportat.

Ros György, în anul 1790 a lucrat de la 18 august pînă la 18 septembrie, cu excepţia duminicilor, pe fînaţele alodiale. În 1791 prestaţiile sale de robotă se prezintă în felul următor:

10—16 iulie	a cosit şi a strîns fîn
17—23 „	nu a prestat robotă
24 iulie—3 septembrie	a cosit şi a strîns fîn

Deci, în cele 8 săptămîni dintre 10 iulie şi 3 septembrie, a prestat şapte săptămîni, respectiv 42 de zile muncă în serviciul moşierului.

Kimpián Togyer a lucrat, în iulie 1791, două săptămîni fără întrerupere, la fel şi în toată luna august a fost în slujba moşierului. Cînd însă în gospodăria alodială s-a încetinit ritmul de muncă, din 4 septembrie 1791 pînă la 3 mai 1792, cu alte cuvinte într-o perioadă de 24 săptămîni, n-a prestat robotă decît două săptămîni.

Cei din Seleuş lucrau şi ei în general două săptămîni în şir în viile alodiale, iar la construcţiile de case şi mori lucrau în toate zilele unei săptămîni.

Cultura viţei de vie în lumina registrului de robotă

Despre cultura viţei de vie s-a discutat şi în cele de mai sus. Ar urma să vedem ce sarcini speciale comportă procesul de producţie a vinului. Vom încerca să fixăm epoca calendaristică, respectiv durata, precum şi rolul pe care l-a avut forţa de muncă a iobagilor în diferitele perioade de muncă ale culturii viţei de vie. Ceea ce dealtfel putem afla despre modul de cultură de odinioară al viţei de vie, demonstrează şi măsura în care izvorul nostru, registrul de robotă, devine grăitor atunci cînd vrem să reconstituim unele probleme legate de tehnica agriculturii. Trebuie să spunem de la început că apreciindu-l din acest punct de vedere, izvorul nostru nu este cea mai completă sursă de informaţie. În el se oglindeşte doar munca iobagului şi a jelerului. Lipseşte activitatea servitorimii alodiului, a muncitorilor temporari, precum şi cea a zilerilor. Această lacună diminuează posibilitatea reconstituirii şi reduce la zero şansele de a stabili cantitatea de muncă recerută de diferite sarcini parţiale. Cu toate acestea, o analiză a registrelor nu este lipsită de interes, fiindcă în cazul domeniului cercetat gospodăria alodială se baza mai ales pe forţa de muncă a iobagilor.

Datele referitoare la tehnica de producţie în viticultură în anii economici 1789—90[22] le-am consemnat în tabelul alăturat (nr. 9).

Printre primele lucrări în vie, în zilele de toamnă ale anului 1789 este amintită afînarea solului (adică, în realitate, săparea pentru a treia oară a viei), care se executa atunci cînd boabele dădeau în pîrg; uneori i se spunea şi „săparea pentru boabe moi". Pentru afînarea solului s-au făcut 68 de zile robotă. În prima săptămînă a lunii septembrie 7 iobagi au lucrat

Repartizarea zilelor de robotă utilizate în viticultură (30 august 1789 — 4 septembrie 1790)

Perioada	Săpat	Construcţii	Culesul viei	Tăieri	îngropat	Strîns nuiele	Preg. araci	Defrişări	Plantări	Arăcit	Legat	Săpat	Desfrunzit	Alte munci	Total zile robotă
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
30. VIII. — 6. IX.	15														15
6. IX. — 12. IX.	25														25
13. IX. — 19. IX.	18														18
20. IX. — 26. IX.	10	10												6	26
27. IX. — 3. X.		7												9	16
4. X. — 10. X.		2												12	14
11. X. — 17. X.		2	5	12											19
18. X. — 24. X.			30	18										3	51
25. X. — 31. X.			33											21	54
1. XI. — 7. XI.				49											49
8. XI. — 14. XI.				14											14

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
15. XI. — 21. XI.				72					3						75
22. XI. — 28. XI.				6	50				7						63
29. XI. — 5. XII.					83									2	85
6. XII. — 12. XII.				3	47,5										50,5
13. XII. — 19. XII.					3	54			10						67
20. XII. — 26. XII.															—
27. XII. — 3. I.															
4. I. — 10. I.							6								6
11. I. — 17. I.							207								207
18. I. — 24. I.							6								6
25. I. — 31. I.							66	4							70
1. II. — 7. II.							39	21							60
8. II. — 14. II.							1	8							9
15. II. — 21. II.							2	22							24
22. II. — 28. II.							2	15							17
1. III. — 7. III.							1	43						1	45
8. III. — 14. III.															
15. III. — 21. III.							7		3	88				3	101
22. III. — 28. III.							5		3	44				3	55
29. III. — 5. IV.									8	9	12				29
6. IV. — 12. IV.									6	12	34				52
13. IV. — 19. IV.									3	1	76,5				80,5

0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
20. IV. — 26. IV.									3		86				89
27. IV. — 3. V.											22,5	18			40,5
4. V. — 10. V.									3			83			86
11. V. — 17. V.							1					42			43
18. V. — 24. V.		3					4					2			9
25. V. — 31. V.															—
1. VI. — 7. VI.															—
8. VI. — 14. VI.														2	2
15. VI. — 21. VI.															—
22. VI. — 28. VI.															—
29. VI. — 5. VII.													82		82
6. VII. — 12. VII.	23												17,5	2	42,5
13. VII. — 19. VII.	33														33
20. VII. — 26. VII.	4														4
27. VII. — 3. VIII.															—
4. VIII. — 10. VIII.															—
11. VIII. — 17. VIII.														4	4
18. VIII. — 24. VIII.														1	1
25. VIII. — 4. IX.	11														11
Total zile robotă	139	24	68	174	183,5	54	347	113	49	154	231	145	99,5	69	1850

15 zile, în a doua, 9 iobagi, timp de 25 de zile, în a treia 7 iobagi au prestat 18 zile, iar în a patra, 2 iobagi — 10 zile-muncă.

Pînă la cules nu se mai putea umbla prin vie. De lucru se găsea însă. Iobagii din Corunca au prestat 21 de zile-robotă la unele construcţii şi la cramă. Pentru pregătirea culesului trebuiau puse la punct şi vasele. Trebuia deci timp pentru repararea butoaielor, pentru cercuit, pentru curăţirea căzilor, găleţilor, butoaielor. Doi iobagi de la Bălăuşeri şi Chendul Mare, precum şi cîţiva de la Corunca, au făcut astfel de munci timp de 27 de zile între 20 septembrie şi 10 octombrie.

Culesul strugurilor trebuia să aibă loc de Sf. Gall, deci la 16 octombrie. Această dată consfinţită prin tradiţie era greu de respectat. Diferitele soiuri de struguri nu se coceau deodată şi nici vremea nu era identică în fiecare an. Se remarca însă tendinţa administratorului de a amîna culesul, spre a obţine din struguri mai copţi un vin mai tare. În 1789 s-a început culesul mai întîi la Ogari. Aici, doi iobagi au cules struguri timp de cinci zile, între 11—17 octombrie. Culesul mai masiv cădea însă în perioada 18—24 octombrie. În acest timp 11 iobagi au făcut 25 de zile de robotă. După aceea au mai lucrat numai doi oameni cîte o zi. La Corunca au fost trimişi la cules la 18—24 octombrie doi iobagi, timp de cinci zile. Culesul se afla în toi abia la 25—31 octombrie. În acea săptămînă nouă iobagi din Corunca şi trei din Ogari au muncit 31 de zile în vie. La Ogari culesul a însemnat 32 zile de robotă, iar la Corunca 36 zile.

Tot de cules ţinea şi tescuitul, la sfîrşitul lui octombrie. La teascuri lucrau cei din Corunca. Între timp trebuiau să se mai cercuiască butoaie, căci, fie datorită lipsei de organizare, fie unei recolte peste aşteptări, vasele s-au dovedit a fi neîncăpătoare.

Toate aceste operaţiuni au mai necesitat 24 zile de robotă.

Nu este lipsit de interes faptul că, în scaunul Mureş, tăierile nu se făceau primăvara, după dezgropat, ci toamna, îndată după cules.[23] Surprinzător este că pe domeniul Toldalagi această operaţiune delicată se efectua tot cu iobagi. Primii care au început lucrările erau cei din Şoimuş. Ei au tăiat de pe la mijlocul lui octombrie pînă la 21 noiembrie; 2, 3, 8, 9 iobagi lucrau fiecare cîte o săptămînă întreagă. Tăierea mai masivă se făcea însă în primele trei săptămîni din noiembrie. Cei 4—5 iobagi din Corunca tot în această perioadă au muncit. Între 6—12 decembrie s-au mai notat în dreptul numelui unuia dintre ţăranii de la Ogari trei zile de robotă, utilizate pentru tăieri. În acest proces de muncă iobagii au lucrat în total 174 de zile.

Ar fi important de stabilit modul în care se făcea tăierea, dar pentru aceasta nu avem puncte de reper utilizabile în registrul de robotă. În satele amintite, practica curentă din zilele noastre ne-ar putea permite să concludem că şi în trecut procedeul era cel de cercuire. În sprijinul acestei presupuneri vine şi faptul că tăierea se făcea toamna, cînd se îndepărtau de pe butuci coardele care au rodit în anul respectiv şi se îngropau doar cele ce urmau să rodească anul viitor.

Grija înmulţirii viei, a plantării, cădea în primul rînd în sarcina vierilor. Aceştia lucrau în calitate de cultivatori pe cîte o parcelă mai mare de vie, fiind scutiţi de robotă. În locul numit Hollós de la Corunca, de exemplu, Szabó Péter îndeplinea această funcţie în anul 1810. Obligaţia lui era să îngrijească via, precum şi clădirile aparţinătoare ei şi, printre altele, „vara, iarna, la timpul potrivit să lucreze neîncetat în vie, să marcoteze, să planteze etc.”[24]. În acelaşi an, la locul numit Csonkás (satul Corunca),

a fost tocmit ca paznic al viei Jámbor Vaszi, obligat de asemenea să lucreze la plantări. În contract se stabilea printre îndatoririle sale că „... imediat ce s-a cules via este dator să facă prăbuşire absolut în fiecare zi...”[25]. Pe la sfîrşitul anului 1789 şi iobagii au participat la această muncă, pentru care se cere multă pricepere, experienţă şi grijă. Între 15—21 noiembrie, un iobag a plantat timp de trei zile în Hollós, iar în săptămîna următoare au continuat trei iobagi. Chiar şi mai tîrziu, în perioada 13—19 decembrie, patru iobagi au fost trimişi să planteze; ei au făcut zece zile de robotă în Hollós.

Se pare că, la Corunca, procedeul de înmulţire a viţei de vie era mai ales prăbuşirea. Se apleca o coardă sănătoasă, curăţită şi se conducea printr-un şanţ pînă la locul noului butuc, unde se scotea vîrful înfigîndu-se pe lîngă el un arac. În anul 1809, „contractul” atrăgea în mod special atenţia vierului de la locul numit Alsókert (Corunca) că este de datoria lui să facă atît marcotaj cît şi prăbuşire. Tot printre obligaţiile lui se menţiona şi altoirea în uscat pe loc[26].

La Corunca se pare că tăierea, prăbuşirea şi îngropatul viţei erau faze de muncă aflate în strînsă corelaţie. Butucii de vie erau apăraţi de frigul iernii prin acoperirea cu pămînt. Procedeul era folositor şi pentru că pămîntul bătătorit în timpul culesului se mai afîna puţin. Îngropatul se făcea în cele trei săptămîni dintre 22 noiembrie—12 decembrie. În prima săptămînă 15 iobagi au lucrat la îngropatul viei, însumînd 50 de zile-robotă; în a doua săptămînă 29 de iobagi au prestat 83 de zile, iar în a treia săptămînă 19 iobagi s-au achitat de 43 zile-robotă şi jumătate. Cu întîrziere, în perioada 13—19 decembrie, încă doi iobagi din Ogari au contribuit la îngropatul viei cu trei zile de robotă. Această lucrare a totalizat 183 zile de robotă şi jumătate.

În decembrie încetau lucrările de tehnică viticolă propriu-zisă. În „sezonul mort” de iarnă, forţa de muncă a iobagilor se utiliza totuşi pentru o serie de lucrări corelate, care cereau mai puţine cunoştinţe de specialitate, în schimb, impuneau o participare considerabilă a iobagilor şi anume: pregătirea aracilor şi defrişarea terenurilor pentru culturi noi. Prima sarcină a reclamat 347 zile de muncă, iar a doua 113 zile, au luat parte atît pălmaşi cît şi cărăuşi.

Abia terminînd îngropatul, între 13—19 decembrie, nouă iobagi din Şoimuş au fost trimişi o săptămînă să adune nuiele pentru legat via, apoi, în luna ianuarie şi în prima săptămînă din februarie, pregătirea aracilor şi căratul lor a constituit ocupaţia de bază a supuşilor moşierului. La 11 ianuarie, de pildă, 45 de gospodării iobăgeşti din Corunca, Şoimuş, Ogari, Bălăuşeri, Chendul Mare şi Ciba au pus la dispoziţie 35 de bărbaţi „capabili de muncă” care au pregătit araci pentru vie, pînă la 18 ale lunii, fără întrerupere. Un singur iobag din Corunca a lucrat o jumătate de săptămînă, toţi ceilalţi au lucrat întreaga săptămînă, făcînd 207 zile de muncă. La sfîrşitul lui ianuarie şi în prima săptămînă din februarie 20, respectiv 13 iobagi au tăiat şi transportat araci. Mai tîrziu, în martie, şi chiar în mai, 1, 2, 3 iobagi s-au achitat de prestaţiile obligatorii cu această muncă.

În ultima săptămînă din ianuarie (25—31), în toată luna februarie şi chiar în primele zile ale lui martie (1—7) s-a lucrat la defrişări de terenuri. Această muncă extrem de grea o îndeplineau de obicei 4—5 iobagi din Corunca sau Ogari. Numai în prima săptămînă din martie au lucrat în acelaşi timp 17 oameni. Asupra lărgirii suprafeţelor viticole se insista mai ales la Corunca. Aici s-au depus străduinţe în special pentru mărirea suprafeţei viilor de pe dealurile „Felhegy” şi „Vátzmán”, pe seama pă-

mînturilor învecinate, acoperite de tufişuri sau parţial împădurite.

În zilele de primăvară, de obicei pe la mijlocul lui martie se dezgropa via. În registrul de robotă nu s-a consemnat nici o zi de corvoadă pentru această lucrare. La 15 martie se începe însă plantarea şi arăcitul. Plantarea, în modul amintit mai sus, se făcea cu 1—4 iobagi pînă la începutul lunii mai. Această muncă nu reclama prea mulţi oameni sau zile de robotă (29). În prima săptămînă de arăcit (15—21 martie) însă, gospodăriile iobăgeşti de pe moşie au trebuit să trimită 25 de muncitori, care au prestat 88 de zile. În perioada 22—28 martie, zece iobagi au făcut 44 zile de muncă. În săptămîna următoare (29 martie — 5 aprilie) numai trei iobagi au mai lucrat timp de nouă zile şi, în sfîrşit, la mijlocul lui aprilie, au arăcit încă patru slujitori din Ogari: 12 zile-muncă, iar unul o zi. La Corunca această muncă se termina de obicei pe la sfîrşitul lui martie iar la Ogari ceva mai tîrziu, reclamînd în total 154 zile de robotă. Dacă acestea s-au utilizat şi pentru dezgropatul viei, probabil că decontarea s-a făcut împreună cu arăcitul, deoarece este greu de presupus că tocmai dezgropatul să fi fost executat de muncitori cu plată.

Cînd arăcitul era pe sfîrşite, se începea legatul[27]. După înmugurire, cînd lăstarii porneau în creştere, în prima săptămînă a lui aprilie, un iobag din Ogari împreună cu încă un membru din familia sa lucrase deja 12 zile. Între 6—12 aprilie, 12 iobagi au legat coardele (24 zile robotă). Cea mai mare parte a acestei munci s-a făcut însă între 13—26 aprilie. În acest timp 30 de iobagi, iar mai apoi 35 iobagi au prestat în vie 76 zile şi jumătate şi alte 86 zile. În afară de acestea, între 27 aprilie şi 3 mai s-a mai lucrat 22 zile-muncă şi jumătate la legatul coardelor. Această muncă fără spor, reclamînd o deosebită gri-

jă, a întrunit 231 de zile din disponibilul forţelor de muncă exploatate de stăpînul feudal.

În săptămîna din urmă (27 aprilie—3 mai) amintită mai sus, era scadent şi săpatul viei început de patru iobagi cu 12 zile muncă. Această lucrare era de mare importanţă; pămîntul trebuia săpat adînc, iar „buruienile” stîrpite cu desăvîrşire. În mare parte, săpatul se făcea între 4—17 mai. În prima săptămînă au săpat via 31 de iobagi, prestînd 83 de zile şi apoi încă 19 iobagi însumînd 40 de zile-muncă şi jumătate. Cu întîrziere, între 18—24 mai, a mai săpat un iobag două zile. Această perioadă de muncă a reclamat în total 145 zile de robotă.

De acum încolo, vreme mai îndelungată nu mai era nevoie de lucrători pentru vie. Abia la sfîrşitul lui iunie şi în primele zile ale lui iulie (29 VI—5 VII) au ieşit la vie 20 de iobagi pentru desfrunzit (echivalent a 82 zile-robotă). Acum trebuiau întărite legăturile şi mai ales rărite frunzele prea dese.[28] Între 6—12 iulie au desfrunzit încă şapte iobagi, prestînd 17 zile şi jumătate. Acest proces de muncă a însumat 99 zile de robotă şi jumătate.

Ultimele două săptămîni de desfrunzit coincideau deja cu a doua praşilă, actuală între 6—26 iulie. Praşila a necesitat în total 60 zile de robotă îndeplinite de nouă iobagi, apoi de 11, iar în a treia săptămînă de unul singur.

După o pauză mai îndelungată, pe la sfîrşitul lui august şi începutul lui septembrie, cu toată oboseala acumulată în muncile de la sfîrşitul verii, iobagii s-au apucat din nou de săpatul viei, terminînd abia în următorul an economic.

Desigur, în timpul anului iobagii moşiei Corunca au mai făcut şi lucrări de altă natură. Este semnificativ că iobagii erau chemaţi şi la călcatul strugurilor şi la completarea cu must a butoaielor în cursul fermentării.

Reconstituirea lacunară de mai sus privind viticultura alodială dovedeşte că se lucra după sistemele tradiţionale moştenite din secolele precedente, fără ca vreo tehnică de producţie nouă să fi cîştigat teren.[29] Această ramură de producţie s-a dezvoltat doar ca proporţii şi importanţă. Rolul vierilor ţărani în dirijarea lucrărilor, participarea considerabilă a iobagilor în diferitele etape ale producţiei ne îndreptăţesc să presupunem că tehnica viticulturii alodiale a epocii nu se deosebeşte prea mult de cea ţărănească, ba mai mult, avem indicaţii în sensul că moşierul îşi dezvoltă exploatarea viticolă după exemplul iobagului.[30]

Am căutat să documentăm mai sus participarea iobagului în această ramură atît de dificilă a agriculturii. Mai trebuie subliniat un fenomen care oferă oarecari lămuriri pentru înţelegerea procedeelor exploatării feudale; aceasta rezultă destul de clar dintr-un tabel în care înfăţişăm cronologic şi comparativ necesarul de forţă de muncă în agricultură şi viticultură (vezi în tabelul nr. 10).[31]

Datele tabelului dovedesc că disponibilul de forţă de muncă-robotă se poate exploata mai cu folos dacă agricultura este însoţită, completată cu viticultura practicată de iobagi. În cursul lunilor septembrie, octombrie, noiembrie, faptul nu este atît de evident; în perioada de iarnă însă iese la iveală cu atît mai mult. Agricultura reclamă atunci prea puţină forţă de muncă, spre deosebire de viticultură: iarna e perioada defrişărilor, îngropatului, pregătirii aracilor. Primăvara în vie se lucrează cel mai mult (arăcitul, legatul lăstarilor, săpatul). În agricultură, în schimb, este de actualitate doar aratul şi grăpatul. Aici este nevoie de iobagi cu animale de tracţiune, pe cînd în vie şi cei cu patru boi pot executa doar muncă de „pălmaş”. În viticultură se pot utiliza deci foarte bine pălmaşii şi chiar femeile, fetele şi băieţii sînt

de folos la legatul lăstarilor. Vara, în vie, desfrunzitul şi săpatul necesită timp de două săptămîni un număr mai mare de braţe de muncă.[32] În majoritatea cazurilor însă aceste perioade nu coincid cu secerişul şi căratul cerealelor. Începînd cu sfîrşitul lui iulie şi pînă în septembrie via nu reclamă activitate, în schimb pe ogoare se găseşte de lucru din plin. Doar desfrunzitul de mai tîrziu contribuie la aglomerarea muncilor de la sfîrşitul verii, dar forţa de muncă-robotă se dovedeşte oricum insuficientă în timpul secerişului, cînd trebuie să se angajeze neapărat şi muncitori sezonieri.

Evident, conducătorii gospodăriei feudale se străduiesc să repartizeze disponibilul de forţă de muncă iobăgească pentru cele două ramuri de producţie astfel încît să nu intervină perturbaţii. Este însă flagrantă diferenţa între necesarul de forţă de muncă în agricultură şi în viticultură, mai ales vara şi iarna, cu deosebire acolo unde se fac în măsură mai mare plantări de vie. De exemplu, în cazul satelor Corunca şi Ogari, în anul economic 1789/90 zilele de robotă se repartizează pe anotimpuri în felul următor:

	CORUNCA		OGARI	
	Viticultură	Agricultură	Viticultură	Agricultură
Toamna	123	87	108	196,5
Iarna	158,5	22	225	18
Primăvara	166,5	61	196,5	111,5
Vara	58	152,5	55,5	285
Total	506	322,5	585	611

Repartizarea pe săptămîni a necesarului de forţă de muncă iobăgească (zile) în agricultură şi viticultură, în satele Corunca şi Ogari (30 august 1789—4 septembrie 1790)

Tabel nr. 10

Nr. săpt.	Perioada	Corunca			Ogari		
		vitic.	agric.	total	vitic.	agric.	total
1	30. VIII. — 6. IX.	4	15	19	11	21	32
2	6. IX. — 12. IX.	8	8	16	5	20	25
3	13. IX. — 19. IX.	7	13	20	11	26	37
4	20. IX. — 26. IX.	10	9	19	—	24	24
5	27. IX. — 3. X.	10	9	19	—	21	21
6	4. X. — 10. X.	2	5	7	—	40	40
7	11. X. — 17. X.	2	2	4	5	16,5	21,5
8	18. X. — 24. X.	8	4	12	25	—	25
9	25. X. — 31. X.	33	—	33	9	3	12
10	1. XI. — 7. XI.	1	1	2	—	13	13
11	8. XI. — 14. XI.	8	14	22	—	11	11
12	15. XI. — 21. XI.	15	7	22	—	1	1
13	22. XI. — 28. XI.	15	—	15	42	—	42
14	29. XI. — 5. XII.	17	—	17	29	—	29
15	6. XII. — 12. XII.	20,5	—	20,5	24	—	24
16	13. XII. — 19. XII.	7	2	9	3	9	12
17	20. XII. — 26. XII.	—	10	10	—	9	9
18	27. XII. — 3. I.	—	—	—	—	—	—
19	4. I. — 10. I.	6	—	6	—	—	—
20	11. I. — 17. I.	51	—	51	90	—	90
21	18. I. — 24. I.	6	—	6	—	—	—
22	25. I. — 31. I.	12	—	12	40	—	40
23	1. II. — 7. II.	12	—	12	30	—	30
24	8. II. — 14. II.	9	—	9	—	—	—

Tabel nr. 10 (continuare)

Nr. săpt.	Perioada	Corunca			Ogari		
		vitic.	agric.	total	vitic.	agric.	total
25	15. II. — 21. II.	10	7	17	—	—	—
26	22. II. — 28. 11.	8	3	11	9	—	9
27	1. III. — 7. III.	13	—	13	8	—	8
28	8. III. — 14. III.	—	—	—	—	—	—
29	15. III. — 21. III.	17	—	17	36	—	36
30	22. III. — 28. III.	16	4	20	—	20	20
31	29. III. — 5. IV.	12	13	25	—	20	20
32	6. IV. — 12. IV.	8	13	21	15	9	24
33	13. IV. — 19. IV.	18	8	26	32,5	9,5	42
34	20. IV. — 26. IV.	19	—	19	37	2	39
35	27. IV. — 3. V.	10,5	—	10,5	16	21	37
36	4. V. — 10. V.	27	—	27	28	3	31
37	11. V. — 17. V.	19	7	26	24	—	24
38	18. V. — 24. V.	7	13	20	—	27	27
39	25. V. — 31. V.	—	3	3	—	—	—
40	1. VI. — 7. VI.	—	10	10	—	27	27
41	8. VI. — 14. VI.	2	17	19	—	25	25
42	15. VI. — 21. VI.	—	1	1	18	—	18
43	22. VI .— 28. VI.	—	—	—	—	—	—
44	29. VI. — 5. VII.	8	—	8	32	—	32
45	6. VII. — 12. VII.	15	—	15	3,5	—	3,5
46	13. VII. — 19. VII.	24	—	24	—	—	—
47	20. VII. — 26. VII.	4	24	28	—	49	49
48	27. VII. — 3. VIII.	—	15,5	15,5	—	47	47
49	4. VIII. — 10. VIII	—	36	36	—	59	59
50	11. VIII. — 17. VIII.	4	11	15	—	28	28
51	18. VIII. — 24. VIII.	1	22	23	—	28	28
52	25. VIII. — 4. IX.	—	16	16	2	22	24
	Total	506	322,5	828,5	585	611	1 196

În timp ce agricultura, sau mai precis cultura cerealelor, în timpul verii reclamă în ambele sate aproape jumătate din cuantumul de robotă disponibil, în vie iobagul lucrează în această perioadă cel mai puţin.

Este de presupus că moşierul riscă recolta de vin, bazîndu-se pe munca iobagilor săi, nu numai pentru că nu are bani să angajeze muncitori cu plată, ci şi pentru că vrea să utilizeze robota iobagilor în cel mai intens grad posibil.

În completarea celor afirmate am mai avea de făcut o observaţie.[33] Iobagii de pe domeniul supus cercetării noastre au fost români, saşi şi unguri. Fiecare pagină a registrului de robotă ne înfăţişează soarta asemănătoare, poverile identice şi, nu în ultimul rînd, munca în comun a iobagilor de neam diferit. După cum am văzut, administratorul îi mîna pe toţi la lucru pe moşiile alodiale, uneori luni întregi, în timp ce pe pămînturile lor bobul se scutură din spice, fînul rămîne necosit, buruienile cresc sau strugurii putrezesc pe butuci. În vii, pe ogoare şi pe fîneţele moşierului ei lucrează împreună; orice muncă de meşteşugari, fie că este vorba de reparaţia morilor, de construcţia caselor iobăgeşti sau de renovarea conacului, ei o fac tot împreună. Vorba românească se aude alături de cea maghiară şi germană, în pădure, la defrişări şi tăiat de lemne, iar gerul iernii tot împreună îl suportă, după cum în comun fac şi cărăuşiile pe drumuri ce ţin săptămîni de-a rîndul.

Datele registrului studiat, consemnate cu o minuţioasă grijă, îi aduc mai aproape de noi pe ţăranii iobagi cu munca lor de toate zilele, care schimbă peisajul, creează bunuri şi făureşte istorie. Ele ne dau posibilitatea să cercetăm îndeaproape şi să cunoaştem mai bine viaţa lor împovărată de servituţi

feudale. Trebuie să ţinem seama de faptul că, cu cît cercetarea se extinde asupra mai multor amănunte, cu atît trăsăturile individuale se vor contura mai precis. Este probabil că am dezvăluit unele fenomene caracteristice mai ales pentru locuitorii satelor analizate. Credem totuşi că nu este inutil să ne ocupăm cel puţin de o mică unitate a peisajului rural al epocii de destrămare a orînduirii feudale, încercînd să împrăştiem ceaţa seculară ce învăluia viaţa şi truda de fiecare zi a iobagilor, pînă cînd o cercetare sistematică şi mai amplă va arunca lumină deplină asupra întregului său conţinut.

1965—1967 *(Traducere: Florica Perian)*

MOŞIERI PROPRIETARI DE PĂDURI
ŞI LUCRĂTORI FORESTIERI
ŢĂRANI

— Contribuţii la istoria formării industriei forestiere ţărăneşti în comitatul Cluj — (1796—1848)

În perioada destrămării feudalismului, o bună parte a teritoriului Transilvaniei — peste o treime — era acoperită de păduri. Cu toate că pînă la acea epocă defrişările stîrpiseră lemnul din numeroase zone de şes şi de deal, peisajul transilvan se mai caracteriza încă prin întinse păduri montane compacte. Totuşi se ştie foarte puţin despre munca de exploatare forestieră şi prelucrare a lemnului, efectuată de locuitorii moţi sau secui, din podişurile înalte şi din văile închise între codri — deşi trecutul pădurenilor care trăiau în cele mai vitrege condiţii, luptînd din greu pentru asigurarea unor condiţii de trai minime, merită, pe drept cuvînt, interesul istoriografiei marxiste.

În cele ce urmează ne vom ocupa de felul în care se făcea exploatarea pădurilor din munţii unghiului Călatei din comitatul Cluj, proprietatea familiei Bánffy, precum şi cu aspecte ale industriei de prelucrare a lemnului în special de către ţăranii români

care locuiau în această regiune muntoasă pe o întindere de mai multe mii de iugăre.[1]

Pe teritoriul plasei Huedin de odinioară, respectiv, în sens mai larg, pe cel cuprins între munţii Meseş, Vlădeasa şi Munţii Gilăului, principalii proprietari au fost membrii familiei Bánffy. Regiunea aceasta muntoasă nu a constituit pentru aceştia o preocupare decît spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, cînd lipsa de capital şi schimbul de mărfuri din ce în ce mai intens i-a silit pe moşierii ajunşi în situaţie financiară critică să transforme pădurile întinse în bani.[2]

Exploatarea pădurilor cerea însă dezmembrarea devălmăşiilor, împărţirea pădurilor şi transformarea lor în proprietate individuală. „Împărţirii însă trebuia să-i premeargă măsurarea pădurilor, ceea ce necesita un timp îndelungat. Posesiunea în comun a pădurilor s-a menţinut doar formal, în realitate însă, începînd cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, uriaşele întinderi de păduri alcătuiră o proprietate imensă şi unitară, administrată de aşa-numitul «prezidiu familial», şi numai veniturile erau împărţite între membri ai familiei."[3]

În munţii comuni din unghiul Călatei, care formează o unitate şi care se întind la poalele Vlădesei, după 1796 iobagilor nu li s-a mai permis folosirea pădurilor.[4] Măsura aceasta — dacă ar fi reuşit să fie pusă în practică — ar fi pus dintr-o dată capăt industriei forestiere ţărăneşti care se dezvoltase în comunele de pe văile Drăganului, Săcuienilor şi Călatei, precum şi pe Criş. Jelerii şi iobagii din regiunea aceasta începuseră a lucra, permanent, sau numai ocazional, scînduri, lemne de construcţie şi şindrile, pe care le transportau mai ales la Oradea. Ferăstraiele ţărăneşti tăiau într-o vară pînă la două-trei mii de scînduri. Împuternicitul familiei Bánffy, care a controlat munţii în urma măsurilor luate în 1796,

a găsit nu mai puţin de cincizeci de astfel de mici înjghebări meşteşugăreşti. Acestea nu aduceau nici un beneficiu „familiei". În urma dispoziţiei acesteia au fost confiscate roţile şi părţile de fier ale ferăstraielor, s-a interzis construirea de noi ferăstraie, iar „morarilor" de la ferăstraiele domeniului li s-a interzis să lucreze pentru ţărani.[5]

Împotrivirea ţăranilor din satele de la munte a fost însă atît de puternică, încît, în realitate, s-a menţinut aproape în întregime situaţia din trecut. E caracteristic că şi în 1808 i se mai raporta guvernatorului Bánffy György: „Locuitorii din jur, şi printre ei şi mulţi străini, considerînd că cositul, seceratul le mai dădea răgaz, s-au apucat să taie brădetul în aşa măsură, încît dacă nu vor fi împiedicaţi prin măsuri drastice, brazii din munţii Măritei Familii vor pluti toţi în scurtă vreme pe apa Crişului..."[6]

Drept urmare, în 1808 s-au reorganizat posturile de control, coordonate de inspectorul Endes Ferenc, care a încercat să aplice cu mînă forte dispoziţiile mai vechi şi mai noi pentru paza pădurilor. În scurtă vreme însă familia Bánffy şi-a dat seama că prin măsurile luate se va ajunge, ce-i drept, la stăvilirea exploatării de către ţărani a materialului lemnos din munţi, însă încasările în bani ale „familiei" nu vor spori nicidecum. În 1811 Bánffy László constata că ar fi mai bine dacă „Familia ar vinde pe bani oamenilor de pe domeniu lemne suficiente, pentru ca aceştia să-şi poată cîştiga existenţa, iar Familia ar avea în felul acesta beneficii mai mari..."[7]. În urma acestei propuneri în 1812 a luat fiinţă — iar în 1814 s-a definitivat — acel Regulament al pădurilor, care a fost în vigoare, cu mici modificări, pînă în anul 1848 şi care a aşezat pe baze noi exploatarea „munţilor Bánffy".[8]

Noul regulament a fixat terenurile interzise, pădurile satelor, teritoriile domeniului şi a prevăzut ca-

tegoriile materialului lemnos pe care ţăranii îl pot prelucra din restul pădurilor, bineînţeles plătind de aci înainte taxă în bani pentru acest material. Membrii familiei Bánffy îşi rezervaseră dreptul să pună în funcţiune cîte patru ferăstraie la care ţăranii să poată tăia scînduri şi şipci plătind taxă. Ţăranilor care cumpărau lemne li se elibera „ţidulă" tipărită, fără de care nu puteau face nici un pas, fiindcă plăieşii (gornicii), inspectorul, precum şi străjile aşezate la Poieni şi Ciucea controlau foarte sever drumul spre Oradea unde aceştia puteau să valorifice produsele muncii lor.

De la data aceasta a început o luptă neîncetată între populaţia satelor din munţi şi familia Bánffy. Ţăranii au încercat să găsească prin diferite mijloace, la nevoie chiar prin forţă, scăpare din reţeaua de pază, ţesută cu multă grijă, ca să nu plătească taxele ruinătoare.[9] Amintim doar ca un fapt caracteristic că în 1825 Bánffyeştii i-au înzestrat pe paznici cu puşti şi pistoale[10], iar în 1832 s-a terminat instalarea „zăgazurilor", „barierelor" de oprit plute la Ciucea. Printre mîţele de fier şi printre căngile atîrnate pe lanţuri ale acestor bariere nu mai puteau trece în ascuns plutaşii care, neavînd bilet, încercau să se avînte noaptea, primejduindu-şi viaţa, pentru a nu fi opriţi ziua de paznici.[11]

În felul acesta s-a reuşit să se asigure pe seama „familiei" o nouă şi considerabilă sursă de venituri. Suma încasată din preţul lemnelor a atins în 1829 cifra de 10 127 florini şi 24 de creiţari, în schimb în 1847 încasările au crescut aproape de patru ori, ajungînd la suma de 39 647 florini şi 59 creiţari.[12]

Scriind despre populaţia Călăţelelor, în 1824, Ercsei József constată: „Pe pămîntul lor rece şi pietros, agricultura nu înfloreşte atît de îmbelşugat încît să le poată da pîine îndestulătoare; dar ei împlinesc lipsurile prin negoţ. Într-adevăr, fac negustorie cu

lemn pentru clădiri şi unelte; cu plute, cherestea şi şindrilă, din brădeturile Vlădesei şi Căciulatei, pe Crişul Repede spre Oradea Mare [...] cu vite de jug şi oi...”[13]. Fireşte, dincolo de acest negoţ se depistează şi munca ţărănească producătoare de marfă forestieră, care conferă satelor montane situaţia de ateliere pentru o mare diversitate de materii şi unelte.

În 1814, de pildă, familia Bánffy a perceput taxe pentru următoarele mărfuri forestiere:[14]

Nr. crt.	Denumirea mărfii de lemn	Taxa			
		Pentru oameni de pe domeniu		Pentru străini	
		Florini renani	Creiţari	Florini renani	Creiţari
1	2	3	4	5	6
1.	Una buc. scîndură de brad, subţire	—	6	—	10
2.	Una buc. scîndură de brad, groasă	—	12	—	20
3.	Una buc. şipcă tăiată la ferăstrău	—	1	—	$1^1/_2$
4.	Una buc. grindă sau lemne de stucatură		30		50
5.	Una buc. căprior obişnuit	—	15	—	25
6.	Una mie şindrile	—	40	1	—

1	2	3	4	5	6
7.	Un ciubăr mare, peste 3 vedre	—	6	—	10
8.	Un ciubăr mic, sub 3 vedre	—	3	—	5
9.	Ciubăr mare, peste 2 vedre	—	3	—	5
10.	Ciubăr mic, sub 2 vedre	—	2	—	3
11.	Cofă	—	1	—	1 $^1/_2$
12.	Şiştar (doniţă)	—	1	—	1 $^1/_2$
13.	Rame pentru site sau ciururi	—	12	—	20
14.	Grînar mare, peste 25 mierţe	—	20	—	30
15.	Grînar mic, sub 25 mierţe	—	10	—	15
16.	Dulap	—	8	—	12
17.	Lemn pentru jug	—	3	—	5
18.	Un car de grinzi sau de orice araci	1	—	1	30
19.	Un car de orice fel de cercuri	1	—	1	30
20.	Tălpi, căpriori, osii, loitre sau orice obiecte şi unelte	1	—	1	30
21.	Covată; din mierţă în mierţă	—	4	—	6
22.	Cărbuni pentru fierărie (o baniţă)	—	3	—	5

Pe lîngă creşterea vitelor şi agricultură au devenit deci tot mai intense ocupaţiile care forţau populaţia din munţi la cele mai obositoare munci de pădure, constrîngînd-o să facă comerţ ambulant în satele de şes şi în cele de pe văi, silind-o să se deplaseze prin tîrgurile oraşelor din împrejurimi şi din Oradea şi mai ales să-şi pună în pericol viaţa ca plutaşi.

Din listele de taxe ale familiei Bánffy ne putem da seama şi de volumul prelucrării materialului lemnos de către ţărani. De exemplu, între 1838 şi 1847 s-au perceput taxe pentru următoarele materiale:[15]

Anul	Plute	Scînduri	Şipci	Grinzi	Căpriori	Şindrilă	Margini de scînduri	Doniţe şi cofe
1838	1 251	130 343	49 036	2 696	6 747	1 028 100	2 005	40
1839	982	138 208	51 000	1901	7 225	1 616 400	8 777	60
1840	1102	150 956	53 606	1 540	7 315	1 500 200	10 742	—
1841	932	133 292	43 640	1 236	6 250	1 219 100	10 807	—
1842	989	162 291	58 000	1 341	7 602	764 500	9 649	50
1843	1051	171 092	79 066	749	3 335	652 900	12 946	—
1844	1102	189 170	79 000	972	4 781	947 700	13 918	—
1845	1 168	190 338	63 591	1 117	3 878	687 100	12 150	40
1846	1 298	204 164	71 872	845	3 757	874 100	21 166	—
1847	1 995	270 405	90 845	2 130	12 520	524 400	32 340	—

Deşi condiţiile meteorologice, cererea de pe piaţă şi numeroşi alţi factori pricinuiau permanente fluctuaţii cantitative în circulaţia de mărfuri, putem totuşi să constatăm o creştere permanentă a cantităţilor de cherestea şi mai ales de scîndură pentru construcţii. Producţia de bîrne şi căpriori este mai labilă, iar cea de şindrilă prezintă o categorică tendinţă de scădere. În schimb, controlul producţiei şi comercializării vaselor din lemn se va fi făcut cu mai puţin succes; într-adevăr, în evidenţe apar doar cantităţi neglijabile — şi nici acelea în fiecare an.

Cercetarea situaţiei taxelor percepute pe fiecare sat în parte ne permite să constatăm că satele aşezate în valea şi împrejurimile Săcuienilor au putut beneficia de situaţia lor geografică. În raport cu aceasta, de exemplu, plutăritul sau tăierea de şindrile a devenit ramura caracteristică a cîte unui sat.

În 1847, de exemplu, au plătit taxe opt comune, pentru următoarele produse prelucrate din lemn:[16]

Satul	Marfa							Taxa	
	Plute	Scînduri	Şipci	Grinzi	Căpriori	Şindrilă	Margini de scînduri	Florini renani	Creiţari
Poieni	101	6 960	1 100	67	188	—	720	977	10
Bologa	472	4 378	20	58	295	—	780	1 118	58
Rogojel	8	9 773	—	20	120	182 500	30	1 244	58
Tranisu	18	11 090	—	48	56	—	457	1 202	37
Săcuieni	338	24 566	760	895	5 221	246 000	—	6 409	36
Vişag	8	9 818	488	84	20	—	—	1 077	56
Răchiţele	23	21 052	1 900	—	340	—	477	2 337	49
Mărgău	—	6 974	1 600	—	—	—	4 187	793	51

Prin faptul că în aceste evidenţe ni s-au păstrat şi numele fiecărui plătitor de taxă, putem stabili cine anume au fost în diferitele sate plutaşii, cioplitorii de şindrilă etc., ce fel de mărfuri şi ce cantitate au prelucrat în cursul anului.

În dezvoltarea industriei forestiere ţărăneşti a avut un rol însemnat şi faptul că populaţia din „munţii familiei” Bánffy a avut posibilitatea de a-şi desface mărfurile pe piaţa din Oradea, unde mărfurile lor erau foarte căutate. Circulaţia plutaşilor timp de aproape două decenii e dovadă grăitoare că pe apa Crişului plutăritul a fost în creştere, astfel încît în anul 1847 pe acest rîu mic au plutit spre Oradea aproape 2 000 de plute.[17]

Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Total
Anul													
1829	—	9	47	197	123	90	99	22	14	11	—	—	612
1830	—	—	—	101	128	164	71	—	45	2	4	—	515
1831	56	—	—	379	196	282	51	—	1	7	10	—	982
1832	—	—	—	154	266	194	61	—	31	11	6	—	723
1833	—	—	9	153	101	122	131	62	11	4	—	—	593
1834	4	—	28	273	162	63	—	93	6	—	26	—	655
1835	—	—	103	229	219	117	54	9	19	42	—	—	792
1836	—	—	173	290	292	269	59	5	9	11	54	24	1 186
1837	—	—	77	440	247	204	155	20	92	11	13	—	1 259
1838	—	—	69	222	312	283	120	97	28	72	18	30	1 251
1839	—	6	32	291	257	205	9	59	71	—	52	—	982
1840	—	—	—	251	393	233	75	86	18	1	45	—	1 102
1841	—	—	7	226	323	232	53	—	17	8	9	17	932
1842	—	—	18	216	246	301	35	12	45	59	54	3	989
1843	—	—	25	191	296	251	115	32	73	61	7	—	1 051
1844	—	—	15	150	344	344	49	4	58	85	53	—	1 102
1845	—	—	—	192	325	270	84	138	16	107	32	4	1 168
1846	—	—	71	142	480	300	104	111	46	26	4	14	1 298
1847	—	—	4	343	661	528	40	80	121	189	29	—	1 995
Total	60	15	678	4440	5371	4452	1365	830	721	747	416	92	19 187

În afară de apa Crişului, s-a plutărit şi pe Valea Drăganului şi a Săcuienilor, pe care au mers plute de 5, respectiv 7 stînjeni.[18]. Desigur (după cum reiese şi din tabelul de mai sus), căile acestea de comunicaţie pe apă au fost practicabile mai cu seamă în lunile aprilie, mai şi iunie, însă, după cum constată inspectorul Endes: ... „buştenii nu plutesc pe apă de odată, ci pe rînd aproape din primăvară pînă-n toamnă, de cîte ori este o creştere a apei."[19] Uneori însă inundaţiile au împiedicat plutăritul şi au smuls buştenii pregătiţi pentru a fi legaţi în plută. Din acest motiv Bánffyeştii au însărcinat pe meşterul italian Iacob Perotzi să ridice zăgazul de la Ciucea, să construiască pe Valea Drăganului un „prinzător de buşteni" pe care să nu-l poată dărîma lemnele aduse la vale de puhoaie.[20] La fel au fost însărcinaţi specialiştii italieni să cureţe valea de stîncile primejdioase.[21] „Familia" a angajat meşteri pentru curăţirea văii, aruncarea în aer a stîncilor şi prinderea buştenilor, deoarece transportul pe apă îi aducea beneficii crescînde.

Impunerea regimului de vînzare a lemnelor şi de instalare a ferăstraielor de către moşieri a îngreunat mult viaţa populaţiei române din munţi. În special procurarea materialului lemnos a fost pentru ea o problemă extrem de grea. Pentru plata taxelor cei mai mulţi ţărani împrumutau bani cu dobîndă mare. Însuşi inspectorul familiei Bánffy dădea avans la cumpărarea de şindrilă cioplitorilor, pentru ca aceştia să poată scoate bilet.[22] Pentru a nu gîtui complet o activitate mănoasă, familia Bánffy a redus în 1837 la jumătate taxele restante.[23] În 1847, cînd din cauza neplătirii taxelor s-au îngrămădit la Ciucea vreo 40—50 de plute, inspectorul a înaintat familiei următorul raport urgent: „dacă eventual vor veni puhoaie mari de apă, bieţii oameni vor avea pagubă de multe mii, iar situaţia acestor oameni, care luptă şi în pre-

zent cu foamea şi care au împrumutat cu dobîndă mare chiar şi banii pentru plata biletului de plută", e foarte precară.[24] După cum am văzut, toate acestea erau luate în considerare din teamă că nu se vor mai putea trage foloase din pădurile montane, datorită populaţiei de acolo.

Despre condiţiile de trai ale ţărănimii care lucra pădurile găsim abia cîteva note sumare în aceste documente. Din ele se constată că o parte din bărbaţi lipseau mult de acasă. Ei trăiau săptămîni de-a rîndul în inima pădurilor, suportînd intemperiile şi făcînd o muncă grea şi istovitoare. Abia aratul, semănatul şi cositul îi mai scotea din lucrul de exploatare a lemnului.

Transportul lemnelor doborîte, curăţite de crengi şi cojite cere mai multe zile de lucru. În cele mai multe cazuri transportul lemnelor de construcţie pînă la apă îl puteau face numai cu sănii, fiindcă transportul cu carul cerea timp mai mult, iar drumurile prin păduri erau impracticabile. De multe ori erau nevoiţi să aştepte creşterea apelor în rîuri, fiind între timp mereu îngrijoraţi ca nu cumva lemnele să le fie răpite de vreo rupere de nori sau de puhoaiele de apă care veneau în urma topirii rapide a zăpezii. Între timp, trebuiau să se îngrijească de hrană, de uneltele trebuincioase şi de vitele de tracţiune.

Dacă ţăranul voia să transporte scînduri pe piaţă, trebuia să-şi aştepte rîndul la ferăstraiele al căror număr a fost redus din interesul moşierului, iar dacă nu achita taxa ce-i dădea drept la tăiat, trebuia să lase jumătate din scînduri la „morarii ferăstraielor".

Pregătirea plutelor cerea apoi multă pricepere şi grijă deosebită, după care urma plutăritul, o activitate care impunea pe lîngă riscuri, mai ales îndemînare, răbdare şi practică. În fiecare an, grinzile, căpriorii, scîndurile ajungeau la destinaţie prin sacri-

ficiul vieţii multor plutaşi. Plutăritul unii îl încercau în zilele mai răcoroase de primăvară şi toamna tîrziu, cînd nivelul apelor era destul de mare. Iar în ce priveşte cheltuielile nu scăpau de ele nici după ce treceau de Ciucea, fiind nevoiţi să plătească taxe şi la stăvilarele morilor din drum. După ce ajungeau la destinaţie, de obicei la Oradea, îi pîndea riscul lipsei de cumpărători sau acela al scăderii preţurilor, ei înşişi rămînînd de multe ori fără hrană.

Destinul şi felul lor de viaţă ne apar mai lămurit îndeosebi în anii de foamete, cînd pămîntul n-a rodit datorită secetei sau ploilor persistente. Căci în aceste cazuri, în ciuda lipsei lor de pretenţii, muntenii au mai multă nevoie de rezervele excesiv de scumpe din grînarele senioriale, decît ţăranii de la cîmpie.

Felul de viaţă al locuitorilor din satele de munte care se ocupau cu agricultura, creşterea vitelor, prelucrarea lemnului, comerţul, iar pe de altă parte şi faza începătoare în care se găsesc cercetările noastre, îngreunează delimitarea precisă a categoriilor sociale. Se pare însă destul de evident că sărăcia, munca grea, grijile multe, riscurile amintite sînt caracteristice numai pentru o categorie socială distinctă a lucrătorilor din păduri. Pe lîngă ei întîlnim şi ţăranii înstăriţi care exploatează munca altora, precum şi sărăcime care trăieşte timp mai îndelungat sau mai redus din vînzarea propriei munci cu ziua. Extinderea tot mai mare a industriei lemnului, creşterea producţiei de marfă ţărăneşti şi avîntul pe care-l luase circulaţia monetară au adîncit în mare măsură diferenţierea deja începută în societatea iobăgească. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea întîlnim şi pe teritoriul moşiei Bánffy ţărani care se ocupă cu comerţul lemnului şi au cîte 20—25 de vite, precum şi iobagi care insistă pe lîngă „familie” să li se aprobe instalarea de ferăstraie pe cont propriu.[25]

Procesul acesta este caracteristic pentru diferitele sate în funcţie de dezvoltarea forţelor de producţie specifice fiecăruia. În Săcuieni, fireşte, procesul a fost mai avansat, dovadă că ţăranii de aici au plătit, în 1847, la „Casieria Familiei" suma de 6 409 florini, în timp ce celelalte vreo 30 de sate au plătit în medie cîte o mie şi ceva florini. Suma aceasta mare, ţăranii din Săcuieni nu au plătit-o în mod egal.

În socotelile anului 1847 figurează 140 locuitori din Săcuieni. După cuantumul taxelor plătite, ei se împart după cum urmează:

taxe	între	1— 10	florini	28	locuitori
„	„	10— 20	„	24	„
„	„	20— 30	„	17	„
„	„	30— 50	„	30	„
„	„	50—100	„	23	„
„	„	100—150	„	13	„
„	„	150—200	„	2	„
„	„	200—250	„	2	„
„	„	250—300	„	1	„

Cei 18 locuitori care au plătit cele mai multe taxe — peste 100 florini fiecare — au fost în stare să verse în vistieria familiei Bánffy nu mai puţin de 2 551 florini şi 48 creiţari, deci circa 40% din totalul plătit de acel sat pentru material lemnos. Bineînţeles, cele 10—20 plute, sutele de scînduri, grinzi, căpriori şi miile de şindrile după care au plătit taxe nu au fost produse în mod exclusiv cu propria lor forţă de muncă.

Putem deci să constatăm că încă din 1847 o parte din ţăranii de la Săcuieni au fost nevoiţi să se angajeze pentru a munci la cei mai bogaţi, acceptînd condiţia de slugă sau ziler. În acelaşi timp, stăpînii lor — ţărani mai înstăriţi care se foloseau de forţa de muncă a altora — s-au unit cu negustori, cu

arendaşi ai ferăstraielor, ba chiar ei înşişi au luat în arendă ferăstraie pentru a realiza un profit mai mare.[26] Prin urmare, şi această pătură, ca şi moşierii, „negustorii şi speculanţii”, a recurs într-o măsură din ce în ce mai mare la forţa de muncă străină, provocînd astfel creşterea numărului muncitorilor salariaţi.

Toate aceste fenomene denotă că, cercetînd aspectele specifice ale procesului de acumulare primitivă, analizînd dezvoltarea condiţiilor şi germenilor producţiei capitaliste, trebuie să urmărim nu numai evoluţia producţiei culturilor de cîmp propriu-zise, ci şi a celei obţinute în cadrul exploatării forestiere. După cum am văzut, procesul de extindere a producţiei de mărfuri nu a ocolit nici ramura de producţie forestieră, ba mai mult, în numeroase locuri a şi creat-o în această vreme.

Atenţia noastră este reţinută mai ales de faptul că, în industria lemnului, atît în cea forestieră cît şi în cea prelucrătoare şi în comerţul cu produsele forestiere, iniţiativa nu a aparţinut moşierilor; lărgirea producţiei de mărfuri pe acest tărîm a pornit de la ţărani, iar moşierii n-au făcut decît s-o continue.

În acelaşi timp însă, din noile metode ce apar în vechea economie forestieră feudală, se desprind de asemenea unele fenomene de ordin general. De fapt, întreprinderea de exploatare forestieră moşierească ar putea fi considerată ca avînd caracter capitalist numai în cazul cînd proprietarii — interzicînd ţăranilor folosirea pădurilor — ar fi iniţiat o activitate prelucrătoare a lemnului şi comercială de sine stătătoare; dacă ei ar fi iniţiat instalarea de ferăstraie, ar fi produs scînduri, grinzi, căpriori şi şindrilă prin iobagii şi jelerii lor nevoiţi să-şi vîndă forţa de muncă şi dacă ei înşişi ar fi desfăcut în pieţe şi tîrguri mărfurile astfel dobîndite. Fără îndoială, în felul acesta ei ar fi realizat venituri şi profituri şi

mai mari. Moşierii însă — lipsiţi de capital şi străini de concepţia capitalist-burgheză — s-au mulţumit să-i constrîngă pe ţărani la plata taxelor pentru folosirea ferăstraielor moşiereşti şi la trecerea prin punctele de control. Deci, în realitate, ei nu au făcut altceva decît să pună, în virtutea proprietăţii lor asupra munţilor, taxe asupra producţiei de mărfuri şi negoţului practicat de ţărani, procedeu tipic feudal, asemănător cu nenumăratele perceperi de taxe — mai vechi sau mai noi — pentru folosirea păşunilor, jirului, morilor sau podurilor.

Pe de altă parte însă, extinderea practicii interzicerii folosirii gratuite a pădurilor, apariţia ferăstraielor moşiereşti, introducerea unei reglementări şi unei organizări de economie forestieră absolut noi, ca şi mărirea rentei în bani sînt şi ele fenomene care reflectă descompunerea feudalismului.

Forma în care toate acestea apar nu poartă încă pe de-a întregul pecetea caracterului capitalist. După cum economia curială (alodială) bazată pe clacă şi producătoare de mărfuri este o tranziţie între forma de exploatare agricolă feudală şi cea capitalistă, tot astfel şi noua organizare a economiei forestiere mai rămîne legată de feudalism, deşi ea construieşte drumul de ieşire din această orînduire. Căci oricît caracter feudal ar avea datorită perceperii de taxe, economia forestieră seniorială slujeşte exproprierea mijloacelor de producţie, duce la lărgirea producţiei de mărfuri, accelerează procesul de diferenţiere a ţărănimii şi contribuie şi la creşterea numerică a acelei pături ţărăneşti silită să-şi vîndă forţa ei de muncă.

1961 *(Traducere: Florica Perian)*

MEŞTEŞUGARI BRESLAŞI, MEŞTERI POPULARI ŞI CLIENTELA LOR (1750—1830)

Cercetînd viaţa din gospodăriile şi atelierele meşteşugarilor breslaşi şi ale meşterilor populari, te pomeneşti confruntat pe neaşteptate cu un mare număr de elemente constitutive şi probleme ale societăţii feudale. Înainte de toate, fireşte, cu breasla însăşi, în calitatea ei de formă organizatorică socială menită să realizeze cea mai deplină diviziune ierarhică, însă în aşa fel încît în acelaşi timp îi leagă între ei, la modul cel mai strîns, pe oamenii care activează în cadrul formei de viaţă meşteşugăreşti.

Cît despre relaţiile de producţie, acestea se caracterizează prin faptul că mijloacele de producţie nu sînt, pentru ei, un drept cedat lor, şi că nu pentru stăpînirea acestor mijloace trebuie să deservească ei cu muncă în plus şi cu prestaţii puterea centrală sau oraşul. Spre a putea să-şi asume, ca proprietari a propriilor mijloace de muncă, anumite funcţii în societate, meşteşugarii trebuie să plătească şi ei, legaţi fiind prin îngrădirile asumate încă din secolele evului mediu, îngrădiri cu preţul cărora sînt nevoiţi să-şi răscumpere libertatea practicării meşteşugului.

După cum odinioară obştea sătească reprezentase pentru ţăran cadrul vital care îl proteja şi totodată

îi impunea anumite obligaţii, breasla împlineşte aceleaşi funcţii în viaţa meşteşugarului; alcătuind o formaţiune socială salutară, ea creează condiţiile muncii multilaterale, slujeşte o bună bucată de timp satisfacerea corespunzătoare a necesităţilor şi elaborează numeroase elemente necesare naşterii industriei propriu-zise: mijloacele de muncă diferenţiate, procedeele de producţie tot mai subtile, noile posibilităţi ale diviziunii muncii şi ale conexiunii dintre fazele ei, adică ale cooperaţiei capitaliste, simple. Tocmai în perioada culminaţiei, a împlinirii, secularul proces de pregătire a terenului începe să implice o rigiditate tot mai pronunţată a breslelor care asiguraseră cadrul menţionatului proces. În structura internă a instituţiei puse în slujba dezvoltării şi progresului survin perturbaţii funcţionale în perioada dată a procesului de transformare istorică: ceea ce înainte-vreme fusese dinamizator devine acum factor-frînă. Antagonismele dintre grupurile dintotdeauna existente în cadrul breslelor — maiştri de breaslă, maiştri bătrîni, maiştri tineri, calfe — se adîncesc, tensiunea creşte. Ce-i drept, organizaţia breslei în plină transformare era ea însăşi parte integrantă din lumea aflată de asemenea în curs de transformare — o lume care, prin cerinţele sale consumatoare de tot mai înaltă exigenţă, prin mişcările ei dornice să creeze o nouă structură socială, lansa în furtună şi tagma meşteşugarilor.

Aşadar, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea survin şi la noi fisuri în bastioanele şi zidurile de apărare a situaţiei monopoliare şi a numeroaselor prerogative mărunte — în edificiul, aparent atît de solid, al breslelor adăpostite în fortăreaţa unei libertăţi răscumpărate. Simptomele de boală ale structurii feudale îmbătrînite sporeau şi semnalau pericol mai ales în lumea breslelor, cu atît mai vîrtos cu cît noua structură, modul de producţie capitalist, îşi crea

tocmai în domeniul industrial bazele menite să genereze forme noi, ca manufactura sau fabrica — şi tot în planul marii industrii întemeiate pe maşini apar în scenă doi dintre noii protagonişti ai istoriei: muncitorul şi capitalistul.

La noi — termen prin care este a se înţelege, în studiul de faţă, în primul rînd Transilvania şi Partium, iar mai apoi văile Crişurilor şi Mureşului, precum şi părţile bănăţene — la noi deci, procesul de transformare (altminteri asemănător modelului său european) s-a îmbogăţit cu numeroase elemente specifice. Datorită emulaţiei dintre imperiile habsburgic şi otoman, deopotrivă dornice să acapareze dominaţia asupra teritoriului în cauză, aici ritmul dezvoltării s-a încetinit, spre a lua din nou avînt către vechile căi, în timp ce ar fi trebuit de-acum să se transforme, căci mai spre apus începuse să-şi manifeste prezenţa un nou şi puternic concurent producător de articole industriale. Transformări a suferit şi stratul consumator, generînd exigenţe noi, iar lărgirea contingentului consumator i-a silit pe realizatorii produselor meşteşugăreşti şi manufacturiere să se adapteze. Aşadar, structura noastră socială este policromă şi complexă: înapoiată şi grăbită să progreseze, ea îmbină formele noi cu cele vechi — şi, oricum, este bogată în simptoame ale crizei. Această lume în plină fierbere am dori să i-o prezentăm aici, măcar în parte, cititorului.

Extinderea industriei meşteşugăreşti, creşterea ponderii sale şi semnele declinului

La noi, structura feudală s-a autoconservat pentru o perioadă atît de îndelungată, încît creşterea cantitativă a fost posibilă pînă şi în ciuda cataclismelor

din viaţa politică.[1] Foarte caracteristic este, printre altele, faptul că atît populaţia urbană, cît şi cea meşteşugărească a crescut considerabil în diferite epoci şi diferite regiuni.

De pildă, numărul meşteşugarilor din cîteva oraşe — aflate în vecinătatea occidentală a Transilvaniei şi considerate azi, adesea, tot transilvane — prezintă un spor substanţial în perioada dintre primul sfert al secolelor XVIII şi XIX.[2] (Începutul secolului XVIII îl menţionăm numai în vederea posibilităţii unei puneri în paralelă.)

	1715	1720	1828
Timişoara	—	—	823
Lugoj	—	—	68
Arad	450?	162	301
Salonta	—	—	16
Oradea	26	32	343
Satu Mare	104	131	756
Baia Mare	60	108	325
Baia Sprie	43	—	137
Sighet	40	—	159

Fiind, din punct de vedere administrativ, exterioare Transilvaniei, toate aceste oraşe figurează în conscripţiile din Ungaria, în care ritmul totalizat al creşterii are un caracter asemănător: în 1720, numai meşteşugarii însumează 7785 suflete, pe cînd în 1815 numărul lor se ridică la 88 422 (spre a atinge, în 1826, cifra de 94 553).[3]

Media ungară, incluzînd şi părţile bănăţene, bihorene şi maramureşene, prezintă următoarea evoluţie:

în	1777	există	un	meşteşugar	la	242	locuitori
„	1830	„	„	„	„	78	„
„	1846	„	„	„	„	51	„

Proporţia meşteşugarilor şi negustorilor în totalul populaţiei stricto sensu transilvane devine de asemenea destul de considerabilă în prima jumătate a secolului XIX, întrucît la 30—50 locuitori revine unul care se ocupă cu meşteşugul sau cu negoţul, iar numărul celor ce prestează muncă meşteşugărească atinge aproape cifra de 50 000.[4]

În principalele centre meşteşugăreşti — oraşele regale libere — iau naştere noi şi noi bresle, numărul acestora sporind dealtfel foarte mult şi în tîrguri. În secolul XVIII organele guvernămîntului practică statornic vizarea statutelor de breaslă şi consfinţirea organizării în bresle. În vechile oraşe din interiorul Transilvaniei — Braşov, Sibiu, Cluj — mai ales în prima jumătate a secolului XVIII, meşterii (de-acum mult sporiţi ca număr) ai diverselor ramuri meşteşugăreşti cer recunoaşterea statuturilor, sau prezintă cartea de breaslă recerută pentru aprobarea înfiinţării. (Lista regulamentelor de breaslă, întocmită de Szádeczky Lajos, precum şi datele completive şi augmentative ale lui Eperjessy Géza, dimpreună cu registrele de breaslă, atestă cu destulă valenţă existenţa acestui proces de proliferare.) În fapt, perioada următoare devastărilor otomane şi luptelor purtate pentru eliberare şi independenţă se caracterizează prin procesul industrializării, ale cărui concretizări sînt: ajungerea la completitudine, progresul ramurilor rămase în urmă şi organizarea în bresle a meşteşugarilor care îşi asumă satisfacerea reţelei lărgite a necesităţilor.

De pildă, în privinţa situaţiei existente la Cluj în 1714 este caracteristic faptul că oraşul are 776 locuitori „pîrgari”, dintre care numai 263 sînt meşteşugari. Despre „bunăstarea” lor ne putem alcătui o părere, aflînd că venitul anual realizat de meşteşugari este deosebit de modest, reprezentînd doar un total de 3394 florini.[5] Dezvoltarea e sugerată şi prin

faptul că, în conformitate cu alte izvoare, în 1703 au fost recenzaţi 396 meşteşugari proprietari de casă; în 1750, centrul oraşului şi mahalalele numărau deacum 600, iar în 1770 totalul lor se cifra la 685.[6] În 1761 sînt ţinuţi în evidenţă numai în breasla tîmplarilor 144 inşi; apoi apar meşteşugari noi (de exemplu, în 1776 şelarii, peste un an brutarii de chifle şi aşa mai departe), iar din anul 1787 avem cunoştinţă, la Cluj, despre grupări de meşteşugari care lucrează conform statutelor de breaslă a 27 corporaţii.

În perioada naşterii capitalismului se manifestă, drept fenomen generalizat, descentralizarea activităţii industriale, fuga industriei din oraşele meşteşugăreşti fortificate cu privilegii şi protejate de monopolurile breslelor. Dezvoltarea industriei rurale, industrializarea unor noi zone geografice este aşadar un semn al transformării capitaliste; ca atare, poate fi interpretată şi în mod pozitiv. La noi însă, din multiple cauze, expansiunea rurală, acest progres la nivel geografic, constituie un proces deosebit de complex în care incontestabilele realităţi ale stării de înapoiere se îmbină cu îmbucurătoare fenomene de propăşire cantitativă.

Studiind procesul în cauză, trebuie să remarcăm înainte de toate o trăsătură specifică, şi anume faptul că după lichidarea ocupaţiei turceşti, în multe locuri nu depistăm nici o urmă de meşteşugari şi de organizaţii ale acestora. După cum consemnează Eperjessy Géza, în zona sudică — deci în comitatele Torontal şi Timiş — în secolul XVIII „nu găsim nici o singură breaslă de tîrg sau sătească, iar comitatul Arad nu avea bresle decît în oraşul Arad, aflat în proprietate erarială...”[7] În capitala întregii regiuni — la Timişoara — se consemnează în anii 1717—1718 un total de 11 bresle, dintre care pe locul întîi se află brutarii, nouă la număr, deţinînd majoritatea în pătura meşteşugarilor, al căror efectiv nu atinge

nici cifra de cincizeci.[8] În schimb, a doua jumătate a secolului XVIII cunoaşte un spor al celor ce pe ocupă de industrie. Numărul breslelor îl depăşeşte chiar pe cel de odinioară al meşterilor şi creează un angrenaj productiv a cărui gamă cromatică o concurează pe cea a modelului braşovean. Ce-i drept, aici se impunea nu numai aprovizionarea cu produse industriale a păturii consumatoare aflate în dezvoltare rapidă, ci era necesar şi posibil să se ţină seama şi de politica economică a curţii vieneze care — în Banatul învrednicit de o proteguire specială — ţinea să realizeze tocmai la Timişoara un centru industrial nou şi modern. Au fost aduşi deci şi colonizaţi aici meşteşugari din Austria, Boemia şi Ungaria, din Transilvania, ba chiar din Elveţia, Olanda, Italia, Franţa, şi încă din alte ţări. Un timp oarecare, acţiunea s-a bazat pe principiul de a nu se împământeni aici condiţiile de breaslă — considerate greoaie şi perimate deja în primul pătrar al secolului XVIII — ci să se promoveze o viaţă industrială dependentă şi controlată nemijlocit de forurile orăşeneşti şi de administraţia provinciei, dar altminteri liberă. În schimb, după abolirea administraţiei erariale nemijlocite (1779) la Timişoara se formează în ritm rapid o lume a breslelor.[9]

Aradul cunoaşte tot în perioada aceasta o înflorire tîrzie a industriei meşteşugăreşti. Prima breaslă o fondează, în 1723, croitorii, urmaţi în 1731 de pantofari şi dulgheri. Numai Maria Tereza singură emite pe seama lor cinci privilegii de breaslă, însă elanul nu scade nici în deceniile următoare: între 1815 şi 1821, administraţia centrală autentifică sau înregistrează 24 statute de breaslă.[10] Dealtfel, alături de Timişoara şi Arad, Oradea prezintă aceeaşi evoluţie în această privinţă.

Pe de altă parte, mediul rural din preajma respectivelor centre se industrializează şi el, în mod spe-

cific. Nu devine un „Hinterland” de consum al marilor oraşe, şi nici zonă a surselor de materie primă, ci înfloreşte drept o nouă lume, recent născută din nimic, a industriei descentralizate în favoarea tîrgurilor şi satelor. Fireşte, în acest mediu numai puţine dintre meşteşuguri sînt destul de viguroase pentru a putea alcătui corporaţii independente. De aceea se organizează bresle mixte cu un mare număr de membri, reunind cîte 20—30 sau şi mai multe profesii. (La Vinga, de pildă, se reunesc meşterii din 47 specialităţi, iar la Lipova reprezentanţii a 36 ramuri industriale, în cîte o breaslă-„gigant”, am zice).[11]

Această formă specifică a dezvoltării industriale se atestă prin faptul că şi după 1815 iau fiinţă, numai în judeţul Timiş, 29 bresle. Dintre tîrgurile judeţului Arad, primul care fondează, în 1774, o breaslă mixtă, este Sîntana, dar aici cizmarii îşi alcătuiesc organizaţia lor aparte deja în 1817 şi, concomitent, înfiinţează o nouă breaslă mixtă. În prima jumătate a secolului XIX se fondează cîte o corporaţie meşteşugărească în localităţi ca Pecica, Chişineu-Criş, Pîncota sau Ghioroc, şi o mulţime de alte tîrguri şi sate asemănătoare devin reşedinţe de meşteşugari „privilegiaţi”. Aceste localităţi cu breaslă devin totodată centre ale satelor învecinate, mai puţin industrializate, însă nu lipsite de meşteşugari. Astfel, Pîncota se raliază cu Şiria şi Galşa, Ghiorocul cu Cuvinul şi Păulişul. Numărul exact al meşteşugarilor este greu de precizat; se ştie însă că binecunoscuţii olari din Lipova ajung la un efectiv de 180 persoane, sau că la Sîntana lucrau peste 50 cizmari.[12]

Şirul breslelor nou înfiinţate se îmbogăţeşte cu cele din Bihor (Beiuş, Diosig, Marghita, Salonta, Săcuieni) şi o viguroasă dezvoltare cunosc în secolul XIX şi breslele din comitatul Sătmarului. La Carei se obţin 15 acte de privilegii, în Sighet iau naştere

7 bresle, la Baia Sprie îşi încep activitatea 6 şi aşa mai departe. Pe baza amănunţitei lucrări a lui Kovách Géza putem afirma că în secolul XVIII s-au reînfiinţat şi reorganizat breslele din Zalău: a olarilor a înălţat flamurile în 1738; pe la mijlocul secolului XVIII se împămînteneşte meşteşugul gubarilor (cojocari); în 1809 se încheagă breasla comună a lăcătuşilor, tîmplarilor şi armurierilor, iar în 1829 corporaţia rotarilor şi fierarilor. Deja devine un considerabil centru al olăriei ţărăneşti, dar şi în alte sate din Sălaj vechea îndeletnicire industrială casnică începe să devină o forţă generatoare de nuclee meşteşugăreşti.[13]

Demnă de atenţie este strădania unor centre de teritorii mai restrînse, ca Deva, Haţeg, Blaj, Făgăraş şi altele care tind să-şi creeze o industrie.[14] Sporul numeric al tăbăcarilor făgărăşeni este de asemenea caracteristic pentru procesul schiţat mai sus; într-adevăr, în 1643 se menţionează acolo doar 12, pe cînd în 1721 există de-acum 20, iar în 1780, numărul lor creşte la 106.[15]

În scaunele secuieşti, dezvoltarea industriei nu este considerabilă în secolul XVIII. Totuşi, în 1767, la Tîrgu Mureş există 19 bresle, iar sub domnia lui Iosif al II-lea se statorniceşte aici un mare număr de meşteşugari germani, înfiinţînd un cartier separat.[16] La Tîrgu Secuiesc fondarea unor bresle noi survine în prima jumătate a secolului XIX, însă ponderea cea mai mare a dezvoltării îi revine perioadei de după 1841, cînd iau naştere în succesiune rapidă cinci bresle (croitori, pălărieri, tîmplari, căldărari, fierari dimpreună cu lăcătuşi).[17] Odorheiul Secuiesc, Sfîntu Gheorghe, Miercurea Ciuc urmează acelaşi drum, iar numărul meşteşugarilor rurali creşte simţitor şi în satele de aici.

După cum am mai menţionat, răspîndirea activităţii industriale în diferite zone nu se explică prin

faptul că în sate şi tîrguri s-ar căuta posibilităţile unei simple cooperaţii cu caracter burghez. Considerăm că deşi pe alocuri dezvoltarea are astfel de mobiluri, ponderea decisivă o reprezintă lipsa industriei în anumite regiuni.

Exemplificînd renaşterea şi dezvoltarea industriei, am menţionat deja Clujul, în cele de mai sus. Culegînd date referitoare la destinele marilor aşezări meşteşugăreşti, am constatat că aici, pe la sfîrşitul secolului XVIII şi mai apoi chiar, rolul principal le revine încă breslelor aflate în slujba alimentaţiei şi a necesităţilor vestimentare; în schimb, altele se împuţinează numeric, iar unele îşi pierd cu totul importanţa, decăzînd pe plan secundar în viaţa productivă din Transilvania.[18] Ce-i drept, meşteşugarii tot mai căutaţi în perioada înfloririi construcţiilor — de pildă atunci cînd se accelerează ritmul construcţiilor publice — s-au îmbogăţit considerabil. Totuşi, cîte o perioadă de reflux a acestei activităţi are darul de a le opri pînă şi propăşirea numerică. Adevărata criză a breslei este semnalată însă prin regresul şi atrofierea cîte unei străvechi ramuri de producţie. Astfel, în 1785 nu mai găsim decît cinci postăvari, iar după 1823 de asemenea putem înregistra în această specialitate abia şase.[19]

Printre oraşele cu structură tradiţional economică, bazată în mare măsură pe industrie, locul de frunte îl ocupă oraşele săseşti din Transilvania. Aici, creşterea cantitativă de la început este de asemenea un fenomen generalizat, ca şi continuarea dezvoltării la modul medieval, apoi, *paralel cu aceasta, înmulţirea simptoamelor de criză; mai mult chiar, pe alocuri, în funcţie de ramura industrială, declinul categoric, regresul incontestabil, poate fi considerat tot un simptom, caracteristic.* În 1719 oraşul Sibiu are 26 bresle; în 1725 una din ele — a „confecţionatorilor” de cuţite — nu mai există, dar în schimb se menţionează

altele 9 noi (strungari, dogari, zidari, morari, olari, dulgheri, cărămidari, postăvari şi fabricanţi de seceri) deci în total 34. O sută de ani mai tîrziu, în 1813, meşteşugarii din Sibiu sînt organizaţi în 42 corporaţii profesionale.[20] Deşi aici dezvoltarea, cel puţin în planul cantitativ, pare ascendentă pe lungă durată de timp, scăderea rolului şi ponderii îndeletnicirilor meşteşugăreşti se face simţită şi aici, la începutul secolului XIX: înşişi sibienii se plîng de stagnare.

Referitor la declinul industriei meşteşugăreşti săseşti, exemplul cel mai des citat în literatura de specialitate provine din Braşov, unde, între anii 1798—1848, numărul breslelor a scăzut de la 43 la 29, iar al meşterilor de la 1625 la 1341.[21]

F. L. Marienburg atestă de asemenea procesul regresiv. Conform părerii sale, pînă la sfîrşitul secolului XVIII, creşterea mai este încă una considerabilă, însă pentru anul 1807 autorul nu mai enumără decît 32 bresle din fostele 43 şi evaluează numărul meşteşugarilor la 887 (ce-i drept, incluzînd în această cifră numai meşteri din centrul oraşului, sau pe văduvele acestora).[22]

În oraşele mai mici, simptoamele crizei survin, de asemenea, în unele ramuri industriale. Szabó T. Attila constată, de pildă, în privinţa Dejului: „Pe parcursul secolului XVIII se manifestă însă deja şi semne care indică slăbirea situaţiei economice şi sociale a stratului meşteşugăresc, generată în primul rînd, incontestabil, de cauze economice."[23] Despre starea de lucruri din Baia Mare, pentru acelaşi secol XVIII, aflăm de la Szász Károly: „Numărul meşterilor scade [...]. Atrofierea lentă a industriei manuale organizată în bresle are drept consecinţă declinul artei meşteşugăreşti."[24]

Localităţile mai mari, care îşi întemeiază existenţa pe industria Transilvaniei medievale, pe străvechile tradiţii de breaslă din epoca principatului autonom,

şi îşi fundamentează pe aceşti factori un fel de viaţă urban, continuă să crească şi să-şi lărgească reţeaua productivă pe tot parcursul secolului XVIII, chiar dacă pe alocuri avîntul lor are şi momente de şovăială. Apoi, la sfîrşitul secolului şi mai cu seamă la începutul secolului XIX, generator al revoluţiei, lărgirea bazelor se încheie, şi — îndeosebi în viaţa internă a breslelor, în competitivitatea lor pe piaţă — se constată tot mai multe simptoame care îi îndreptăţesc pe contemporani să enunţe criza sistemului breslelor, ba chiar să insiste pentru abolirea acestei instituţii intrate în desuetudine.

Creşterea păturii consumatoare şi producătoare rurale ţărăneşti

Transformările economice, sociale, ba chiar şi politice survenite în lumea consumatorilor de articole industriale au pus şi ele — la rîndul lor — în mişcare industria breslaşă, aproape ancorată de-acum în fixism.

Sfera centrală a cumpărătorilor şi clienţilor tradiţionali era aceea a populaţiei orăşeneşti, categorie consumatoare lărgită numeric, după cum rezultă din conscripţii şi din registrele fiscului, care consemnează tot mai mulţi „pîrgari” prin oraşe.[25] Se poate presupune deci că menţionata pătură socială a căpătat mai multă importanţă şi în calitatea sa de consumator. În lipsa unor cercetări speciale temeinice ne putem referi doar la faptul că, spre exemplu, înavuţirea negustorimii orăşene este atestată de numeroase inventare contemporane sau testamente conservate pînă în zilele noastre. Se ştie că nivelul exigenţelor acestei categorii crescuse mult, încă în prealabil.[26] Despre burghezii bogaţi din Braşov, Sibiu, Bistriţa,

Sighişoara, Cluj, Tîrgu Mureş, Gherla ne informează şi o seamă de vestigii scrise din secolul XVIII. Este necesară însă o analiză mai temeinică, spre a se stabili în ce măsură negustorul şi meşteşugarul tot mai bogat lărgeau contingentul de cumpărători de pe piaţa internă autohtonă. Cei mai înstăriţi dintre negustorii orăşeni erau clienţi şi cumpărători ai concetăţenilor lor din bresle, însă era cert că nu erau doar mijlocitori ai mărfurilor străine, ci constituiau ei înşişi o considerabilă categorie de consumatori ai acestora.[27]

Provincia, ţărănimea — care ne interesează acum în primul rînd — comanda, la meşteşugarii breslaşi, numeroase obiecte confecţionabile numai cu mînă de meşter şi cu unelte de meşteşugar. În afară de aceasta existau tîrgurile. Meşterii breslaşi impuseseră calfelor din serviciul lor obligaţia de a se îngriji de deschiderea şi închiderea, ca şi de curăţenia „şoproanelor pentru negoţ” menţinute în pieţele oraşelor. Reguli severe hotărăsc şi desfăşurarea comercializării: cine, unde şi cînd are dreptul să vîndă, ce fel de marfă, în ce cantităţi şi la ce preţ (acest element din urmă fiind adesea decis de către forurile superioare). Cu ocazia tîrgurilor săptămînale sau a unor evenimente menite să reunească multă lume — ca să nici nu mai vorbim de „iarmaroace” (tîrgurile anuale) — menţionatele „şoproane de negoţ” şi tarabele cu acoperiş de pînză („şetre”) erau sursa de unde agricultorii se aprovizionau cu produse industriale. Aşadar, în locurile de întîlnire a păturilor cu ocupaţii diferite, a locuitorilor de la munte şi de la şes — în aceste emporii ale schimbului de mărfuri — agricultorul căuta mărfuri tot mai numeroase şi mai variate.[28]

Datorită unor cercetări mai recente în domeniul istoriei şi etnografiei, putem contesta presupunerea, destul de adînc înrădăcinată, că în epoca modului

de producţie feudal ţăranul nu consuma aproape deloc produse meşteşugăreşti. Într-o măsură oarecare, el fusese dintotdeauna nevoit să cumpere cîte ceva; în perioada tratată însă, odată cu lărgirea pieţii interne şi cu creşterea producţiei de mărfuri, se lărgeşte necontenit şi sfera mărfurilor cerute, şi cantitatea articolelor cumpărate sau comandate. În perioada destrămării feudalismului, stratificarea socială a ţărănimii — fenomen cunoscut şi anterior — devine tot mai categorică. Existau săteni — cultivatori de tutun, ceapă, zarzavat şi altele — care se emancipaseră deja din străvechiul cadru al gospodăriei autoaprovizionatoare. Acestora li se asociau, drept pături cu puterea de cumpărare crescută, gospodarii mai înstăriţi, tagma celor „cu şase boi", şi în general, ţăranii care făcuseră avere din creşterea vitelor sau din alte ocupaţii.

Condiţiile de trai mai sigure au generat lărgirea şi ridicarea nivelului exigenţelor. Ambiţia sporită a familiilor îmbogăţite le pretindea să-şi etaleze bunăstarea, ţinea ca aceasta să fie cunoscută şi recunoscută şi de alţii, după cum o atestă lărgirea gamei de obiecte uzuale, dar şi mai vîrtos înmulţirea bunurilor care nu slujeau nevoilor vieţii cotidiene, ci erau procurate — la comandă sau prin cumpărare — numai spre a crea o ambianţă mai estetică, mai festivă.

În suita de mărfuri industriale — cu caracter „reprezentativ", cum s-ar zice — cumpărate de ţărani contra numerar, sau obţinute pe produse agricole (deci la troc), îmbrăcămintea dobîndeşte un rol de seamă. Nu numai în cazul femeilor şi al fetelor, ci chiar la bărbaţi, straiul de sărbătoare devine tot mai important, necesitînd implicit multe materiale (pînzeturi, mătăsuri, postavuri) mai scumpe şi mai aspectuoase. Astfel, de pildă, portul popular, din ce în ce mai ornamentat în diferite regiuni, le oferă posibilităţi de lucru torcătorilor, ţesătorilor, croitorilor, cojo-

carilor, blănarilor, sumănarilor, cizmarilor şi aşa mai departe.

Legea din 1714 continuă să consolideze încă tradiţionala simbolică exterioară a separatismului stărilor, atunci cînd stipulează, pentru întreg teritoriul ţării, că „Ţăranul să nu poarte arme, ori strai de postav văpsit, căciulă cu jderi şi manta."[29] Mai tîrziu, luxul face, cu o frecvenţă mereu crescîndă, breşe în barierele impuse de tradiţia organizării pe stări. Tocmai de aceea la Sfîntu Gheorghe se formulează, în 1797, o reglementare împotriva pretenţiilor sporite ale flăcăilor şi fetelor care se angajează la stăpîn — ca şi împotriva emulaţiei dintre gospodarii dornici să-şi asigure mîna de lucru. Conform acestei reglementări, argatul poate cere două schimburi de „albituri" (lenjerie de corp) deci cămăşi şi izmene, căciulă şi zeghie, aceasta din urmă putînd fi însă numai scurtă. Cojoc de piele şi pălărie nu li se poate acorda, după cum interzis le este să poarte cizme din piele „de Cordova" (fină) şi pantaloni. Servitoarelor nu li se pot cumpăra sau promite cizme cu toc înalt, şi tot sub prohibiţie cad mătăsurile, mantalele de postav, „cojoacele lungi, din postav materia."[30] Printre martori îl găsim şi pe Schwartner Márton, care consemnează că „rochii de mătasă poartă toată lumea, de la orăşanca nevastă de consilier intim, pînă la lăptăreasa din sat (dacă nu altminteri, apoi măcar sub forma unei panglici de duminică)".[31] La fel gîndeşte Rettegi, conform căruia gloria şi decadenţa dimiei semnalează de asemenea schimbarea „vechii şi noii mode transilvane": „Manta din alt postav decît dimia n-a purtat poate nici măcar principele Apaffi Mihály, dar astăzi este om tare de jos acela îmbrăcat cu manta de dimie albă."[32]

Fireşte, toate acestea şi-au exercitat efectele şi asupra structurii industriei meşteşugăreşti din Transilvania. Cercetătorul poate remarca, înainte de toate,

că în simplitatea de mai de mult, cînd dominau imperios uzanţele organizării pe stări, consumatorul ţăran putea fi clientul aceluiaşi meşteşugar care îl servea pe „pîrgarul din oraşul vechi”, sau chiar pe nobil. Cei mai mulţi dintre meşteri îşi produceau diversele mărfuri pentru clienţi din diferite stări sociale, pentru un cerc de cumpărători policrom ce-i drept, dar în fond diferenţiat numai ca existenţă. Nu era deci o raritate tîmplarul care îşi asuma decorarea interiorului, mai cu seamă în palatele din oraşe, sau în conacele de la ţară, dar accepta şi lucrări rustice. Spre sfîrşitul secolului însă, separaţia devine un fenomen tot mai tipic. Meşteşugarii — care lucraseră odinioară deopotrivă pentru orice aşezare, fie ea centrală sau de provincie — încep să se diferenţieze şi în funcţie de clientelă, aceasta sporindu-şi exigenţa specifică, atît individual cît şi în masă.[33]

Diversitatea de preţuri şi gusturi, transformările intervenite se oglindesc limpede în tarifele, limitările şi listele de preţuri impuse meşterilor din bresle. Într-o perioadă mai timpurie se specificau separat, în primul rînd, de exemplu, numai diversele piese ale portului tradiţional al fiecărei naţionalităţi din Transilvania. În afară de aceasta, se indicau separat, în tarife, numai preţurile cîtorva produse cuvenite argaţilor, slugilor sau sătenilor.[34] În perioada tratată de noi însă, cazul meşterilor specializaţi în domenii tot mai restrînse capătă o frecvenţă mare, ajungîndu-se mai apoi la organizarea lor în noi bresle aparte. Astfel au luat naştere în industria vestimentară breslele meşteşugarilor „nemţi” care deserveau o clientelă adeptă a noii mode generalizate în întregul imperiu după ce luase locul gusturilor tradiţionale. Croitorii, tăbăcarii, cizmarii care lucrau potrivit exigenţelor tradiţionale, sau celor noi ale ţărănimii, rămîn organizaţi în corporaţii separate, ba chiar încep să se mute în provincie.[35] Aşadar, din sînul industriei

breslaşe urbane — mai omogenă — începe să se separe o fracţiune provincială, de oraş mic sau chiar sătească. În felul acesta evoluează, în nenumărate ramuri, „epoca de înflorire a meşteşugarilor ţărăneşti” — şi o putem califica pe drept cuvînt anacronică, fiind concomitentă cu destrămarea breslelor, cu propăşirea manufacturii, ba chiar cu începuturile marii industrii.

În acest proces de dezvoltare acţionează drept factor accelerator belşugul local de materii prime. Spre exemplu, meşterii olari aveau posibilitatea să cumpere sau închirieze ieftin „lutării”, de la sfaturile oraşelor sau de la juzii ori juraţii obştilor săteşti.[36] De asemenea crescătoria de animale, foarte avansată, asigura în multe locuri o largă ofertă de materie primă industrială, şi nu puţini meşteşugari care prelucrau piele sau lînă erau bucuroşi să se statornicească în apropierea sursei bogate de materie primă. Gama atît de variată a formelor prelucrării lemnului era şi ea strîns legată de apropierea pădurilor.

Aşadar, noua industrie meşteşugărească rurală s-a împămîntenit în aşezările capabile să ofere atît consumatori cît şi materie primă. Această schimbare a locului mai avea însă drept mobil şi imbold faptul că oferea azil meşterilor cu ateliere mici, incapabili de-acum să facă faţă concurenţei tot mai necruţătoare din străvechile centre breslaşe, precum şi calfelor care nu izbuteau să devină meşteri în breaslă, adică şi să deschidă atelier propriu, creîndu-şi o formă de viaţă independentă. Numeroşi meşteşugari cu pregătire, dar lipsiţi de posibilitatea intrării în breaslă, au părăsit de pildă Clujul, spre a încerca să-şi continue activitatea în refugiul de la ţară. Aşa au început să muncească cei retraşi în provincie drept noi locuitori ai unor localităţi ca Someşeni, Cluj-Mănăştur, Floreşti, Baciu, Gilău, Izvorul-Crişului, Huedin. De la Zalău, cizmarii, tăbăcarii, olarii,

gubarii decăzuţi din cadrul vieţii de breaslă şi aflaţi în imposibilitatea de a găsi plasament ca muncitori în condiţiile dezvoltării capitaliste greoaie — dimpreună cu alţi meşteşugari sărăciţi şi fără perspective — se strămută în satele sălăjene din împrejurimi.[37] Pare-se că procesul respectiv se generalizează în deceniile premergătoare evenimentelor de la 1848, dar începuturile sale se depistează deja pe la mijlocul secolului XVIII; într-adevăr, la 1760 bistriţenii de pildă îi atacă pur şi simplu pe meşteşugarii satelor din apropierea oraşului, confiscîndu-le pînă şi uneltele.[38]

Pe lîngă cei veniţi din oraşe, localnicii sporesc şi ei numărul meşteşugarilor aflaţi la îndemîna satelor. La acea epocă — şi încă multe decenii în continuare — autoaprovizionarea a fost un element fundamental definitoriu al mecanismului productiv tradiţional, deci al felului de viaţă specific ţărănimii. În cadrul activităţii lor gospodăreşti, membrii familiei — adaptaţi unei tradiţionale repartiţii a muncii — confecţionau ei înşişi obiectele de uz casnic şi uneltele necesare gospodăriei. (Pînă în zilele noastre, istoria industriei a lăsat industria casnică surghiunită în două-trei faze secundare. Vom mai reveni asupra semnificaţiei sale.) Acum trebuie să insistăm asupra faptului că şi din cadrul şcolii pregătitoare care era clasica industrie casnică au început să se emancipeze numeroşi jeleri, ţărani liberi lipsiţi de pămînt, sau mai îndemînatici, lucrînd la comandă sau chiar pentru vînzare. Populaţia românească şi săsească din „Pămîntul crăiesc” şi cea maghiară din Secuime, de exemplu, nu aveau a se teme de împotrivirea seniorilor. Cît despre menţionata comună Deja, ea avea numeroşi „curiali”, iar aceştia — dimpreună cu mulţi dintre nobilii cu o singură sesie — se ocupau cu olăritul, organizaţi într-o breaslă sătească.[39] La Marghita, printre cei 17 pălărieri dornici să se organizeze

în breaslă, se aflau şapte nobili de rînd.[40] Aserviţii cu contract sau „platnicii de taxă” din Banat şi Bihor beneficiau şi ei de un regim mai liber. Din rîndul colonilor slovaci, cu pămînt puţin, de pe teritoriul Sălajului se recrutau de asemenea meşteşugari, şi tot ei asigurau contingentul de muncitori pentru exploatările forestiere, manufacturile de potasă şi „glăjăriile” familiei Bánffy, căci aceşti oameni care munceau în munţi... „s-au descotorosit de legăturile urbariale.”[41] Mai puţin strînsă era şi dependenţa jelerilor din Sălaj, care se ocupau de confecţionarea uneltelor, construitul hambarelor, erau ciubărari, rotari sau lingurari. Majoritatea meşteşugarilor din comitatul Arad se răscumpăra de obligaţia prestaţiilor faţă de senior, iar alţii doreau să se degajeze din strînsoarea acestor relaţii tocmai prin adoptarea vieţii meşteşugăreşti.[42]

Tot slăbirea legăturii cu seniorul, posibilităţile mai reduse în materie de agricultură, precum şi abundenţa materiei prime aflate la îndemînă au creat şi centrele, zonele de industrie forestieră din părţile muntoase ale Transilvaniei. Printre acestea se numără, spre exemplu, pe teritoriul munţilor familiei Bánffy, aproape toate aşezările montane dintre masivele Meseş, Vlădeasa şi Gilău. În jur de 1796, în munţii de la Călăţele — munţii lui Bánffy, cum li se zicea — locuitorii satelor din zona împădurită construiseră şi ţineau în funcţie vreo cincizeci de gatere, transportînd pe Crişul Repede mii de grinzi şi scînduri şi plătind taxă seniorială după nu mai puţin de 22 articole de marfă forestieră.[43] La fel cu moţii, populaţia satelor montane secuieşti şi-a format şi ea centre sau chiar largi zone de industrie forestieră, ajunse mai apoi la o considerabilă faimă. Despre geneza meşteşugurilor lemnăreşti, Haáz Ferenc consemnează că „în preajma făgeturilor se lucrează lădoaie, baniţe din scoarţă, vatale; în apropierea bră-

deturilor, scîndură, şindrilă, vase de lemn; pe lîngă mestecănişuri, furci de lemn, solniţe din scoarţă, mături de nuiele etc. Din scoarţa de cireş sălbatic se lucrează bărbînţe (putini pentru brînză); din fag, porţi; din alun, minere pentru coasă, cozi de greblă şi altele."[44]

Industria lemnului — majoritar ţărănească — evoluată în lungul lanţului carpatic, era legată de pieţele mai îndepărtate, şi prin rîurile apte plutăritului. Astfel a cîştigat mereu în semnificaţie plutăritul pe Mureş, Someş, Arieş şi Crişul Repede — ca industrie a transporturilor, menită să completeze pe cea a lemnului. Iată o constatare datată în 1795: „Pe rîurile Mureş şi Someş, plutesc în aval, an de an, numeroase plute din grinzi, încărcate cu scîndură şi cu şindrilă. Plutăritul pe Someş — reglementat doar de curînd prin ordin suprem [...] — este practicat de către românii de pe valea Rodnei; mult mai de seamă, şi veche de sute de ani, este însă această îndeletnicire pe Mureş, cale de apă folosită de secuii din scaunul Gheorgheni, muntenii din partea superioară a comitatului Turda, locuitori pe ambele ţărmuri ale Mureşului, precum şi iobagii domeniali de la Zlatna, care coboară cu plutele pe Arieş pînă la Mureş."[45]

Plutăritul este legat şi de alte ramuri ale industriei lemnului. În 1799, locuitorii din Ciumani se ocupă şi de dulgherie, pe lîngă plutărit. În 1820, se afirmă despre locuitorii din Valea Strîmbă că din doi, unul este dulgher (care transportă la locul cerut materialul pentru case şi execută şi construcţia, vînzînd deci case „de gata") sau dacă nu, atunci este rotar.[46] Bineînţeles, pădurea deserveşte şi în alte forme industria, căci materia primă fundamentală sau secundară a multor îndeletniciri meşteşugăreşti provine din pădure.

Olăritul evoluat din industria casnică ţărănească s-a răspîndit şi el, cucerindu-şi clientelă în mediul

agricol, formînd populate centre meşteşugăreşti şi generînd procesul organizării în bresle. Corespunzător obiceiurilor legate de alimentaţie, locuitorii satelor foloseau în gospodăria culinară un foarte mare număr de vase din lut. În perioada studiată însă se înmulţesc considerabil piesele destinate ocaziilor festive, precum şi „blidele" şi cănile folosite numai ca podoabă a interiorului, ba pînă şi iobagii încep să construiască sobe şi cuptoare ornamentate cu plăci de faianţă. În felul acesta se formează centrele prestigioşilor olari rurali din Vadul Crişului, Corund, Deja şi atîtea altele. Etnografii noştri ţin în evidenţă 76 astfel de localităţi devenite celebre — şi cele mai multe dintre ele au devenit furnizoare de seamă tocmai în perioada tratată, îmbogăţind gama ramurilor meşteşugăreşti din Transilvania.[47]

Pătura consumatoare ţărănească şi, concomitent, sfera celor ce au transformat industria casnică în meşteşug, s-a lărgit mai ales în domeniul produselor textile şi vestimentare, o străveche îndeletnicire populară, în legătură cu care însă, în perioada studiată de noi, se pune de-acum, adesea, problema felului cum această activitate aflată odinioară în slujba autoaprovizionării îşi face primii paşi pe cărările meşteşugăritului rural neorganizat. Într-adevăr, ţărănimea nu se mulţumeşte să satisfacă singură necesităţile crescute, ci cîte un grup dintr-însa încearcă să acopere şi necesarul de textile al populaţiei din alte regiuni.[48] În 1735, şcheienii Braşovului se plîng că, în tot ţinutul, româncele ţes multă pînză, confiscată însă imediat de către meşteşugarii din breasla săsească.[49] În a doua jumătate a secolului XVIII se generalizează plîngerile în sensul că vînzătorii produselor industriei casnice cuceresc piaţa industriei meşteşugăreşti breslaşe din oraşele săseşti. Prin 1766 postavul produs de satele din jurul Sibiului îi concurează pe meşterii din Sibiu şi Cisnădie.[50] În împre-

jurimile Făgăraşului, se produce postav pentru iţari şi zeghii, aproape în fiecare sat, marfa industriei casnice fiind preluată de-acum de negustori care o duc dincolo de Olt şi în Banat. În mod caracteristic, piele se înmulţesc şi ele în această zonă, astfel că în 1721—22 se consemnează, numai în trei sate, 22 — iar în douăzeci de sate, un total de 60.[51] Date asemănătoare — semnalînd dezvoltarea industriei ţesătoare ţărăneşti — se cunosc şi referitor la împrejurimile Braşovului şi Bistriţei, precum şi în Trei Scaune.

În general, ţărănimea produce ea însăşi lîna, ca materie primă; faţă de aceasta, în cazul bumbacului contribuie numai ca forţă de muncă prelucrătoare. În schimb, necesarul mult sporit îi conferă acestei ramuri industriale caracterul unei foarte răspîndite îndeletniciri populare. În 1795 se raportează guvernămîntului că „torsul bumbacului se practică de-acum în atare măsură în Ţara Bîrsei şi în scaunele Trei Scaune, Odorhei şi Sighişoara, încît se acoperă nu numai necesarul din ţară, ci se realizează şi cca 15 000 florini venit din exportul în Turcia."[52] Vopsitul firelor, ţesutul bumbacului, fabricarea pînzei cunosc de asemenea o largă răspîndire, însă conform opiniilor contemporane, nu pot satisface necesarul intern.[53]

Ţesutul inului şi cînepii, avînd, tot aşa, vechi tradiţii populare, devine în această epocă o preocupare şi pentru organele centrale economice, activizate de perspectivele ce se întrezăresc. În consecinţă, insistentele propuneri referitoare la dezvoltarea culturilor de in şi mai ales de cînepă se ţin lanţ. Caracteristic este faptul că numai în Ţara Bîrsei — cea mai bună producătoare de in — 189 meşteri neîncorporaţi în bresle produc (mai ales iarna) pînză de in, dar lucrează şi cu amestec din cînepă şi lînă. Tot în categoria lor îi putem men-

ţiona pe frînghierii din sate. Datorită tuturor acestor activităţi producătoare de valori considerabile, foarte adesea nu numai femeile şi fetele din Ţara Bîrsei, dar şi cele din învecinatul Trei-Scaune şi, fireşte, din multe alte regiuni ale Transilvaniei, devin mînă de lucru la domiciliu, producînd pentru negustori.[54]

Literatura etnografică ne informează pe larg că portul ţărănesc, şi mai ales îmbrăcămintea feminină, se îmbogăţeşte cu numeroase piese frumoase şi accesorii mai pretenţioase.[55] Totodată, în multe locuri şi interiorul se umple cu produse din lînă, bumbac, cînepă şi in, menite să etaleze bunăstarea sau semnalînd pur şi simplu creşterea generală a nivelului exigenţelor.

În creşterea nivelului culturii de interior le revine un rol şi covoarelor, ceea ce duce la formarea unor tipuri de covor specifice — caracteristice pentru diverse regiuni, şi mai apoi căutate şi în alte zone — cum ar fi de pildă covorul secuiesc denumit şi „bălţat". Despre acesta îşi face Viski Károly menţiunea valabilă şi în zilele noastre: „Bălţatul se ţese numai cînd îţi îngăduie punga, cînd ai gata atîta postav *pentru iţari*, cît îţi trebuie pentru îmbrăcăminte (*iţari, scurteică, uioş* (haină cu mînecă), *zeghie,* etc.) Căci bălţatul este, într-o oarecare măsură, obiect de lux întocmai ca şi covorul oriental din casa boierească; este podoabă în casă, pe pat, pe culme. Numărul mare al năfrămilor pentru culme şi al pernelor brodate pentru pat este semn de bunăstare; aceeaşi semnificaţie o are si belşugul de bălţate."[56]

Acelaşi proces îi îndeamnă la o activitate sporită şi pe cei ce se îndeletnicesc cu prelucrarea pieilor şi blănurilor, cărora satul crescător de vite le oferă de asemenea cu prisosinţă materia primă. Astfel, prelucrătorilor de textile li se adaugă cojo-

carii, tăbăcarii, cizmarii ţărani. Dealtfel, industria textilă şi a pielăriei avea la ţară o pătură de consumatori specifică, provenită din sărăcime: argaţii, slugile, cei ce se angajau contra celor mai diverse retribuţii, acestea compunîndu-se, pe lîngă alte plăţi în natură, şi din articole vestimentare, după cum am văzut în cele de mai sus.

Asupra cererii rurale, mult lărgită şi implicînd o gamă de exigenţe mai ample şi mai diversificate, ne informează şi alte izvoare, ca de pildă parafernele, inventarele de zestre tot mai bogate, sau testamentele, în care se menţionează o sumedenie de produse ale pieţii, mărfuri de manufactură şi obiecte lucrate de către meşteşugarii din popor sau breslaşi. Pe lîngă vastul arsenal de unelte agricole, produse ale fierarilor, rotarilor, dulgherilor şi tîmplarilor, în inventarele succesorale figurează de pildă butoaie şi lăzi. În menţionatele izvoare, încă nu îndeajuns valorificate, se înşiruie o deosebită varietate de unelte din fier şi lemn, vase de bucătărie, tacîmuri, obiecte de uz şi de podoabă ale interiorului, ba, în unele sate, chiar şi cărţi.[57] Limitarea de preţuri pentru fierari, dată la Arcuş în 1792 — spre a menţiona în final şi acest exemplu din Trei Scaune — enumeră 28 sortimente şi moduri de elaborare ale produselor de fierărie locale.[58]

În 1798, la tîrgul din Huedin sînt aduse foarte multe vite şi nu mai puţină cherestea, dar caracteristic pentru lărgirea circulaţiei şi schimbului de mărfuri ţărăneşti este faptul că, în afară de cei ce îşi transportă marfa „în mînă, cu coşul ori cu panerul” sau pe cal, există şi unii veniţi cu carul tras de 2—4—6 boi sau cai. Fireşte, sînt prezenţi la tîrg brutarii, vînzătorii de fructe şi de tutun, producătorii de diverse piei şi, alături de aceştia, cei ce aduc la tîrg produse meşteşugăreşti: „cizmari, cojocari, sumănari, frînghieri, fierari, tinichigii, sti-

clari, compactori, năsturari, vinzători de gube şi alte straie, coase, sape, seceri şi păsat, olari şi alţii asemenea [...], vînzători de piper, strămătură, vase din lemn, turtă dulce, săpun, lumînări, apoi şlefuitori, cositorari, tăbăcari, slovaci şi ovrei cu marfa la spinare şi alţii de sama lor."[59]

Fenomene similare ne dezvăluie listele de vămi şi taxe din arhivele senioriale, sau notele de închiriere a locurilor pentru vînzători, în terenurile nobiliare-senioriale desemnate pentru ţinerea tîrgurilor. Lărgirea păturii consumatoare ne-o semnalează şi lărgirea pieţei din marile oraşe cu bresle, în sensul că meşterii de aici încep să participe şi la tîrgurile din localităţi mai mici.

Aşadar, în realitate — fără să se fi desprins din cadrul autoaprovizionării, şi conservînd străvechile forme ale satisfacerii necesarului de articole industriale — ţărănimea şi-a format, concomitent, pe planul producţiei şi consumului cu caracter industrial, propria ofertă şi cerere, care a devenit un important element al transformărilor de mai tîrziu.

Conacul consumator; diversificarea cererii senioriale

Am vorbit în prealabil despre geneza breslelor în regiuni mai demult lipsite de industrie şi despre felul cum piaţa consumatoare ţărănească lărgită a generat şi în provincie sporul numeric al celor ce trăiau din meşteşuguri. Nu trebuie să uităm însă că în foarte multe cazuri mediul rural unde se desfăşura acest proces de dezvoltare se află sub jurisdicţie senorială. Atitudinea seniorului faţă de meşteşugar era, fireşte, influenţată de interesele de

consumator — care nu îl caracterizau nici pe el într-un mod unic — sau, pur şi simplu, de alte interese. În unele centre alodiale sau aşezări iobăgeşti mai populate, satisfacerea necesităţilor senioriale din surse mai apropiate şi mai ieftene îi determina pe seniori să nu ridice obstacole în calea meşteşugarilor dornici să se organizeze. În alte părţi, unde ţăranii căutau să scape de aservirea feudală, refugiindu-se într-o situaţie mai liberă, acolo deci unde ei se străduiau să slăbească legăturile dependenţei lor, nu erau rare nici cazurile cînd li se opunea rezistenţă. La începutul secolului XVIII, de pildă, voiau să se organizeze în breaslă meşteşugarii din Huedin, ceea ce i-a tîrît într-o îndelungată şi dîrză luptă cu stăpînii lor, care se temeau de o dezvoltare cu caracter urban, de ştirbirea jurisdicţiei senioriale sau chiar de pierderea ei.[60]

Într-adevăr, breslele din provincie nu depindeau de seniorii lor numai ca de nişte cumpărători posibili: dependenţa se manifesta şi în obligaţia de a avea asentimentul lor pentru înfiinţarea corporaţiei. În afară de aceasta, cu începere din 1761, în părţile bănăţene, arădene, bihorene şi maramureşene, de exemplu, era necesar să se prezinte un statut întocmit în spiritul regulamentului unitar al breslelor, şi să se obţină recomandaţia comitatului. Confirmarea definitivă a dosarului sosit la consiliul de locotenenţă cu avizul comitatului avea loc pînă la urmă la cancelaria curţii. Or, aceasta nu era o distracţie din cele mai ieftine! După cum spunea Eperjessy, „Considerabilele taxe ale cancelariei curţii şi alte cheltuieli — ca să nu mai punem la socoteală masivele taxe de înscriere, taxele de meşter, lucrările de atestare (foarte costisitoare şi nevandabile) precum şi regulamentele de breaslă din 1805 şi 1813, privind punerea sub interdicţie a ne-

consacraţilor — îngreunau practicarea meşteşugurilor tocmai pe seama jelerilor, cea mai săracă pătură a populaţiei din tîrguri şi sate, care se putea susţine tot mai anevoios din agricultură..."[61]

Meşteşugarii săteşti reuniţi în corporaţii, beneficiind de avantajele organizării şi ale privilegiilor, dar nerenunţînd nici la activitatea agrară, le ofereau şi seniorilor forţa de muncă şi produsele lor, concurîndu-i pe orăşeni. Ei reduceau deci piaţa acestora; în schimb, propriile lor posibilităţi de muncă erau ciuntite de către meşteşugarii aflaţi în slujba seniorilor, precum şi de către iobagii puşi să lucreze ca meşteşugari. Aşadar, conacul seniorial era aprovizionat cu produsele necesare lui, de către totalitatea acestor cercuri de meşteşugari, mai mult sau mai puţin îndepărtate, o lume policromă şi cu o situaţie juridică schimbătoare.

În cele ce urmează — tot pe coordonatele legăturii cu consumatorul — vom încerca să urmărim tribulaţiile conacului în ipostazele de cumpărător şi emiţător de comenzi, precum şi ale meşteşugarului care îl deserveşte.

Pe locul întîi trebuie să prezentăm forma tradiţională, aceea care doreşte să-şi satisfacă din resurse proprii necesarul de produse meşteşugăreşti, se fereşte să plătească o retribuţie a muncii şi caută să evite chiar cumpărăturile de pe piaţă. Seniorul de categorie mai modestă ne apare deosebit de veridic prezentat în ipostaza de cumpărător, aşa cum ni-l prezintă memoriile lui Ujfalvy Sándor.[62]. Tatăl său (mort în 1815) este un apreciat slujbaş al comitatului — şi nicidecum lipsit de bani, de vreme ce în 1813 îi împrumută împăratului zece mii de florini. Cu toate acestea, în trei ani, nu cheltuieşte pentru nevoi personale şi gospodăreşti mai mult de 53 florini. „Dorinţele sale fiind puţine şi limitate, nu avea nici trebuinţe. [...] Venit avea puţin; îşi

făcea deci cheltuieli şi mai puţine...” Mobila din casa lui este „toată numai din lemn”, slujind un fel de viaţă simplu; „scaun ori divan cu piele nu este nici unul”. La fel ca în casele ţărăneşti, bunăstarea este şi aici semnalată numai de aşternuturile stivuite pînă în tavan. Îmbrăcămintea: un strai de sărbătoare şi unul de toate zilele. De la negustori nu cumpără mai mult de cîţiva coţi de postav dur, ceva pînză, cravate, batiste şi pălărie. Restul articolelor vestimentare — inclusiv ale slugilor şi argaţilor, reprezentînd o considerabilă parte a simbriei — se produce în gospodărie. „Lîna oilor sale o torceau şi ţeseau nevestele iobagilor, apoi trecea în propria sa piuă; iar la vreme de toamnă, croitorul său ţăran iobag lua în lucru postavul. Îmbrăcămintea călduroasă, din piei de oaie, i-o făcea cojocarul său. De asemenea pînzeturile tot de casă erau.” Pielea cailor slabi, pieriţi primăvara, „o argăsea pe gratis tăbăcarul din sat, iar nevoiaşul de cizmar o prelucra, dîndu-i ce-i drept un croi prost”. Obiectele de uz curent şi uneltele sînt şi ele în mare parte lucrate de meşteri ţărani sau ţigani: „Lucrările de dogărie, dulgherie, rotărie şi altele de săvîrşit cu barda, i le făceau morarii săi, precum cele de fierărie veneau de la făurarul său ţigan, din sat. Ciururile, copăile, ciuberele, putinele, cofele, lingurile, fusurile trebuitoare casei, i le ciopleau ţiganii săi lingurari.” Însăşi stăpîna casei efectua o serie întreagă de lucrări care constituie de fapt privilegiul meşterilor din breslele oraşului, căci ea era „ţesătoare, cusătorească, săpunărească, lumînărească, casap, ceasornicar, plăpumărească, năsturărească, fabricant de spirt şi oţet...” şi aşa mai departe.[63]

Atît memorialiştii, cît şi documentele economice atestă că meşteşugarii de pe domeniu deţineau un rol bine conturat încă din orînduirea economică

tradiţională. Mai mult chiar: implantaţi în străvechiul mecanism autoaprovizionator, erau un factor al conservării fixismului, şi nicidecum al propagării industriei. Totuşi, ei constituie baza sporului numeric, şi mai apoi a transformării funcţionale.

Posibilitatea de a trece în revistă pe meşterii săteşti ne-o înlesnesc comunicările de date ale lui Szabó T. Attila.[64] În secolul XVIII, precum şi la începutul secolului XIX aproape că nu există meşteşug mai de seamă care să nu aibă reprezentanţi rurali. Pe lîngă atît de frecvenţii fierari, morari şi măcelari, îi găsim pe cizmari, cîrpaci, olari, dogari, dulgheri, rotari, maiştri de gatere, lăcătuşi, tăbăcari, cojocari, blănari, curelari, ţesători, croitori, frînghieri şi aşa mai departe. Mai rare sau mai specializate sînt meşteşugurile ca ale celor care lucrează căruţe, copăi, vase din lemn, şindrilă, suveici, vatale, ţesături pentru sumane, croitorie de sumane, cioplitorie de piatră, cioplitorie de pietre de moară, sau sînt vărari, cărbunari, ori culegători de răşină. La Bonţida, spre exemplu, între 1700 şi 1774, se menţionează nouă feluri de meşteşugari (morar, cizmar, cîrpaci, tîmplar, cioplitor, rotar, dogar, măcelar, frînghier). De asemenea foarte edificator este numărul mare al iobagilor „tocmiţi” (angajaţi), al celor cu „convenţie”, sau al celor care se achită de robotă prestînd muncă meşteşugărească. Unii sînt aduşi din alte localităţi, ca, de pildă, „Algya Iuon, cojocarul, cumpărat de dumnealui Sebesi Menyhárt, pe două sute cincizeci de florini” şi adus la Şard, unde „l-au şi slujit pre domnia sa, atît cu meşteşugul, cît şi cu altele, ce i-au dat a face...” Tot cojocar îşi aduce şi Apor Péter, la moşia din Turia, în 1761. Alţii robotesc ca olari: în 1803, la Mînăstireni, Fazekas János şi Fazekas István „dau două cuptoare de vase, drept slujbă”; mai tîrziu, Debretzeni István „slujeşte” de asemenea

cu un cuptor de vase. Se găsesc şi numeroşi „cioplitori buni”, tîmplari şi dulgheri, dintre care unul este dus în 1760 la Guruslău, şi, fiind „bun cioplitor”, stăpînul nici nu-i mai dă drumul înapoi la Cupşeni. În 1804 „Todorucz Vaszi” din Fildul de Sus este, printre altele, „dator să facă pe seama curţii din Zam şi a celei din Huedin, întru folosinţa crîşmilor, vase pentru vin, de o cupă şi de o jumătate cupă, bucăţi 600; oale de 3 şi de 4 cupe, cu capac cu tot, bucăţi 100; cratiţe cu capac, bucăţi 50; talgere bucăţi 50.”

Trăiau aşadar pe domeniile senioriale — o ştim, pentru că numele lor au fost consemnate în conscripţii — meşteşugari pricepuţi în ale căreiva meserii, care slujeau curtea, moşia şi gospodăria senorială. În rîndul lor pot fi incluşi şi iobagii întrebuinţaţi de stăpînii lor la munci cu caracter meşteşugăresc. Pe domeniul Toldalagi, de pildă, în perioada 1789—92, 15% din cele 5639 şi jumătate zile de robotă utilizate revin meşteşugarilor folosiţi în construcţii şi la alte lucrări. Adesea, ei erau doar ajutoare ale meşterilor angajaţi, însă existau sate — ca Seleuşul Mic — unde nouă iobagi saşi se achitau de îndatoririle lor de robotă mai ales ca dogari şi dulgheri. Ca să nici nu-i mai punem la socoteală pe cei care — asemeni lui Palkó András — executau lucrări de tîmplărie fină la modul independent, construind şi vopsind „scrinuri pentru vase” în contul servitutilor iobăgeşti.[63]

În centrul alodial — pe lîngă fierărie şi lemnărie, meşteşuguri legate de agricultură, precum şi pe lîngă prelucrarea industrială a produselor domeniului — meşteşugarii ţărani prestau numeroase zile de muncă mai ales la construcţii. După cum menţionează B. Nagy Margit, pînă la mijlocul secolului XVIII în arhitectura conacelor „se practicau cu predilecţie vechile moduri de construcţie în lemn”

şi ca atare „bună parte din constructori se recruta dintre dulgherii săteşti, meşteri iobagi. Un indiciu în acest sens sînt numeroasele case nobiliare construite «ţărăneşte»”. Aceeaşi autoare subliniază semnificaţia pe care o au, din punctul de vedere al istoriei industriei, atelierele şi uneltele meşteşugăreşti enumerate în inventarele conacelor, castelelor şi cetăţilor. Aşa-numitele „case” de olărie şi de tîmplărie, „şurile” de cioplitorie şi dogărie atestă că şi pe domeniul seniorial s-au format „ateliere” ale industriei ţărăneşti.[66]

Fireşte, meşteşugarii rurali produceau şi pentru piaţa consumatoare sătească[67], deoarece muncind pentru senior puteau dobîndi în primul rînd dreptul de a-şi practica meşteşugul. Bineînţeles, îmbinarea diferitelor forme şi retribuţii ale muncii constituie de asemenea o caracteristică a industriei provinciale din ultima perioadă a feudalismului. Se întîmplă de pildă şi cazuri cînd dogarul breslaş cutreieră el însuşi pădurea în căutarea copacilor corespunzători, spre a lucra din materialul seniorului. El este însoţit de aserviţi pedeştri „pricepuţi la tăierea, ferăstrăitul şi despicatul” lemnului, însă pe moşie neexistînd ţărani cunoscători în ale dogăriei, pentru munca aceasta se aduc iobagi din Hodod, sau se angajează „aici, în împrejurimi, pe bani.”[68]

Sporind numărul formelor de interferaţie, se întîmplă alteori ca seniorul să retribuie munca meşterilor ţărani de pe propriul său domeniu, plătindu-i pe ei sau şi pe consătenii lor iobagi ori jeleri, cînd munceau ca meşteşugari, peste zilele de robotă prescrise.

Organizaţiile meşteşugăreşti breslaşe orăşeneşti, dornice să-şi apere poziţiile, căutau să îngrădească activitatea oricărui meşteşugar iobag sau a oricărui sătean care practica un meşteşug. Dealtfel, situaţia juridică a acestora — în cadrul organizării pe stări

şi în general în societate — era destul de nesigură. De pildă, printre motivele refuzului de a accepta în rîndurile sale un croitor (fost înainte membru al breslei din Dumbrăveni) breasla din Tîrgu Mureş invoca faptul că respectivul „nu şi-a făcut meseria pe lîngă breaslă, ci, cu convenţie, la curtea comitelui Teleki Mihály, prim-jude regal al nobilului scaun Mureş...”[69] În schimb, prin regulamentul său din 1818, breasla cizmarilor din Pecica (judeţul Arad) enunţă libertatea calfelor de a se angaja la seniori, cu condiţia să-i prezinte breslei atestat de bună-purtare.[70]

Aşadar, formarea meşterilor ridica probleme, iar seniorii contribuiau şi ei în mare măsură la instruirea aserviţilor meşteşugari, tot mai trebuincioşi şi deci tot mai de preţ. La ţară, în familiile meşterilor rurali, tinerii cu inclinaţii adecvate învăţau şi cîte un meşteşug, prin imitare, aşa cum deprindeau şi agricultura. Seniorii aveau de asemenea grijă să instruiască o seamă de tineri. În numeroase contracte încheiate cu reputaţi meşteri urbani figurează clauza că aceştia sînt datori „a-i învăţa meşteşugul pe «puii de iobagi» daţi lor drept ajutoare, şi nu le este nicicum îngăduit să-i folosească la salahorie. Aceasta, pentru că mai tîrziu, ucenicii iobagi deveneau foarte folositori. De pildă, lui Johann Christian Bahr i s-au afiliat doi învăţăcei iobagi, pe cînd Szoldáti şi Leder erau obligaţi să instruiască cîte patru.”[71]

Deşi sînt viguroase exemplificări ale implantării industriei în felul de viaţă agrar, toate acestea nu reprezintă calea dezvoltării. În fond, moşierii mici şi mijlocii, lipsiţi de bani, seniorii care nu puteau ori nu voiau să se emancipeze din cadrul tradiţional doreau de fapt să pună în slujba exigenţelor lor sporite un sistem perimat al prestaţiilor în muncă. În felul acesta specializarea — condiţie de căpetenie

a dezvoltării capitaliste — nu putea să ia amploare...

Tocmai în această perioadă transformarea condiţiilor de viaţă, lărgirea schimbului de mărfuri — totuşi reală pe coordonatele generale din epocă —, conjunctura periodică din agricultură, precum şi efectul propăşirii sociale, manifestat în sensul sporirii necesităţilor, generează o creştere considerabilă a cererii senioriale în privinţa articolelor şi deservirii industriale. La suprafaţă, modificarea gusturilor şi creşterea luxului le semnalează chiar contemporanilor lărgirea pieţii interne.

Totuşi, lărgirea sferei de cumpărători şi comandatari seniori este încă frînată de lipsa unor mari latifundii omogene sub aspect teritorial, de tardivitatea conturării formelor agrar-capitaliste şi de vitregia condiţiilor locale ale dezvoltării. Toate acestea creau dificultăţi, fără a putea însă opri creşterea nivelului exigenţelor. În a doua jumătate a secolului XVIII construcţiile de conace şi de palate urbane iau un avînt tot mai mare, mobilizînd nu numai largul cerc al industriei construcţiilor, dar şi toate ramurile meşteşugăreşti care deserveau cultura interiorului; însăşi îmbrăcămintea devine mai luxoasă; predilecţia pentru lux se impune în forme tot mai numeroase, fireşte alături de tradiţionalul fel de viaţă „simplu”, sau chiar întreţesut cu acesta.

Oricum, avem de-a face cu epoca unor însemnate transformări, o epocă în care seniorul „risipitor” care cheltuieşte mai mult decît îi permit veniturile, ba chiar îşi toacă întreaga avere, coexistă cu „sîrguinciosul gospodar cîmpenesc”; dar, conform părerii lui Jakó Zsigmond, „încă de pe acum, nobilul senior care cheltuieşte peste puterile sale începe să fie mai tipic decît gospodarul harnic, care îşi sporeşte avutul” — într-o epocă în care, datorită

noului stil de a trăi, viaţa particulară se caracterizează printr-o „risipă necugetată”.[72] Evocînd ultima fază a acestui proces, în speţă anul 1816, Bölöni Farkas Sándor menţionează: „Acea epocă a fost una de veritabilă lenevie, lux, cufundare în deşertăciuni, deplină amorţire şi răceală în privinţa oricărei trebi obşteşti. Sentimentalismul molatec, fanfaronada cîrcotaşă, îngîmfarea aristocratică, gloria de a face cît mai multe datorii, moartea datorită foametei, în popor, risipa la mesele celor mari [. . .] erau reale stigmate ale acelei epoci.”[73] Wesselényi Miklós consideră de asemenea că, în principal, cauza sărăcirii familiilor de elită şi a puternicilor zilei este „mai cu seamă risipa şi luxul, atît de răspîndit în lumea lor, încă din veacul al XVIII lea...”[74]

Transformarea opticii de consumator, survenită mai ales în cercurile magnaţilor, nu o genera belşugul de numerar; predilecţia pentru lux, tipică barocului, n-a înflorit pe solul unei conjuncturi favorabile acumulării de capital. Afirmaţia se confirmă prin aglomerarea datoriilor, proces paralel cu extrem de apăsătoarea lipsă de capital şi numerar din Transilvania primelor decenii ale secolului XIX. În şirul seniorilor proprietari de pămînt, care acumulau pasive în exces, se numără şi Bánffy Dénes, caracterizat drept „unul dintre cei ce întruchipează luxul baroc, în Transilvania”; despre risipa sa, Rettegi scrie cu îndreptăţită consternare, menţionînd că datoriile magnatului se cifrau aproape la un sfert de milion florini.[75] Ce-i drept, nici ceilalţi membri ai familiei nu duceau lipsă de cambii; în 1814, datoriile colonelului Bánffy György — reprezentînd 56 tranşe — însumau 249 405 florini şi 21 creiţari. Conform unei situaţii întocmite în 1823, guvernatorul lăsa în seama moştenitorilor săi o datorie de 197 864 florini renani. În 1816, pasivele sa-

le erau ceva mai mici, însă chiar şi atunci le plătea celor 38 creditori o dobîndă anuală de 11 590 florini şi 59 creţari.[76]

Cu toate că am ales drept exemplu ilustrativ o familie seniorială care se numără printre cei mai mari proprietari de pămînt din Transilvania, fenomene similare, ce-i drept la scară mai redusă, putem depista la destul de multe alte familii senioriale, îndeosebi din zona interioară a Transilvaniei. Oricum, privind lucrurile din punct de vedere al industriei meşteşugăreşti şi al comerţului, toate acestea implică lărgirea consumului, căci şi creşterea cererii era cu necesitate implicită unui fel de viaţă risipitor, înglodat în datorii. Menţionata febră a construcţiilor le-a oferit considerabile surse de cîştig, de pildă, celor ce munceau în domeniul acesta. Cheltuielile de construcţie ale palatului Bánffy din Cluj reprezintă aproape 40 000 florini, iar ale conacului Wesselényi din Ghirolt depăşeau 6000.[77] Conform contractului încheiat cu constructorul palatului Bánffy — Johann Eberhard Blaumann, venit din Württemberg să se statornicească la Sibiu — onorariul acestuia este de 12 000 florini renani, 200 vedre de vin şi 50 cîble grîu, dar materialul de construcţie şi mîna de lucru rămîn în sarcina lui Bánffy György. Dulgherul Anton Überlacher cere 2500 florini pentru a executa lemnăria acoperişului, grinzile pentru stucatură, ramele uşilor şi ferestrelor. În acelaşi timp însă pune condiţia ca materialul să fie pregătit, pînă în faza de prefinisare, de către cioplitorii iobagi din munţii Gilăului. Fireşte, datorită largii preocupări de a se construi, obţin comenzi şi capătă de lucru încă mulţi alţi meşteşugari, care îşi fac chiar un nume în istoria artelor din Transilvania.[78]

Formarea interiorului, obiectele de uz curent din locuinţă, decorul interior al acesteia, dădea de ase-

menea de lucru unui mare număr de diverşi meşteşugari. „Căminurile înfrumuseţate”, aşa cum ni le prezintă B. Nagy Margit în cartea sa, oglindesc cu fidelitate transformările din secolul XVIII. Finisarea interioară a încăperilor de locuit, ancadramentele uşilor şi ferestrelor, grilajele, tavanele bogat ornamentate, stucul, sobele, frescaturile, îmbrăcarea pereţilor, tapetul, tapiseriile, cuierele de perete, oglinzile, sfeşnicele şi candelabrele, mobila concepută în forme deosebit de variate în spiritul modei vremii şi adaptată unor modele din străinătate, creau posibilităţi de muncă şi de cîştig, extrem de vaste.[79] Nu trebuie să uităm însă că o parte însemnată a interioarelor tot mai frumoase, ba chiar şi a obiectelor de interior, de o bogăţie intenţionat căutată, din castele, palate şi conace, constituie un produs al meşterilor veniţi din străinătate — fie definitiv, fie numai pentru executarea lucrării — sau eventual chiar marfă procurată dincolo de graniţe, căci „un şir întreg de obiecte uzuale şi ornamentale de la tîmplari din Bratislava, de la argintari vienezi, de la fabrica de porţelan din Holič, se strămută atunci în Transilvania.”[80]

Aşadar, o considerabilă parte din moşierii mici şi mijlocii trăieşte o viaţă încadrată în ermetice limite de tip medieval şi nu consumă decît cantităţi derizorii de produse provenite de la meşteşugari din afara gospodăriei — aşa cum face Újfalvy Sándor, reeditînd modelul puritan — ba pînă şi în inventarele castelului Teleki de la Gorneşti figurează ateliere de curelărie, fierărie şi olărie, precum şi „casa” ţesătorilor, iar printre aserviţi se menţionează tîmplari şi sticlari; în acelaşi timp însă, „risipitorul” Bánffy Dénes „face înspăimîntător chelşug” pentru cumpărături fără folos, plătind pînă la 6—9 mii florini renani, pe mese şi accesoriile lor,

oglinzi, sfeşnice, toate lucruri scumpe, din străinătate.[81]

În concluzie, creşterea cererii, lărgirea cercului de consumatori se depistează şi în lumea conacelor senioriale. Nu putem să nu sesizăm însă formele coexistente în perioada de tranziţie, sau manifestate chiar îmbinat. În preajma castelelor şi conacelor lucrează meşteri iobagi, meşteşugari breslaşi urbani sau rurali, eventual chiar cei „neoficializaţi” — dar pătura de consumatori, mereu lărgită, a seniorilor proprietari de pămînt din Transilvania începe să apeleze şi la produsele industriei occidentale cu caracter capitalist şi ale industriei manufacturiere din ţară.

Exemplul lui Toldalagi László, consumator de produse industriale, patron de meşteşugari şi constructor

Aşadar, raporturile şi relaţiile dintre marea uzină agricolă seniorială şi meşteşugari, precum şi dintre gospodăria micului proprietar şi meşteşugărime, se modifică. Pînă la formularea legităţilor acestei transformări ar mai fi necesare însă numeroase cercetări de amănunt, ca de pildă analiza concomitentă a industriei breslaşe şi a clientelei sale, prelucrarea însemnărilor referitoare la mărfurile puse în circulaţie de negustori, studierea exportului şi importului etc. Marea frecvenţă a listelor de cheltuieli şi notelor de plată din arhivele noastre ne-a determinat să experimentăm măcar una din posibilităţi. Mai de mult am cercetat jurnalele de încasări şi plăţi ale lui Toldalagi László sub unghiul istoriei agriculturii. De data aceasta încercăm să le

folosim ca izvor din domeniul istoriei industriale, şi să le prezentăm cu titlu ilustrativ.

Stăpînul conacului de la Corunca din scaunul Mureşului nu se numără printre cei mai avuţi magnaţi din Transilvania, dar este un gospodar mai bun şi mai sîrguincios decît media. Drept exemplu poate fi ales însă mai cu seamă din cauză că nu poate fi inclus nici între magnaţii risipitori şi nici între seniorii de modă veche, anchilozaţi în conservatorism fie de nevoie, fie din incapacitatea de a adopta o altă spiritualitate.[82]

În notele sale de cheltuieli[83], Toldalagi László enumeră înainte de toate sumele de bani lichizi investite în construcţiile realizate de el între 1743 şi 1752. „Aşadar — consemnează Toldalagi — suma banilor peşin ce am erogat pentru clăditul de pînă acuma din Corunca face 2668 flor. hung. şi $8^1/_2$ dinari. Suma clăditului de pînă acum din Tîrgu Mureş este 501 flor. hung. 65 dinari; tota summa 3169 flor. hung. $73^1/_2$ din.” Elementele acestei considerabile sume reprezintă în primul rînd materiale de construcţie şi plata mîinii de lucru:

Plata mîinii de lucru	flor. hung.	din.
Zidari	553	30,5
Tîmplari, dulgheri	315	92
Lăcătuşi	81	14
Sobari	93	93
Pietrari	59	16
Sticlari	68	61
Tinichigii	24	40
Alţii	27	42
Pentru interior	38	74
Total:	1 262	62,5

Materiale de construcţie	flor. hung.	din.
Grinzi, căpriori etc.	204	80
Scîndură	289	12
Şindrilă	342	61,5
Cărămidă	467	86
Var	298	40
Alabastru	1	2
Sticlă	7	12
Fier	200	76,5
Cuie de şindrilit	95	41
Total	1 907	11

Printre antreprenorii meşteşugari angajaţi contra retribuţie în bani, suma cea mai mare — 467 florini şi 84 dinari — îi revine arhitectului Luidor János.[84] Anton Knaur este menţionat drept simplu meşteşugar. Nominalizaţi, mai figurează ca tîmplari din Tîrgu Mureş: Asztalos Márton, Asztalos Tamás, Stajner Mátyás, Orbán János, Miller György; ca sticlar: Sendelyes István — şi tot la construcţia casei excelează meşteşugarul Gombos György din Păsăreni. Pietrarii vin de la Cluj, însă Toldalagi László îşi are lucrătorii săi ţărani, retribuiţi.

Materialele de construcţie sosesc din multe părţi la Tîrgu Mureş şi Corunca. De pildă, scîndură de stejar o aduc oameni din Sărăţeni; şipci şi scîndură de brad se procură din Căpîlniţa; marfa de lăcătuşerie se cumpără la Sibiu, alabastrul din Turda. Fierul folosit de fierari, lăcătuşi confecţionatori de cuie, provine de la Rimetea şi Hunedoara.

Construcţiile consumă, şi cantitativ, multe produse industriale. Cîte o tranşă de cumpărături re-

prezintă adesea 1000 scînduri de brad, 50 000 cuie pentru şindrilit, sau — cu o singură ocazie, ce-i drept — 130 000 bucăţi şindrilă. Survin şi cazuri cînd Toldalagi are de plătit un grup de meşteşugari rurali care îi transportă 230 000 cărămizi, 50 butoaie var, un mare număr de căpriori, grinzi, scînduri şi stinghii.

Pe lîngă diverşii meşteşugari breslaşi urbani şi lucrători rurali, se utilizează la construcţii şi forţa de muncă a slugilor şi iobagilor moşiei. Seniorul constructor consemnează că „am avut sumedenie de expense pentru întreţinerea slugilor cu simbrie.” Aşadar, şi în acest caz survine problema forţei de muncă luate din agricultură în interesul unei activităţi industriale. Este o problemă economică limpede şi pentru Toldalagi; iată pentru ce specifică el că trebuie să mai includă în calcul „sumedenie de meşteşugari mărunţi, de pe lîngă meşteri; căratul nisipului, de la Mureş; nesfîrşitul cărat al lemnelor, săvîrşit cu însemnată păgubire a rînduitei economii, pentru arsul cărămizilor, foarte multe la număr; munca numeroşilor oameni suiţi la pădure pentru tăiatul acelor lemne; et per hoc preţul lemnului, care ar însemna mult [precum şi] al grîului; pe lîngă acestea, multe alte naturalii [din care s-ar fi putut face bani] deci pentru acestea toate, erogaţia ce au trebuit făcută fără cruţare.”

Construcţiile efectuate mai tîrziu pe sesia sa nobiliară din Tîrgu Mureş, şi în primul rînd clădirea frumosului palat rococo — încă şi astăzi o podoabă a pieţei centrale din oraş — au consumat de asemenea foarte mult material şi foarte multă forţă de muncă industrială. În patru ani, între 1759—62, „numai banii peşin cheltuiţi” reprezintă 4908 florini ungureşti şi 49 dinari. Iată şi detalierea plăţilor respective:

Plata mîinii de lucru	flor. hung.	din.
Zidari şi alţii	1 112	64
Pietrari	265	98
Dulgheri	25	—
Tîmplari	362	75
Lăcătuşi	309	09
Sobari	98	17
Sticlari	158	98
Alţii	45	80
Pentru interior	337	74
Total	2 716	15

Materiale de construcţii	flor. hung.	din.
Cărămidă, piatră	754	07
Var	396	29
Fier	309	64
Grinzi şi scîndură de brad etc.	492	17
Scîndură şi stinghii de stejar	51	22
Şindrilă	111	20
Cuie pentru şindrilit	65	06
Cositor	12	69
Total	2 192	34

Dintre cei care au lucrat aici, randamentul meşteşugăresc trecut de-acum în domeniul artei îi aparţine în primul rînd menţionatului Luidor, despre care Toldalagi notează în 1766: „Maimarele peste lucrările de zidărie, care mi-a delineat acele case din Tîrgu Mureş, şi supraveghea lucrul, a fost

răposatul Luidor János...”[85] Ca ajutor de meşter îl angajase pe zidarul Paul Schmidt din Tîrgu Mureş, cu 14 groşi pe zi, iar ceilalţi munceau cu 12, 10 sau 8 groşi ziua.[86] Cel mai cunoscut maistru care a lucrat la palatul Toldalagi din Tîrgu Mureş este marele sculptor baroc al Transilvaniei Schuchbauer Antal. Despre el citim în însemnări: „Pentru pietrele cioplite din frontispiciu, pentru blazoane, pentru pietrele cioplite şi pardoseala cerdacului am plătit 234 florini şi 80 denari, pietrarului şi cioplitorului de chipuri Schukpauer Antoni locuitor în Cluj.”[87] Alături de acesta mai lucrează însă şi cioplitori din Gherla, executînd pietrele pentru uşi.

Lucrările de tîmplărie (uşi, ferestre şi cîteva splendide piese de mobilier) le-au dus la bun sfîrşit Takács Lénárd, Hujbert András, Venczel şi Semberi. Nu se specifică de unde vin aceştia. Dintre lăcătuşi, aflăm doar despre Johannes Schmidt că este meşteşugar sibian şi a lucrat cinci luni la Tîrgu Mureş. Sînt menţionaţi însă lăcătuşi din Reghin şi, printre alţii, este nominalizat ţiganul „Ponczi” care a lucrat zăbrele pentru patru ferestre.

Rolul tradiţionalelor centre breslaşe rezultă şi din faptul că Toldalagi cumpără o parte din marfa de lăcătuşerie, de gata, la Sibiu. Concurenţa produselor din străinătate se atestă în schimb prin comenzile de la Viena, de unde seniorul procură încuietori şi balamale pentru uşi şi ferestre, precum şi obiectele metalice necesare la sobe, cheltuind pe ele o sumă mai mare decît retribuţia arhitectului proiectant. Raportul dintre preţuri şi retribuţii ni-l sugerează nota achitată de Toldalagi pentru oglinzile şi sfeşnicele de sticlă din capitala imperială: 337 florini şi 74 denari — mai mult decît primiseră împreună, pentru munca prestată, Luidor şi Schuchbauer.

Sobarii sînt meşteri din Şieu (Céra János) şi Reghin (Jámbor Sámuel). Sticlarii care montează „rotocoalele de sticlă” de la manufactura din Streza-Cîrţişoara, sînt mai ales sighişoreni (Sendelyes István şi Locz János).

În schimb, majoritatea dulgherilor, întocmai ca şi ceilalţi meşteşugari nenominalizaţi, se numără printre oamenii seniorului. După cum consemnează însuşi Toldalagi, multe lucrări „le-au făcut meşteşugarii mei.”

Sfera şi noţiunea de industrie meşteşugărească se lărgeşte într-o măsură oarecare şi în cazul că inventariem doar materiile prime şi semifabricatele construcţiilor. Trebuie să specificăm că aici utilizarea forţei de muncă se desfăşoară încă pe o gamă mai variată, şi în multe cazuri nu este prea distanţată de agricultură. Cea mai caracteristică este cărămidăria, practicată de sărăcimea satelor, contra plată în bani sau bani şi cereale. Pe lîngă agricultură sau paralel cu o altă muncă retribuită, activitatea aceasta consumă un timp considerabil şi o energie asemenea — căci numai pentru palatul din Tîrgu Mureş, Toldalagi comandă o jumătate milion de cărămizi. Meşteri rurali sînt şi furnizorii de şindrilă; de pildă, din Zetea, seniorul nostru cumpără 61 975 „foi”. Într-adevăr, necesarul de mărfuri lemnoase este mare, atît cantitativ cît şi calitativ. Toldalagi comandă 31 612 scînduri „simple”, însă îi mai trebuie 321 scînduri de stejar, 4 de nuc şi 3 de tisă, pentru interior. O mulţime de plute din bîrne îi soseau pe Mureş, numărul lor sporind şi cu cadouri de la prieteni. Împrejurimile — în cazul de faţă Mereştii — furnizau piatra, iar vărarii şi cărăuşii din Lueta şi Crăciuneşti au contribuit la construcţie cu 195 căruţe şi 14 butoaie de var.

Tot produs de provincie — de data aceasta unul minier — era şi fierul (36,5 chintale) folosit la con-

strucţia palatului. „Fier pentru această clădire — spun însemnările — a fost de trebuinţă peste măsură mult, la schelărie, la pardoseli, la lucrările tîmplarilor şi dulgherilor multe mii de cuie pentru şipci şi altele mari, de fier, ori la copcile mari pentru binale; la legăturile din zidurile de piatră precum şi din acoperişul casei; item la fierăria cuptoarelor — încît aşa pe scurt nici că le poţi înşira." În sfîrşit a fost necesară şi o mare cantitate de cositor, spre exemplu „la înţepenitul fierăriei înfipte în pietrele cioplite".

Pe lîngă producţia agrară, ba uneori chiar în dauna acesteia, tot la ţară se produceau şi multe alte materiale de construcţie, realizate prin muncă gratuită, în cadrul robotei. Însumarea cheltuielilor o încheie însuşi Toldalagi László, cu următoarele cuvinte: „În afară de acestea mai sînt: 1. industria, 2. multe mii de zileri, 3. multe mii de căruţe de nisip, apoi stejari, şi felurimi de materiale dobîndite gratis, de pe moşiile mele."

Relaţia dintre industria meşteşugărească şi domeniul seniorial, în lumina cumpărăturilor lui Toldalagi László

În paginile jurnalului de venituri şi cheltuieli pentru perioada 1762—1779, ţinut de Toldalagi László, se poate urmări întrucîtva şi felul cum se încastrează industria în gospodăria seniorială şi în menajul seniorial.

Drept introducere, am dori să analizăm aici ceva mai amănunţit un an — 1771 — din perioada de peste un deceniu şi jumătate. În acest an, Toldalagi a cheltuit 6025 florini şi 88 dinari pentru gospodărie,

menaj, trai personal şi cumpărături. Viguroasă mobilizatoare a conjuncturii consumului, *activitatea de construcţii* figurează şi de data aceasta cu o considerabilă pondere printre cheltuieli. Într-adevăr, Toldalagi plăteşte peste o mie de florini pentru diverse materiale de construcţie, şi 170 florini lui Paul Schmidt, pentru lucrări mai de mult efectuate. Drept schimbări intervenite de la construirea palatului din Tîrgu Mureş, putem menţiona că acum comandă încuietorile pentru uşi şi ferestre de la lăcătuşul aiudean Isáki Kovács György, iar noile sobe i le execută olari din Tîrgu Mureş şi Sighişoara.

În general, seniorul a cheltuit destul de mult şi pentru *materiale de îmbrăcăminte*, mai cu seamă din cele feminine: peste 581 florini. Din această sumă însă numai o fracţiune derizorie le revine meşterilor din breslele textile ale oraşelor transilvane. Plata pentru mătăsurile, taftalele, kreditorurile şi celelalte materiale fine, cumpărate de senior li se cuvine unor producători — meşteri şi fabricanţi — din străinătate. Numai un sul de postav de două ori dărăcit pare a fi lucrat de breslaşi autohtoni.

Suma cheltuită pe bijuterii — perle, cercei, paftale, broşe, „tremurătoare", ceaprazuri de argint — reprezintă 326 florini şi 52 dinari. Acestea sînt podoabe menite „să semnaleze situaţia" familiei, dar concomitent, pentru Toldalagi László — care se gîndeşte şi la viitor —, ele slujesc şi tezaurizării.

Sume mai mici le revin lumînărarilor din Sibiu şi altor meşteri breslaşi din regiune (armurier, curelar, rotar, căldărar etc.). Foarte mare este însă numărul cumpărăturilor mai mult sau mai puţin mărunte, facturate de comercianţi tîrgumureşeni, ca Csiki Márton sau Patrubán József. Or, o bună parte din aceste mărfuri este alcătuită din produse străine.

Să menţionăm, în fine, că şi studiile consumă mulţi bani, tot în folosul străinilor. „Fiului meu László —

scrie Toldalagi — i-am trimis din nou, la Lipsca, 500 de florini, prin Cambie." Numai în anul 1771, analizat aici, însemnarea aceasta apare de două ori, iar a treia oară singura modificare constă în adresă: de data aceasta cei 500 florini sînt trimişi la Viena. (Sumele trimise „pe la Academii" în perioada 1768—1772 totalizează 6671 florini şi 53 dinari, deci mai mult decît numerarul investit în construcţia palatului din Tîrgu Mureş.)[88]

Analizînd de-acum întreaga perioadă 1762—1779, şi căutînd caracterele ei specifice, constatăm în primul rînd tendinţa de creştere a plăţilor anuale. Pe locul întîi se află în continuare *construcţiile*, o formă de cheltuieli asumată conştient şi chiar cu mîndrie. Încă în 1756, Toldalagi menţionează, cu îndreptăţită satisfacţie: „Bani de la părinţi nu mi-au rămas, şi n-am fost om cu moşii mari. Slujbă n-am avut" — iar această situaţie constituie pentru el un etalon al rezultatelor şi preocupărilor sale în domeniul construcţiilor. În menţionatul răstimp de un deceniu şi jumătate, plutele continuă să-i sosească pe Mureş, tot aşa cum continuă cumpărăturile: scîndură de brad — pe lîngă sursele deja menţionate — de la Brîncoveneşti şi Livezile Bîrgăului; scîndură de stejar de la Sovata; stinghii de pe piaţa Reghinului; şindrilă de la Zetea şi Corund; var de la Mereşti şi Crăciunel; fier din Rimetea sau de pe piaţa Aiudului. Cărămida se lucrează cu sutele de mii, iar zidarilor le plăteşte retribuţia destul de modestă însă frecventă. Dealtfel, acum pietrarii găsesc de lucru la construcţiile din Ciuguzel, iar cioplitorii pietrelor de moară, la Stejeriş. Cît despre „iconari", aceştia cîştigă cîţiva florini, pictînd bufeturile şi dulapurile din casa de la Tîrgu Mureş. Menajul, mai cu seamă la „cuhniile" centrului alodial unde muncesc mulţi oameni, necesită numeroase *vase de lemn*, dar pe lîngă acestea, marea podgorie are nevoie de căzi din

stejar, şi gospodarul cumpără antale şi de la dogarii din Corunca, Cotuş, sau chiar Sighişoara. În schimb, dogarul care îşi asumă întocmirea butoaielor nu mai lucrează decît pentru gospodărie. Butoaiele — cincizeci, în 1770, şi alte patruzeci şi cinci în 1775 — sînt furnizate de meşteri breslaşi din Bistriţa, care încasează aproape 200 florini. Fabricanţii locali de trăsuri nu obţin comenzi de la curtea Toldalagi. Acesta apelează numai la furnizorii de roţi (inclusiv pentru reparaţii), dar meşteşugarii respectivi au o considerabilă concurenţă în breslaşii bistriţeni; în 1779, se comandă căruţe pentru argaţi, la Sighişoara.[89] O comandă mai mare, în domeniul industriei lemnului, obţine doar Klaczó Tyifor din Bercheşiu, care construieşte în 1766, contra 70 florini, o moară cu două pietre şi acoperiş de şindrilă.

Olarii pot conta şi în continuare pe veniturile periodice din construcţia sobelor sau cuptoarelor ţărăneşti. Meşteri din Silvaşul de Cîmpie, Roteni, Păsăreni şi Ghindari lucrează în conacele din provincie. În schimb, la Tîrgu Mureş, trei cuptoare sînt lucrate de olarul Jámbor Sámuel din Reghin, pentru suma de 37 florini şi 14 dinari; apoi două la Corunca şi unul la Tîrgu Mureş cad în sarcina sighişoreanului Andreas Schmidt, contra 30 florini. Preţurile respective prezintă interes şi ca termen de comparaţie cu plata primită de meşterii ţărani. Astfel, olarul din Păsăreni obţine 6 florini şi 80 dinari pentru patru cuptoare construite în „odăile" slugilor din Corunca, iar cel din Roteni capătă 5 florini şi 2 dinari, pentru două.

Printre meşteşugurile încadrabile în *industria metalurgică*, întîietatea o deţine lăcătuşeria. Orăşenii din scaunele săseşti, tîrgumureşenii, cei din Livezeni, sau metalurgiştii ţigani lucrau, fireşte, la construcţii, cei din urmă ocupîndu-se şi de ferecatul cîte unei căruţe de rîndaş. Cel mai caracteristic este însă fap-

tul că o singură dată — în 1775 — Toldalagi cumpără un plug, cu 1 florin şi 2 dinari, şi anume la Moşuni. Fierarii sînt plătiţi în general pentru reparaţii. Mijloacele de producţie, mai mărunte, confecţionate din fier, se cumpără de gata, de pe piaţă. Seniorul vizitează personal tîrgurile, cumpărînd — pe lîngă cadourile destinate familiei — şi o parte din uneltele de fier necesare. Fiare de plug, sau, la un florin bucata, sape, hîrleţe, furci, topoare, toporişti pentru şindrilit, ferăstraie, cercuri de fier, burghie, pile, dălţi, coase etc. se achiziţionează de gata, din micile centre metalurgice, cum ar fi Rimetea, Sighişoara sau alte centre breslaşe.[90] Căldărarii pot conta şi ei pe cumpărătorii de la castel, în primul rînd pentru vase, tigăi, căldări, clondire, cupe, farfurii, ulcele, sfeşnice. Interesant că în 1772, Toldalagi comandă marfă de acest gen şi de la Rimavská Sobota, după ce, în prealabil, convenise tot acolo, cu meşterul Gottfried Mauzing, să-i furnizeze jghiaburi şi burlane de aramă, pentru casele din Tîrgu Mureş. Seniorul comandă de la Serke (localitate aflată aproape de Rimavská Sobota) 7 cazane pentru distilat vinars, 3 alambicuri pentru distilat secărică, 7 căldări cu toartă şi fără toartă, şi 16 ibrice pentru fiert cafea, în valoare totală de 468 florini, plus peste 40 florini cheltuieli de transport.

Industria *pielăriei* prezintă interes sub aspectul satisfacerii necesarului conacului Toldalagi şi pentru că producătorul de materie primă este însuşi domeniul seniorial crescător de animale. Meşteşugarilor li se încredinţează în primul rînd argăsitul pieilor. Foarte interesant însă de remarcat că aceştia pot fi tăbăcari breslaşi care lucrează pînă şi piei de Cordova, preluînd la preţ corespunzător pieile de capră destinate argăsitului — dar în acelaşi timp însuşi curelarul, ba chiar cizmarul din Livezeni încasează plată pentru lucru de tăbăcărie. În 1770, de

pildă, Toldalagi dă la argăsit, în Bistriţa, 8 piei de viţel, plătind tot unui meşter breslaş şi pentru material de talpă. Dealtfel, acest articol îl cumpără şi de gata, întocmai cum procură pielea de Cordova sau cizmele, căci el aprovizionează cu încălţăminte nu numai familia, dar şi slugile. În 1766, comandă la meşteşugari 6 perechi de cizme pentru copiii săi dar în acelaşi timp şi pentru argaţi şi valeţi. Tot în 1766, cumpără o vacă de jupuit, spre a le da argaţilor pielea, pentru opinci. De asemenea le cumpără talpă pentru cizme. Cojocarilor le dă piei de vînat (în primul rînd vulpi) spre a fi prelucrate, însă achiziţionează şi blănuri argăsite (10 perechi „poale" şi gîturi de vulpe şi 10 jderi). Sumele cu adevărat mari nu le plăteşte însă blănarilor din Transilvania. De exemplu, două haine de blană lungi, căptuşite, şi trei perechi de mănuşi din jderi sînt achiziţionate la Debreţin, cu 129 florini şi 55 dinari.

Caleaşca luxoasă, cumpărată de gata şi calul de călărie îl costă pe Toldalagi de asemenea mai mult decît harnaşamentele destinate gospodăriei, deşi curelarilor din Gorneşti, de pildă, le comandă hamuri, căpestre şi dîrlogi pentru şase cai şi i se adresează de mai multe ori, pentru asemenea lucrări, şi şelarului. Cheltuieşte de asemenea mult pentru reparaţiile şi capitonarea (cu piele) a caleştii de la Viena şi a celei cumpărate de la un alt moşier. Interesant că le încredinţează unor curelari şi lucrări de şelărie, iar meşterul clujean Szijgyártó Samu îi capitonează cu piele o caleaşcă şi mai multe scaune. Meşteşugarii pielari lucrează, în mod caracteristic, conform gustului popular din diferite regiuni ale Transilvaniei; astfel, şelarii adoptă stilul românesc sau german, iar tăbăcarii şi cizmarii pe cel maghiar.

Croitorilor, familia Toldalagi le dă în aparenţă puţin de lucru: din însemnări sînt greu de identificat confecţionatorii de articole vestimentare. Toldalagi

plăteşte însă mulţi bani sumănarilor, cheltuind mult şi pentru „straie pe convenţie”. Simbria include pantaloni (iţari), izmene şi cămăşi, iar în 1762 seniorul achită peste 66 florini numai pentru sumanele argaţilor.

În listele de cheltuieli figurează — ce-i drept, destul de rar — croitori de mantale, pălărieri şi năsturari. Pentru textilele cu destinaţie reprezentativă, numeroasa familie seniorială apelează şi la prăvălii din Sibiu sau Tîrgu Mureş. Printre cheltuieli figurează, fireşte, materiale comandate, precum şi din cele cumpărate de gata. Astfel, în 1764 Toldalagi cumpără pentru fiii săi postav verde în valoare de 90 florini şi 69 dinari, iar pentru fete, fuste şi pelerine din „Kredit”. Familia seniorului necesită cantităţi tot mai mari de postav, mătase, pînzeturi, aţă, nasturi, şnururi, ceaprazuri, balene, panglici şi, pe lîngă toate acestea, rochii de gata, ciorapi („ştrimpfi”), „năfrămuţe”, pălării, văluri şi aşa mai departe. Din toată zona industrială care acoperă necesarul conacului, în primul rînd ramura vestimentară este aceea statornicită la mare distanţă de cumpărători, şi este incontestabil că sume cu adevărat mari se scurg pe această cale, dincolo de graniţele Transilvaniei.[91] În 1775, seniorul trebuie să plătească 102 florini şi 40 dinari pentru trei valuri de pînză „şlezească” (de Silezia), valoare care — comparată cu produsele meşteşugarilor autohtoni — echivalează o sută de căciuli din blană de miel, argăsitul tot atîtor piei de capră, sau o sută vedre de must, aproape o sută de sape din Rimetea, o sută de fiare pentru plug, harnaşamentul luxos a şase cai, sau, în fine, 20 valuri de pînză autohtonă fină. Există apoi, printre cheltuieli, în 1766, de pildă, o poziţie în care se spune: „Fiicelor mele Krisztina şi Anna le-am comandat la Viena două salupe de iarnă din atlaz cîrmîziu, îmblănite cu jderi, pentru care am trimis in summa şi

am cheltuit pe diligenţă şi cambii, in summa 428 florini şi 34 dinari.” Toldalagi adaugă revoltat: „Iată ce înseamnă să comanzi ceva de la Viena, prin agenţi!” Peste cîteva zile, însemnările conţin o altă frază, pe care o cităm de asemenea ca termen de comparaţie: „Am cumpărat de la domnia sa Tordai László şase case (familii) de iobagi [...] cu 600 florini.”

Pentru articole de *orfevrărie* („două podoabe în filegran”) aurarul clujean Visováti András încasează, în 1776, suma de 140 florini, iar în 1777, pentru patru perechi de cercei cu cap de şarpe, lucraţi pe seama celor patru fete ale seniorului, 32 florini şi 48 dinari. Tot atunci, Toldalagi comandă la Viena (în 1775) patru inele cu diamante, destinate de asemenea copiilor — şi le plăteşte cu 516 florini, cambia şi onorariul agentului costîndu-l aproape 100 florini. Fireşte, seniorul comandă în repetate rînduri bijuterii, calculînd şi consemnînd conţinutul lor de aur sau argint, căci — după cum am mai menţionat — bijuteriile constituie pentru el, implicit, o investiţie, un mijloc de a-şi spori avutul.

Menajul seniorial devine deci mai comod şi mai luxos în totalitatea sa. Înmulţirea accesoriilor şi a obiectelor menite să semnaleze bunăstarea îl îmbogăţeşte însă adesea pe negustor, dimpreună cu agenţii săi pentru străinătate. Pe lîngă vasele de lut, de lemn şi de aramă, folosite la bucătărie, noile orientări survenite în domeniul cererii se concretizează în podoabele sufrageriei: argintărie, vase de sticlă şlefuită din manufactura de la Streza-Cîrtişoara, cristale şi porţelanuri din străinătate. Aceeaşi înnoire ne-o atestă diversele feţe de masă şi şervete bogat ornamentate, chelimurile multicolore, numeroasele covoare, lenjeria de pat, plăpumile şi pilotele scumpe, cumpărate sau comandate în repetate rînduri. În 1775, soţia lui Toldalagi László cumpără o fru-

moaşă fustă de „Kamuka” şi una de mătase galbenă, spre a i se lucra din ele o plapumă. Alături de tradiţionalul tors, ţesut şi brodat ornamental din conacul autoaprovizionator, apar tot mai frecvent obiectele de comandă, menite să împodobească un interior luxos şi să-l ţină în pas cu moda. Nici bucătăria nu se mai bazează numai pe alimentele rezultate din gospodăria alodială şi din prestaţiile în natură ale iobagilor. Foarte adesea, după menţiunea „Pro culina et domesticis necessitatibus”, figurează sume mai mari, plătite lui Patrubán Lukács, Csiki Márton, Görög Kristóf şi altor negustori. Caracteristic este faptul că în casă se folosesc numai lumînări de ceară aduse din Sibiu[92], se cumpără şi mult săpun, iar bucătăria foloseşte „făină munt”, cafea, zahăr, orez, arpacaş, stafide, lămîi, untdelemn, nucşoare, şofran, piper, multe găleţi de oţet şi alte articole de băcănie, cumpărate pe bani.

Pe lîngă călimara de lemn cerat, Toldalagi László consumă şi numeroase „suluri de hîrtie”, iar în afară de „calendar”, figurează la cheltuieli tot mai multe sume plătite pentru cărţi juridice sau de altă factură, precum şi pentru compactat (legat cărţi).

Aşadar, utilizarea muncii meşteşugarilor breslaşi — formă tradiţională — se îmbină cu o tot mai masivă achiziţie de produse din străinătate, dar nu încetează nici străvechea autoaprovizionare industrială, în gospodăria conacului. Ca adaos la cele de mai sus, fie-ne îngăduit să menţionăm în final şi pe meşteşugarii „cu convenţie”: meşteşugarii angajaţi contra remuneraţie, la stăpînul conacului. Înainte de toate, există numeroşi argaţi cioplitori, oameni aserviţi care se pricep la lucrările de dulgherie şi fac robotă numai sub forma dogăritului şi rotăritului. Există de asemenea fierari „tocmiţi”, iar seniorul îi cumpără nicovală „ţiganului Laci.” Chiar în aceste condiţii însă, în 1773, el mai este încă nevoit

să potcovească, contra cost, la fierarul din Corunca, meşterul satului. În 1774, pe lista slugilor „cu convenţie” figurează „cizmarul Pap Márton” (primind 50 florini pentru trei ani de slujbă) precum şi „tîmplarul Semberi”. Seniorul angajează cu anul pînă şi un coşar, în persoana lui Heinrich Schneider; tot simbriaş tocmit este şi căldărarul Szabó Sámuel. Interesante sînt şi atribuţiile bărbierilor săi Galambos József şi Sós József: aceştia îl slujesc, ce-i drept, contra retribuţie anuală, dar, de pildă, pentru „lăsare de sînge”, seniorul îi plăteşte separat.

Călătoria lui Toldalagi László la Viena şi cumpărăturile sale în oraşul imperial

Transformarea pieţei interne consumatoare, creşterea cantitativă şi calitativă a sferei necesităţilor — la nivelul păturii nobiliare — se atestă clar şi din cele de mai sus. Şi mai categoric se reflectă însă aceste realităţi în bilanţul întocmit de Toldalagi László asupra călătoriei sale la Viena. Din „expensele” vieneze rezultă că seniorul a pornit spre capitala imperiului habsburgic la 20 iulie 1765 şi a sosit înapoi la Corunca în 25 iunie 1766. Despre această călătorie menţionează el că „în drumul meu la dus şi la întors, precum şi cu statul în Viena, dimpreună cu cumpărăturile descrise mai sus, am cheltuit cu această călătorie a mea 5370 florini şi $77^1/_2$ dinari.” Dacă în legătură cu construirea palatului din Tîrgu Mureş am menţionat în cele anterioare preocuparea faţă de construcţii drept forţă mobilizatoare a industriei, nu este lipsită de interes nici întocmirea unei balanţe a cheltuielilor şi cumpărăturilor de la Viena. Cu atît mai mult, cu cît în patru ani (1759—1762) construcţia a consumat 4908 florini bani lichizi, pe

cînd şederea de abia un an la Viena costă mai mult decît palatul cu adevărat frumos. Iată principalele componente ale „rubricii Viena”:

	flor. hung.	din.
— Cheltuieli de călătorie, trai zilnic după cerinţele rangului	1 146	33
— Diverse cumpărături, inclusiv veselă	1 408	38
— Îmbrăcăminte	1 327	66,5
— Bijuterii, argintărie	1 196	64
— Altele	291	76
Total	5 370	77,5

Deşi călătoria ca atare, dimpreună cu felul de viaţă desfăşurat la Viena — respectiv cheltuielile ocazionate de ele — constituie interesante contribuţii la istoria culturii, trebuie să renunţăm aici la expunerea lor.[93] Cu atît mai elocvente sînt, din punctul de vedere al tematicii noastre, cumpărăturile.

Îmbrăcămintea a costat foarte mult. Cu toate că la acest capitol cheltuielile crescuseră încă dinainte de călătorie, se constată că la Viena — atît în scopuri reprezentative imediate, cît şi spre a se aproviziona pentru mai tîrziu — familia face cumpărături masive şi bine deliberate. Plecînd tot la Viena, altă dată, în 1767, Toldalagi Ferenc notează[94] că dacă avea să se mai afle la Viena şi în septembrie, va trebui să participe la nunta arhiducesei, ceea ce „le-ar costa mult pe neamuri”, deoarece „ar trebui să-mi fac, pentru ospăţ, o seamă de straie care mi-ar cere mare chelşug. Căci aice omul de omenie nu se

poate ascunde fără a se face de ocară; mai ales dacă, treburi avînd, eşti dornic să legi cunoştinţă cu felurite mărimi, te nevoieşti a merge în adunări şi conversaţii.” Cei ce — în strălucirea curţii baroce, în scînteietorul epicentru al imperiului — năzuiesc să scape de caracterele exterioare ale provincialismului transilvan şi să se adapteze unei pături care trăieşte la un nivel mai înalt, sînt siliţi să cheltuiască — adesea peste puterile lor — în primul rînd pentru o garderobă adecvată. Pentru diferite materiale textile, de pielărie, blănărie şi ceaprazărie, Toldalagi László plăteşte 396 florini şi 23 dinari; croitorilor şi altor meşteşugari le achită, numai pentru lucru, 431 florini şi 7 dinari, mai cumpărînd de la ei şi marfă de gata în valoare de 183 florini şi 24 dinari. Separat, pentru garderoba fiului său László, dă încă 317 florini şi 12,5 dinari. Defalcarea diverselor cheltuieli este foarte anevoioasă. Chiar aşa însă cifrele reflectă cu fidelitate faptul că florinii cheltuiţi pe materiale, pe confecţionarea lor şi pe mărfuri finite au sporit avutul meşteşugarilor, ba chiar al manufacturilor şi fabricilor din provinciile ereditare austriece, lărgind şi consolidînd — în dauna celei locale — piaţa unei industrii care, geografic, se situa departe, iar ca producător suferise deja transformări substanţiale.

Din toată suita de exemple, am menţiona mai întîi încălţămintea: „Botine am luat 13 perechi de damasc a 192 dinari şi iară de damasc trei perechi a 127 dinari. Botine de piele, cusute, am tîrguit şase perechi a 144 dinari. Botine de rînd, negre, şase perechi a 120 dinari. In summa am plătit 44 florini şi 40 dinari.” Pe lîngă cele 28 perechi de încălţăminte, seniorul mai cumpără un mare număr de „topănci” (pantofi), papuci de noapte, cizme noi ungureşti şi de piele de Cordova, roşii, precum şi „ştrimpfi” [cio-

rapi] de bumbac, de aţă, ba chiar şi obiele, atît de vară cît şi de iarnă.

Formele tradiţionale mai pompoase, dar şi cele noi, „nemţeşti”, ale vestimentaţiei magnaţilor, se compun din multe elemente. Erau deci necesare căciuli, însă şi pălării, cu accesoriile respective: blană, „bumbi” de aur, şnur pentru „ceaprazuri” şi aşa mai departe. Caracteristic e faptul că Toldalagi comandă pentru el însuşi şi pentru soţia sa două contăşe verzi, de iarnă, cu 70 florini, dar şi din cele de vară, şi îi plăteşte croitorului neamţ pentru „capoate”, „camizoluri”, „lăibăraşe”, „lucratul capotului şi a două camizoluri”, precum şi „croitorului de modă ungurească Dreszler” pentru „straiele făcute” pe seama lui. Într-un loc menţionează că „Mi-am făcut din satin un capot, un camizol de dormit, cu mîneci, un laibăr de catifea neagră, două din mătasă, un contăş de culoare vînătă cu trei nădragi asemenea, un rînd de straie de vară, contăş, dolman cu doi nădragi.” Pentru contăşuri şi pantaloni, Toldalagi cumpără cu predilecţie postav englezesc (culorile: pompadour, vînăt, negru, verde) însă trebuie să ia mătase, atlaz, catifea şi o duzină de alte materiale, blănuri, şnururi din fir de aur de la găitănar, precum şi nasturi ornamentali de diferite culori. Nici preţul acestor lucruri nu este de lepădat: seniorul îi plăteşte unuia dintre năsturari aproape două sute de florini. Conform enumerării, „Am pus să-mi facă, din «skofium» de aur şi de argint, găitănăria pentru trei rînduri de straie”. În plus, cîteva sute de nasturi, şnururi de aur şi de argint etc. Faptul că mai mulţi magnaţi maghiari din Transilvania îşi făceau cumpărăturile şi comenzile aici ni-l dezvăluie amănuntul că „dumnealui Frisherez János năsturar” locuia „in Hungarissen Snirmacher hausz”. Brîiele sînt de asemenea scumpe şi strălucitoare, la fel cu contăşul femeiesc, pentru care trebuie mult şnur de

aur, 8 nasturi, 16 solzi etc. Meşterii croitori nu sînt cîtuşi de puţin modeşti la preţuri. „Cusîndu-mi laibărele verzi şi roşii cu şnur de argint şi de aur, i-am plătit croitorului, pentru aceasta, 56 florini şi 92 dinari” — consemnează Toldalagi. Pe cingători de mătase ornamentate cu aur trebuie să achite o sumă asemănătoare — 50 florini — dar cumpără şi „brîu de păr”, dimpreună cu o sumedenie de mărunţişuri: „năfrămuţe” de mătase „mailandere” şi „pentru suflat nasul”, „umbrar de mătasă”, panglici pentru răsucit buclele, peruci de iarnă şi de vară, scufe de noapte şi aşa mai departe. De data aceasta, veşmintele feminine rămîn pe locul al doilea. Pe prim plan situîndu-se distincţia şi eleganţa bărbaţilor puşi în situaţia de a frecventa autorităţi şi întruniri, femeile au parte de mai puţine cadouri, materiale, comenzi, sau textile de gata. Totuşi, seniorul îi cumpără soţiei sale „un val de pînză Elveţiană sau Şviţera”, ceea ce mai scade cu 70 florini numerarul magnatului din Corunca — fără să mai punem la socoteala şi contăşele comandate.

Eminent gospodar şi om care ţine seama de fiece bănuţ, Toldalagi László constituie un exemplu bine ales pentru a ilustra felul cum ipostaza de consumator al seniorului proprietar de pămînt prezintă un nivel tot mai înalt — deoarece subiectul nostru îşi chibzuieşte într-adevăr aproape toate cumpărăturile: nici măcar achiziţiile masive din domeniul vestimentar nu au ca mobil înclinarea către lux şi podoabe, ci necesitatea de a ţine pasul cu adevăraţii risipitori, spre a consolida situaţia familiei şi a-i înlesni propăşirea socială. Iată pentru ce, printre atîtea mărfuri achiziţionate, rolul precumpănitor îi revine veselei, element expus criticii „înalţilor oaspeţi” la orice sindrofie, şi în acelaşi timp etalon al situaţiei sociale suspuse. Bineînţeles, Toldalagi cumpără bijuterii şi de data aceasta, însă principala

sa preocupare este argintăria pentru masă. Achiziţionează mărgele de „granat” în valoare de peste o sută de florini, comandă inele cu blazon, medalioane şi cercei, însă lasă relativ puţin galbeni în mîna orfevrarilor vienezi, pentru asemenea lucruri. În schimb serviciul de masă valorînd aproape o mie de florini echivalează venitul seniorial pe un an întreg din deceniile al cincilea şi al şaselea ale secolului. Trecînd în revistă argintăria respectivă, găsim: două sfeşnice, un ibric pentru cafea, două linguri pentru servit, 12 perechi de cuţite mai mari, linguri adecvate 13, cuţite mai mici şase perechi, cu două rînduri de furculiţe pe potriva lor; apoi, din nou: şase sfeşnice mari, şase solniţe, patru carafe, un ibric pentru ceai, două perechi de cuţite pentru cei doi băieţi, o pereche de cuţite, cu mîner cu tot şi tocul corespunzător — pentru capul familiei —, două polonice, o pereche de cuţite pentru tăiat friptură.

În materie de veselă, Toldalagi apelează la marfa celei mai vechi întreprinderi producătoare de vase din piatră, fondată pe un domeniu particular al familiei imperiale: fabrica de la Holič, de unde achiziţionează „două rînduri” — două servicii diferite, dar de valoare similară, precum şi 36 vase de Holič pentru pelin, valorînd 10—20 dinari bucata. Neputînd să se eschiveze nici de la moda porţelanurilor, seniorul cumpără 12 perechi de ceşti, alte două duzini mai ieftine şi încă de două ori cîte şase perechi, precum şi „ulcele pentru ciuculată, şase perechi”. 60 farfurii de porţelan sînt ambalate cu extremă grijă, spre a nu se sparge în timpul transportului pe Dunăre. Vase de cositor — socotite pe alocuri drept demodate, însă reprezentînd încă o reală valoare — cumpără de la orfevrarii vienezi, pînă la concurenţa sumei de 400 florini. Astfel: „şase perechi de talgere cu capac, două perechi de blide lunguieţe pen-

tru fripturi; două «tattzel» [tăvi] de pus sub cele două oale pentru supă, ceşti mai mari şi mai mărunte, potrivite acestora, opt... apoi două vase cu două torţi, pentru supă, şi şase farfurii pentru apă caldă”. Au mai fost necesare de asemenea un lavoar, 16 ceşti, 52 talere şi 104 farfurii.

Printre obiectele necesare se numără şi armele de vînătoare, puştile, săbiile cumpărate de la armurier. Într-un rînd, Toldalagi achiziţionează cinci „flinte” dimpreună cu praful de puşcă necesar, cu toate că şi această marfă l-ar costa mai puţin în Transilvania. Menţionarea tuturor cumpărăturilor ar prelungi mult prea mult enumerarea de faţă. Semnalînd deci numai sfera lor extrem de largă, amintim că din îmbelşugata ofertă a pieţei vieneze, seniorului îi trebuiau articolele probabil mai bune şi mai frumos lucrate, sau cele ce lipseau din sortimentul industriei meşteşugăreşti a Transilvaniei: lada îmbrăcată în piele, ceasornicul de masă (60 florini), vioara, acele de cusut, lacătele, briciul, măturile, periile, pensulele, felinarele, pieptenii, ciocanele, ceara pentru sigilat, săpunul, cuţitaşul pentru ascuţit penele de scris şi pentru răzuit porţiunile de text care trebuiesc şterse — unele din aceste lucruri fiind achiziţionate în cantităţi mai mari. Pe de altă parte, cumpărătorul căuta şi marfă ca jocuri de table, bastonul pentru plimbări, bisturiul de lăsat sînge, ocheanul, „perinițele de mătase, binemirositoare, de pus între năfrămile de mătase”, „o cutie de joc”, „oscioare pentru joc”, „un încălzitor”, „o pungă pentru pudra de presărat pe păr”, şi „o presărătoare de mătasă” şi — ce-i drept, numai pentru fiul său László — nişte „pomadă”. Tot lui îi cumpără Toldalagi destul de multe cărţi: lucrări de specialitate, lexicoane, dicţionare, scrieri juridice, filosofice şi teologice. Apoi şase biblii („pentru dragii

mei copii”), dîndu-le imediat la compactat unui meşter vienez căruia îi plăteşte 36 groşi bucata.

Trebuie să ţinem seama de faptul că, ani în şir, fiul lui Toldalagi László a studiat în străinătate, cheltuind mult şi făcînd cumpărături costisitoare. Tatăl — om sever, judecînd lucrurile, chiar şi în ciuda traiului luxos, în spiritul puritan generat de Geneva — îl califică drept risipitor. La rubrica „bani trimişi fiului meu Toldalagi László, pe la Academii” figurează, pe un parcurs de cinci ani (1768—1772) după cum am mai văzut, suma totală de 6671 florini şi 53 dinari. Spre a dobîndi menţionatul rang de „cămăraş”, trebuie de asemenea să trimită sume considerabile la Viena; apoi, în 1776, „pentru plata pretinselor datorii ale fiului meu László”, este nevoit să dea 400 dubloni aur, ceea ce înseamnă 2048 florini.

Exemplul de mai sus atestă şi el că din Transilvania trec sume foarte mari în provinciile ereditare ale imperiului habsburgic şi chiar direct la Viena. Fie-ne îngăduit să menţionăm aici, cu titlu informativ, că acelaşi Toldalagi László pe care călătoria la Viena îl costă 5370 florini avusese în cei doi ani precedenţi (1763 şi 1764) un venit total de 5258 florini. Ce-i drept, în 1776, acesta urcă la 5644 florini, dar chiar şi aşa înseamnă că seniorul proprietar de pămînt din Transilvania îşi cheltuieşte pînă la ban venitul a doi ani mediocri sau al unuia bun, pe piaţa metropolei imperiale. Faptul semnalează cu toată certitudinea că, pe cînd cererea conacelor creşte în anumite domenii, capacitatea competitivă a pieţii străine, puterea ei de a absorbi cumpărătorii, este şi ea foarte mare.

Dovada ne-o fac inventarele şi conscripţiile.[96] În 1748, conscripţia din Corunca descrie în următorii termeni casa familiei Toldalagi: „Podeaua de sus a acelei odăi din jos este scîndură de brad zugrăvită

cu flori. Clădită pe grinzi de stejar, însă unele dintr-însele fiind slăbite ob vetustatem, au trebuit sprijinite cu ciocuri. De amîndouă laturile meşter-grindei şi pe mijloc se află trei ferestre de sticlă prinsă în cositor, citove toate. Poditura de jos este de asemenea din scîndură; cuptorul din cahle smălţuite verde, cam vechi şi peticit, are înlăuntrul său neşte cuiere mărunte [...] şi apoi un scrin pentru vase, înalt şi cuviincios." În „casa (camera) stăpînului" piesa cea mai pompoasă a mobilierului este tot un scrin, vopsit verde şi ornamentat cu motive florale; întreaga descriere este ca un mesaj din vremea principatului autonom, timp al valoroaselor servicii aduse ţării de către familia Toldalagi, epocă în care se fundamentează ridicarea ei şi cînd oaspeţii de la Corunca mai erau încă membrii familiilor nobiliare de mîna a doua de pe valea Mureşului. Prietenii şi invitaţii se încălzeau lîngă cuptoarele cu smalţ verde, lucrate de olari ţărani, iar intimitatea camerelor de primire se realiza prin produsele de lemnărie ale meşterilor rurali deprinşi să zugrăvească totul „înflorat".

În 1781, cînd vine vestea că soţia lui Toldalagi László, născută Wass Kata, s-a săvîrşit din viaţă, se face o nouă conscripţie a bunurilor mobile din conacul de la Corunca. Ce-i drept, mai găsim încă şi în acest inventar cîte o ladă, sau cîte o comodă cu sertare, din lemn vopsit, însă şi foarte multă mobilă de modă nouă, simbolizînd de-acum o anumită situaţie socială. Există 18 scaune tapisate cu piele, iar canapelele îmbrăcate în piele, pînză sau postav semnalează de asemenea că în lumea pornită pe făgaşul transformărilor, s-a transformat şi a crescut şi nivelul exigenţelor familiei Toldalagi. Inventarul cuprinde vesela de Holič, deja menţionată, vasele de cositor şi, alături de bijuteriile cumpărate la Viena, o serie întreagă de giuvaeruri de altă provenienţă;

se constată un spor şi la argintărie, articole de sticlă şlefuită, rufărie de masă şi de pat; apare o considerabilă cantitate de articole din străinătate, şi — pe filele amplei înşiruiri — apar de-acum tot mai frecvent produsele de fabrică şi de manufactură.

*

Considerăm că în cadrul acestei tematici n-a sosit încă momentul formulării unor concluzii ferme. Pe parcursul analizei noastre, am făcut deja aprecieri în legătură cu anumite fenomene iregulare care par certe, precum şi cu unii factori care au generat şi au semnalat criza. Dar am făcut-o ştiind prea bine că relaţiile tot mai complexe în acea viaţă transilvană — ab ovo atît de policromă, şi lansată într-un ritm tot mai rapid spre schimbarea orînduirii ei sociale — implică necesitatea de a se continua cercetările de amănunt.

OAMENI AI ÎNNOIRILOR

GÁBOR ÁRON PE DRUMUL REVOLUŢIEI

La 29 april 1848, notarul Gábor Imre consemnează în registrul de procese verbale al comunei Breţcu: „Al nostru frate primpretor arată cumcă evenimentele pornite în Frîncia şi care au urnit mai toate neamuri[le] evropeneşti” au vălurit pînă în oraşul lor natal. Apoi aşterne pe hîrtie opiniile referitoare la necesitatea de a cunoaşte „problemele vitale ce pătrund adînc viitorul naţiunii”, precum şi profesiunea de credinţă a locuitorilor din Breţcu, dimpreună cu poziţia adoptată de ei în favoarea *măreţei idei a libertăţii şi fraternităţii*[1]. Astfel pătrunde primăvara popoarelor, cu miraculosul său verb, pînă în cele mai îndepărtate colţişoare ale Secuimii. Cum germinează, cum se încheagă acest curent revoluţionar care surpă vechiul şi mătură stavile? Încercăm să formulăm răspunsul, urmărind pînă la capăt transformările desfăşurate în sufletul unui anumit om, la un mod caracteristic nu numai pentru el însuşi, dar şi pentru confraţii săi, secuii grăniceri. Căutăm aşadar sensul anului 1848 în deceniile premergătoare lui, căci în fond şi inundaţia îşi are explicaţia primordială în topirea zăpezilor şi în ploile torenţiale şi nicidecum în fisurarea digurilor. Viaţa şi

destinul lui Gábor Áron mi se par pe drept cuvînt înzestrate cu atributele unui simbol, deoarece prin legătura indisolubilă cu societatea secuiască, cu întreaga epocă şi cu forţele care acţionează într-însa, această viaţă se autodepăşeşte prin perspectiva jalonată de ea. Istoricului îi este dificil să facă o analiză amănunţită şi aprofundată a fiecăruia sau foarte multora dintre membrii formaţiunilor sociale mai numeroase. Iată pentru ce, de data aceasta, desprindem „o probă" din masă, nădăjduind că exemplul ales reprezintă mulţimea, fiind purtătorul unui mesaj valabil pentru întreaga totalitate, şi ilustrînd legităţi cu valoare generală.

Este necesar să atragem atenţia dintru bun început şi asupra faptului că societatea dinainte de 1848 oferă o formulă socială mai aptă unei asemenea încercări, decît ne-ar putea-o furniza societatea contemporană. Într-adevăr, în orînduirea feudală erau încă foarte strînse legăturile care îl ataşau pe om de factori ca domiciliul, familia, ocupaţia, sau — totalitar vorbind — starea socială. Drept repetator al unor modele preexistente, omul născut în limitele unor forme, relaţii, instituţii tradiţionale şi împietrite în fixism, deci în limitele unui sistem ritual menit să-i determine atitudinea era mai strîns legat de starea sa, mai adînc implantat în destinul rezultat dintr-însa şi deci îşi reprezenta pătura socială mai bine decît o face urmaşul său de astăzi. Tocmai de aceea — într-o lume înclinată să dirijeze viaţa pe făgaşuri bătute, să pună oprelişti oricărei tentative de evaziune — aflăm foarte multe lucruri despre individ şi societate, cînd dezvăluim vise despre viitor, căutări ale modalităţii de a zbucni în sus, moduri de a se răzvrăti şi rezultate ale acestei răzvrătiri.

Mediul, familia

Întîi şi-ntîi, să căutăm a depista locul ocupat de Gábor Áron în mediul social transilvan şi mai cu seamă secuiesc. Opinia publică conservă imaginea unui Gábor Áron ţăran, om simplu, fără şcoală. Ipostaza este aptă legendei, căci cu cît este mai neinstruit şi mai autentic poporan personajul, cu cît mai mult „miroase a brazdă”, cu atît mai uluitor miracol al inventivităţii şi vitalităţii secuieşti, al forţei ancestrale înflorite din huma ţărănească poate el să rămînă. Simbolul care avea să fie înfăţişat cu ocazia atîtor momente festive încep să-l dăltuiască înşişi contemporanii. Ziarul „Esti Lapok”, redactat de Jókai Mór, citează în mai multe articole din primăvara anului 1849 exemplul cu adevărat entuziasmant al luptei de autoapărare din Trei Scaune. Gábor Áron — ingeniosul turnător de tunuri al acestei lupte — ne este înfăţişat drept un om „puţin învăţat”, fost „oştean de rînd” în tinereţe şi care, după „jubileu”, deci ca soldat trimis la vatră, „în modestul său cerc familial, îşi ara, semăna, prăşea (!) secera şi îmblăcea singur cele trebuitoare traiului.”[2] Mai bine de o jumătate de veac a trecut şi de la data cînd s-au aşternut pe hîrtie următoarele: „Şi-atunci s-a înfăţişat un secui cît bradul, *îmbrăcat cu ţundră,* zicînd: — Avea-vom şi tunuri. Le fac eu!”[3] Cu trecerea timpului, posteritatea amatoare de evocări ale unui trecut „nemeşesc” a început să ataşeze numelui său atribute ca „descendent al unei familii nobiliare”, sau „feciorul protonotarului orăşenesc”, recalificînd „secuiul îmbrăcat cu ţundră” în erou înveşmîntat măcar cu gheroc, dacă nu contăş.

Legenda este întotdeauna purtătoare a unei cîtimi de realitate. În schimb, aducerea în prim plan a unor trăsături şi amplificarea lor sluješte de minune ge-

neza unor erori în opinia publică; faptic, Gábor Áron este un simplu sătean, chiar dacă nu iobag, iar tatăl său e într-adevăr agricultor şi în acelaşi timp protonotar. Atît numai, că deşi fiu al poporului, era un grănicer secui liber, nesubordonat vreunui senior, om mîndru de independenţa sa, om care se considera superior iobagului şi era realmente mai cizelat decît semenii săi legaţi de pămînt. Ce-i drept, ca grănicer nu face parte din categoria superioară, nu se numără printre husarii recrutaţi dintre primipilii de odinioară, ci este descendent al pixidarilor, slujind imperiul habsburgic ca pedestraş. În fapt, este deci membru al unei familii de agricultori care, de voie, de nevoie, îmbină forma de viaţă agrară cu situaţia de „ostaş ţăran”.

„Protonotariatul orăşenesc” ne îndrumă inevitabil la Breţcu, întocmai ca şi realitatea apartenenţei la categoria oamenilor liberi, respectiv militari. Aşezarea este foarte mică: există numeroase sate cu populaţie mai mare. În 1785, localitatea se compune din 44 case şi este locuită de 128 familii, cu un total de 638 suflete, în mare majoritate secui liberi, grăniceri. Din reglementarea întocmită de către „oraş” în 1541, aflăm cu cîtă grijă îşi păzea Breţcu propria libertate: „Cei ce ar veni în oraşul nostru... spre a se statornici aici, trebuie să înfăţişeze legiuită scrisoare de încredinţare cumcă sînt cu adevărat persoane libere şi nu încape nici un fel de bănuială asupra lor, deoarece iobagilor nu le este îngăduit a locui în oraşul nostru...” La 17 mai 1767, populaţia „de baştină” aduce o hotărîre care îndulceşte interdicţia; conform acestei hotărîri, provincialiştilor — iobagi aflaţi sub jurisdicţia autorităţilor scaunale — „să li se îngăduie a locui, ca să sporească Regia Contribuitio datorată majestăţii sale”[5] (dar împămîntenirea se admite numai cu anumite condiţii).

Datorită privilegiului său de tîrg, mica aşezare dobîndeşte un caracter întrucîtva specific în sensul că — pe temeiul unei ordonanţe regale din 26 decembrie 1426 — are dreptul şi îndatorirea „să vectureze mărfurile neguţătoreşti aduse din pămîntul Turcului, priimind pentru aceasta cuvenita răsplată...”[6] Existenţa orăşelului este într-adevăr determinată de cărăuşie, paza grănicerească de la pasul Oituzului, transportul poştei, scrisorilor, şi ştafetelor spre Moldova. Cu toate că o mare parte din privilegiile de odinioară s-a pierdut, una dintre principalele surse de venit ale locuitorilor din Breţcu rămîne circulaţia de mărfuri dintre Transilvania şi Moldova. Iată pentru ce în viaţa micii localităţi avea o mare pondere Tovărăşia căruţaşilor, cea mai importantă organizaţie locală de tip breslaş, care îşi conserva cu încăpăţînare, printre alte privilegii, pe acela al monopolului asupra transportului de mărfuri venite din Moldova cu destinaţia Braşov. Mai mult chiar: concurîndu-i pe căruţaşii localităţilor învecinate, asociaţia se străduia să-şi asigure în exclusivitate privilegiul transporturilor pentru întregul comerţ desfăşurat între Transilvania şi Moldova.

La fel cu toţi secuii liberi, locuitorii acestei aşezări sînt profund afectaţi de sentimentul şi dorinţa autodeterminării, ţin foarte mult la străvechile lor libertăţi şi sînt extrem de mobili, mai ales că îndoita necesitate a serviciului militar şi a cărăuşiei îi sileşte să cutreiere o vastă arie geografică. Ei văd deci o parte mai mare a lumii — şi, conform mărturiei registrelor de procese verbale — chiar înţeleg dintr-însa mai mult decît locuitorii aşezărilor de ţărani iobagi, care trăiesc în tradiţiile unui fel de viaţă legat de un anumit loc.

Ar mai fi multe de spus despre „oraşul” Breţcu; o întreagă serie de fapte, date, evenimente şi opinii, care se referă îndeaproape la Gábor Áron; acum

însă le vom menţiona doar pe cele ce afectează relaţiile dintre familia Gábor şi oraşul Breţcu. Administrarea micuţei aşezări cu case şi străzi de tip rural era organizată după modelul urban. Administraţia urbană îşi avea formele sale tradiţionale, şi putem presupune că unul din modele va fi fost Tîrgu Secuiesc, localitate apropiată de Breţcu. Aşadar, în fruntea acestei din urmă aşezări nu se afla judele sătesc cu juraţii săi, ci „judele şi senatorii" oraşului, corporaţia „consilierilor". Pentru a se ţine în bună regulă registrele de procese verbale, referitoare la şedinţele consiliului, la judecăţi, la copiile diferitelor reglementări şi ordonanţe, ca şi spre a se efectua celelalte treburi scriptice de o mare diversitate, se alegea un „protonotar" şi un „vicenotar". La Breţcu — printre aceşti oameni înzestraţi cu conştiinţa libertăţii lor şi antrenaţi într-o viaţă plină de demnitate datorită unui orizont mai larg — faptul în sine de a penetra în pătura conducătoare avea o anumită pondere. Or, fiind ştiutori de carte şi dispunînd de prestigiul, precum şi de sporul de inteligenţă necesare treburilor administrative ale oraşului, mai mulţi dintre membrii familiei Gábor au putut să ajungă elemente de conducere în microcosmul de la Breţcu.

O însemnare din 1812 atestă că Gábor József — bunicul — este membru al corporaţiei senatoriale. La 4 april 1814 se menţionează în protocolul oraşului: „Printre magistraţii noştri se numără şi fratele Gábor József, fiind senator, carele s-a nevoit a lăsa trebile din pricina slăbitelor bătrîneţi şi a bolii, iară în locul său a fost luat Gábor István..." Oraşul cere atît Guberniului, cît şi Comandamentului General — autorităţile supreme civile şi militare — consfinţirea acestei hotărîri. Aşadar, bunicul este înlocuit, în conducere, de către tatăl, pe care, mai apoi, colectivitatea îl găseşte apt şi pentru îndeplinirea funcţiei de notar, fiind desărcinat dintr-însa numai după

aproape trei decenii, la 19 septembrie 1842. „Notarul regular Gábor István şi consilierul Frenkó József — spune încheierea consemnată în Correspondentiale Protocollum — ajunşi fiind la vîrsta moşnegiei şi ostenind de îndelungata slujbă [...] sînt sloboziţi dintr-însa.” În 1843 se mai poartă discuţii contradictorii asupra deciziei, căci — slujind într-adevăr timp îndelungat cauza publică — Gábor István putea fi indispus de atîtea griji oficioase, putea fi obosit sau chiar bolnav (mai ales că se stinge din viaţă în anul următor 1843, la 13 august) dar nu poate fi considerat „moşneag” cînd n-a atins nici vîrsta de sexagenar. Încă din 1843, locul lui din tagma consilierilor oraşului este ocupat de fiul său Imre, fratele mai mic al lui Gábor Áron căruia, ca şi tatălui său, i se încredinţează şi funcţia de notar — ce-i drept, deocamdată numai în calitate de „vice”. Dealtfel integrarea lui Gábor Imre în slujbă nu se desfăşoară fără piedici: în primul rînd se ridică obiecţiunea că „are neamuri printre consilieri” — dar şi mai tîrziu, după rezolvarea impedimentului, acest membru al familiei Gábor, ajuns la rînd s-o reprezinte în conducerea oraşului, mai are de întîmpinat numeroase împotriviri. Într-adevăr, comandamentul militar decide că „numtiul Gábor Imre este menţinut şi pe mai departe în slujba ostăşească.” Or, în acest caz, nu mai are sens să-şi asume împovărătoarea sarcină publică. De aceea locuitorii din Breţcu, dornici să-l ajute, cer Guberniului să intervină pentru scutirea sa de obligaţiile grănicereşti, „în răstimpul cît va să facă faţă acestei slujbe civice.” În legătură cu problema survenită, ies din nou la suprafaţă şi antagonismele care determină conducerea scaunală şi cea militară să se situeze pe poziţii diametral opuse: guberniul îl instalase în post şi luase jurămîntul de serviciu al noului notar din Breţcu fără aprobarea comandamentului militar şi, pînă ce conflictul respectiv nu

avea să se soluţioneze, Gábor Imre nu-şi putea ocupa scaunul de consilier. Pe de altă parte, aptitudinile sale în acest sens se atestă prin faptul că, încă din 1847, el este inclus în lista deputaţilor pe care „oraşul” urma să-i aleagă pentru dieta naţională.[7]

Acesta este „oraşul”, şi acesta este locul ocupat într-însul de către străbunii şi fratele lui Gábor Áron.

În privinţa bunurilor economice, a bazei existenţiale deci, situaţia familiei este aproximativ identică cu media din scaunele secuieşti. La 1 decembrie 1843 „compania 11 din regimentul II de grăniceri secui” întocmeşte, în limba germană, conscripţia oficioasă a bunurilor imobile aparţinînd defunctului senator Gábor István[8]. Inventarul succesoral începe cu enumerarea clădirilor, menţionînd pe primul loc cele două case, şura şi două cocine de porci, construite pe intravilanul familiei de grăniceri pedeştri Kerekes. Valoarea se evaluează la 615 florini. În vecini de Molnár István şi József există de asemenea o casă, evaluată la 100 florini. În Lemnia — sat vecin cu Breţcu — se alfă de asemenea două şuri goale asupra cărora au drept de moştenire fraţii Gábor; una valora 100, iar cealaltă 25 florini. Clădiri rămăseseră deci din belşug, deşi una din casele şi şurile „bătrîne” se aflau într-o stare destul de proastă. Însă în locurile unde se poate exploata lemn de construcţie din pădurea devălmaşă, iar rudele şi prietenii sînt bucuroşi să dea o mînă de ajutor, făcînd clacă pentru cel ce construieşte, e uşor să-ţi durezi un cămin. Chiar în aceste condiţii însă, tatăl — care le asigură „din timp un acoperiş” copiilor săi — le lasă moştenitorilor 100 florini datorie, contractată faţă de Páskó András în vederea cheltuielilor construcţiei.

Teren arabil nu avea familia Gábor mai mult decît o sesie iobăgească de mărime mijlocie. Într-adevăr, ogoarele menţionate la capitolul „bunuri din stră-

moşi” totalizau teren arabil de 22 cîble şi 1/4, fiind alcătuite din 17 bucăţi de pămînt, mai mult sau mai puţin mărunte (nici una nu depăşea un iugăr şi jumătate, iar trei măsurau doar o optime de iugăr). Din toate aceste parcele, trei se situau în hotarul Lemniei. Calculînd două cîble — deci opt baniţe — de sămînţă, în general, la un iugăr (1600 stînjeni pătraţi) de teren arabil, înseamnă că menţionata moşie din străbuni reprezenta 11 iugăre şi valora 854 florini. Se mai adăugau patru parcele de teren arabil totalizînd 3 cîble şi 3/4, pămînt evaluat la 125 florini şi constituind agoniseala unei vieţi petrecute în muncă.

Fîneţe, în hotarul Breţcului, se menţionează în şase locuri (două — mai bunişoare — situîndu-se lîngă păşunea comunală). Aceste fîneţe produc patru încărcături (care) şi trei căpiţe de fîn, drept valoare apreciindu-se suma de 85 florini.

Deci văduvei şi celor cinci copii le rămîne teren agricol în valoare de 1116 florini; adăugînd şi construcţiile, „averea” moştenită totalizează 1904 florini.

La 8 martie 1844, cei doi feciori mai vîrstnici — Áron (29 ani) şi Imre (27 ani) — cer comandamentului militar să-i recunoască drept moştenitori legali, fireşte, cu condiţia ca ei să-şi asume poverile serviciului grăniceresc (mezinul Dénes, avînd doar 23 de ani, nu era încă major). Cei trei urmaşi — apţi de a se gospodări în mod independent şi de a-şi întemeia familie proprie — ar fi trebuit aşadar să-şi creeze o bază existenţială, dispunînd cam de cîte patru iugăre. Aceasta, într-o regiune de la poalele munţilor, unde pămîntul rodeşte puţin şi unde — datorită asolamentului bienal îndeobşte practicat — cele patru iugăre înseamnă de fapt numai două, căci an de an o jumătate din „moşie” rămîne „la hodină”, ca pîrloagă. Asupra moştenitorilor bărbaţi mai greva şi datoria care trebuia plătită, precum şi grija măritişu-

lui celor două fete (Iuliana, 19 ani şi Anna, 11 ani). Or, „paraferna” — consfinţită şi de către comandamentul grăniceresc, pe temeiul străvechilor uzanţe de drept din Secuime — fiind o sarcină a fraţilor şi în acelaşi timp şi etalon al onoarei lor, constituie de asemenea o obligaţie împovărătoare. În aceeaşi categorie a sarcinilor implicite proprietăţii trebuie să includem şi serviciul militar, instrucţia — „exerţirul” — de fiece săptămînă, taberele, serviciul de pază, nenumăratele prestaţii în muncă la construcţiile militare, transportul lemnelor de foc pentru armată şi alte prestaţii publice. În consecinţă, fraţii Gábor plăteau şi cu zile-muncă irosite, ca să se poată şti stăpîni ai unei baze existeniţale strîmte, la drept vorbind cu totul insuficiente, pe care comandamentul companiei — ca autoritate succesorală — le-o transmite pînă la urmă, drept temei material pentru menţinerea statutului lor de oameni liberi şi pentru purtarea sarcinilor rezultate din obligaţiile lor militare.

Este situaţia tipică a secuiului grănicer şi un destin care, în dubla cătuşă a sărăciei şi a serviciului ostăşesc, nu făgăduieşte decît un viitor chinuit. Gábor Dénes nici nu avea să-şi întemeieze nicicînd o familie. În schimb Gábor Imre, folosindu-se de redusele posibilităţi locale precum şi de moştenirea străbunilor care dobîndiseră odinioară privilegiul de tîrg al Breţcului, se salvează de claustrarea în serviciul militar, dobîndind funcţiile de consilier şi notar. Salariul notarial este atît de mic (8 florini şi 16 creiţari pe an, în 1840) încît obştea din Breţcu găseşte de cuviinţă că trebuie majorat. Totuşi, să nu uităm nici de accesoriile modestului venit: menţionata scutire, cotă de impuneri redusă şi sumele cu care persoanele particulare onorează lucrările scriptice executate pentru ele de către notar. Aşadar — deosebit de tenace în urmărirea obiectivelor sale, dîrz şi inte-

ligent — Gábor Imre găseşte în limitele feudalismului acea măruntă breşă prin care poate scăpa de fixismul destinului său: mărunta funcţie menită să-i asigure loc de frunte în mica sa colectivitate, putînd constitui implicit şi o bază pentru continuarea propăşirii şi ridicării familiei. (După 1848, Gábor Imre este purtător al titlului de primar, iar în 1864 îi scrie oraşului său de la Sibiu, unde se află ca deputat în dieta naţională; dintre cei cinci fii ai săi doar unul rămîne agricultor pe moşia strămoşească; altul studiază ştiinţele juridice şi ajunge vicecomite — subprefect — de Trei Scaune, iar ceilalţi trei — judecător de ocol, şef de poştă, funcţionar de poştă — penetrează şi ei în tagma funcţionarilor de stat.[9]

Dar cei sortiţi la mai mult, înzestraţi cu însuşiri mai de preţ, împătimiţii unor vise temerare — aşa cum este Áron şi cu mulţimea celor de seama lui, dispăruţi fără urmă în anonimat? Pentru ei ce fel de bariere, interdicţii şi cătuşe are pregătite imperiul feudal habsburgic — şi ce anume perspectivă, ce posibilităţi le deschide lor, într-un fulgerător sclipăt, revoluţia de la 1848? Despre aceasta trebuie să tratăm în cele ce urmează.

Studiile

Gábor Áron — la fel cu ceilalţi semeni ai săi dotaţi, inteligenţi şi dornici de plăcerea unor îndeletniciri spirituale — avea în faţă un drum deja bătut: şcoala, posibilitatea de a studia. Nenumărate opinii de contemporani elogiază — poate prea sonor, însă oricum elocvent — gradul de instruire şcolară a populaţiei din Trei Scaune. Există scrieri din anii 1700, unde se afirmă: „În Trei Scaune nu prea gă-

seai om să nu ştie citi şi scrie."[10] Kovásznai Sándor se pronunţă în felul următor asupra primei jumătăţi a secolului XVIII: „Destul că la acea vreme, satele mai mari din Trei Scaune [...] ţineau tare buni dascăli magistri la şcoală, încît dădeau tineretului învăţătură pînă la poesis, ba chiar mai sus — şi cu osebire acestei împrejurări i se poate mulţămi că dintre secui s-au ales atîţia oameni cu carte, atît întru starea din afară, cît şi întru cea dinlăuntru. Căci acasă, cu puţin chelşug, au propăşit într-atîta la învăţătură, încît ducîndu-se apoi la colegiu, în foarte scurtă vreme au ajuns dieci de lătinie, astfel că întru acesta veac pretutindeni în Transilvania, în sate şi oraşe, mai vîrtos din naţiunea secuiască au purces preoţii, profesorii, au potracănii cu faimă."[11] Cît despre Újfalvy Sándor — cronicar al epocii reformiste — el admiră numărul mare al celor ce ştiu să scrie şi să citească în scaunele secuieşti, remarcînd de asemenea că „secuiul face totul spre a-şi instrui pruncii. Încă de la naştere îi şi văd preoţi, meşteri, advocaţi, administratori şi prefecţi de moşie, medici sau ofiţeri"; autorul sesizează şi faptul că tineretul secui instruit „inundă comitatele şi oraşele Transilvaniei, ca administratori şi arendaşi, advocaţi, medici, ingineri, mineri, preoţi şi profesori; întemeindu-şi apoi familii pe acolo, fiecare îşi încropeşte o stare bunicică."[12]

Datorită privilegiilor sale de tîrg, Breţcu conservă, în materie de şcolarizare, tradiţii chiar mai vechi şi mai bine fundamentate. La 24 april 1813 — an premergător naşterii lui Gábor Áron — obştea din Breţcu năzuia de-acum să întemeieze o şcoală unde copiii să poată învăţa carte în limbile germană, latină şi maghiară. Petiţia adresată Guberniului este repetată în 1815, cînd Breţcu cere şi sprijinul autorităţilor militare: „Rugămu-ne nobilului Comandament al Regimentului să binevoiască a cumpăra cărţi

pentru şcoala noastră şi a o patrona, poruncind satelor celor mai apropiate să-şi trimită încoace la învăţătură copiii înzestraţi pentru asemenea lucrare.” În 1811 însă colonelul baron Purczell János propusese deja înfiinţarea unei şcoli militare la Tîrgu Secuiesc — deci în apropiere — şi nici aceea nu se putuse realiza în acei ani împovăraţi de o gravă devalvaţie monetară, iar în 1813 nu numai Habsburgii, dar înseşi regimentele secuieşti erau blocate de războaiele napoleoniene, astfel că proiectul definitiv al faimoasei şcoli militare ia naştere pînă la urmă tot în Tîrgu Secuiesc, în 1817: construcţia ei se termină în 1823, stîrnind o mişcare socială în cadrul căreia unii grăniceri secui mai înstăriţi donează sume ce depăşeau valoarea întregii averi a lui Gábor István, satele din împrejurimi contribuie cu materiale şi muncă, iar Körösi Csoma Sándor depune el însuşi 100 galbeni; astfel se realizează această instituţie de învăţămînt a oraşului, cu investiţii evaluate la peste o sută de mii florini.[13] Există aşadar de-acum, în apropiere, o şcoală militară, chiar dacă Breţcu n-a izbutit să-şi ridice propria şcoală la rangul de colegiu.

După toate probabilităţile, Gábor Áron şi-a însuşit învăţătura de nivel elementar în orăşelul natal. Copiii de grăniceri frecventau clasele şcolii săteşti pînă la vîrsta de 12 ani. Comandamentul supraveghea buna desfăşurare a învăţămîntului primar; în acelaşi fel se preocupă de copiii grănicerilor, încă din 1776, colonelul Kiss Mihály, care — în raza jurisdicţională a regimentului II de infanterie secuiască — le ordonă comandanţilor de companie „să cerceteze ades dacă magiştrii săteşti îi învăţă după îndatorinţa lor, cu sîrg, pe copii, trebile religiei, precum şi scrisul şi cititul.”[14]

Aşadar, supravegherea învăţătorilor săteşti are o tradiţie, întocmai ca şi obligarea copiilor să-şi însu-

şească ştiinţa slovei. La 25 august 1825 se consemnează în protocolul de la Breţcu următorul ordin venit de la Comandamentul Companiei: „În toate satele să se înfiinţeze şcoală şi se porunceşte cu cea mai mare străşnicie tuturor părinţilor să-şi ţină la învăţătură pruncii de la vîrsta de 7 ani pînă la cea de 12.”

Presupunem deci că între 7 şi 12 ani, Gábor Áron a fost şcolar în Breţcu; şi tot numai prin deducţii făcute pe diverse temeiuri, socotim că viaţa de „student” şi-o începe, în 1827, în institutul franciscan din Kanta de lîngă Tîrgu Secuiesc. Pasul acesta are o semnificaţie deosebită. Ca părinte, Gábor István decide fără îndoială că cel mai vîrstnic dintre feciorii familiei trebuie să-şi găsească mijloacele de trai într-o carieră intelectuală. Acum începe deci încercarea evadării din cadrul dat, a îndepărtării de calea predestinată.

Sub semnul acestei năzuinţe, drept al doilea pas, Gábor Áron este înscris la şcoala franciscanilor din Şumuleu, în 1828.[15] La acea dată, adolescentul frecventează deja clasa de gramatică, unde ajunge în grupul de frunte, printre cei 31 colegi. În 1829 — clasa a treia de gramatică — Áron este un elev cu calificativul „eminent”. Mai urmează anul 1830, cînd frecventează clasa întîi a cursului de umanistică, avîndu-l de-acum coleg de şcoală şi pe fratele său Imre, de asemenea un elev strălucit. În 1831 însă, fără a putea să-şi încheie studiile medii, Gábor Áron este nevoit să-şi ia bun-rămas de la Şumuleu. Ce-i drept, în primul semestru numele său mai figurează încă în catalog, dar alături apare menţiunea: „Deseruit Scholas mense Februar, alias Classis l-mae.”[16]

De ce a trebuit să abandoneze şcoala? Ce fel de piedici i-au survenit în cale, de vreme ce — fiind un elev bun — ar fi putut porni în scurtă vreme spre instituţii de învăţămînt superior? Nagy Sándor

opinează că „... voind să plece de aici [din Şumuleu] la o şcoală de grad superior, spre a-şi satisface şi dezvolta înclinările şi talentul, cu precădere îndreptate către tehnică şi mecanică, guvernămîntul militar austriac grăniceresc, care îi apăsa cu străşnicie pe secui, a refuzat să-i dea învoirea, şi incluzîndu-l în aşa-numitul *«numerus»* militar, l-a repartizat *regimentului II infanterie secuiască*, drept grănicer activ."[17] Aceeaşi afirmaţie se face, la modul generalizat, în protocolul din Breţcu: *„slujba ostăşească nu le prea îngăduie pruncilor noştri să mai înveţe carte după vîrsta de 18 ani"*. Aflat în situaţie similară, ca student al colegiului unitarian din Cluj, Bölöni Farkas Sándor pe atunci în vîrstă de 20 de ani, formulează, odată cu întrebarea, un răspuns nu mai puţin amar: „... aici a trebuit să mă nasc, spre a nu-mi fi îngăduit să mă simt născut pentru altă-ceva!"[18]

Simbolul puterii habsburgice, vulturul bicefal, ar putea întruchipa foarte bine şi dubla politică a învăţămîntului austriac. Într-adevăr — la fel cu toţi opresorii dintotdeauna din societăţile organizate pe clase — exponenţii acestei politici erau bun-bucuroşi să instruiască, la grad inferior, în interesul unei mai bune satisfaceri a funcţiei, straturile şi clasele sociale cărora le hărăziseră un cîmp de acţiune îngust, bine determinat în mecanismul economic-social; însă nu le convenea cîtuşi de puţin să-i vadă răzbătînd la un nivel mai înalt, ca absolvenţi de institute superioare, sau ajungînd pe diverse poziţii ale vieţii spirituale, ca soli cultivaţi ai stării lor sociale.

Aflat alături de Klapka György în viitoarea evenimentelor din primăvara anului 1848, Jakab Elek evocă, mai tîrziu, cuvinte rostite atunci — şi atît de potrivite situaţiei lui Gábor Áron: „Am vorbit despre impunerea fiscală a secuilor cu proprietăţi fărîmiţate şi lipsiţi de iobagi, impunere contrară străvechilor legiuiri proprii; am vorbit despre îndreptăţitele lor

plîngeri împotriva abolirii libertăţilor nobiliare de care se bucuraseră: «cum [...] nu sînt stăpîni şi nu dispun liber asupra avutului lor, deoarece din clipa cînd ajung să fie cuprinşi în grănicerime, ei sînt siliţi să oştească pînă ce nu mai sînt apţi de slujbă; *feciorii lor înrolaţi de timpuriu în regimente sînt opriţi de la învăţămîntul superior* [sublinierea ns., I.I.]; persoana lor este scoasă de sub jurisdicţia legilor şi autorităţilor civile, fiind supusă ordinelor militare, actualele lor proprietăţi de veci, moştenite, sînt transformate în temporare posesiuni uzufructuare. Iată o rană deschisă care sîngerează necontenit în organismul vital al bravului norod»".[19]

Strădania de a le zădărnici cu orice preţ tinerilor înscrierea în instituţii de învăţămînt superior sau eventual la universităţi din străinătate — scăpînd astfel din ghearele Comandamentului General — devenise un simbol al lumii îngrădirilor, al robiei secuilor recrutaţi în grănicerime.[20] Or, tocmai exemplul familiei Gábor atestă că terenul arabil tot mai fărîmiţat prin succesiune şi dealtfel prea puţin mănos în multe regiuni nu mai constituie o bază suficientă pentru „oştitul pe gratis". Făcînd conscripţia celor ce intră în serviciu, autorităţile din Breţcu întocmesc şi lista „grănicerilor proletari agrari", care nu mai au pămînt şi îşi închiriază forţa de muncă. Acolo unde este anevoios să trăieşti din moşia familială, rămasă de la străbuni, iar sacrinile militare sînt deosebit de grele, intervin cu necesitate forţe menite să orienteze tineretul spre alte forme de viaţă.

În epoca relaţiilor de producţie feudale intrate în desuetudine şi sortite descompunerii — relaţii reprezentate şi de sistemul grăniceresc — menţinerea la un anumit nivel de viaţă necesită de-acum, din partea multora, eforturi peste puterile lor; şi cum nu întrezăreau nici măcar speranţa unei vieţi mai bune, oamenii aceştia „au ieşit", am putea spune, din pro-

priul lor destin, care făgăduia să fie sau era încă de pe acum unul precar. Tot ei sînt aceia pe care santinelele din Breţcu ar fi trebuit adesea să-i ia prizonieri şi prin preajma pasului de la Oituz — căci numărul fugarilor „sporeşte zi de zi”. Această formă a autoeliberării — bejenitul peste Carpaţi — nu putea constitui, bineînţeles, o soluţie acceptabilă pentru cei dornici, ce-i drept, să scape din robie şi mizerie, dar şi convinşi că ar avea de acţionat în interesul pămîntului natal şi al poporului lor; nu era o rezolvare pentru cei ce doreau nu numai să scape, dar şi să creeze, să făurească, să se autorealizeze. Oamenii din categoria aceasta se orientau spre domenii intelectuale relativ libere, unde drumul lor ducea inevitabil la înfrăţirea cu poporul şi la revoluţionarism. Lupta dură cu viaţa, cu relaţiile de producţie existente, recunoaşterea legilor fundamentale ale mecanismului social şi strădania de a le schimba au maturizat şi ideea că — fie în limitele orînduirii feudale, fie în afara lor — năzuinţa spre căile individuale nu este o soluţie viabilă. Oamenii au înţeles aşadar că numai în colectivitate, numai prin unitatea dintre luptătorii pentru libertate şi revoluţionari poate lua naştere forţa capabilă să creeze societatea nouă, menită să ofere posibilităţi mai corespunzătoare însăşi vieţii individuale.

Cariera militară

Protocoalele din Breţcu conţin un adevărat belşug de date referitoare la serviciul militar grăniceresc. Informaţiile acestea se referă implicit şi la viaţa lui Gábor Áron, căci — dimpreună cu toţi cei întorşi fără voia lor de pe drumul învăţăturii — trebuie şi el să trăiască viaţa „pedestrimii” secuieşti. În

anii 1800 „pedestraşii de graniţă” făceau instrucţia individuală, din octombrie pînă-n martie, cîte patru zile consecutive pe lună, fie sub acoperişul şopronului de instrucţie din localitate, fie în altă parte, unde îi trimitea ordinul comandantului de regiment. S-au făcut şi încercări de a instrui oameni la sfîrşit de săptămînă, duminică. Primăvara şi toamna, batalioanele active şi de rezervă se întîlneau la manevrele de o săptămînă. Regimentele de infanterie se întruneau şi ele o dată pe an, pentru manevre generale. Instrucţia, „ajustările” şi marşurile consumau mult din timpul grănicerilor de la Breţcu, dar — trebuie s-o precizăm, deoarece mulţi cred că şi Gábor Áron „a stat” în armată patru ani — ei nu trebuiau să-şi părăsească baştina decît pentru perioade scurte. Cu atît mai des erau însă nevoiţi să lipsească din gospodărie, deoarece pe lîngă menţionatele obligaţii de serviciu erau grevaţi de o serie întreagă de alte îndatoriri, ca paza frontierei, interminabila mulţime de prestaţii publice, cărăuşia, construcţia şi repararea clădirilor ofiţereşti şi ale instituţiilor militare, întreţinerea drumurilor, tăiatul şi căratul lemnelor de foc etc., etc. Dealtfel, grănicerii din Breţcu le furnizau ofiţerilor 172 stînjeni de lemne de foc anual şi, o dată sau de două ori pe săptămînă, „carne de vacă pentru oficiul din Oituz.”

Pe deasupra, grănicerii erau obligaţi să presteze serviciul pe cheltuială proprie, cu echipament corporal propriu. În 1843, breţcanii se plîng că au fost nevoiţi „să-şi agonisească straiele de oaste, cu amarnică sudoare a frunţii lor şi înstrăinîndu-şi avutul.”

Cea mai plauzibilă dovadă a vicisitudinilor şi apăsătoarelor poveri ale destinului grăniceresc o constituie opiniile formulate în legătură cu desfiinţarea acestei instituţii, în 1848. La 3 august, breţcanii enunţă bucuroşi că „zidul de piatră carele a stătut între oştean şi ne-oştean este de-acum dărîmat”; toc-

mai de aceea, ei avertizează cu toată demnitatea comandamentul companiei că „s-a înstăpînit” un sistem general de apărare a patriei, deci comandamentul „să nu-şi bată capul” întrebîndu-se cine anume „va să presteze vechile sarcini nelegale.”

Pînă în 1848 trebuia să mai treacă însă un şir întreg de ani. După 1831, Gábor Áron nu suportă în linişte situaţia sa de pedestraş: el încearcă o a doua evadare, sau, mai exact, de data aceasta, o ridicare; căci pe cînd cu ajutorul şcolii căutase să se refugieze într-un alt domeniu al vieţii, acum caută să-şi însuşească cunoştinţele tehnice în sfera destinată lui, în cariera militară deci, unde năzuieşte spre un grad mai înalt.

Mica breşă care i se oferă grănicerului pedestraş drept posibilitate de evaziune este o tradiţie a regimentelor: după cum consemnează şi Benigni[21], în fiecare an cîţiva secui erau trimişi sub comanda unui ofiţer la un instructaj de artilerie, pentru patru săptămîni, alegîndu-se în acest scop un om pe companie, sau doisprezece pe regiment. „Fiind obicei la regimentul său — scrie Nagy Gábor, care i-a fost aghiotant în timpul revoluţiei şi a publicat valoroase date biografice referitoare la Gábor Áron — să se trimită în fiece an, pentru cîteva săptămîni, 12 ostaşi la Alba Iulia în cetate, spre a-şi însuşi mînuirea mecanică a tunurilor, a fost trecut şi el în rîndul acestor trimişi. De acolo, nu se ştie datorită cărui sprijin privat, sau mai degrabă împins numai de propria-i dorinţă lăuntrică, s-a dus la Pesta şi apoi la Viena, unde audia, ca simplu amator, prelegerile tehnice de la «Genie-Corps» urmărind meşteşugul turnătoriei de tunuri şi al amestecării metalelor, întocmindu-şi însemnări şi *procurîndu-şi manualele* referitoare la aceste meşteşuguri”.[22] Nagy Sándor presupune că Gábor Áron ar fi ajuns la Pesta şi la Viena în cadrul obişnuitului peregrinaj al celor din breasla tîmplari-

lor şi, „gustînd din izvorul ştiinţelor mai înalte, patima sa a devenit şi mai arzătoare, dar neputînd să şi-o stîmpere”, s-a zbuciumat şi „a suferit crîncenă sete”.[23] Acest material memorialistic ni-l înfăţişează pe Gábor Áron drept o calfă de meşteşugar care pătrunde, în toată puterea cuvîntului, prin contrabandă în sălile prelegerilor ştiinţifice şi, făcînd rost de cărţi şi lucrări de specialitate, „îşi dezvoltă singur talentul”. Mărturie este Nagy Sándor şi pentru faptul că tratatele de artilerie — cărţi de limbă germană — au fost scumpe comori pentru Gábor Áron pînă la sfîrşitul zilelor sale şi că pierderea lor cu ocazia distrugerii atelierului de turnat tunuri de la Tîrgu Secuiesc i-a pricinuit o adîncă mîhnire.[24]

Asupra acestei încercări de a penetra în domeniul ştiinţelor tehnice militare, Jakab Elek se pronunţă în memoriile sale, în sensul că într-adevăr Gábor Áron a reuşit să ajungă de la compania sa în grupul celor trimişi să se iniţieze în artilerie. Inedită şi concomitent antagonică celor de mai sus este în schimb afirmaţia că „În 1840 se prezintă din nou în serviciu, de data aceasta însă la regimentul chezaro-crăiesc 5 artilerie din Pesta, unde are larg prilej de a învăţa pe deplin germana şi de a-şi spori cunoştinţele din domeniul chimiei, tehnicii şi artileriei. Se pare că atunci îşi procură el tratatul folosit drept manual de specialitate pînă în ceasul morţii sale (Handbuch für K.K. österreichische Artillerie-Offiziere... etc., von Karl Freiherrn von Smola... etc. Wien 1839). Însemnările din acest volum atestă cu cîtă destoinicie traduceau — Gábor Áron şi cu tovarăşii săi — pînă şi cei mai dificili termeni tehnici germani. Doi ani petrece el aici, întorcîndu-se pe meleagurile natale la 14 octombrie 1842, după ce nu-şi putuse împlini dorinţa de a fi primit în corpul de artilerie chezaro-crăiesc (Bombardier-Corps). Acum se prezintă la în-

corporare în locul fratelui său mai mic Imre, şi slujeşte pînă în 1845 ca sergent."[25]

Oricînd şi oricum s-au petrecut lucrurile, cert este că Gábor Áron a încercat să-şi însuşească în primul rînd în cadrul grănicerimii meşteşugul artileriei. Apoi, în calitate de calfă peregrină, sau ca artilerist de profesie (cerîndu-şi mutarea din compania 11 a regimentului II infanterie secuiască, aşa cum susţine informaţia citată mai sus) la Pesta, sau la Pesta şi Viena, a învăţat şi asimilat tot ceea ce îl interesa atît de profund. Nici aici nu şi-a putut întemeia însă o altă carieră, neputînd să-şi cucerească „o sferă de atribuţii pe potriva talentului său", astfel că pînă la urmă tot ce a dobîndit în cariera militară este titlul ce i s-a atribuit în 1842, cînd a rostit o cuvîntare în numele camarazilor săi participanţi la stingerea unui incendiu: „vicetunar"[26] şi rangul menţionat de el însuşi sub o semnătură dată la 14 decembrie 1847: „caporal rez."[27]

Cîndva, în perioada de înflorire a orînduirii feudale, celor apţi prin însuşiri şi fapte, li se mai îngăduia accesul în pătura superioară, conducătoare, militară şi implicit nobiliară. În epoca descompunerii acestei orînduiri sociale îmbătrînite însă, barierele despărţitoare şi piedicile puse în calea penetrării se consolidează prin efectul unor factori ca rigiditatea categoriilor din sînul societăţii organizate pe stări, dominaţia prerogativelor ereditare şi spiritul de discriminare al politicii imperiale vieneze. Ce-i drept, în acelaşi timp se înteţea şi asaltul celor veniţi de jos. Iată pentru ce descendentului unei familii de grăniceri secui îi era extrem de greu — chiar dacă nu pe deplin imposibil — să realizeze o ascensiune în cariera militară.

„Regimul de germanizare" tindea să aducă în secuime ofiţeri străini, în legătură cu care ne-au rămas nenumărate mărturii de atitudine duşmănoasă

şi samavolnicie. Vom da aici un singur exemplu, şi anume de la Tîrgu Secuiesc — oraş atît de apropiat de Breţcu. Pe la sfîrşitul secolului, pîrgarii din Tîrg şi-l mai aminteau fără greş pe acel căpitan de grăniceri, care a pus să fie ucis în bătaie un tînăr orăşean, pentru un simplu „răspuns nepotrivit", sau, altădată, a lecuit cu douăzeci şi cinci de beţe memoria unui prestigios cetăţean al oraşului, cînd acesta uitase „să trimită obişnuitul muşchiuleţ de vacă". Aşadar, memoria opiniei publice mai păstra încă şi peste decenii amintirea vie a felului cum „dezlănţuitul militarism călca în picioare pînă şi cele mai sacre drepturi, pedepsind cu temniţa şi cu ciomagul orice plîngere şi orice vaier."[28]

Or, într-adevăr, Gábor Áron nu-şi putea găsi locul în rîndurile unei ofiţerimi cu un atare fel de viaţă şi cu o atare spiritualitate. Dar pînă şi în această lume fidelă guvernămîntului, izolată în supunerea cu care slujea regimul lui Metternich, începea să adie vînt nou; se iveau şi aici semne ce atestau că ideea libertăţii, egalităţii şi fraternităţii şi-a început marşul triumfal pînă şi în şcolile militare, aceste pepiniere ale fidelităţii faţă de Habsburgi şi ale germanizării în planul sufletului şi al conştiinţei. După cum consemna Jakab Elek, pe la 1841 „ziarele din Transilvania oferă pe neaşteptate cititorilor surprinzătoarea ştire că tinerii din şcolile militare de la Tîrgu Secuiesc şi Miercurea Ciuc, subofiţerii, cadeţii şi tinerii ofiţeri-profesori au fondat o societate de lectură maghiară, unde citesc ziare şi cărţi maghiare, recită poeziile patriotice ale poeţilor naţionali, discută evenimentele politice; cu alte cuvinte, universul tot mai lărgit al literaturii naţionale şi al vieţii politice pătrundea în cetatea de la Miercurea Ciuc[...], pătrundea în şcoala militară de la Tîrgu Secuiesc, ba chiar în întreaga grănicerime secuiască."[29] În acest cerc, unde cei dornici de o societate nouă şi de o ţară

liberă, independentă se formau în spiritul revoluţiei franceze, studiind istoria ei, locul lui Gábor Áron exista, însă rămînea gol. Lui nu i-a fost dată nici măcar posibilitatea de a pătrunde în pătura intelectualităţii tehnice, măcar ca artilerist, ca oştean capabil să se susţină din profesia sa, nu i-a fost dat să se poată instrui şi ridica în colectivitatea camarazilor animaţi de spiritualitatea nouă.

Şi totuşi, tocmai în aceşti ani plini de eşecuri, şi-a absolvit clasele succesive din şcoala auto-formării viitorul revoluţionar, turnător de tunuri şi ofiţer de artilerie. Drept răsplată a primului avînt nu dobîndise ce-i drept un certificat final de studii, dar îşi agonisise la Şumuleu o bază excelentă, devenind mai instruit, mai bogat în cunoştinţe de specialitate. Mai tîrziu, o miraculoasă sete de cunoaştere îl mînă la prelegeri care îi oferă noi cunoştinţe şi îl transformă într-un îndrăgostit al cărţilor, modelîndu-l în vederea rolului social pe care avea să-l împlinească într-o bună zi. Conform unor evocări ale contemporanilor, în drumul spre casă, Gábor Áron stîrneşte uimirea oamenilor din pusta ungară: cum poate să fie cineva în acelaşi timp oştean după strai, şi popă dacă-l judeci după cărţile purtate cu el?

Cariera militară de aproape un deceniu şi jumătate îl învaţă multe lucruri pe Gábor Áron, dezvăluindu-i printre altele şi semnificaţia „spiritului austriac”, adevărata esenţă intimă a unei puteri centrale care îşi giugiuleşte sau îşi năpăstuieşte supuşii în funcţie de apartenenţa lor de clasă şi naţională. Judecata pronunţată asupra acestei societăţi este îmbibată de o amărăciune individuală, dar oglindeşte realitatea tocmai prin faptul că e subiectivă, trăită nemijlocit: *„Nu, niciodată, în Ungaria, oşteanul nu*

are să propăşească prin mintea, caracterul şi meritele sale — constată Gábor Áron — ci prin germanizare, servilism şi protecţii.”[30]

Încercări în industrie şi tehnică

Baştina lui Gábor Áron nu-i oferă condiţii prea favorabile celui ce şi-ar alege drept chemare agricultura. „La împămîntenirea dinţii — se consemnează în 1848 — obştea oraşului Breţcu” a avut parte de „munţi neroditori, reci, înalţi şi legaţi de lanţuri muntoase”. Din însemnările anului 1816 aflăm că recolta de cartofi şi fîn a fost mediocră, grîul „n-a rodit aproape nimic”, o claie de secară a dat abia o baniţă de boabe, porumb nici nu s-a semănat „din pricina aierului neprielnic”, iar fructe nu s-au făcut deloc, „frigul luîndu-le floarea.” Vîntul şi ploile au pricinuit de asemenea numeroase pagube în hotarul arabil, dealtfel foarte restrîns. „Locul roditor de bucate fiind strîmt foarte”, breţcanii pot pune nădejde doar în creşterea vitelor. După cum s-a văzut, inventarul succesiunii lui Gábor István conţine mai multe şuri, şi chiar dacă conscripţia nu specifică grajduri, faptul nu este uimitor, dacă ţinem seama de formele atunci încă în uz ale crescătoriei extensive. În schimb, datoria de 4 florini 50 creiţari, cuprinsă în lista sarcinilor, drept rămăşiţă după animale „duse la tîrg”, atestă că trebuie să-i atribuim şi acestei ramuri de producţie o pondere corespunzătoare şi un rol adecvat în viaţa familiei. Însă păşunile breţcanilor, aflate în munţii lor din zona frontierei, şi foarte întinse cîndva, „s-au strîmtat cu totul” datorită ocupărilor efectuate de către comandamentul militar. În 1838, consilierii oraşului arată că li s-au luat munţii rămaşi din strămoşi şi folosiţi

pentru creşterea animalelor, iar pădurile devălmaşe s-au pustiit mult, „datorită nemăsuratelor tăieri poruncite”.

Analizînd statutul juridic urban al Breţcului, am mai menţionat că în atari circumstanţe cărăuşia a devenit o îndeletnicire deosebit de necesară. Şi mai interesant este însă faptul că în micuţa aşezare de graniţă producţia industrială cunoaşte şi ea un real avînt, tocmai în prima jumătate a secolului XIX. Nici atunci, el nu devine un centru meşteşugăresc cu adevărat plin de bresle, dar iau naştere aici germeni promiţători. În legătură cu diverse procese şi preocupări de interes public, protocoalele conţin tot mai frecvente însemnări despre „asociaţii”, adică bresle. În deceniile premergătoare anului 1848, pe lîngă asociaţia cărăuşilor, la Breţcu sînt menţionate cel mai ades ale olarilor, cizmarilor şi tîmplarilor. Caracteristică este o decizie luată în 1843: tăbăcarii localnici fiind slabi li se permite accesul în oraş şi celor străini — iar în 1847 se consemnează deja existenţa „asociaţiei tăbăcarilor”. Instituţia breslei, industria meşteşugărească feudală îşi începe aici adevărata dezvoltare, deschizînd Breţcului perspectiva unui viitor realmente urban, într-o epocă în care ritmul accelerat al vieţii şi concurenţa cu lumea în curs de industrializare cere de-acum alte forme ale industriei: formele cu caracter capitalist. Cu toate acestea, fenomenul merită atenţie, căci, prin dinamica sa economică, semnalează orientarea către industrie.

Breţcanii înşişi nu sînt negustori, însă ţin permanente legături cu oraşe comerciale ca Braşovul, ba chiar şi cu unele aşezări din Moldova. Apropierea vămii şi semnificaţia pasului Oituz în domeniul circulaţiei mărfurilor îşi exercită efectele şi asupra Breţcului. Negustori braşoveni doresc să obţină dreptul de a depozita aici mărfuri, de a-şi construi

„magazii”, ba există chiar şi unul care solicită încetăţenirea, spre a putea exploata mai bine prerogativele şi privilegiile aşezării.

În materie de stabilimente industriale, protocolul menţionează şi în 1846 că în hotarul de dincoace de Oituz „sînt pive pentru postav şi cergi, precum şi gatere”, constituind în parte bunuri alodiale arendate ale oraşului Breţcu şi în parte proprietăţi ale unor antreprenori particulari.

Efervescenţa premergătoare naşterii şi dezvoltării noului mod de producţie, apariţia noilor forme economice moderne se exemplifică mai ales prin faptul că în ajunul revoluţiei un capitalist negustor pune în funcţie o întreprindere industrială în zona dintre Breţcu şi Poiana Sărată, spre a exploata filonul de minereu feros de pe valea pîrîului Luptean. Dealtfel, protocoalele din Breţcu menţionează ades, în anii 1845—46, mina şi topitoria „fraţilor Nica.”[31]

În felul acesta se integrează deci Breţcu în viaţa economică transilvană: parte minusculă, reflectînd întregul, simbolizînd înapoierea şi incapacitatea de a se desfăşura, însă marcînd în acelaşi timp şi bunele posibilităţi, ba chiar primii paşi, începuturile unui proces de dezvoltare.

Gábor Áron caută să-şi rezolve problema traiului ca mic meşteşugar, devenind meşterul tîmplar al aşezării învestite cu drepturi şi privilegii de tîrg. Are douăzeci şi trei de ani, cînd o chitanţă datată la 15 iulie 1837 atestă că „tîmplarul Gábor Áron” a încasat 6 florini pentru confecţionarea unui sicriu şi a unei cruci. În 1839 îi lucrează plutonierului său o masă de scris şi un scrin, construind în acelaşi an un grajd pentru oraşul Breţcu. În 1845 elaborează proiectul pentru construcţia unei case, destinată să fie locuinţa cantorului din oraşul natal, vopseşte un dulap-bibliotecă şi construieşte o moară „fără apă.”[32] În fapt, activitatea lui Gábor Áron cuprinde o gamă

destul de vastă a prelucrării lemnului: el proiectează construcţii, execută lucrări de dulgherie, construieşte grajduri, case, mori, creează frumoase şi fine piese de mobilier, realizînd capodopere ale muncii meşteşugăreşti. Toate acestea reclamă — pînă şi în domeniul industrializării lemnului — o multilateralitate destul de pronunţată. Între timp el mai este şi soldat, probabil chiar artilerist, ba mai mult: conform tradiţiei orale din Sfîntu Gheorghe, lucrează în calitate de calfă în atelierul de turnat clopote din strada Oltului, aparţinînd familiei Kiss: îl secondează pe meşterul Kiss Péter în chip de „calfă de fierar", spre exemplu în 1840, cînd se toarnă în locul numit Várgödre (Groapa Cetăţii) clopotul bisericii din Simeria.

Acasă la el, protocoalele îl califică pe Gábor Áron pur şi simplu drept „tîmplar"; atributul de „meşter" i se alipeşte apoi treptat, semnalînd statornicirea sa în starea de meşteşugar. Sentimentul de apartenenţă la această pătură şi profunda solidaritate faţă de confraţi se constată şi dintr-o petiţie adresată comandamentului companiei sale, în 1847. La proprietarul Jancsó Elemér din Kanta, trage în gazdă meşterul lăcătuş „Kirilovits Sigmond, alias Aradi, un cinstit meşteşugar necunoscut" în numele căruia Jancsó cere împrumut 25 florini bancnotă, iar Gábor Áron îi trimite neîntîrziat suma. Prin menţionata petiţie, el cere să i se restituie banii „agonisiţi cu sudoarea frunţii mele, şi daţi înîtru ajutoarea sărmanului meu confrate meşter" — căci „confratele meşter" nu primise aceşti bani.[33]

Aşadar, Gábor Áron este tîmplar; chiar în prima etapă a evenimentelor de la 1848, înşişi tovarăşii săi de acţiune îi spun „domnule meştere". Moşioara familială rămîne pe mîna celorlalţi doi fraţi, lucrată probabil de celibatarul Dénes sub diriguirea lui Imre, om foarte hotărît, stăruitor şi circumspect.

Acest „primat gospodăresc” pare să ni se ateste şi prin faptul că întotdeauna Imre se ocupă de rezolvarea problemelor familiei. Din însemnarea făcută în protocolul conducerii orăşeneşti a Breţcului la 12 april 1845, rezultă că Hosszú Judit, mama lui Gábor Áron, părăseşte de asemenea colectivitatea familială, remăritîndu-se: „Consilierul Gábor Imre, fecior al ei, face rugare în viu grai spre a i se da lui în stăpînire, din grădina de cartofi a oraşului, partea de ogoraş ce nu i se mai cuvine văduvei lui Gábor István după măritişul ei.” Găsindu-se că cererea este justificată, parcela respectivă din lanul de cartofi devălmaş, cuvenită „familiei Gábor”, i s-a şi „dat în stăpînire”; la fel s-a decis, la 14 iunie, şi asupra „cînepiştii” dintr-un teren cu aceeaşi situaţie juridică.

Un document datat de asemenea în 1845 atestă că Gábor Áron nu şi-a reclamat mica parte care îi revenea din gospodăria familiei. Într-adevăr, la 12 april „domnia sa Gábor Imre, consilier al nobilului oraş Breţcu” şi „fratele său mai vîrstnic Gábor Áron” sînt implicaţi împreună într-o dispută de hotărnicie cu grănicerii pedestraşi Kerekes András şi Antal. Unul din actele referitoare la acest conflict, emis de judele oraşului, Fejér János, îi menţionează pe Imre şi Áron drept proprietari în indiviziune: „... domniile voastre [fraţii Kerekes] aţi desfăcut împrejmuirea de hotărnicie a moştenirii părinteşti, la capătul moşiei exponenţilor [fraţii Gábor] şi cum domniile lor nu puteau răbda una ca aceasta, nu aţi aşezat la loc împrejmuirea nici după repetate somaţii prieteneşti şi oficioase, ba aţi căutat chiar să încurcaţi treaba însăşi a hotărniciei.”[34] Pe baza celor de mai sus, considerăm că Gábor Áron nu avea gospodărie proprie şi nici măcar casă familială sau cel puţin menaj separat — căci de cîte ori „se afla

acasă de cînd era om în toată firea, şedea de obicei cu familia lui Imre”.[35]

În realitate deci, nici ca tîmplar n-a avut o „reşedinţă” proprie, ceea ce se atestă prin faptul că angajează lucrări pe la proprietari din împrejurimi, prin localităţi învecinate şi, asemeni foarte multor confraţi meşteşugari — după cîte afirmă evocările —, trece adesea şi în Moldova. Ca să poată trăi ca lemnar, ca peregrin prin atîtea locuri, avea nevoie de multă libertate de mişcare. Am menţionat deja că în 1847 numelui său îi urmează atributele „tîmplar” şi „caporal în rezervă”. Un contemporan care îi evocă viaţa consemnează de asemenea „jubileul”, adică lăsarea la vatră a lui Gábor Áron. Nu dispunem încă de date apte să subvenţioneze o concluzie certă, dar considerăm că putem formula măcar o ipoteză: folosindu-se de înrăutăţirea propriei sale stări de spirit, şi apelînd poate şi la sprijinul cuiva, Gábor Áron a obţinut mutarea într-un batalion de rezervă al grănicerimii, sau chiar demobilizarea definitivă.

În anii premergători revoluţiei de la 1848, viaţa economică a Transilvaniei prezintă numeroase elemente care minează vechile relaţii de producţie, căzute în desuetudine. Societatea abundă deja în spirite dornice de înnoiri, atrase de cauza dezvoltării industriei. Sporul iniţiativelor, înfiinţarea unor asociaţii economice, dinamica fondării manufacturilor, răspîndirea spiritului întrepid îşi exercită efectul, fireşte, şi asupra lui Gábor Áron, omul atît de receptiv la problemele tehnice. El este viu interesat de soarta industrializării Secuimii[36] şi mai ales de maşini, mecanisme şi tot ceea ce apare pe atunci în Transilvania sub denumirea de „tehnică”, schiţînd primii paşi ai unui marş triumfal. Gábor Áron îşi va fi depistat deci cea de a treia posibilitate în ipostaza inventatorului şi constructorului de maşini.

Să vedem ce anume spun memorialiştii despre acest om al experimentelor, preocupat de diverse invenţii. Jakab Elek arată că „La fel cu toţi secuii, părea şi el născut pentru îndeletnicirile meşteşugăreşti. Învăţînd de tînăr tîmplăria, şi-a făcut lucrarea de breslaş şi a ajuns meşter de frunte în provincie. Şi-a însuşit apoi strungăritul şi o seamă de meşteşuguri ale cioplitului în lemn. În 1845, cu prilejul concentrării militare, a întocmit un mare tun de lemn, încît se minuna lumea de el; era strîns în cercuri de fier şi avea prinsă în lăture, pentru detunat, o mică pivă de aramă care slujea tunul. A lucrat un tun de 1 picior şi jumătate, pentru sărbători bisericeşti şi nunţi. A inventat o căruţă întocmită într-un fel aparte, pe care o putea mîna, apăsînd cu piciorul, un singur om, deşi ea mai era împovărată cu alţii trei; modelul căruţei şi, în mic, mecanismul ei, erau gata lucrate, însă maşinăria avea nevoie de oţel şi aramă, iar el neavînd mijloace pentru procurarea acestor materiale, totul a rămas doar o idee. Pentru fabrica de bere a grănicerimii a construit o moară fără apă, care a lucrat multă vreme — şi o *maşină de secerat care muncea în loc de 12 oameni* [sublinierea ns., I.I.]. În biserici şi construcţii obşteşti a lăsat de asemenea urme ale îndemînării şi ştiinţei sale tehnice."[37] Nagy Sándor comentează la un mod identic acest aspect al vieţii lui Gábor Áron: „... îşi cîştiga pîinea îndeosebi cu lucrări meşteşugăreşti de tîmplărie, dar pe lîngă acestea se ocupa şi de altele: modele de maşini şi invenţii, mori şi alte maşini cu mecanisme inventate de el; dar pentru că, mai ales din lipsa mijloacelor şi posibilităţilor materiale, acestea nu se puteau pune în practică aievea, contemporanii, concetăţenii, ba chiar rudele sale îşi băteau joc de el — aşa cum li s-a întîmplat atîtor mari descoperitori. Toate aceste l-au mîhnit adînc şi — dezamăgit de oameni, ba chiar de sine însuşi, mînat

parcă de o patimă a neliniştii — pleca ades în apropiatul principat dunărean, ţară săracă în industrie, şi despărţită de noi doar prin lanţul carpatic — spre a căuta acolo fie distracţii, fie de lucru."[38]

Mulţi autori au preluat de la Nagy Sándor imaginea omului ostenit de eşecuri, închis în sine, însingurat, ba chiar ajuns maniac, după cîte se zvonea. Însă felul cum trăieşte şi acţionează în 1848—49, învăluit brusc de o lumină mai puternică, atestă că demnitatea şi conştiinţa propriei sale valori n-au suferit nicicînd leziuni cu adevărat grave. Ce-i drept, rolul în care trebuise să se resemneze este al „maniacului" meşter-la-toate, al „excentricului", al oamenilor de felul cărora găsim atît de mulţi tocmai în jumătatea de veac premergătoare anului 1848, în perioada cînd interesul faţă de specialist, faţă de inventatorul versat în tehnică sporeşte, ce-i drept, dar domeniile de activitate corespunzătoare, condiţiile necesare unei desfăşurări nu sînt încă formate. Caracteristic este faptul că sibianul Schneller — de asemenea meşter-la-toate — trudeşte să construiască un vehicol cu aburi, Bodor Péter proiectează o căruţă auto-acţionată, iar Rajka Péter — înainte de a putea să pornească în călătoria de studii de la Viena — „maniac" şi el, asemenea celorlalţi, îşi îngăduie plăcerea de a construi ba un ciudat mecanism muzical, ba o mică rîşniţă manuală a cărei confecţionare cere multă dexteritate, ba un tac de biliard înjghebat din două mii de bucăţele de lemn aproape numai cît bobul de grîu.[39]

Astfel dar, deja pentru a treia oară, viaţa lui Gábor Áron a deviat din nou spre tipicele eşecuri sociale. Întîi, prin intermediul şcolii, ar fi putut ajunge în zone relativ libere ale mecanismului feudal; a doua oară s-ar fi putut înălţa în limitele destinului său de militar şi, în fine, acum, a treia oară, ar fi putut cunoaşte ascensiunea datorită valurilor revolu-

ției industriale, care — evoluînd în adîncurile orînduirii feudale și făgăduind desfășurarea relațiilor burgheze —, era capabilă să mătûre obstacolele din calea sa. Tentativele lui Gábor Áron sînt însă zădărnicite una după alta, iar în gîndirea sa se maturizează tot mai mult — așa cum o demonstrează anul 1848 — conștiința faptului că tocmai relațiile din interiorul societății sînt acelea care trebuie să fie transformate. E firesc deci că el, care a simțit, comprimată în propriul său destin, întreaga opresiune, amărăciune, toată soarta mizerabilă și dezolanta lipsă de perspective a unei vaste pături populare, și-a asumat lupta împotriva exploatării și absolutismului metternichian.

*

Există destine menite să se amplifice pînă la eroic, printr-o luptă și activitate cotidiană, printr-o dîrzenie de a face față, aparent cenușii, lipsite de orice măreție. Există oameni meniți să-și trăiască, în numai cîteva luni, adevărata viață, deplină pînă și în nedeplinătatea ei; o viață care devine simlbol. Așa a trăit și Gábor Áron: din toamna anului 1848 pînă în vara lui 1849. Dar și acest timp scurt a fost suficient pentru ca însușirile și capacitatea sa să se poată desfășura deplin, pentru ca faptele sale să-i consacre măreție. Căci în acea toamnă a anului 1848 nu numai inventatorul ajuns în sfîrșit să poată acționa, nu numai tehnicianul capabil să-și realizeze cunoștințele și ideile tehnice de ordin practic, nu numai oșteanul dîrz și capabil de comandă își dobîndește în sfîrșit locul ce i se cuvine, dar implicit și unul dintre cei mai conștienți reprezentanți ai grănicerimii secuiești care suportă tot mai greu poverile opresiunii străine. Viața lui Gábor Áron poate simboliza revoluția și pentru că demonstrează la ce profunzime și cît de inexorabil dospesc în oamenii

simpli forţele care modelează istoria, după cum demonstrează şi ponderea tradiţiilor care stimulează indivizi şi popoare — de pildă, în cazul lui Gábor Áron şi al Secuimii — determinîndu-i să se instruiască şi să exceleze în profesie sau meşteşug. Cînd *„istoria”* îţi oferă posibilităţi, cînd îţi pune întrebări, adesea nici *nu-ţi mai îngăduie răgaz* pentru pregătire: trebuie să faci faţă, trebuie să dai răspuns satisfăcător, din ceea ce ai gata, din ceea ce ai acumulat. Un astfel de răspuns sînt şi cuvintele pe drept cuvînt intrate în legendă: „Avea-vom tunuri!”

1974

LEGĂTURILE DINTRE BREŢCU ŞI MOLDOVA ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

În literatura istorică românească şi maghiară bine intenţionată s-a vorbit de-acum foarte mult despre tumultuoasele răscoale comune ale ţărănimii maghiare şi române. Numeroase studii au fost consacrate şi mişcărilor şi luptelor comune ale claselor revoluţionare, precum şi legăturilor de prietenie dintre personalităţile istorice de seamă ale celor două popoare. Mai puţine sînt însă analizele menite să dezvăluie legăturile întreţesute în *cotidianul* vieţii istorice.

Deşi ne-am ocupat de anumite aspecte ale relaţiilor referitoare la Breţcu în funcţie de biografia lui Gábor Áron, am depistat o sumedenie de semnale cu o pondere mai mult sau mai puţin mare, menite să ateste că în cursul deceniilor reciprocitatea necesităţii care îi determina pe oameni să se caute unii pe alţii a fost cu adevărat cotidiană. În cele ce urmează, dorim să consacrăm cîteva cuvinte acestor fenomene, relatînd exemple ale permanentelor legături dintre români şi secui, legături evoluate în domeniul vieţii economice şi cimentate pe coordonatele vieţii de toate zilele.

*

Înprimul rînd trebuie să menţionăm că în această regiune firele contactelor populare pot fi urmărite retrospectiv pînă în plin ev mediu; căci — punct final transilvan al pasului Oituz — Breţcu, aşezat fiind pe una din principalele artere ale circulaţiei economice dintre Moldova şi Transilvania, era un considerabil centru de tranzit chiar şi în perioada premergătoare secolului al XIX-lea.

Deşi pînă în ajun de 1848 Breţcu mai era încă o aşezare cu caracter rural, compusă în majoritate din case cu acoperiş de paie, localitatea îşi putea spune „oraş”, dispunînd de drepturi adecvate. Privilegiile sale de tîrg sînt legate de Moldova, de asigurarea locului de trecere spre Moldova: Breţcu efectua serviciul de pază, transporta mărfuri, poştă şi ştafete, în Moldova. În sigiliul său — implicit şi blazon al „oraşului de graniţă” — mîna care ţine o scrisoare simbolizează tocmai acest serviciu poştal.[1] Prin înfiinţarea grăniceriei secuieşti însă, după 1764, Breţcu a pierdut o bună parte a privilegiilor sale, iar breţcanii păzeau de-acum pasul Oituzului în calitate de ostaşi ai regimentului II de grăniceri secui.[2]

Unul din principalele lor mijloace de trai rămîne însă în continuare circulaţia de mărfuri desfăşurată între Transilvania şi Moldova.[3] Breţcanii aveau nevoie de un cîştig secundar, mai ales pentru că terenul lor arabil nu se număra printre cele mai fertile. Localnicii se plîng că vîntul, ploaia, frigul le distrug aproape an de an puţinele ogoare, iar munţii — bază a crescătoriei lor de vite — au încăput pe mîna ofiţerimii grănicereşti, fapt pentru care caută să-şi îndulcească „neîndurătoarea sărăcie”, practicînd „cărăuşia, căruţatul”.[4] Kővári menţionează şi el faptul, în relatarea sa despre Breţcu: *„Pasul Oituzului* leagă Braşovul şi Sibiul cu Moldova: pe

aici trebuie să treacă la Moldova orice marfă venită dintr-acoace. [...] Aşezat fiind pe această linie, oraşul Breţcu are, încă de pe vremea regilor, privilegiul de a transporta numai şi numai prin localnicii săi, pînă la o anumită depărtare, mărfurile ce trec pe acolo; deci toată aşezarea face cărăuşie."[5]

Breţcanii care trăiesc din cărăuşia de mărfuri sînt organizaţi într-o corporaţie specială: „Societatea de cărăuşie". Aceasta este cea mai puternică şi mai importantă organizaţie de tip breslaş din localitate, care, în orice problemă, ia o atitudine conformă intereselor specifice ale membrilor săi. Conducătorii Societăţii de cărăuşie subliniază adesea importanţa corporaţiei lor, rolul deţinut de aceasta în viaţa oraşului, şi păzesc cu sfinţenie caracterul ei ermetic, de breaslă. Din cînd în cînd, se face o revizie a localnicilor care trăiesc din cărăuşie, excluzîndu-se — ca de pildă în 1838 — toţi cei ce „nu sînt de baştină veche".[6] Drepturile şi îndatoririle membrilor, precum şi regulile referitoare la practicarea cărăuşiei sînt sever supravegheate. Într-o zonă de frontieră, unde contrabanda — dejucare a autorităţilor vamale austriece — este un mod de viaţă şi mai curînd o virtute decît un păcat, unul dintre membrii Societăţii de cărăuşie este exclus tocmai pentru delictul de contrabandă şi-şi redobîndeşte dreptul de cărăuşie numai după trei ani, plătind pe deasupra şi o amendă de 12 florini argint.[7]

Potrivit menţionatului privilegiu al transportului de mărfuri, numai breţcanii aveau dreptul să transporte la Braşov mărfurile sosite din Moldova prin pasul Oituzului.[8] Fireşte, această prerogativă le uşura situaţia, cu toate că nu o dată oamenii se arătau nemulţumiţi de retribuţia tarifară. Astfel, în 1816, considerînd că remuneraţia este prea mică, ei cer guberniului să majoreze la 2 florini taxa de transport a mărfurilor moldovene pe distanţa Oituz—Braşov.[9]

Marea majoritate a membrilor Societăţii de cărăuşie nu parcurge însă numai etapa aceasta, ci trece şi graniţa, ducînd pînă la Iaşi produsele de export din Transilvania, pe drumurile atît de bine cunoscute lor încă din veacurile precedente. Breţcanii năzuiesc cu atîta străşnicie să ţină în mînă transportarea mărfurilor destinate Moldovei de către negustorii braşoveni, încît în primăvara anului 1848 adunarea obştească a scaunului Trei Scaune este nevoită să discute reclamaţia prin care se arată că breţcanii îi elimină pe alţii *„de la cărăuşia din Moldova”*. Încriminaţii răspund acestei acuze arătînd că negustorii Braşovului au fost dintotdeauna liberi să-şi angajeze căruţaşii după bunul lor plac şi că transportul mărfurilor braşovene în Moldova nu s-a făcut *exclusiv* prin locuitorii Breţcului. Dimpotrivă — afirmă aceştia din urmă — majoritatea produselor exportate au transportat-o căruţaşii saşi din Ţara Bîrsei, pînă la vama Oituzului, iar de acolo, de cele mai multe ori moldovenii din Grozeşti.[10]

Într-adevăr — locuind în partea dinspre Moldova a vămii Oituzului —, grozeştenii au participat la desfăşurarea schimbului de mărfuri dintre cele două teritorii. Totuşi, nici măcar ei n-au putut expropria tradiţionala ocupaţie a locuitorilor din Breţcu: cel mult — aşa cum s-a întîmplat şi în 1843 —, încercau să le pună piedici, să-şi asigure avantaje în concurenţa dintre cele două aşezări de cărăuşi.[11]

Aşadar, o considerabilă parte a populaţiei Breţcului trăia de pe urma comerţului dintre Transilvania şi Moldova. Căruţaşi fiind, ei cutreierau neîncetat drumurile Moldovei, făcînd adesea negoţ şi pe cont propriu, cu marfă cumpărată şi produse locale din Breţcu, desfăcute prin sate şi în pieţele tîrgurilor.[12] E firesc deci că au căutat să faciliteze circulaţia şi schimbul de mărfuri dintre cele două teritorii. În 1838, spre exemplu, ei arată guberniului măsurile

pe care le consideră necesare în vederea dezvoltării dorite în domeniul creşterii animalelor, sub raport al întregii Transilvanii. Pe lîngă numeroase sugestii de ordin practic, bine gîndite, ei propun în acest memoriu înlesnirea importului de animale, din Moldova. Consideră de asemenea că este necesară desfiinţarea, sau măcar „scăderea vămii de a 30-a parte după tot felul de vite aduse” din Moldova în Transilvania.[13]

În prima jumătate a secolului XIX, industria Transilvaniei începe să ia amploare. Ce-i drept, ea nu poate concura cu cea austriacă, pe piaţa internă, însă i se oferă bune posibilităţi de a-şi plasa marfa pe pieţele răsăritene, printre care şi în Moldova. Or, asigurarea acestor pieţe depindea în mare măsură de posibilităţile unui transport corespunzător şi ieftin. Se ştie că în proiectele feroviare ale lui Széchenyi István linia ferată plănuită pînă la Galaţi urma să treacă prin pasul Oituzului. Pentru construirea acestei rute insistau şi negustorii români din Braşov, în 1851, demonstrînd că vor putea rezista concurenţei implicate de traficul vapoarelor de pe Dunăre numai dacă se îmbunătăţesc drumurile de la Oituz şi Timiş.[14] Importanţa şoselei de la Oituz o sesizează, chiar şi înainte de 1848, membrii asociaţiei comerciale braşovene Gremiul Levantin, căci ei singuri desfăşoară o circulaţie de un milion florini cu Moldova şi Ţara Românească. Cei mai mulţi dintre membrii acestei asociaţii stau în magazinele şi depozitele lor din tîrgurile moldovene cel puţin atîta timp cît petrec în Braşov.[15] Negustorii moldoveni statorniciţi la Braşov, sau cei braşoveni care menţin peste o sută de factorii comerciale în Moldova şi Ţara Românească, au şi ei strînse legături cu locuitorii Breţcului. În tîrguşorul secuiesc pornit pe calea dezvoltării se construiesc în prima jumătate a secolului XIX o seamă de „magazine” — depozite — şi nu unul

dintre negustorii români caută să obţină cetăţenia în Breţcu. În 1815, consiliul decide „să primească” în oraş „un negustor grec”, cerînd asentimentul guberniului la această hotărîre.[16] În schimb, în 1839, Breţcul respinge cererea „negustorului braşovean Baksa Konsztantin”, care voise să construiască în oraş depozite pentru cereale, dorind probabil să ţină aici cerealele importate din Moldova, pînă ce găseşte clienţi pentru ele, în diferite regiuni din Transilvania. Prin aceasta însă poate deveni inutilă transportarea mărfii la Braşov, cărăuşii din Breţcu pierzînd posibilitatea lor privilegiată a transporturilor respective. Probabil acesta este motivul pentru care se respinge cererea lui Baksa; mai mult chiar, i se pune în vedere să-şi „nimicească” pînă şi „magazinele” deja existente în Breţcu.[17]

Legăturile economice dintre Moldova şi Transilvania li se datoresc şi topitoriilor de fier înfiinţate înainte de 1848 între Breţcu şi Poiana Sărată — întreprinderi ce nu cunosc însă, ce-i drept, decît o existenţă efemeră. Antreprenorul Gheorghe I. Nica este unul dintre negustorii români aflaţi în permanentă legătură cu breţcanii. Dealtfel, deosebit de activ, el se bucură de un real prestigiu, ca primul şi, multă vreme, singurul român din consiliul orăşenesc al Braşovului. Printre iniţiativele lui Nica se numără şcoala comercială şi o tipografie, un alt merit al său fiind sprijinul acordat lui George Bariţiu — căci în casa lui îşi începe evoluţia Gazeta de Transilvania. Între 1805 şi 1815, Nica trăieşte la Iaşi, începîndu-şi activitatea din Braşov doar în 1816, în calitate de membru în conducerea „firmei de export Nichifor Nica”. De prin 1820, casa lui de comerţ furnizează Moldovei şi Ţării Româneşti echipament militar; în Prejmerul din Ţara Bîrsei înfiinţează o fabrică de luminări şi mai apoi una de potasă, iar pe la 1840 începe să manifeste interes faţă de exploa-

tarea minereului feros de pe valea pîrîului Luptean, aflat în hotarul Breţcului.[18] Protocoalele orăşelului menţionează frecvent, în anii 1845—46, mina şi topitoria „fraţilor Nica”. Se întocmeşte un foarte amănunţit proiect de contract, însă convenţiei respective i se opun peste o sută de locuitori ai Breţcului; prin plîngerea înaintată la guberniu împotriva consiliului şi antreprenorului, ei reuşesc să obţină un ordin care îi interzice lui Nica să construiască. Totuşi, pînă la urmă antagonismele se soluţionează, iar Gheorghe I. Nica poate începe lucrul: într-adevăr, în 1848 el cere de-acum Breţcului scutirea de arenda cuvenită pentru un trimestru. Depozitul uzinei se afla în Tîrgu Ocna, ceea ce atestă că întreprinderea ca atare viza satisfacerea necesarului de pe piaţa Moldovei.[19]

După cum s-a putut constata din cele de mai sus, sfera legăturilor dintre moldoveni şi breţcani este destul de vastă. Datorită înviorării şi efervescenţei tot mai pronunţate a vieţii economice în ajun de 1848, aria relaţiilor se lărgeşte mereu. În mai multe privinţe însă, aceste contacte depăşesc interferenţa generată de circulaţia bunurilor economice şi nu mai exprimă doar simpla realitate că, în zona de frontieră dată, oamenii au inevitabil nevoie unii de alţii, într-adevăr, se creează aici şi condiţiile favorabile unei strînse convieţuiri. Înainte de toate trebuie să menţionăm, ca exemplu, Poiana Sărată. Acest sat este o aşezare nouă, împlinită din foşti locuitori ai Moldovei, după cum şi în Moldova sate întregi se populează cu secui emigraţi acolo. Fără intervenţia comandamentului grăniceresc, Breţcu era cît pe ce să ajungă chiar „senior” al locuitorilor din Poiana Sărată. Trebuie să se ştie că în 1769, ofiţerii austrieci ocupaseră o bună parte din proprietăţile montane ale Breţcului, anexîndu-le aşa-numiţilor munţi rechiziţionaţi, adică trecuţi în administrare proprie. Pe acest teritoriu din hotarul Breţcului — denumit

Poiana Sărată, datorită izvoarelor sărate de acolo — se stabilesc vreo sută de familii: păstori, cărăuşi (implicit contrabandişti) care plătesc o arendă anuală regimentului de grăniceri, considerat seniorul acelor pămînturi. La rîndul lor însă breţcanii îşi revendică rolul de „amfitrioni" şi caută să demonstreze, în cadrul unui îndelungat proces, că arenda plătită de locuitorii din Poiana Sărată li se cuvine lor. Pînă la urmă, în 1813, procesul se încheie cu o sentinţă favorabilă Breţcului, dar se pare că oraşul nu izbuteşte să o valideze, deoarece încă şi în 1825, la Poiana Sărată dispuneau tot ofiţerii regimentului II infanterie secuiască, deţinînd proprietatea satului şi a hotarului său pînă în 1848.[20]

Bineînţeles, legătura dintre Poiana Sărată şi Breţcu avea un caracter permanent şi cuprindea toate domeniile vieţii. Datorită procesului însă, mai ales în vara şi toamna anului 1848, ofiţerii contrarevoluţionari ai grănicerimii reuşesc să creeze disensiune între Breţcu şi Poiana Sărată. Cu atît mai netulburate sînt relaţiile încropite cu moldovenii veniţi să se statornicească în Breţcu, localitate calificată — atît în conscripţiile grănicereşti, cît şi în consemnările contemporane — drept o aşezare de secui liberi din starea ostăşească.[21] Totuşi, în oraş locuiesc şi provincialişti, deci iobagi nesubordonaţi conducerii militare grănicereşti. „La 12 mai 1767, prin strădania magistratului, obştea oraşului a hotărît într-un cuget — se spune în Statutele enunţate în 1829 — să li se îngăduie anumitor provincialişti a locui aici, cu anume condiţii, întru sporul contribuţiei Regia, datorată Majestăţii Sale."[22] Cei mai mulţi dintre provincialiştii statorniciţi la Breţcu nu aveau pămînt şi nici nu se ocupau de agricultură. Majoritatea erau păstori: fie stăpîni de turme, fie angajaţi ai oierilor mai înstăriţi.[23]

Iată cum defineşte Breţcu situaţia acestor locui-

tori ai săi: „Contribuenţii aşezaţi în oraşul nostru nu au nici un fel de avere nemişcătoare, nici în pădure, nici în cîmp, nici înlăuntrul oraşului, astfel că şezînd în case năimite plătesc chirie; unora nicicînd nu le vin nici un fel de vite în împărăţia austriacă, iară ale altora chiar dacă vin, stau cel mult trei luni în [...] hotarul acestei ţări, dară chiar şi atunci — neavînd ei nici o moştenire şi nici locuri cu taxă ori cu arendă — îşi pasc turmele în munţii arendaţi de la nobilele regimente secuieşti [...] temei fiind cine plăteşte mai mult, precum şi de la alţi domni posesori şi stăpîni de pămînt, pe mari sume de bani...” În memoriul înaintat guberniului, oraşul Breţcu menţionează de asemenea, că „neîndeletnicindu-se cu nici un fel de colonicatură, contribuenţii noştri trăiesc numai din oierit şi, după feleşagul acestui soi de gospodărie, şezînd iarna toată, dar şi vara, mai mult la turmele lor, în Moldova”, se află, nouă luni din an, în afara graniţelor.[24]

Păstoritul ardelenilor în Moldova este o formă binecunoscută a legăturilor economice populare dintre cele două teritorii. Proporţiile sale sînt suficient ilustrate de o cifră: în 1828, tabelele de impunere consemnează aproape un milion de „oi peregrine”. Ce-i drept, cifra aceasta se reduce la 705 000 în 1843, însă metoda respectivă, practicată în oierit, continuă să-şi menţină o considerabilă importanţă şi în a doua jumătate a secolului XIX.[25]

Oierii din Breţcu (al căror „număr sporeşte zi de zi din învecinata Moldovă şi [din Ţara Românească]”[26]) sînt ţinuţi la mare cinste de către consiliul oraşului. Acesta are grijă să nu le tulbure nimeni deplina scutire de impozite, valabilă timp de cinci ani de la data imigrării. În cazurile cînd guberniul ar vrea să le facă impunere pentru „vitele mai mari” duse la iernat în Moldova, consilierii oraşului descriu cu o impresionantă sugestivitate soarta pre-

cară a oierilor, lipsa lor de sprijin, şi cer să nu fie împovăraţi cu impozite şi cu serviciul militar forţat, arătînd în argumentaţia lor că neavînd sesie şi casă, femeile aşezate pe locuri plătite cu taxă „se zbuciumă în noianul neputinţei şi al celor mai mari lipsuri" în perioadele cît bărbaţii lor se află în Moldova cu turmele.[27]

Fireşte, dramatica prezentare nu este valabilă pentru toate nevestele de oier. Familiile celor mai răsăriţi dintre ei nu duc o viaţă atît de grea. Totuşi, este foarte caracteristică buna intenţie proteguitoare cu care consiliul din Breţcu — alcătuit numai din grăniceri, deci din oameni ai stării militare — protejează în general această pătură de localnici şi se străduieşte să-i uşureze situaţia. Într-adevăr, ajutorul este cît se poate de necesar în 1813 şi 1814, după rectificarea liniei de frontieră moldo-ruse, cînd autorităţile ţariste reţin dincolo de Prut cca 40 turme de oi — printre care şi multe de ale breţcanilor — neîngăduindu-le să treacă înapoi pe malul moldovean. Consiliul din Breţcu intervine în repetate rînduri pe lîngă guberniu, insistînd ca acesta să apere interesele locuitorilor oraşului şi să facă ceva pentru a înlesni întoarcerea lor de peste Prut. Tot atunci, consiliul consemnează cu mîhnire că în 1813 au fugit în Moldova 17 gospodari oieri, determinaţi de situaţia precară, iar în 1814 alţi 24 au trecut graniţa fără paşaport.[28]

Nu cunoaştem îndeajuns interesele menite să stimuleze consiliul din Breţcu în sensul unei accentuate proteguiri a oierilor. Dar dacă toţi moldovenii ar părăsi oraşul, s-ar pierde „impozitul din Breţcu, două mii cinci sute florini pe an"[29], ceea ce înseamnă o păgubire a totalului de încasări ale fiscului. Cît despre oraşul Breţcu în sine, el ar suferi, printre altele, un gol în „cassa alodială", prin pierderea arendei de păşunat, a taxei de păşune pentru acele

terenuri din proprietatea oraşului, care nu se pot folosi decît ca păşune de vară.[30]

*

Legăturile cărăuşilor secui breţcani cu negustorii români din Braşov, cu tîrgurile şi pieţele din Moldova, precum şi cu localnicii români care îşi trimit vitele în Moldova le creează necesitatea de a cunoaşte bine limba română. Caracteristic rămîne, oricum, faptul că în cazurile cînd — mai ales din pricina caracterului imprecis al liniei de frontieră dintre Moldova şi Transilvania — consiliul din Breţcu are dispute cu seniorii din teritoriul învecinat, el le comunică opiniile sale prin scrisori formulate în limba română.

Deosebit de bune relaţii prieteneşti s-au statornicit între breţcani şi unul dintre proprietarii de pămînt din Grozeşti, comună populată în parte de maghiari, şi aflată la capătul moldovean al pasului Oituz, în punctul unde valea începe să se lărgească. Este vorba de Alecu Aslan, moşier şi la Comăneşti. Pe coordonatele relaţiilor dintre cele două popoare se formează fără îndoială o vastă sferă de aspecte personale, fără ca ele să ni se învedereze dintr-un material arhivistic mai amplu. Ni s-au păstrat însă oarecari dovezi scrise asupra legăturilor de bună vecinătate dintre Alecu Aslan şi breţcani. Firele acestei prietenii se împletesc mai strîns şi capătă mai multă trăinicie în 1842, cînd aproape două treimi din oraşul Breţcu cad pradă unui incendiu (aşa cum se mai întîmplase dealtfel în 1824 şi 1830). Majoritatea clădirilor fiind acoperite cu paie, focul se răspîndea cu uşurinţă şi astfel au ars pînă în temelii 195 case de pedestraşi, 45 de grăniceri călări şi 26 de provincialişti. Incluzînd şi clădirile aparţinătoare oraşului, morile şi grajdurile, totalul construcţiilor distruse

de incendiu se cifrează la 574. Pe locuitorii oraşului şi în special pe sinistraţi îi aşteptau zile grele. În aceste clipe de cumpănă s-a grăbit Alecu Aslan să le dea o mînă de ajutor. După cum aflăm din petiţia trimisă guberniului şi consemnată în protocolul de corespondenţă al consiliului din Breţcu, ,,... ispravnicul judeţului Bacău din Moldova, dumnealui Alecu Aslan văzînd ieri [22 august 1842] cu înşişi ochii domniei sale [distrugerile şi lipsurile pricinuite de incendiul din 22 iulie] drept dovadă a prieteniei şi dragostei către ţara noastră, fără a face osebire după neam ori lege între nefericiţi", a promis 300 baniţe de porumb în scopul de a fi împărţite sinistraţilor. Presupunem că această cantitate de cereale nu însemna un prea mare sacrificiu material pentru Alecu Aslan, dar ajutorul oferit atestă o sinceră şi altruistă bunăvoinţă, reprezentînd oricum un folos pentru cei păgubiţi. Caracteristic este şi faptul că boierul vecin are grijă să nu-i împovăreze pe breţcani cu spese, întrucît achită el însuşi taxele vamale şi transportă pe cont propriu peste graniţă cele cîteva căruţe de cereale. Cît despre menţionata petiţie, breţcanii cer printr-însa guberniului „să nu taxeze" cu vamă măcar acest transport, iar dacă şi alţi locuitori ai Moldovei ar manifesta „porniri asemănătoare", cerealele trimise de ei să poată trece pasul Oituzului de asemenea scutite de taxa vamală.[31]

Cel mai mare dintre moşierii de la Grozeşti, Dimitrie Cantacuzino are şi el permanente legături cu breţcanii, fiind întotdeauna gata, în orice ocazie, să-şi ateste prietenia nutrită faţă de ei. Spre exemplu, în primăvara anului 1848, lucrările şoselei din pasul Oituz se sistează definitiv, ceea ce înseamnă o serioasă grijă şi pagubă materială pentru locuitorii din Breţcu. În această situaţie, Dimitrie Cantacuzino le oferă ajutorul său, donînd 500 florini pentru continuarea lucrărilor.[32]

De bună seamă, menţionatele gesturi incontestabil frumoase sînt influenţate de interesele materiale, care constituie baza solidă a convieţuirii dintre moldoveni şi secui; de acele deosebiri din planul producţiei, datorită cărora ei au nevoie unii de alţii şi — în cazuri date — aduc la numitor comun interesele grănicerului din Breţcu şi ale prinţului Cantacuzino. Totuşi, nu este întîmplător faptul că în primăvara anului 1848, pe vremea evenimentelor revoluţionare din Moldova şi chiar după aceea, moşierii români aflaţi în cele mai bune relaţii cu secuii din zona de frontieră şi care dau nu o dată dovezi palpabile a prieteniei lor faţă de aceştia, sînt implicit adversarii lui Mihail Sturdza. Aşadar, ei nu întăresc tabăra reacţiunii feudale, împietrită în rigiditatea sa, ci se află în rîndurile celor dornici de reforme, de transformări, şi, ca buni patrioţi, sînt gata să se alăture cauzei progresului. La sfîrşitul lui martie 1848, Mihail Sturdza reuşeşte deja să înfrîngă puterea partidului reformist, care nu avusese curajul să se sprijine îndeajuns pe masele populare. Conducătorii sînt arestaţi şi trimişi în exil, iar mulţi dintre ei fug în străinătate. Un grup al acestor reformişti se reuneşte în Bucovina, organizîndu-se acolo în comitet revoluţionar.[33] Acesta ia legătura şi cu Moldova, iar printre cei trei moldoveni care vin să-i întîlnească la graniţa bucovineană îl găsim şi pe Alecu Aslan. Comitetul din Iaşi este informat apoi asupra proiectelor vizînd acţiunea comună şi cooperarea.[34]

În această acţiune le revine şi Grozeştilor un rol de seamă. Departe de capitală, aproape de graniţă, acest loc favorizează întîlnirile şi consfătuirile participanţilor din mişcarea moldoveană. În iunie se zvoneşte că Alecu Aslan a fost arestat, însă dezminţirea vine tocmai din partea lui Dimitrie Cantacuzino.[35] Amîndoi sînt însă în pericol, astfel că Alecu Aslan cere ajutor consiliului orăşenesc din Breţcu.

La 17 iunie 1848, locuitorii orăşelului cer instituirea unui tribunal de urgenţă, pentru reprimarea elementelor turbulente.[36] Traficul comercial stagnează datorită situaţiei excepţionale. Temporar, legăturile sînt îngreuiate şi de calamităţi naturale. Populaţia din Poiana Sărată fiind obiectul unei susţinute instigaţii a ofiţerilor imperiali, breţcanii îi cer zadarnic ajutor, la 27 iulie: poienarii „ţin sfat cu popii" şi cu militarii austrieci, iar la breţcani „nici măcar se uită; nici măcar răspuns nu dau" rugăminţilor acestora.[37]

În atari împrejurări i se adresează guberniului consiliul orăşenesc din Breţcu[38], cerînd sprijin pentru vechiul său prieten Alecu Aslan. Petiţia spune, printre altele, că „în urma mişcărilor izbucnite în Moldova şi Ţara Românească, prinţul Sturdza, domnul Moldovei, a pus la cale surghiunirea boierilor ce ar fi pricinuit acele mişcări, şi acolo [...] au rămas pe drumuri, şi văzînd că ocrotirea turcului [...] nu le este îndestulătoare pavăză, au găsit că scăpare pot avea numai sub scut unguresc, dîndu-li-se îngăduinţa de a intra aici, ca să lase primejdiosul şi pojarnicul lor loc de acuma — drept care după rugăminţi făcute în mai multe rînduri prin viu grai, boierul Ghica din Comăneşti, înaltul slujbaş Alecu Aslan şi alţi primejduiţi şi-au înnoit, prin anume trimişi, rugarea cuprinsă în cartea ce cu smerenie o alăturăm. Deoarece primejdia care zi de zi stă asupra lor cu nouri tot mai grei [...] îi lipseşte nu numai de averea lor, ci i-a împins a-şi căuta scăpare în frigul toamnei şi în munţii de-acum cu adevărat înzăpeziţi, consiliul [...] a luat aminte la îndatorirea sa de milostivire şi de aceea cutează a face de pe acum rugare măritului Guberniu regal, spre a dobîndi paşaportul cerut pentru dînşii."[39] Aşadar, breţcanii sînt de partea lui Alecu Aslan şi a tovarăşilor săi, manifestîndu-şi compătimirea şi

dorința de a-i ajuta, însă intervenția lor nu este încununată de un succes deplin.

Ce-i drept, Dimitrie Cantacuzino reușește să iasă din ascunzătoarea sa și să treacă dimpreună cu mai mulți insurgenți, prin Transilvania, în Țara Românească. Oamenii domnitorului îi răvășesc casa din Grozești, căutînd documente de-ale „răsculaților" — și păzesc cu străşnicie granița, spre a-l putea aresta cu ocazia unei eventuale întoarceri.[40] În schimb, Alecu Aslan e prins și nu i se acordă libertatea condiționată — pînă la încheierea cercetărilor — nici măcar la cererea soției sale, datată 27 noiembrie.[41]

Între timp, Aslan reușește probabil să scape de condamnare și chiar din detențiunea preventivă, deoarece — conform mărturiei izvoarelor — este din nou arestat în februarie 1849. Dealtfel tot atunci își pierde și soția, la a cărei înmormîntare nu poate participa decît escortat, între baionete.[42]

Întrețeserea unor destine de români moldoveni și maghiari transilvăneni poate fi urmărită și în cazul mai multor binecunoscute personalități progresiste. Istoricul acestora fiind mai cunoscut, ne vom mulțumi doar cu menționarea lor, acum, cînd încheiem expunerea celor cîteva contribuții care pun în lumină frecvența contactelor dintre moldoveni și secui, și bogăția de fire care îi leagă chiar și pe aria restrînsă a vieții unei așezări atît de mărunte cum este „orașul" Brețcu.

1958

RAJKA PÉTER
CONSTRUCTORUL DE MAŞINI

În cadrul istoriei analitice, care descrie cultura materială cu forţele ei de producţie, adeseori apar ca mărturii ale progresului doar obiectele, uneltele de muncă, în şirul lor tot mai perfecţionat. Şi fiindcă e foarte adevărat că esenţial este rezultatul, înfăptuirea propriu-zisă, e lesne de înţeles că procesul care creează unealta rămîne învăluit în negură; de fapt, în complicatul sistem de corelaţii al elementelor structurii sociale, trebuie să apară o constelaţie care oferă condiţii favorabile naşterii noului. Cît despre traducerea în fapt a virtualităţilor, transformarea obiectelor neînsufleţite în factori sociali — iată planuri în care un mare rol revine oamenilor, acelora care sînt receptivi la imperativele epocii, care sînt însumatorii moderni ai experienţei sociale şi operează la îmbogăţirea vieţii noastre prin descătuşarea noilor forţe. În această ordine de idei vom vorbi în cele ce urmează despre maşinile agricole, despre relaţiile agrare, care se schimbă în urma revoluţiei industriale, şi îndeosebi despre Rajka Péter, constructorul de maşini.[1]

Începuturi la Tîrgu Mureş; instruire la Viena

Tîrgu Mureş este primul popas în viaţa lui Rajka Péter. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea acest oraş adăposteşte deja „Societatea pentru cultivarea limbii”, este reşedinţa Tablei regeşti, făcînd paşi înainte şi pe tărîm economic. Despre aceste transformări scrie şi Aranka György în 1804[2]: „Cu numai 57 de ani în urmă, cînd am avut norocul să văd prima oară acest oraş, care era înfăţişarea lui? Dacă gospodarii de atunci ar putea să apară, nu şi-ar recunoaşte proprietăţile. Pacea a îmbrăcat aici şi pretutindeni în ţară dealurile cu viţă de vie, satele cu case, şuri şi grajduri; în oraş vezi palate şi oameni îmbrăcaţi în mătăsuri. Cei ce locuiesc pămîntul nostru au parte de bogăţii şi lumina îi învăluie!” Într-o descriere în versuri din 1836[3], Borosnyai Lukáts János, comparînd vechiul şi noul Tîrgu Mureş, scrie că odinioară:

„Case de piatră numai cît puteau zidi
Olarii singuri şi erau cu lut lipite.
Acum, cine priveşte piaţa înspre miazănoapte
Ochii îşi ridică spre palate ’nalte...
Ce-s podoabe înălţate ale pieţei noastre,
Dar sînt multe case ce-au etaje două,
Jos cu prăvălii de mărfuri încărcate şi cu felurile firme”.

Piaţa oraşului e pietruită, iar în dosul primăriei îşi desfac marfa breslele. Numărul locuitorilor atinge opt mii şi cu toate că negustorii sînt mai înstăriţi (în 1812—1814 cele 29 de familii negustoreşti plătesc o bună parte din impozite)[4] este în creştere şi numărul meseriaşilor din bresle. În oraş îşi gă-

sesc rosturile şi cei ce se ocupă de ramuri noi ale industriei.

Din acest ultim grup social făcea parte Rajka Péter tatăl care era armurier, căpetenie aleasă a breslei sale. Se trăgea dintr-o familie de agricultori din Sîngeorgiul de Mureş, ajungînd mai apoi orăşean. Aici, la Tîrgu Mureş, şi-a petrecut copilăria Rajka Péter junior. Ca dată a naşterii lui s-a stabilit greşit anul 1808: de fapt s-a născut la 11 februarie 1807[5]. Familia burgheză cu îndeletniciri industriale urmărea un statut de intelectual pentru băiatul care era elev la colegiul reformat din localitate. În 1829 el intră în rîndul funcţionarilor Tablei regeşti unde a fost slujbaş vreme de aproape şase ani.

După toate semnele însă, Rajka — care în copilărie făcea modele de maşini în atelierul tatălui său — nu-şi găsea locul în viaţa de funcţionar preconizată pentru el. În oraşul în care s-au format atîţia mari jurişti, el este cunoscut ca unul ce se pricepe la „maşinării". Este caracteristic faptul că la intenţia reparării vestitei fîntîni cîntătoare Bodor s-a renunţat definitiv abia atunci cînd nici Rajka n-a reuşit să-i redea „glasul". În toamna anului 1837 a apărut în „Erdélyi Hiradó" (Vestitorul transilvănean) o informaţie scrisă în oraşul lui natal[6], în care de asemenea se atrage atenţia asupra deosebitei lui îndemînări în modelarea materiei: se spune acolo că, încă din copilărie, nu numai că şi-a dezvăluit talentul, „dar l-a şi dezvoltat prin muncă neîntreruptă, dobîndind în paralel cunoştinţe de fizică, de chimie, astfel încît a ajuns azi să execute cu precizie şi bun gust nu numai diverse instrumente muzicale, ci şi tot felul de piese magistrale... Pentru a-şi perfecţiona îndemînarea, se pregăteşte să plece la Viena şi, dacă Dumnezeu va da sfîrşitul dorit acestui fericit început, ţara noastră va putea să aş-

tepte un mecanic din cei ce rar se ivesc. Spre a-şi atinge scopul, a făcut cîteva ghitare deosebit de frumoase şi bune, printre care unele care au chei cu şurub infinit, potrivindu-se şi la viori. Se poate vedea la el o mică moară manuală şi multe altele. Proba stăruinţei lui în muncă este un tac de biliard alcătuit ca un mozaic din două mii bucăţele de lemn minuscule, astfel încît mulţimea felurită este un tot trainic, aproape în afara timpului."

Rajka este un tînăr ciudat, care îşi pierde vremea făcînd jucării, exerciţii de îndemînare tehnică. Se pare că va intra în rîndul acelor „meşteri la toate" pe care oamenii îi preţuiau minunîndu-se, tocmai fiindcă erau deasupra celor de rînd şi fiindcă structura feudală anchilozată a societăţii era departe de a oferi teren proiectanţilor de maşini, departe de a stimula creaţia sau de a oferi sprijin material corespunzător intelectualităţii tehnice. Mediul ambiant însă, oraşul natal, care-şi dezvoltă industria în cadrul breslelor, oferă protecţie oamenilor de seamă ai vieţii spirituale, face să se nască dorinţa progresului tehnic, sprijină însuşirea cunoştinţelor de specialitate şi transmite acea proslăvire a maşinii care anticipează orînduirea burgheză aflată în fază de apariţie.

Informaţia din „Erdélyi Hiradó" se referă şi la cunoştinţele de matematică pe care le avea Rajka. Vitregia soartei se transformă în generozitate faţă de el prin faptul că Bolyai Farkas se împotmoleşte în învăţămîntul mediu, adică în loc să ţină prelegeri la nivel academic unor tineri cu înalte studii instruieşte la colegiu şi acasă tineri din Tîrgu Mureş[7]; noroc de care se bucură şi Rajka Péter: învaţă matematică, fizică, chimie de la Bolyai Farkas şi tot lui îi datorează recunoştinţă pentru faptul că îndeletnicirile sale tehnice, care erau un fel de acţiune suplimentară, au putut să se transforme în

profesiune pentru o viaţă întreagă. Rajka se pregăteşte să plece la Universitatea din Viena: „Bolyai Farkas i-a descoperit talentul şi l-a încurajat să-şi aleagă o ocupaţie pe măsura lui”, căci nu s-a putut împăca niciodată cu ideea ca acest elev al său, dotat cu deosebite aptitudini tehnice, să întocmească acte în calitate de cancelist[8]. Probabil că tot profesorul său l-a ajutat să obţină o bursă, precum şi slujba dintotdeauna salvatoare pentru studentul transilvănean nevoiaş. Rajka devine mentor al nepotului cancelarului fondator al bibliotecii din Tîrgu Mureş — tînărul Teleki Samu, în vîrstă de 17 ani. Împreună cu acesta pleacă la Viena[9] şi între anii 1836 şi 1839 îşi termină studiile la Politehnică.

O altă latură a vieţii lui Rajka este mai intens luminată. Conform tradiţiei păstrate în familie, Rajka, alături de Teleki Samu, are ocazia să participe la întruniri în saloanele lumii „distinse”. La Viena are posibilitate să acumuleze cunoştinţe şi experienţă, fiindcă — deşi capitala austriacă rămîne în urma concurenţilor apuseni în ceea ce priveşte crearea industriei cu caracter capitalist — ea se grăbeşte să iasă din universul ferecat, îngust, al atelierelor de breaslă, este tot mai înclinată să întemeieze fabrici. La Viena intelectualul putea să se angajeze în domenii legate de ştiinţă şi succesele sale puteau fi mai mari decît în Transilvania.

În însemnările contemporane, anii de studenţie ai lui Rajka sînt apreciaţi astfel: „Ca unul din cei mai sîrguincioşi studenţi ai Politehnicii, încă de pe atunci atrage atenţia prin spiritul său deosebit de inventiv, prin dexteritatea şi experienţa sa în toate ramurile artizanatului mecanic”[10].

Odată cu terminarea studiilor, în 1839, principesa Waldeck îl recomandă vestitului matematician şi fizician baron Andreas Ettingshausen[11]. Acesta, văzînd „o lucrare de mînă” a studentului transilvă-

nean, „i-a promis tînărului, în cazul că rămîne la Viena, o slujbă frumoasă”[12]. În centrul industrial care dezvolta manufacturile, în capitala uriaşului imperiu, pe Rajka îl încearcă deci tentaţia vieţii îmbelşugate, a răsfăţului celor ce deţin puterea, atracţia unui nume ce începea să mijească. Şi pentru toate acestea nu trebuia decît să fabrice maşini, cu alte cuvinte să-şi dovedească talentul, să se realizeze, să-şi înfăptuiască visele în creaţii după pofta inimii. Dilema alegerii trebuie să fi fost chinuitoare, căci de cealaltă parte creştea atracţia născută din fidelitate faţă de pămîntul natal şi din concepţia că maşina şi existenţa creatoare n-au sens decît atunci cînd sînt consacrate binelui comunităţii proprii, ridicării poporului şi progresului. Decizia lui Rajka: refuză orice ofertă, „doreşte să fie în serviciul patriei sale” — afirmă el — şi „consideră drept o datorie patriotică” să se întoarcă în Transilvania. S-a notat atunci că „bunul profesor german a zîmbit auzind planurile de viitor ale lui Rajka, i-a atras atenţia că va regreta acest refuz şi că, de fapt, vrea să-şi înceapă viaţa într-o ţară în care utilizarea maşinilor este încă necunoscută”[13]. Cu aceasta se încheie intermezzo-ul vienez, pregătirea teoretică superioară şi perioada în care-şi făureşte sistemul de valori ce-i va călăuzi viaţa. Căci decizia — adică opţiunea pentru o libertate ce se cucereşte prin luptă, în locul încadrării liniştite în regimul absolutist, cuprinde în sine şi acest lucru.

„Vrednicul mecanic” de la Cluj în epoca reformistă

Ca teren al „serviciului”, Rajka alege Clujul. În acest centru al ideilor reformatoare, al luptei spirituale şi politice, în modestul cîmp de experienţă

al construirii industriei capitaliste ar vrea Rajka să-şi înfăptuiască visul: fabrica de construit maşini. Micul capital necesar pentru pornire se adună greu şi Rajka trebuie să se angajeze întîi la alţii. De grijile pe care trebuie să le fi avut în această perioadă ne putem da seama din epistola pe care i-o scrie Bolyai Farkas la 5 iunie 1840[14]. Din rîndurile menite să consoleze, dar prin care răzbate ecoul amărăciunii elevului, aflăm că maestrul se bucură că Rajka are „o pîine sigură", apoi adaugă: „Noi nu putem cîştiga pîinea cea de toate zilele pe care o cerem în Tatăl nostru decît lucrînd pe undeva cu ziua; să ni se plătească munca pe care o facem din pasiune rămîne la noi doar un Ideal; astfel întrebarea este: să te legi pe mai multă vreme pentru ceva sigur sau să rămîi în nesiguranţă, aşteptînd în libertate imaginară lanţuri noi în fiecare zi? Aceste mărunte supuneri, ca ţînţarii, ca purecii, sînt mai priincioase decît un duşman pe care-l ai în faţă. Cînd vor fi preţuiţi aici cei ce nu lucrează pentru piaţă? Cine-i poate plăti şi-i plăteşte? De foc să fie aripile şi totuşi pînă la urmă grijile de fiecare zi le fac să ostenească, chiar şi pe cerul de aur al libertăţii". Rajka alege din nou viaţa „nesigură" şi reuşeşte în 1840 să-şi deschidă atelierul mecanic despre care mai tîrziu presa progresistă a vremii vorbeşte cu atîta mîndrie, numindu-l nu o dată „fabrica de maşini".

Gelléri Mór descrie astfel prima întreprindere constructoare de maşini agricole din Transilvania: „Fabrica lui era o clădire modestă, cu utilaj simplu şi rudimentar. Ventilatorul turnătoriei se acţiona manual, cu pierdere de vreme şi bani, 12 oameni lucrînd cu schimbul, cîte patru, timp de aproape 24 de ore. Bineînţeles, cu atîta forţă nu s-a ajuns la rezultate mari. Dealtfel, făbricuţa nu construia doar maşini agricole, ea era universală şi de aici supra-

numele proprietarului: «meşter la toate»”[15]. Atelierul, cu posibilităţi tehnice limitate, într-adevăr nu se putea angaja pe calea specializării. Vrînd-nevrînd, proprietarul trebuia să accepte orice fel de muncă. „Meşterul la toate” reglează în 1843 „la perfecţie” orologiul de la „Redută” şi în acelaşi an i se încredinţează repararea orologiului de la porţile Mănăşturului; tot el promite apoi că va face unul nou[16].

Rajka Péter, „mecanicul absolvent al Universităţii politehnice de la Viena”, oferindu-şi în 1845 produsele, spune că în atelierul lui se execută tot felul de lucrări, strungărie în lemn şi fier, piese de aramă. Se angajează să facă sobe din „tablă de fier”, cîntare zecimale, maşini de filetat lemn şi fier, „strunguri”, unelte şi instrumente inginereşti. Fabrică ocazional unelte şi maşini pentru industria manufacturieră. Maşinile pentru depănat mătase, de exemplu, „vîrtelniţele de mătase care se întrebuinţează mai bine decît cele vechi” şi care din 1842 funcţionează cu bune rezultate la „filanda de mătase” din Cluj[17], sînt invenţii ale lui.

Tendinţa de specializare — fabricarea de maşini agricole — are la Rajka un caracter de permanenţă. El face de la început pluguri de fier cu cea mai variată utilizare: pentru plivit (cu trei sau cinci brăzdare), pentru prăşit (cu cîrmă mobilă), pentru săpat grădini, precum şi vestitele lui pluguri reversibile. Printre produsele lui se numără: semănătoare la două rînduri, „care se folosesc mai bine decît cele de pînă acum pentru porumb şi sfeclă”, tocător de paie, „cu care într-o oră doi oameni pot să taie 250 baniţe de paie de lungimea unei treimi de deget”, maşină de dezghiocat porumb, „care desface perfect bobul de pe cocean şi cu doi oameni dezghioacă în zece ore 100 baniţe de boabe”, maşină de tăiat cartofi, prăşitoare etc. Separat trebuie menţionată

maşina lui de treierat, o variantă îmbunătăţită a celei de tip Seidl[18].

Moşierii, interesaţi să treacă la producţia de mărfuri, urmărind modernizarea tehnicii agricole, aveau de acum posibilitatea să-şi procure de la un proiectant local uneltele menite să revoluţioneze agricultura. Wesselényi Miklós, care, împreună cu eminentul său intendent Kelemen Benjámin, dorea să depăşească tradiţiile seculare, se foloseşte de această posibilitate. În 1844 Kelemen Béni îi scrie lui Wesselényi că Rajka execută două tipuri de tocătoare pentru paie: „Din cele mici, dacă luaţi două — scrie el — se poate tăia tot atît cît taie cea mare, dar cu acestea lucrează un om, iar cu cealaltă trei”. În 1846 Wesselényi Miklós îi scrie lui Wesselényi Ferenc: „De la Rajka voi lua un tocător de paie, căci am mare nevoie de el”[19].

În structura feudalismului se creează însă foarte greu condiţiile agriculturii cu caracter capitalist. Maşinile — care şi în concepţia lui Lenin[20] sînt tocmai forţa care stimulează acest proces — au deocamdată o piaţă de desfacere extrem de limitată. Cumpărători se găsesc puţini şi pe drept cuvînt scrie Kőváry László: „În privinţa maşinilor nu prea stăm bine. Pe la gospodarii noştri mai înstăriţi se găseşte ici-colo cîte un tocător de paie, aşa încît vrednicul nostru mecanic, domnul Rajka Péter din Cluj, oricît i s-ar recunoaşte meritele, abia are ce lucra în fabrica lui cu 10—12 muncitori”[21]. Cererea nu poate fi deci un stimulent şi în 1843 se răspîndeşte vestea că Rajka, „acest mecanic de seamă..., în lipsa sprijinului cuvenit, trebuie să părăsească Transilvania spre a-şi valorifica pe un teren mai mare talentul pe care i l-a hărăzit Dumnezeu şi pe care l-a dezvoltat prin strădania şi sacrificiile lui”[22].

De fapt, cei ce cultivau pămîntul se loveau de o piedică în utilizarea mijloacelor de producţie evo-

luate, anume de acel factor generator de criză pe planul întregii vieţi economice din Transilvania: starea de înapoiere a procesului de acumulare a capitalului, lipsa de capital. Insuficienţa cererii şi a capitalului, care să poată fi riscat în investiţii, este problema principală atît pentru moşierii şi pătura ţărănească mai înstărită din Transilvania, cît şi pentru industria constructoare de maşini. Rajka nu are „capital care să zacă în lucrări" şi chiar contemporanii lui sesizează consecinţele imediate ale acestui fapt. În 1845 se scrie în legătură cu el: „Uneori, în baza bunei speranţe, îşi adună toate forţele, angajează multe calfe, strînge material şi execută numeroase unelte şi mecanisme; banii însă se termină curînd, este silit să-şi concedieze calfele şi banii stau luni de zile în lucrări terminate care nu-şi găsesc cumpărători. Alteori comenzile vin unele după altele, dar nu le poate executa căci calfele sînt risipite, oameni noi găsesc anevoie, iar cumpărătorii nu vor să aştepte. În asemenea nepotriviri se zbate cel mai bun mecanic, lipsit de bani şi protecţie"[23].

Trebuia deci destrămată structura seculară a sistemului de relaţii între producător, consumator, antreprenor şi forţa de muncă liberă, spre a se constitui relaţii noi, bazate pe capital. Nici comerţul nu este pregătit pentru noile cerinţe şi oricît de „universal" ar fi atelierul lui Rajka, adeseori are nevoie de produse pe care reţeaua comercială le livrează încet sau anevoie. Citām cîteva rînduri dintr-o scrisoare a lui Rajka adresată unui client: „Mă aflu în mare încurcătură, căci în tot Clujul n-am găsit fier de şină pentru trieb. Negustorul îmi promite de azi pe mîine, dar pînă acum n-a sosit şi din această cauză nu pot fixa o dată precisă"[24].

Feudalismul concentrase pe cei ce se ocupau de meşteşuguri în fortăreţe înconjurate de interdicţii — în bresle. Cel ce dorea să întemeieze o manufac-

tură, o fabrică, pentru a lucra într-o întreprindere cu caracter capitalist, independentă de regulamentul breslelor, se lovea în mod necesar de rezistenţa vechilor meşteşugari privilegiaţi. Este caracteristic faptul că în 1837 şi în 1840 degeaba insistă bogatul negustor Szábel Menyhárt, iar mai apoi Szábel Boldizsár, pe lîngă consiliul orăşenesc pentru eliberarea autorizaţiei de înfiinţare a unei fabrici de pielărie; datorită rezistenţei opuse de puternica breaslă a tăbăcarilor, planul lor eşuează. Exemplele s-ar putea înmulţi, dar trebuie să ne mulţumim cu ceea ce interesează nemijlocit pe Rajka. În 1844 „nobila breaslă a lăcătuşilor, armurierilor şi sticlarilor uniţi" aduce o hotărîre:[25] „Dacă vreunul din meşterii noştri ar da de lucru calfelor plecate de la Rajka, breasla să încaseze îndată amenda de 12 florini şi 30 de creiţari stabilită de noi". În anul următor se revine asupra acestei hotărîri, care-l priva pe Rajka de muncitori calificaţi, anulîndu-se şi procesul verbal; dar ostilitatea şi acest fel de luptă împotriva fabricii nu încetează cu totul nici mai tîrziu.

Pentru a avea libertate de acţiune, Rajka voia înainte de toate să scape din strînsoarea lipsei de bani. El însuşi scrie: „Nu este mic serviciul pe care l-aş putea face ca mecanic patriei mele, dacă soarta vitregă nu mi-ar sufoca voinţa şi cunoştinţele în cătuşele lipsei de avere. Dragostea fierbinte faţă de patrie mă îndeamnă, în ciuda acestui Tiran, să lupt cu împrejurările vrăjmaşe"[26]. O formă inevitabilă a acestei lupte este utilizarea forţei asociaţiilor. Este specific pentru epoca reformelor modul în care Rajka îşi imaginează „fabrica de maşini — societate pe acţiuni", explicînd necesitatea ei prin interesul comun. La 29 iulie 1845 Asociaţia Economică din Transilvania pune în discuţie memoriul lui Rajka[27], în care el spune: „Nevoile crescînde, îm-

bunătăţirea situaţiei noastre şi cerinţele burgheze reclamă deopotrivă înflorirea agriculturii, singura noastră sursă de cîştig pînă acum". În argumentarea lui se referă deci şi la creşterea importanţei maşinii şi utilitatea fabricaţiei locale; căci — după părerea lui — este foarte costisitor să se aducă de la mari depărtări, de la fabrica de maşini din Budapesta, de pildă, unelte grele ce ocupă suprafaţă mare; comanda pe nevăzute poate fi înşelătoare, e o chestiune de noroc; reparaţia este anevoioasă sau imposibilă chiar, fabricantul maşinii fiind departe. Conform planului, Asociaţia Economică din Transilvania ar urma să ajute timp de cinci ani întreprinderea, sprijinind în rîndurile membrilor cumpărarea unor acţiuni nominale în valoare de trei florini de argint. De fapt, acestea pot fi considerate drept împrumuturi fără dobîndă sau mai bine zis avansuri cu care — completîndu-le eventual — acţionarul poate cumpăra maşini, utilaje, unelte din atelierul lui Rajka. Despre dividente, beneficii — elemente esenţiale ale societăţii pe acţiuni — nici nu e vorba şi nici nu poate fi, de vreme ce este o chestiune de interes public. De aceasta e convins şi inginerul Nagy Samu, care donează 15 florini pentru scopuri de utilitate publică, cu clauza ca trei florini să se folosească pentru cumpărarea unei acţiuni Rajka[28].

Subscrierile nu prea se adună însă şi proiectul industriei cu caracter capitalist, conceput într-un mod original, eşuează. Sărăcia şi truda însoţesc întreaga perioadă 1840—1848 din viaţa lui Rajka. Şi totuşi sînt ani frumoşi, se înregistrează şi izbînzi şi, în ciuda greutăţilor, începe să prindă rădăcini o instituţie inexistentă pînă atunci, creatorul ei bucurîndu-se de consideraţia celor mai aleşi membri ai societăţii. Mulţi îl îndrăgesc, îl consideră tovarăş de

luptă, îl numesc „mecanic genial” şi contează pe el, mecanica fiind sectorul de front în care lupta lui e decisivă. Ici-colo se nasc şi succese, dovadă că el ştie să răspundă încrederii şi dă adevărate valori. Asociaţia meşteşugarilor anunţă printr-o scrisoare protocolară Consiliul orăşenesc Cluj că la expoziţia industrială din 1843 tocătorul de paie al lui Rajka a cîştigat premiu şi diplomă de onoare. Consiliul citeşte scrisoarea în prezenţa lui Rajka şi informează despre acest succes atît presa cît şi toate breslele din oraş[29].

În mai multe rînduri Asociaţia Economică din Transilvania l-a considerat pe Rajka vrednic de sprijinul membrilor săi. În 1844 plugul lui a fost distins ca fiind cel mai bun. „Plugul executat cu mici modificări după ideea lui Wilhelm Bach de către iscusitul nostru mecanic Rajka a necesitat cea mai mică forţă de tracţiune: în pămînt asemănător, la arătură tot atît de adîncă şi de lată, a reclamat cu 80 şi chiar 100 pfunzi mai mică forţă decît plugul Zugmeyer”[30]. La concursurile asociaţiei plugurile lui Rajka sînt premiate, şi cu alte ocazii el însuşi face parte din juriu împreună cu Kelemen Benjámin; adunarea generală a Asociaţiei renunţă să comande în străinătate o maşină de treierat auzind că Teleki Domokos intenţionează să-i ceară lui Rajka să facă o astfel de maşină[31].

Acestea sînt condiţiile în care se desfăşoară viaţa lui Rajka pînă în 1848, cînd istoria pune la ordinea zilei zdrobirea despotismului şi a relaţiilor de producţie feudale, care au încătuşat dezvoltarea industriei. Evident, pe votul lui Rajka se putea conta. Îi era pe plac şi rolul ce-i revenea: acela de director al fabricii de armament din Cluj, unde va avea o scurtă perioadă de colaborare cu Gábor Áron, tu-

narul legendar al rezistenţei antihabsburgice din Trei Scaune. După înfrîngerea revoluţiei cu greu reuşeşte să evite condamnarea la moarte şi trebuie să se bucure că „victoriosul” comandant imperial se mulţumeşte cu 340 de florini, „tribut de război”[32].

În procesul de dezvoltare social-istorică există etape în care structura dată naşte condiţii vitrege pentru afirmarea personalităţii creatoare. O asemenea etapă în viaţa lui Rajka a fost perioada reformelor. Şi el trebuie să simtă chinuitoarea înapoiere a cărei povară o purta întreaga societate, cătuşele despotismului, care frîna dezvoltarea liberă a spiritului. Toate acestea le simte însă împreună cu păturile largi şi cu ele, cu poporul, poate porni la luptă. Este epoca ce te îndeamnă la fapte şi ascunde totodată riscuri. Deschizînd drumul, acţionînd pentru progres, omul se poate ridica şi soarta lui strîns legată de comunitate poate dobîndi un sens; dar şi dificultăţile, truda şi nu o dată eşecul pot însoţi viaţa lui. Novatorul trebuie să aibă în vedere rezistenţa vechii structuri, trebuie să înfrunte nepăsarea celor ce încă nu s-au trezit şi opoziţia celor ce apără vechiul. Nu era suficient deci să creeze: el trebuia să lupte pentru raporturi care să asigure condiţiile creaţiei. Iată de ce în asemenea perioade istorice era mai mare risipa de forţe, mai frecventă ratarea, opera trunchiată şi chiar prăbuşirea unora frînţi de neizbîndă. Din acelaşi motiv însă era mai rapid şi ritmul în care cei ce aveau aceeaşi ţintă se apropiau unii de alţii, era mai strînsă alianţa între ei, iar entuziasmul pentru ţeluri comune îi încălzea mai mult. Aceasta a fost perioada de glorie a vieţii lui Rajka, cînd greutăţile erau mai multe, cînd soarta era vitregă, dar în această luptă destoinicul mecanic a devenit un strălucitor exemplu.

Succes şi declin

Rajka Péter era încă un bărbat în floarea vîrstei, cu deplină capacitate creatoare cînd — în ciuda înfrîngerii revoluţiei — se instaurează societatea burgheză. În acest cadru se desfăşoară următoarele trei sferturi ale vieţii sale, consacrată fabricării maşinilor; deci într-o lume care, văduvită fiind de luminile şi căldura romantismului revoluţionar, devine umbrită şi cenuşie sub stăpînirea realizării unui profit cît mai mare. E adevărat, se şi lărgiseră posibilităţile, şi pe piaţa orînduirii capitaliste, la tîrgul producătorilor de mărfuri, pionierul poate porni la luptă. Din păcate însă, nici Rajka, nici atelierul său n-au arme corespunzătoare sau avantajoase în această luptă. Dar să examinăm mai îndeaproape lucrurile.

În primul rînd trebuie să avem în vedere faptul că cererea pentru maşinile agricole creşte; pentru moşierul care a pierdut prestaţia gratuită a iobagilor este de interes vital să lucreze cu mijloace tehnice mai evoluate. La fel şi în gospodăriile ţărăneşti se simte nevoia unui utilaj agricol mai modern. Capitalismul transilvănean, pe cale de dezvoltare, poartă nu numai povara despotismului, ci trebuie să lupte şi cu greutăţile perioadei de tranziţie. Nivelul scăzut de acumulare a capitalului, precum şi alţi factori de frînă, ca, de pildă, păstrarea Transilvaniei ca sursă de materii prime şi piaţă de desfacere pentru produsele industriale ale Imperiului habsburgic împiedică dezvoltarea. Este caracteristic faptul că, deşi se înmulţesc cumpărătorii de maşini, deşi creşte cererea, capacitatea de absorbţie a agriculturii transilvănene, în stare de criză, cu însemnate rămăşiţe feudale continuă să fie redusă. Semnificativ este că la un sfert de veac după re-

voluţie, în 1874, proporţia plugurilor de lemn este încă de 98%, existînd în total 3967 pluguri de fier; numărul semănătoarelor este de 396, al secerătoarelor de 72. Maşinile de treierat s-au înmulţit, dar cu toate acestea nu sînt decît 131, iar „batoze cu abur" numai 28[33].

Oferta este însă în creştere rapidă. Încă din 1854 se înfiinţează la Cluj secţia de mecanică şi import maşini a Asociaţiei Economice din Transilvania, care comandă, expune şi vinde maşini agricole de la Viena şi Londra. În acelaşi timp comercianţii din Cluj acceptă cu plăcere reprezentanţa unor firme străine, iar în deceniul al şaptelea, alături de depozitele întreprinderilor budapestane Vidacs şi Farkas, fabricile Marshall Sons et. Comp., Clayton şi Shuttleworth, precum şi altele înfiinţează agenţii la Cluj. În deceniul al şaselea fabricantul Gubicz din Budapesta vrea şi el să se mute aici, iar Jankó Vincze îşi deschide fabrica de maşini, scoţînd aceleaşi produse ca şi Rajka[34]. În baza unor date „autentice", Nagy János — secretarul Asociaţiei Economice din Transilvania, întocmeşte următoarea situaţie privind importul de maşini în anul 1858: comercianţii din Cluj, secţia de import maşini a A.E.T. şi Rajka au livrat agriculturii transilvănene maşini în valoare de 26 500 florini. Presupunînd că pe alte căi a mai intrat jumătate din această cantitate, putem conchide că în anul 1858 în Transilvania s-au pus în circulaţie maşini agricole în valoare de 39 750 de florini[35]. Tot conform calculelor secretarului, Rajka a participat la vînzări cu maşini în valoare de numai 2500 de florini.

Piaţa e îngustă, iar oferta creşte tot mai mult. Rajka ar putea fi competitiv numai dacă şi-ar dezvolta atelierul transformîndu-l în fabrică şi dacă, bazîndu-se pe marea industrie mecanică, ar aplica tehnica modernă, care reduce costul fabricaţiei. Ni-

velul tehnic al întreprinderii lui industriale este însă din ce în ce mai perimat. Rajka ajunge astfel într-o situaţie specială: în timp ce înainte de anul 1848 faţă de maiştri breslaşi el este pionierul progresului tehnic, după revoluţie este proprietarul micii întreprinderi — formă de producţie perimată şi necompetitivă —, deci reprezentant al unei trepte de dezvoltare depăşite.

Descrierea din 1861 a „fabricii" arată că, deşi vag, contemporanii au sesizat acest lucru: „Să nu credeţi că această [fabrică] e suma unor clădiri grozave, care ocupă un pătrar din oraş, unde sute de oameni se învîrtesc şi lucrează pe lîngă sute de cuptoare, unde cazane cu abur şi zgomotul maşinilor mînate de forţa aburului acoperă glasul celor ce vorbesc, unde numeroasele maşini de aşchiat şi găurit par să lucreze singure, ca şi cînd o forţă magică ascunsă le-ar da viaţă; nu, nicăieri nu dai aici de uimitoarele produse ale minţii omeneşti; fabrica domnului Rajka este o clădire modestă, iar ceea ce este înăuntru parcă ar fi în stare primitivă, nebănuind ce forţă şi ce mişcare rapidă poate dezvolta aburul apei. Fabrica e aşezată pe un loc înalt, departe de rîu şi astfel nu are avantajul de a putea folosi puterea apei"[36]. În 1869 se relatează astfel despre fabrica lui Rajka: „Instalaţiile sînt mai curînd rudimentare şi, văzîndu-le, oricui i-ar veni greu să recunoască atelierul care expune cele mai bune maşini agricole din Transilvania. Clădirea principală constă dintr-o singură încăpere mare, unde se văd lucrînd — după nevoie — 6—8 tîmplari, 4—6 lăcătuşi, 2—3 strungari în lemn şi fier, 2 rotari; de această clădire e lipită o fierărie cu două focuri. În turnătorie sînt două cuptoare, unul mai mare şi altul mai mic, care produc 30—50 măji de fontă pe zi, dar cele două calfe care modelează le pun în funcţie doar o dată la 3—

5 săptămîni. Acest personal, alcătuit din 20 de muncitori abia, produce anual maşini în valoare de 8—10 mii florini, ceea ce acoperă o şesime sau o optime din necesităţile Transilvaniei”[37]. În condiţiile aceluiaşi nivel tehnic valoarea producţiei creşte faţă de 1861, dar produsele lui Rajka satisfac în continuare doar aceeaşi cîtime din necesarul de maşini al Transilvaniei.

Înainte de a-i prezenta produsele, să vedem din capul locului cum au reuşit atelierul şi proprietarul să-şi menţină statutul după 1848—49. În perioada de după revoluţie, proiectarea şi fabricarea maşinilor şi-au continuat anevoios dezvoltarea. Paşii şovăitori îl duc pe Rajka în căutarea protectorului său de altădată, Mikó Imre. Conform însemnărilor familiei, datorită lui Mikó Imre a scăpat Rajka de răzbunarea despotismului victorios, nefiind executat sau întemniţat. Rajka îl vizita zilnic pe Mikó, care în urma evenimentelor revoluţionare şi a morţii soţiei sale căzuse într-un fel de melancolie, cei din jurul lui temîndu-se că va înnebuni, împreună rezolvînd zi de zi probleme tehnice, meşteşugind tot felul de obiecte, Rajka a reuşit să-i trezească din nou interesul pentru viaţă, pentru cauza publică. În primăvara şi vara anului 1850, împreună cu Debreczeni Márton — celebrul inginer de mine — Rajka cutreieră dealurile şi văile din împrejurimile Clujului făcînd cercetări geologice. Ei urmăreau să descopere lut refractar potrivit pentru cuptoare de topit fier şi oţel. Au făcut şi „cuptor”, experimentînd vreo 70 de combinaţii chimice şi utilizînd o centrifugă de tip nou a lui Debreczeni. Nu este lipsit de importanţă faptul că Rajka a trimis mostre din lutul refractar şi la expoziţia de la Paris din 1855. Interesul a fost mare: „în ce cantităţi se găseşte? Unde? Departe de oraş? Se poate exporta cu carul?”[38].

Rajka a luat parte şi la treburile obşteşti. Cînd s-a constituit Camera de comerţ şi de industrie din Cluj, preşedinte a fost ales „negustorul de fierărie” Dietrich Sámuel, iar funcţia de vicepreşedinte între anii 1851 şi 1857 a deţinut-o Rajka[39].

Între timp atelierul de fabricat maşini îşi reia înfăţişarea dinainte de revoluţie şi, în primii ani mai ales, predomină din nou acel caracter „universal”. Trebuie executat tot ceea ce se comandă şi regăsim multe elemente din perioada cînd Rajka era „meşter la toate”. Este caracteristic faptul că în 1854 oraşul Cluj, angajînd lucrări pentru Redout şi pentru franciscani, îi solicită lui Rajka — cerîndu-i şi garanţie pe trei ani — executarea orologiului. Pentru biserica din Alba Iulia face de asemenea un ceas, „el executînd şi cel mai mărunt dintre cuie”; a mai fabricat un lubrificator automat şi o pompă de incendiu, iar tipografia liceului din Cluj i-a comandat o presă manuală; a mai livrat şi instalaţii de fabrică, de mori. Acceptă să facă şi reparaţii. Menţionăm aici o notiţă de ziar: „Rajka Péter... a avut onoarea să i se facă o comandă de cîteva sute de florini din partea inginerilor englezi de căi ferate, care iniţial îi încredinţaseră o mică reparaţie pe care au găsit-o excelentă”[40].

Cînd în 1857 are loc prima Expoziţie generală din Transilvania, „genialul Rajka Péter” („destoinicul mecanic, care, în ciuda atîtor vicisitudini şi greutăţi, îşi menţine întreprinderea, spre folosul incalculabil al industriei şi agriculturii noastre”) prezintă publicului foarte multe produse. Figurează aici „aparate pentru gospodărire”, pentru restaurante mai mari, maşină de filetat, precum şi cîntare. Dintre cele două cîntare zecimale, „unul se poate folosi pentru greutăţi de o maja, iar celălalt pentru 15 măji”; ele se caracterizează prin mecanisme îm-

bunătăţite şi printr-o „remarcabilă sensibilitate”. În rîndul maşinilor agricole figurează următoarele maşini Rajka: tocătoare de paie („una mai mare cu tracţiune animală, şi alta mai mică, cu un cuţit, manual”), maşină de dezghiocat porumb, îmblătitor manual şi, în sfîrşit, excelentul plug reversibil[41].

Despre tocătorul de paie el însuşi scrie: „Se întîmplă şi cu cea mai mică maşină... lucrăm ani de zile le ea, o utilizăm şi atunci ne dăm seama că s-ar putea modifica pentru a corespunde într-adevăr scopului dorit... am suficiente temeiuri să cred că am avut norocul de a duce înainte cu cîteva trepte spre perfecţiune tocătorul de paie, atît de larg utilizat în gospodăriile agricole din Transilvania. Ca unul ce m-am obişnuit să lucrez după un plan şi o logică, după îndelungate cercetări şi în temeiul observaţiilor desprinse din practică, am realizat o maşină care are următoarele însuşiri: 1) taie deopotrivă paie, fîn şi coceni de porumb, fără grijă deosebită pentru ordinea în care se introduce materialul de tăiat; bucăţile tăiate sînt întotdeauna egale... 2) cu mici modificări, la această maşină se pot tăia trei lungimi diferite... 3) maşina se mînuieşte cu atîta uşurinţă, încît un singur om poate lucra ziua întreagă fără cel mai mic efort, obţinînd 100—150 baniţe de paie pe zi”[42]. Plugul şi sapa de vie[43] le-a executat după un model francez, înlăturînd cu succes un defect al originalului şi îmbunătăţindu-1.

În legătură cu presa lui de struguri — care ajunge de asemenea, să fie cunoscută — se scria[44]: „Nu este doar un imitator... îi place să gîndească, îmbunătăţeşte potrivit scopului pe care-l urmăreşte şi oferă maşini moderne care funcţionează cu rezultate mai bune”. Maşinilor lui de dezghiocat porumb, semănătoarelor, batozelor le-a adus mereu modificări, iar la pluguri a experimentat mecanisme tot

mai rezistente, urmărind ca efortul să fie cît mai redus.

„Poate nicăieri ca în mecanică nu există un lanţ atît de infinit al perfecţionării”[45], scria el, şi această credinţă îl îndeamnă, chiar în condiţii modeste, la o exploatare cît mai deplină a infinitelor posibilităţi de dezvoltare pe care le are industria mecanică. Experimentările, proiectele de maşini erau sensul vieţii lui şi nimic nu dovedeşte mai mult dragostea pentru maşini decît faptul că era gata să instruiască gratuit mînuitori pentru maşinile aduse din străinătate — deci produse ale concurenţilor săi — pentru ca aceste mecanisme preţioase să nu se distrugă din cauza nepriceperii. Omeneşte privind lucrurile, este de înţeles şi faptul că — văzînd defectele, proasta construcţie a unor maşini scumpe din străinătate — îşi exprima cu uşor sarcasm şi aparentă autoironie conştiinţa superiorităţii sale ca mecanic şi proiectant. Într-o împrejurare, de pildă, a trebuit să repare o moară adusă din Anglia, care costase nu mai puţin de 1600 de florini. După verificări şi experimentări — scria el — nu rămîne altceva de făcut decît ca eu, un umil mecanic din Transilvania, să-mi permit a revizui calculele întregului mecanism[48]. Rezultatul: fabricanţii englezi nu calculaseră bine nici numărul turaţiilor la roţi, nici diametrul celor două tambure, iar ritmul de mişcare al propulsorului şi al mecanismului energetic nu era proporţional.

Aceeaşi exigenţă faţă de el însuşi nu-i permitea — indiferent de pierderea materială — să livreze o maşină care nu-i făcea cinste. Citām din însemnările nepotului său, istoricul Rajka Géza: „S-a străduit întotdeauna să găsească cea mai bună soluţie pentru problemele ce s-au ivit, punîndu-şi în aplicare aptitudinile tehnice şi cunoştinţele teoretice. Asemenea probleme îl preocupau şi noaptea,

şi nu o dată s-a întîmplat să distrugă maşini puse deja în funcţiune, considerînd că ele mai pot fi îmbunătăţite, pentru ca maşinile ieşite din mîinile lui să corespundă cît mai bine destinaţiei pe care o aveau".

Dacă pentru cineva „mecanica" este o vocaţie dătătoare de sens în viaţă, iar fabricarea unei maşini bune o chestiune de onoare, atunci pentru acesta muncitorul nu poate fi decît discipol sau tovarăş de muncă, omul care-l ajută la înfăptuirea planurilor sale şi de a cărui pricepere depinde progresul mecanizării. Atelierul lui Rajka devine şcoală. Părinţii pot să-şi trimită copiii la el pentru a studia „arte şi meserii mai nobile"; „el dă elevilor săi nu numai indicaţii practice, ci şi teoretice, iar în acest scop citeşte duminicile expuneri de mecanică, matematică şi discipline înrudite"[47]. Este semnificativă şi „scrisoarea din provincie" publicată într-un ziar, în care autorul relatează că la Singer a dat de un „mic mecanic", pe nume Száva Domokos, şi continuă astfel: „Vrea să înveţe mecanică şi domnul Rajka este rugat să-l primească cu căldură, să aibă deosebită grijă de el, fiindcă băiatul doreşte să ajungă în atelierul lui"[48]. Alţii afirmă cu mîndrie că au fost elevii lui sau că au lucrat la el. Brezló Péter — considerînd un merit cei zece ani de experienţă cîştigată la Rajka — cere ajutor pentru a putea vedea expoziţia industrială de la Paris. Szathmári Ferenc, „tînăr mecanic talentat, nepotul vestitului Bodor", care vrea să deschidă singur un atelier mecanic la Tîrgu Mureş, menţionează în anunţ că vreme mai îndelungată a fost maistru la Rajka. Bunele lui intenţii educative se îndreaptă nu numai spre ceea ce e valoare, ceea ce e talent, ci şi spre muncitorii cu diverse slăbiciuni umane. Mărturie în acest sens este următoarea însemnare: „Niciodată nu s-a sfiit să asculte părerea vreunuia dintre muncitorii săi... Pentru

cei ce abuzau de băuturi alcoolice avea o adevărată milă; dacă întîlnea un asemenea muncitor, încerca să-l aducă pe calea cea bună; mai mult: împreună cu soţia sa fixa premii ca să renunţe la băutură. Premiile constau din îmbrăcăminte sau un ceas de buzunar. Şi strădaniile lor au fost încununate de succes”[49].

Am afirmat la început că „micul atelier universal”, prea puţin mecanizat, nu este o unitate de producţie care poate fi avantajoasă în concurenţa capitalistă. Cît despre conducătorul de întreprindere care la „şcoala lui duminicală” predă tinerilor muncitori matematica însuşită de la Bolyai Farkas, mecanica învăţată la Politehnică, care cu un optimism ce nu cunoaşte descurajare în modelarea semenilor vrea să formeze tovarăşi de muncă, să educe elevi, pentru care maşina este o minune în serviciul omului şi al vieţii, el este de-acum purtător al unei concepţii şi personificare a unei atitudini care nu poate fi decît piedică în calea înavuţirii. Acela despre care contemporanii afirmă că „nu era călăuzit de interese materiale” rămîne intelectualul epocii de reforme care-şi pusese nădejdea în progres chiar şi atunci cînd noua structură dominantă este stăpînită de legile pieţii, iar visătorul în mod necesar rămîne mai prejos, cade în apriga concurenţă a industriei capitaliste, bazată pe exploatare şi profit.

În mod caracteristic, atunci cînd iarăşi şi iarăşi trebuie să recunoască cît de important este factorul capital, el vrea să-l dobîndească din nou prin colaborare socială, pe cale de asociaţie, căci nu se poate împăca cu ideea de a se pune în serviciul unor oameni bogaţi. Pentru el sistemul de valori care poate fi valabil într-o lume umană rămîne neschimbat: capitalul trebuie să servească omului înzestrat cu capacitate creatoare, care se angajează

în folosul comunităţii, şi nu invers, el să se pună în slujba capitalului. De aceea, el scrie la 22 martie 1857 lui Mikó Imre, cerîndu-i sprijinul pentru a obţine ajutorul Asociaţiei Economice din Transilvania: „După o amară experienţă mi-am dat seama — scrie el — că din nimic anevoie se naşte ceva; cu cea mai bună intenţie, cu cea mai perseverentă strădanie, cu cea mai mare rîvnă, în industrie nu se poate progresa dacă lipsesc mijlocul şi forţa care pune ca un resort în mişcare orice întreprindere — banul. Din acest motiv intenţionez să prezint memoriul alăturat în faţa adunării generale a Asociaţiei Economice în ziua de 25, luna curentă, spre a încerca dacă nu cumva pot obţine ajutorul necesar fără să împovărez nici pe alţii, nici pe mine. Dacă această cerere ar obţine sprijinul asociaţiei, eu aş scăpa de mizeria care apasă atît de greu orice iniţiativă a mea, iar ţara ar cîştiga o întreprindere care există deja şi poate funcţiona îndată”[50].

Un an mai tîrziu, la adunarea generală a asociaţiei se hotăreşte să se asigure lui Rajka un împrumut de 4000 de florini prin subscripţie de acţiuni. În 1869 — deci după zece ani — ar mai trebui să se vîndă 100 de acţiuni în valoare de cîte 200 de florini pentru ca proiectata „societate industrială” să poată fi înfiinţată.

Nu vrem să analizăm mai pe larg relaţiile pe care atelierul lui Rajka le avea cu cumpărătorii; spre a-l caracteriza însă pe el şi condiţiile date, trebuie să vorbim despre faptul că în 1856 casierul Asociaţiei Economice din Transilvania l-a acuzat pe Rajka de întîrzieri, precum şi despre felul în care redacţia ziarului „Kolozsvári Közlöny” (Vestitorul clujean) i-a luat apărarea: „Cine nu dispune de un capital considerabil nu poate avea materialul necesar, nu poate ţine un număr mare de muncitori, nu poate lucra în avans şi dacă obţine o comandă urgentă trebuie

să pună de-o parte ceea ce are în lucru, deci să nu respecte alte termene; şi fiindcă lucrează de azi pe mîine nu poate produce nici ieftin, căci pe el toate îl costă mai scump”[51]. Se vorbeşte apoi despre ce anume e necesar să aibă o fabrică de maşini bine utilată şi se pune întrebarea: „Dar cum să le procure un om sărac?” Fraza de încheiere aduce indirect în discuţie rolul tot mai însemnat al capitalului: „În definitiv sărăcia e un mare rău, iar în lumea de azi un mare păcat”. Se mai spune deschis că mulţi l-au părăsit pe „vechiul luptător”, demonstrînd şi mai vechiul adevăr că „nimeni nu-i profet în ţara lui.”

Sentimentul trădării şi al însingurării trebuie să-l fi avut întreaga familie Rajka. Într-o poezie a fiicei sale, Rajka Teréz, care scrie literatură pentru tineret, se reliefează mai întîi căldura şi respectul pentru o viaţă închinată comunităţii, dar, în acelaşi timp, o imensă compasiune pentru cel ce s-a ostenit fără nici o recompensă: „Grea i-a fost viaţa, / / a muncit cu trudă; / Care-i fu răsplata? / Vorbe bune, oarecare stimă, / Cîteva medalii, prea puţin / / Faţă de rîvna lui”. Strofa următoare este chiar o acuză la adresa celor pe care îi consideră vinovaţi de vitregia sorţii tatălui ei: „Vouă, ce-aţi avut pămînturi / V-a fost în lunga-i viaţă / Mult folositor; / Dar o mînă nu i-aţi întins / Ce vă pasă că-n luptă cade”[52].

Condamnat să vegeteze, uitat de lume, ajunge în pragul ultimului deceniu al vieţii sale. În 1866, dincolo de graniţele pămîntului natal, la expoziţia industrială de la Viena, se recunoaşte talentul proiectantului de maşini. Plugul inventatorului transilvănean, livrat adeseori cu întîrziere şi la preţuri prea mari, se dovedeşte a fi cel mai bun dintre cele mai bune pluguri europene şi americane. Ürmössy scrie: „Orgoliul naţional era satisfăcut de faptul că la expoziţia vieneză din 1866 i-a învins pe toţi

aceia care au expus pluguri, cîştigînd premiul şi faţă de temutele pluguri americane"[53].

Despre plugul lui putem citi din raportul preliminar al juriului de la Cluj următoarele: „La acest plug curbarea osiei este cea mai importantă şi mai avantajoasă îmbunătăţire: prin faptul că o parte a osiei e curbată în direcţia liniei de tragere, forţa de tracţiune acţionează întotdeauna spre centrul de greutate al plugului; rezultatul: brăzdarul — indiferent că rămîne la suprafaţă sau ară la adîncime — nu iese din brazdă, ci acoperă cu toată lungimea fundul brazdei". În plus, s-au făcut încercări pe pămînt înţelenit şi s-a constatat că „mecanismul solid al acestui plug, funcţionarea uniformă, cîrmuirea simplă, mersul sigur, uşurinţa cu care poate fi mînuit îl fac corespunzător aşteptărilor"[54].

Succesul repurtat la expoziţia de la Viena atrage interesul tot mai mare al capitalului. Se prezintă asociaţi dispunînd de bani care voiau să tragă foloase de pe urma invenţiilor lui Rajka, să-i fructifice talentul în beneficiul lor. El încearcă să-şi menţină independenţa. Cîţiva ani se mai străduieşte să-şi conducă singur întreprinderea, dar în 1869 nu mai poate rezista tentaţiei de a avea, în sfîrşit, o maşină cu abur în atelier. Se asociază cu o familie clujeană cunoscută. Capitalul casei comerciale Dietrich, care de multă vreme se ocupa de vînzarea maşinilor agricole, declanşează o transformare rapidă. Referindu-se la stările din 1869, un articol de presă din 1871 spune: „Cîtă deosebire între atunci şi acum! Anul trecut clădirea fabricii s-a lărgit considerabil şi de la Anul nou încoace fumul ieşind din coşul unei maşini cu abur se învolburează deasupra ei"[55]. Maşina de 8 cai putere a fost adusă la Cluj de pe lîngă Hamburg (Ottensen — în apropiere de Altona) la preţul de 3000 de florini. Martorul ocular mai notează că această maşină cu abur

pune în mişcare „un strung mare, rindea, sfredel, foaie pentru cuptorul de topit şi un ferăstrău circular”. Întreprinderea are acum 25 de muncitori, angajînd şi zileri.

În 1871 atelirul mecanic al lui Rajka se transformă deci într-o mică fabrică utilată cu maşină cu abur şi instalaţie modernă. Bineînţeles, noua întreprindere urma să funcţioneze pe baze capitaliste. Între Rajka — omul care distrugea maşinile imperfecte spre a le reface după un plan mai bun — şi asociaţi, pe care-i interesa beneficiul, neînţelegerile şi conflictele erau inevitabile. Pe lîngă o sănătate tot mai şubredă, pierderea independenţei a fost o mare lovitură pentru Rajka. După ani îndelungaţi de luptă dîrză, pentru prima oară îşi pierde dorinţa de a munci, „fiindcă — după cum afirmă un contemporan — interesele materiale, care ajung pe prim plan, nu se împăcau nicicum cu spiritul elevat al lui Rajka”[56].

Aproape uitat, moare la 28 aprilie 1876[57].

De ce în zilele noastre urmaşii evocă mereu amintirea mai marilor istoriei tehnicii? Pentru că revoluţia tehnico-ştiinţifică incită la descoperirea antecedentelor? Pentru că soarta omului care vrea să se realizeze, să se ridice deasupra mediocrităţii, trezeşte totdeauna interesul? Sau poate fiindcă urmaşul care se luptă cu problemele lui poate asimila acel binefăcător sentiment al propriei valori ce leagă unele de altele atîtea generaţii? Putem medita asupra acestora, dar un lucru e cert: aceia la care a fost vie intenţia de a învinge timpul trecător, de a-şi consacra creaţiile binelui poporului sînt pe deplin îndreptăţiţi la un loc în memoria comunităţii, a istoriei scrise.

1976 *(traducere de Francisc Papp)*

NOTE

Lista abrevierilor

A M N=Acta Musei Napocensis.
An IIC=Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
A N M=Arhivele Naţionale Maghiare, Bp.
Arh. Bánffy=Arhiva gentilică a familiei Bánffy în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. Bethlen=Arhiva familiei Bethlen de Iktár în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. Breţcu=Arhivele oraşului Breţcu, în Arh. St. Sf. Gh.
Arh. Cluj=Arhivele Oraşului Cluj în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. Cseh=Arhiva familiei Cseh, în Arh. St. Sf. Gh.
Arh. Jósika=Arhiva fideicomisială a familiei Jósika în Arh. St. Cluj. (Mai v. arhiva din Floreşti a familiei Jósika.)
Arh. Kornis=Arhiva familiei Kornis în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. Matskási=Arhiva familiei Matskási în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. Mikó=Arhiva familiei Mikó în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. Nemes=Arhiva familiei Nemes, în Arh. St. Cluj-Napoca.
Arh. SM=Arhivele Scaunului Mureş, în Arh. St. Tg. M.
Arh. Sf. Gh.=Arhivele oraşului Sfîntu Gheorghe, în Arh. St. Sf. Gh.
Arh. St. Cluj=Arhivele de Stat, Cluj-Napoca.
Arh. St. Sf. Gh.=Arhivele de Stat, Sfîntu Gheorghe.
Arh. St. Tg. M.=Arhivele de Stat, Tîrgu Mureş.
Arh. Toldalagi=Arhiva familiei Toldalagi, în Arh. St., Cluj-Napoca.
Arh. Tr. Sc.=Arhivele comitatului Trei Scaune în Arh. St., Sf. Gh.
Arh. Wesselényi=Arhiva familiei Wesselényi, în Arh. St. Cluj-Napoca.

B=Bucureşti.

Benkő 1971=Benkő Samu: *Sorsformáló értelem*. Művelődéstörténeti dolgozatok (Inteligenţa, modelator al destinelor. Lucrări de istorie a culturii). B., 1971.

Berlász 1941=Berlász Jenő: *Az erdélyi úrbérrendezés problémái 1770—1780* (Problemele reglementării urbariului în Transilvania 1770—1780).=Sz 75/1941.

Bibl. Ac.=Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, filiala Cluj-Napoca.

Bíró 1943=Bíró József: *Erdélyi Kastélyok* (Castele din Transilvania). Bp., 1943.

B. Nagy 1970=B. Nagy Margit: *Reneszánsz és barokk Erdélyben* (Renaşterea şi barocul în Transilvania). B., 1970,

Bözödi=Bözödi György: *Székely bánja* (Secuiul plăteşte). Ed. II, Cluj, f.a. [1938].

Bp=Budapesta.

C I H=Corpus Iuris Hungarici — Magyar Törvénytár (Colecţia de legi maghiare). Bp., 1900.

Col. Kemény J.=Colecţia Kemény József, în Bibl. Academiei.

Col. Mike=Colecţia Mike Sándor în Arh. St. Cluj-Napoca.

Corpus I=*Corpus Statutorum Hungariae Municipium. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. (C.S.H.M. Colecţia regulilor juridice ale autorităţilor legale maghiare. I. Regulile juridice ale autorităţilor legale transilvane). Red. Kolozsvári Sándor şi Óvári Kelemen. Bp.. 1885.

Dósa=Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány* (Ştiinţa juridică transilvană) I—III. Cluj, 1861.

Ekv=Emlékkönyv (Album memorial).

E M=Erdélyi Múzeum (revistă).

E M E=Erdélyi Múzeum Egylet (Asociaţia Muzeul Transilvaniei).

Endes=Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászon-szék (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig*. (Istoria pămîntului şi populaţiei scaunelor Ciuc, Gheorgheni şi Caşin — comitatul Ciucului — pînă în 1918). Bp. 1938.

EOkl=*Erdészeti Oklevéltár*. Red. Tagányi Károly, I—III. Bp., 1896.

Eperjessy=Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és Dunántúlon 1686—1848* (Breslele din tîrgurile şi satele de pe Pusta Maghiară si zona Transdanubiană a Ungariei 1686—1848). Bp., 1967.

Eröss=Eröss József: *A székelyek története* (Istoria secuilor). Tg. S., 1913.
Grimm=Josef A. Grimm: *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*. Wien, 1863.
Hintz=Johann Hintz: *Stand der Privat-Industrie, der Fabriken, Manufakturen und Handlungen in Siebenbürgen im Jahre 1844*. Archiv 2/1946.
Hstadt=Hermannstadt.
Hszék. Ekv.=*Háromszék vármegye*. Emlékkönyv. (Comitatul Trei Scaune. Album memorial). Red. Potsa József. Sf. Gh., 1899.
Jakab 1888=Jakab Elek: *Kolozsvár története*. (Istoria Clujului., III. Bp., 1888.
Jakab—Szádeczky=Jakab Elek şi Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története* (Istoria comitatului Odorhei). Bp., 1901.
Jakó 1944=Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai* (Urbariile domeniului cetăţii Gilău). Cluj, 1944.
Jakó 1956=Jakó Zsigmond: *A magyarpataki és kalini hamuzsirhuta története* (Adatok az erdélyi kapitalista erdőgazdálkodásnak és a nagybirtok ipari vállalkozásainak kezdeteiről) (Istoria manufacturilor de potasă de la Valea Ungurului şi Călin — Date referitoare la începuturile gospodăririi forestiere capitaliste şi ale întreprinderilor industriale ale marilor domenii, în Transilvania). B., 1956.
Karlovszky — K. Karlovszky Endre: *Erdély ipara a XVIII-ik század végén* (Industria Transilvaniei la sfîrsitul secolului al XVIII-lea).=M Gt Szle 3/1896.
Kelemen 1977=Kelemen Lajos: *Művészettörténeti tanulmányok* (Studii de istoria artei). Red. B. Nagy Margit. Cluj, 1977.
Kemény=Kemény Dénes: *Érdekegység* (Unitate de interese). I. II. Manuscris (1846) în Arh. St. Cluj-Napoca.
KL Ekv=*Kelemen Lajos Emlékkönyv* (Albumul memorial Kelemen Lajos). B — Cluj, 1957.
Kovách=Kovách Géza: *A zilahi céhek története* (Istoricul breslelor din Zalău). B., 1958.
Kovách 1974=Kovách Géza: *Răspîndirea meşteşugurilor în comunele comitatului Arad în secolele XVIII—XIX*. Arad, 1974.
Kós 1972=Kós Károly: *Népélet és néphagyomány*. Tíz tanulmány (Viata si tradiţiile poporului. Zece studii). B., 1972.

Kővári 1842=Kővári László: *Székelyhonról* (Despre Secuime). Cluj, 1842.
Kővári 1847=Kővári László: *Erdélyország statisztikája* (Statistica Transilvaniei). Cluj, 1847.

Kstadt=Kronstadt.

Lenin: Capit.=V. I. Lenin: *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* (Dezvoltarea capitalismului în Rusia — versiune maghiară). Bp., 1949.

Makkai 1954=*I. Rákóczy György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)* (Documente economice ale domeniilor lui Rákóczi György I). Red. Makkai László. Bp., 1954.

Marienburg=L. F. Marienburg: *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. Hstadt., 1813.

Mérei 1951=Mérei Gyula: *Magyar iparfejlődés 1790—1848* (Dezvoltarea industriei maghiare — 1790—1848). Bp., 1951.

M Gt Szle=Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (revistă).

Orbán=Orbán Balázs: *A székelyföld leírása* (Descrierea Secuimii). I—IV. Pesta, 1868—1873.

Praesid.=Arh. Bánffy. Praesidialia. Arh. St. Cluj-Napoca.

Protfam.=Arh. Bánffy. Protocolla familiae comitum et liberum baronum Bánffy de Losoncz. Arh. St. Cluj-Napoca.

Rettegi 1970=Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok* Lucruri memorabile). (Ed. Jakó Zsigmond), B., 1970.

Sf. Gh.=Sfîntu Gheorghe.

Siculi=Scriptele lui Kovács István de Nagyajta. Siculi. Bibl. Ac. Colecţia de manuscrise.

Skizze=J. H. Benigni von Mildenberg: *Statischische Skizze der Siebenbürghischen Militär-Gänze* Hstadt., 11934.

St Art Ist=*Studii şi articole de istorie*.

Studia=Studia Universitatis Babeş—Bolyai, Series Historia

Sz=Századok (revistă).

Szádeczky 1908=Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762—64-ben* (Organizarea grănicerimii secuieşti în 1762—64). Bp., 1908.

Szádeczky 1913=Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a czéhek fejlődése Magyarországon 1307—1848* (Dezvoltarea industriei şi a breslelor în Ungaria — 1307—1848.) I. II. Bp., 1913.

Szádeczky 1927=Szádeczky Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya* (Istoria şi constituţia naţiunii secuieşti). Bp., 1927.

Sz Okl=Szabó Károly — Szádeczki Lajos — Barabás Samu: *Székely Oklevéltár* (Arhiva Secuiască). Cluj, 1872—1934.

Tagányi=Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon* (Istoricul devălmăşiei în Ungaria). Bp., f.a. (1950) şi MGTSzle 1/1894.

Teka Tg. M.=Arhiva de manuscrise din Teka Telekiana de la Tîrgu Mureş.

Teleki 1877=Teleki Domokos: *A székely határőrség története* (Istoricul grănicerimii secuieşti). Bp., 1877.

Tg. M.=Tîrgu Mureş.

Tg. S — Tîrgu Secuiesc.

Újfalvy=*Mezőkövesdi Újfalvy Sándor emlékiratai* (Memoriile lui Újfalvy Sándor de Mezőkövesd). (Ed. Gyalui Farkas), Cluj, 1941.

Devălmăşia în scaunul Arieş

1. Tagányi.

2. În privinţa devălmăşiei din scaunul Arieş — şi din materialul valorificat şi aici în aspectele sale mai de seamă — am cita, pe locul întîi, EOkl, redactată tot de către Tagányi.

3. V. tot acolo depoziţiile martorilor din 1640, precum şi 1733, despre pădurea devălmaşă a scaunului Aries (I. 439—445, 674—696). Reglementarea din 1699 (I. 621—622), precum şi statutul din 1728 (I. 663—664) sînt de asemenea inestimabile izvoare pentru problema devălmăşiei. Acestora li se adaugă raportul scaunului Arieş către guberniul Transilvaniei, despre protecţia pădurii (II. 812—814) şi reglementarea silvică din anul 1840 (III. 449—453).

4. V. Tagányi Károly: *Az első foglalás szabályozása az aranyosszéki Bogáthon* (Reglementarea primei ocupări la Bogata în scaunul Arieş)=MGtSzle 1/1894. 325—330. O bogată colecţie a reglementărilor din scaunul Arieş este şi Corpus al cărui volum I conţine numeroase informaţii referitoare la perioada 1699—1788. „Obişnuita legiuire… a pustei libere adecă praediului de la Bogáth din nobilul scaun Arieş”, editată de Koronka László cu data de 1827, a apărut în cartea lui Lötsey Spielenberg László: *A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek...* (Oarecari scrisori întru lămurirea drepturilor nobilei naţiuni secuieşti) — Tg. M. 1837. — în legătură cu „constituţiile (reglementările) scaunului Arieş, mai vezi: A M N. F 46, documente Gub. Transylvanicum (in Politicis) Nr. 1487/1775. Aici se pot studia „constituţiile” (reglementările) din 1699, 1718, 1722, 1728 şi 1775. — Mai v.: Orbán V. 124—127. — Szabó Károly: *A régi székelység* (Vechii secui). Cluj, 1890. 183.

5. Balázs Ferenc: *A Hurkajuki Társaság utat mutat* (Societatea de la Hurkajuk, deschizătoare de drum). Erdélyi Fiatalok 4/1933, trim. II. 41—46.

Strămoşi şi moravuri în scaunul filial Cristur

1. Şi în acest domeniu, ogorul este desţelenit pentru ştiinţa istoriei de către etnografie, istoria dreptului şi cercetarea cutumelor populare, precum şi de către sociologie. De remarcat este faptul că drept iniţiator îl salutăm pe B. P. Haşdeu (*Obiceurile juridice ale poporului român,* 3, 1878), precum pe Tagányi Károly (*A hazai élő jogszokások gyűjtéséről* — Despre culegerea cutumelor vii de la noi — Ethnographia 29/1918. 193). Rezultatele sînt semnalate, de pildă, de cartea lui Romulus Vulcănescu: *Etnologie juridică.* B. 1970.

2. Arh. Matskási XXXII/863. Acte de birou nesistematizate. Izvorul nostru este un material omogen, de proces verbal; de aceea în continuare nu ne mai referim separat la el .

3. Despre „comisiile circulatorii" găsim dealtfel menţiuni si în Approbata Constitutiones, V. Approb. Const. III. titlul XLVI. (C J H, legile din Transilvania între 1540 şi 1848. 114—117).

4. Pe baza recensămîntului din 1784 — scaunul filial Cristur avea 16 350 locuitori (*Az első magyarországi népszámlálás. 1784—1787.* — Primul recensămînt al populaţiei din Ungaria 1784—1787 — Bp. 1960. 362—367). — În raport cu această populaţie, sporită încă pînă în 1823, cele 163 cazuri dezbătute reprezintă un procent foarte mic.

5. Jakab—Szádeczky 522—523.

6. În legea nr. 26 din 1791 se spune: „Deoarece pînă acum nici prin severitatea administraţiei publice, nici prin strădania seniorilor stăpîni de pămînt nu s-a putut ajunge la îngrădirea ţiganilor în aşezări statornice, ba dimpotrivă, cei mai mulţi hoinăresc şi în zilele noastre ca pribegii, îndeletnicindu-se cu furtul si jaful..." CJH 525.

7. SzOkl IV. 300.

8. Corpus I. 136.

9. Corpus I. 133—134.

10. Ordonanţa emisă de guberniu la 9 iunie 1774 prevede următoarele recompense pentru prinderea „lotrilor": 50 florini de un răufăcător prins viu si 25 florini de unul ucis. Mai v.: C J H 117—126, 224.

11. V. Approb. Const. III. R. titlul XLIX. (C J H 127—128, 213). La cei ce se ţin ascunşi, la bejeniţi, la pribegi, la vagabonzi se referă şi foarte multe ordonanţe. În 7 august 1779, spre exemplu, se dispune escortarea la domiciliu a celor ce stau ascunşi.

12: În 1808, scaunul Odorhei caracterizează în termenii următori situaţia satelor care se plîng de stricăciunile aduse pădurilor: I. (sate care au dreptul să facă defrişări în anumite porţiuni ale pădurilor lor) Firtănuş; II. (sate care au pădure fără a avea dreptul să defrişeze) Şimoneşti, Medişorul Mare, Şoimuşul Mic, Jacodu, Bordoşiu, Bezid, Crişeni; III. (sate care nu au pădure aproape deloc) Rugăneşti, Tima, Sălaşuri. V. EOkl III. 7—8. Mai v. propunerea înaintată de scaunul Odorhei în 1800, cu privire la protecţia pădurilor: EOkl II. 754—756.

13. Se plîng şi alte comitate de stricăciunile pricinuite de ţiganii „blidari şi lingurari". EOkl. II. 844, 846.

14. St. Imreh—I. Pataki: *Contribuţii la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610). II. Creşterea animalelor.* A M N. VI. 1969. 187—209.

15. EOkl. I. 50. II. 252—253, 261—262, etc.

16. Approb. Const. III. R. titlul XLVIII (C J H 127).

17. Corpus I. 134—135.

18. Kővári 1847. 159.

Gospodăria seniorială în Secuime

1. Györffy György: *A székely társadalom:* Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században (Societatea secuiască: Studii asupra istoriei ţărănimii din Ungaria secolului 14). Bp. 1953. 104—116.

2. Folosim drept izvor tabelele din cartea lui Grimm (65—198). Din păcate, enumerarea nu specifică pe sate numărul iobagilor şi mărimea patrimoniului lor de sesii urbariale, astfel că şi acest izvor poate fi valorificat numai într-o măsură limitată. De asemenea, autorul nu-i enumeră nici pe seniorii ai căror iobagi locuiau pe „ocine secuieşti", pe „moştenire secuiască", pe pămînturi declarate alodiale.

3. Jakab—Szádeczky 528—529.

4. Benkő József menţionează într-o lucrare că „Primii, care erau numiţi fruntaşi, iar cu începere din 1751 adesea şi magnaţi, sînt mai puternici şi mai bogaţi decît secuii din celelalte două stări." Mai recent, „în denumirea de fruntaşi sînt a se cuprinde şi conţii, baronii sau secuii coborîtori din familii mai vechi..." (*Az Erdély országi nemes székely nemzetnek Képe* — Tabloul nobilei naţiuni secuieşti din ţara Transilvaniei — Cluj, 1806. 31.). În legătură cu marea nobilime transilvană şi secuiască, Kővári consemnează următoarele: „Întîia diplomă de conte dată unui ardelean este din 1685. [...] În, 1696 au venit trei. [...] Apoi porneşte

puhoiul. Astfel că [...] pînă la revoluţie au venit 38 diplome de conte şi 54 de baron. [...] În afară de faptul că erau mîndri de calitatea lor de primori, secuii erau frînaţi [în dobîndirea titlului de conte sau de baron] şi de proporţia proprietăţilor. Totuşi, familiile Apor, Daniel, Henter, Szentkereszti au cerut şi dobîndit titlul de baron, iar familiile Béldi, Káinoki, Lázár, Mikes, Mikó şi Nemes pe cel de conte. Fapt înlesnit de împrejurarea că unele petice ale comitatului Alba Superioară — alcătuit din nouă părţi — fiind înfipte în Secuime, au introdus donaţia în acest teritoriu.” (Kővári László: *A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére* (Familiile de magnaţi din Transilvania, stinse în secolul mileniului, şi evocarea rolului ultimilor lor descendenţi).=E M. 1901. vol. XVIII. fasc. III. 127—128.

5. Cu ocazia conscripţiei — „lustrei” — din 1809, familiile Gyulai, Thúri, Horváth, Daczó, Székely, Szörtsei, Gyárfás, Bernát, Damokos, Jankó, Káinoki, Szentiványi şi Geréb, din Trei Scaune, se plîng că fruntaşii — „primores” — sînt trecuţi pe listă dimpreună cu „armaliştii”, şi cer „să fie scrişi pe sate, după alfabet” în evidenţă separată, nu de-a valma cu armaliştii. (V. Genealogiai füzetek. Cluj, 10/1912. 77—79).

6. O adresă a guberniului, purtînd numărul 8818 din 1804, conţine următoarea hotărîre adresată scaunului Trei Scaune: „. . . cu privire la armaliştii fără pămînt [. . .] ei să împlinească înşişi toate sarcinile pe care nobilimea proprietară le suportă prin colonii săi.” (Siculi). Fireşte, există şi armalişti cu doi sau mai mulţi iobagi, însă de exemplu cei 4—500 armalişti din scaunul Odorhei mai erau încă obligaţi în 1805 să presteze servicii ca „natura” sau caii de corvoadă. (Ibid. răspunsul nr. 6209 al scaunului Odorhei, la dispoziţia dată de guberniu. Ibid. descrierea trăsăturilor caracteristice ale situaţiei lor specifice) — Benkő József (*op. cit.* 31) îi menţionează pe armalişti drept categorie imediat următoare „fruntaşilor” şi arată că „începînd cu anul 1711, mulţi dintr-înşii au fost supuşi, incluşi printre cei datori a plăti impozit”. Mai trebuie să menţionăm şi faptul că deşi unii s-au statornicit aici venind din teritorii comiţiale, majoritatea descinde din rîndurile secuilor liberi, primipili si pedestrași, înnobilaţi încă de la jumătatea secolului XVII.

7. Constatările lui Benkő József (*op. cit.* 57) şi ale atîtor alţi autori contemporani cu el, preocupaţi de societatea secuiască — mai exact: constatările lor referitoare la egalitatea dintre „secuii de rînd”, adică „secuii privilegiaţi” şi

nobilimea armalistă comiţială, sau „nobilimea” în general, exprimă mai degrabă o cerinţă a acestei pături decît o realitate.

8. Colecţia întitulată „Însemnările lui Bogáts Dénes”. (Pe baza „proceselor verbale ale Tabulei Continue”). Arh. St. Sf. Gh.

9. Col. Mike. Manuscrise. Miscellanea. vol. V. V. „A székely Nemzetnek Régi Törvényei és Diploma szerént való állapottyokról készült plánum” (Vechile legi ale naţiunii secuieşti şi planul stării lor amăsurată Diplomei). Arh. St. Cluj-Napoca.

10. Szádeczky 1908. 814—826. — Szádeczky 1927. 340—341. — Eröss 123.

11. Skizze. 17. — În 1813, Marienburg scrie despre ţinutul grăniceresc din Secuime că, în conformitate cu un nou recensămînt, s-au găsit acolo, în afară de nobili, 13 084 familii grănicereşti şi 29 028 familii „provincialiste”, adică aflate sub jurisdicţia administraţiei scaunele (Marienburg II. 149.).

12. Skizze. 20.

13. V. Teleki 1877. 208—209. — Sebess Dénes: *Magyar agrár-evolúciók* (Evoluţii agrare maghiare) Bp. f.a. 242—245. Sebess Dénes menţionează că organizaţia grănicerească s-a folosit, „în părţile ardeleneşti, de «siculica hereditas» [...] creînd o zonă juridică aparte, cu drept lucrativ şi de moştenire aparte.” Deşi concluziile sale sînt tendenţioase, menţionează just legătura dintre noua reglementare juridică referitoare la proprietate şi vechile restricţii ale uzanţelor succesorale secuieşti. Într-adevăr, deja şi în perioada anterioară exista strădania de a se conserva „moştenirea curată” a secuiului care îndeplinea funcţii militare, aplicîndu-i-se interdicţia înstrăinării. V. Dósa. 501—502. — Balogh István: *Az ősi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél* (Proteguirea juridică a averii strămoşeşti la vechii secui) Ekv. Sf. Gh. 41—43. — Elekes Andor: *Szemelvények a székelyek sajátlagos jogtörténetéből* (Spicuiri din istoria dreptului specific secuiesc). Idem. 113—115.

14. Berlász, 1941. 239—240.

15. V., în legătură cu situaţia socială, lucrarea lui Bözödi, şi izvoarele deja semnalate. — Referitor la date statistice, pe lîngă operele citate, v. Acsády Ignác: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio Korában 1720—21* (Populaţia Ungariei în epoca Pragmaticei Sancţiuni, 1720—21)=Magyar Statisztikai Közlemények, seria nouă, vol. XII. 217. — Benkő József: *Transilvaniae Specialis Descriptio*. Liber secundis. De Terra Siculorum. 1776. Arhiva de manuscrise a Bibl. Ac.

A. nr. 218. Datarea copiei: 1844. Mai ales date din anii 1722 şi 1776. — Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában* (Populaţia Ungariei în epoca lui Iosif al II-lea) Bp. 1928. 136—137. — Referitor la numărul nobilimii din scaunul Ciuc în 1809, v. Endes. 540—549.

16. Berlász. 243.

17. Textul incriminat sună astfel: „Pe pămîntul secuiesc, moştenirea secuiască (siculica haereditas) se cuprinde în alodiile pure; aşadar — ştiut fiind că în genere gospodăriile secuilor contribuabili şi aflaţi sub arme sînt moşteniri secuieşti pure — scutirea ce intră în vigoare pentru alţi urbariali îndată după ieşirea acestei legi nu se poate extinde asupra colonilor de pe aceste moşteniri decît în cazul că menţionaţii proprietari secui contribuabili şi militari nu pot face dovada în faţa judecătoriilor arătate la paragraful dinainte că sesia ori pămîntul aflat pe mîna colonilor lor este alodiu sau moştenire secuiască." (Sándor József: *Okmánytár Erdély legújabb jogtörténelméhez 1848—1865* — Culegere de documente referitoare la perioada cea mai recentă din istoria dreptului în Transilvania. 1848—1865. — Cluj. 1865. 20—21). — Cf. şi C J H Legi din Transilvania între 1540—1848. 674. — În esenţă, şi stările dietei din 1846—47 a Transilvaniei privesc în acelaşi fel problema moştenirii secuieşti. (V. Ibid. 636). — După apariţia prezentului studiu a avut loc, între Bözödi György şi autor, o dispută în coloanele revistei Igaz Szó (1956. nn. 9 şi 11). Ca urmare, partea aceasta a devenit mai nuanţată, iar mesajul iniţial, mai univoc. — Mai recent, despre moştenirea secuiască a scris Egyed Ákos (*Háromszék 1848—1849* — Trei Scaune 1848—1849. — B. 1978. 19).

18. Apor Károly: *A székely örökség történelmi és jogi szempontból* (Moştenirea secuiască din punct de vedere istoric şi juridic). Tg. M. 1868. 27. — Pentru diferenţa existentă între propria-i statistică (17 731 sesii aflate în posesia aserviţilor — faţă de 21 337 sesii conform unui ziar din epocă) Apor dă explicaţia că cifra publicată de ziar include şi locuitorii oraşelor secuieşti. (V. *op. cit.* 28) — Totalul coloanei a doua din tabelul publicat pe bază de date parţiale este 17 725 şi nu 17 731. Deoarece nu se poate stabili dacă autorul a comis eroarea în privinţa datelor parţiale sau a totalului, noi am publicat tabelul conform originalului.

19. Trebuie să menţionăm în schimb şi uzanţa specific transilvană, conform căreia „orice stăpîn de pămînturi are dreptul de a preschimba" pămîntul urbarial sau iobăgesc „în alodiu, însă trebuie să plătească sau el însuşi impozitul după asemenea pămînturi, sau să-şi pună ceilalţi iobagi să-l

plătească”. Kemény. II. 55—56. cf. CJH Legi din Transilvania între 1540—1848. 71. (Approb. Const. III. R. art. 4). Această dispoziţie legală nu a fost abrogată nici prin aşa-numitele Puncte Certe din 1769 şi nici de către dieta din 1791 care s-a ocupat de problemele urbanului.

20. V. ordonanţa nr. 8447 din 1823, în care se specifică: „... graţioasa hotărîre a curţii, datată cu numărul de curte 2366 din 24 august 1807 şi publicată prin dispoziţia dată de aici cu numărul gubernial 7113 din adineaori pomenitul an, care poruncea că *pe teritoriul scaunelor secuieşti în privinţa scoaterii de sub contribuţie a moştenirilor secuieşti ce nu ţin de acoperirea permanentă a fondului contribuţional să se păstreze* [...] *obiceiul de pînă acum*”. (*Országgyűlés, Felséges Udvar és a Királyi Fő Kormányszék által kiadott szabályok vagyis útmutató felsőbb rendeletek* — Reguli, adecă înalte porunci îndrumătoare, date de către Dieta Ţării, Înalta Curte şi Guberniul Suprem Regal), ed. III. Tg. M. 1839. 18.

21. Discutînd problema urbariului şi străduindu-se să acapareze colonicatura, proprietarii de pămînt din secuime au formulat acest lucru în următorii termeni: în Secuime nu există colonicatură, posesiunea ţărănească fiind proprietate inalienabilă a seniorului; în concluzie, nu există nici iobagi si jeleri, deci nu este nevoie de urbariu. (Erdélyi Hiradó. 1842. 337, 343—344). În 1848—49 — tot spre a-şi putea însuşi pămîntul ţăranilor — proprietarul din secuime argumenta astfel: „sesia lui de jeler este moştenire secuiască, iar moştenirea secuiască este curia, iar curia este alodiu, deci jelerul secui să plătească ce are de plătit pentru folosirea curiei, deci jelerul secui să-l slujească pe stăpînul său de pînă atunci.” (Honvéd, nr. 119. 16 mai 1849. 472—473).

22. Honvéd nr. 110. 5 mai 1849. 437—438. — 25 mai 1849. 503, 504.

23. Elekes Andor: *op. cit.* 114—115.

24. Caracteristic este şi faptul că în toamna anului 1848, cînd cazurile conflictuale sînt aduse la cunoştinţa demnitarilor scaunului Trei Scaune, unii dintre ei nu se interesează decît de aspecte ca acestea: ce fel de sarcină publică i-a revenit celui în cauză; dacă a plătit sau nu impozit; dacă a fost grevat de servituţi faţă de seniorul său — şi, în caz afirmativ, declarau colonicatură, pămînt urbarial, terenul aflat în posesiunea iobagului. — Legea LIII din 1871, despre reglementarea relaţiilor juridice şi de proprietate, rămase de pe urma raporturilor urbariale din Transilvania, dispune că „Este a se considera proprietate cu carac-

ter urbarial şi formează obiect al răscumpărării naţionale toate acele sesii şi pămînturi [...] din Secuime, care — aflîndu-se în posesiunea unor oameni contribuabili şi aserviţi — cu ocazia conscrierii făcută în toată ţara în anii 1819—20 (conscripţia Cziráky) au fost incluse în menţionata conscripţie ca posesiuni de natură urbarială şi pentru care urbarialistul a fost dator a plăti impozit naţional şi a îndeplini servituţile seniorale, de la acea dată pînă în 1848." Sebess Dénes şi Börcsök Andor: *Erdélyrészi birtokrendezés.* (Reglementarea proprietăţii funciare în părţile transilvane) Bp. 1908. 362—363.

25. Comitatul medieval Alba, mai tîrziu Alba Superioară, cuprindea şi „insule" ca aceea alcătuită de satele Valea Seacă, Karatna, Volál, Petriceni etc. În acest comitat, compus din nouă teritorii separate, neunitar şi neînchegat, s-a inclus teritoriul Scaunului (Szék) nelocuit la data cînd se aşezau secuii şi fost înainte de aceea proprietatea unui sas cu numele Fulkun; apoi satele domeniului de la Bálványosvár, formînd un intrînd în teritoriul scaunului Kézd; teritoriul satelor Zsombor şi Gerebenc, apartenente încă în secolul XIV, comitatului Tîrnava; mai tîrziu, teritoriile satelor Bicsad şi Micfalău etc. Aşadar, comitatul acesta dispers, „insular", cuprindea şi teritorii deja colonizate, precum şi din cele donabile, în calitatea lor de anexe ale unor cetăţi regale. Hăghigul şi împrejurimile, zona Zsomborului şi Gerebencului sînt interesante din punctul nostru de vedere şi pentru motivul că Bencenc — fiu al lui Akadás şi strămoş al familiilor Mikó şi Nemes — obţine aceste teritorii drept donaţie şi fondează aici nucleele unuia dintre cele mai vechi latifundii feudale secuieşti — nuclee implantate în teritorii de uz gentilic sau învecinate cu acestea. Satele Zsombor şi Gerebenc, dimpreună cu împrejurimile lor, au aparţinut în repetate rînduri scaunului Trei Scaune, incluzîndu-i-se definitiv după 1848. V. Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a Középkorban* (Comitatul Alba din Transilvania în evul mediu). Bp. 1939. 81—83. — Györffy: *op. cit.* 111—112. — Orbán III. 25. — Hszék. Ekv. 6—7. — Ferenczi Sándor: *Az egykori Kászonszék régészete.* A kászoni székelyek letelepülése és eredete. (Arheologia fostului scaun Caşin. Statornicirea si originile secuilor din Caşin). Cluj 1938. 81—82.

26. Familia Mikó şi-a strămutat aici, în 1783, aserviţii de la „glăjăria" (sticlăria) din Valea Zălanului pe care o desfiinţa. V. Arh. Tr. Sc. nr. 1928/1844. — Însemnările lui Bogáts Dénes. — Arh. fam. Mikó—Rhédey Reg. I. Fasc. IX. nr. 265. — Orbán III. 28—29. — Újfalvi 320—325. — Kővári

1842. 56. El notează despre băi: „Ziua, Vîlcele este un oraş oriental unde se întîlnesc, în aceeaşi zi, mătasa cu şiacul, quackerul cu turbanul, limba română cu cea franceză, straiul scump cu sălaşul murdar, şi vice-versa, confortul cu cerşetoria, lenea ce trage ciubuc în faţa caselor de joc cu mizeria care îşi duce în spinare sarcina de lemne, aurul de pe masa de joc cu oftatul slugii”.

27. Devenită mai tîrziu satul Micfalău, aşezarea aceasta din jurul sticlăriei de la Bicsad, învecinată cu Malnaşul, a fost multă vreme un refugiu al pribegilor lipsiţi de orice bunuri, al ţăranilor „deposedaţi de mijloacele de producţie”. Fireşte, tot aici se ascundeau şi haiducii proveniţi din rîndurile acestei sărăcimi. În 1812, „comunitatea negustorilor armeni” din Gheorgheni şi Frumoasa cere ca de ambele părţi ale drumului de la Malnaş pînă la Tuşnad „pădurea să fie tăiată” pe o fîşie de lăţimea unei bătăi de puşcă — din cauza hoţilor. În 1812—1813, din acelaşi motiv, pe baza unui ordin al guberniului, întreaga aşezare dispersă este aşezată lîngă drum şi denumită Mikóújfalu (Micfalău). (Arh. Mikó. Scrisori referitoare la sticlăria din Bicsad).

28. Benkő József: *Transilvaniae Specialis Descriptio.* 170—172. — Szádeczky 1908. 814—826. — Ignaz Lenk: *Siebenbürgens geografisch-, topografisch-, statistisch-Lexicon.* III. Wien. 1839. 223.

29. Benkő: *op. cit.* 170—172. — Szádeczky 1908. 814—826.

30. Lenk: *op. cit.* IV. 160.

31. Idem III. 25.

32. Engels: *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului.* B. 1961. 158; 153. — Marx spune că devălmăşia pămîntului sătesc a fost, pe tot parcursul evului mediu, singura vatră a libertăţii şi vieţii poporului în societatea oprimată de subjugarea feudală. (Citat de Molnár Erik, în prefaţa la Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon* — Istoricul devălmăşiei în Ungaria — 10.) — Referitor la devălmăşie v. Varga János: *A földközösség megerősödése és bomlása a 18. században:* Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790 (Consolidarea şi destrămarea devălmăşiei în secolul 18. Studii asupra istoriei ţărănimii din Ungaria 1711—1790). Bp. 1952. 7—48. — Referitor la devălmăşia ţărănească, v. Szabó István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből* (Studii din istoria ţărănimii maghiare) Bp. 1948. 267—310. (Mai tîrziu a apărut o altă eminentă lucrare a lui Szabó István: *A középkori magyar falu* — Satul maghiar medieval — Bp. 1966).

33. În continuare, vom folosi fără trimitere specială statutele din Secuime, apărute în volumele IV., V., VI., VII şi VIII. ale SzOkl.; datele publicate în EOkl., precum şi regulile juridice scaunale şi reglementările săteşti apărute în Corpus I. Mai v. Connert János: *A székelyek alkotmányának históriája különösen a XVI. és XVII. században* (Istoria constituţiei secuilor îndeosebi în secolele XVI şi XVII). Odorheiu Secuiesc. 1907, şi Imreh István: *Székely falutörvények* (Statute săteşti din Secuime) Cluj 1947. — O viitoare prelucrare amănunţită a problemei obştii săteşti din Secuime se justifică prin acele procese verbale ale obştii săteşti, deosebit de valoroase şi de asemenea utilizate aici, în care se reflectă viu şi documentat nu numai legile satului, ci totodată promovarea reglementărilor, deci aplicarea lor practică. V. colecţia „Faluközösségi jegyzökönyvek" (Procese verbale ale obştilor săteşti) păstrată în Arh. St. Sf. Gh. şi neîncetat îmbogăţită. (După un timp, o parte a acestui material este publicat de către Imreh István, în volumul întitulat *A rendtartó székely falu* — Satul secuiesc şi reglementările sale). — Pe lîngă menţionatele studii semnate de Szabó István şi Varga János, v. Wellmann Imre: *A parasztság helyzete az 1767. évi úrbérrendezés előtt* (Situaţia ţărănimii înainte de reglementarea urbarială din anul 1767) în Sz. 1955, 565—568.

34. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. V. Nr. 159.

35. Idem. Reg. II. Fasc. IV. Nr. 115.

36. Cf. Marienburg 183. „In Dörfen, wo ein Theil der Einwohner Grenzensoldaten sind, ist ein besonderer Richter für die Civilisten, und ein besonderer für die militärischen Einwohner." — De exemplu, în Zălan treburile publice sînt administrate de către 6 juraţi grăniceri şi 6 juraţi iobagi, sub conducerea unui jude sătesc grănicer şi a unuia iobag. Împărţirea gornicilor pădurii devălmaşe este aceeaşi. Satul este împărţit în „zeci" (decade) avînd în frunte cîte un conducător („decurion") ales, care poate fi atît grănicer, cît şi „provincialist".

37. Arh. Tr. Sc. Nr. 797/1820.

38. Cf. cu studiul *Háromszéki falutörvények* (Statutele săteşti din Trei Scaune) în versiunea originală maghiară a acestui volum (*Erdélyi hétköznapok* — Ed. Kriterion, Bucureşti, 1979).

39. Arh. Mikó Reg. II. Fasc. VII. Nr. 176 „Bodoki Communitás Constitutiója" (Statutul obştei din Bodoc).

40. Tagányi 37.

41. Kemény II. 183.

42. Tagányi 38—40.

43. V. Arh. Mikó Reg. II. Fasc. XIV. Nr. 510. — Nr. 505, 506. — Fasc. II. Nr. 131.

44. C.J.H. Legi transilvane din perioada 1540—1848. 527 (Sublinierea aparţine autorului). — V. în Punctele din anul 1769: „În acele localităţi [...] unde anumite păduri au ţinut din vremuri vechi îndeobşte de sat şi au fost în stăpînirea sa pînă acum, satele să rămînă şi de-acum înainte stăpîne peste ele; rămînînd de asemenea dreptul de stăpînire, adecă de proprietate, pe lîngă moşii sau domenii.” (*1769.-dik esztendőben úrbéri felsőbb rendelés* — Înaltă poruncă urbarială din anul 1769 — Tg. M. 1835. 12—13.) — EOkl. III. 165—174 etc.

45. Szabó István: *op. cit.* 364—365.

46. În sentinţa dată într-un proces din 1817, antiqua sessio (sesia veche) este definită astfel: „În patria noastră a ajuns lege obiceiul ca sesiile care, pe cît îşi poate aminti memoria omenească, au fost deopotrivă considerate antiqua sessio de şaizeci de ani încoace, acelea să se socotească a fi sesii întregi.” (Kilényi Székely Mihály: *A nemes Székely Nemzetnek Constitutiója, privilégiumai és a jószág leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei* — Statutele şi privilegiile nobilei Naţiuni Secuieşti şi unele enunciuri legale privind moştenirea averii. — Pest, 1818. 257—258.). Conf. EOkl. I. 496 (Approbata Constitutio, partea III., titlul 29, art. 1, despre modul posesiunii satelor) — Dósa II. 196—198.

47. Bineînţeles, lupta pentru stăpînirea hotarului devălmaş al satelor era continuă. În primele reglementări — dar, adesea, şi în ordonanţele de mai tîrziu — grănicerii sînt somaţi „să nu-i excludă nicidecum” pe nobili şi pe iobagii lor” şi deci să nu-şi însuşească în nici un fel numai pe seama lor dreptul la acela.” (Szádeczky 1908. 594.) În cele ce urmează vom relata cu amănunţime încercările similare ale seniorilor, tot mai frecvente după 1764.

48. În 1808, guberniul îi propune conducerii scaunului Trei Scaune, drept cheie pentru partajul hotarelor devălmaşe, să repartizeze cîte două părţi pentru „primori şi nobili”, cîte una pentru „secuii liberi” şi cîte o jumătate pentru „colonii nobililor”. (Siculi. V. adresa gubernială nr. 8406/1808.)

49. Arh. Mikó. Reg. II. Fasc. IV. Nr. 100. — Fasc. VIII. nr. 239. — Arh. Tr. Sc. Nr. 702/1808.

50. Menţionăm doar cu titlu exemplificativ că acolo unde — din cauza producţiei de un singur fel — nu se lăsa drumeag, individului îi era îngăduit să înceapă recoltatul doar după eliberarea hotarului, deci cînd nu mai putea deteriora recolta vecinilor. Nici după termenul fixat nu putea gospo-

darul să înceapă aratul sau recoltarea, deoarece în momentul eliberării părţilor de mirişte, cireada trebuia să părăsească păşunea de pînă atunci; animalele erau deci mînate pe ogor, iar săteanul care greşea împotriva reglementării, lăsîndu-şi cerealele nesecerate, nu putea conta pe menajamente la adresa recoltei sale — şi aşa mai departe.

51. „Zaláni Communitás jegyzőkönyve 1771—1787" (Registru de procese verbale al obştii Zălanului, 1771—1787). — „A zaláni Nemes Közönség törvényes Jedző Könyve 1846—1852" (Legiuit registru de procese verbale al Nobilei Obşti din Zălan 1846—1852) etc. (În arhiva comunei).

52. Arh. Mikó. Reg. II. Fasc. VIII. Nr. 256, 257, 259. — Fasc. IX. Nr. 262, 263, 283, 284, 285 etc. — Arh. Tr. Sc. Nr. 149/1811, 173/1811, 390/1811, 660/1811, 801/1811, 864/1811 etc.

53. *Az erdelyi három nemzetekből álló rendeknek 790-ik esztendőben... tartott Közönséges gyűléseikben lett végzéseknek és foglalatosságoknak jegyző könyve* (Proces-verbal al încheierilor şi îndeletnicirilor ce s-au făcut în obşteştile adunări... din anul 790 ale stărilor alcătuite din cele trei naţiuni ale Transilvaniei). Cluj, 1791, 119, 123—126 etc.

54. Arh. Tr. Sc. Nr. 278/1802. — În prealabil, conducerea scaunului Trei Scaune nutreşte reale temeri în sensul că şi iobăgimea secuiască avea să se răscoale, aflînd despre „zavera născută din zvonuri" în comitatul Zărandului. (Idem Nr. 197/1801).

55. Aici, locuitorii din Joseni refuză să mai presteze servicii şi enunţă că pămîntul va fi al lor. Din raportul „vice-solgăbirăului" (pretor) rezultă că şi unii grăniceri instigă poporul, ameninţînd cu bătaia pe cei ce aveau să presteze servicii seniorului. (Szádeczky 1908. 857).

56. Arh. Tr. Sc. Nr. 344/1795.

57. Újfalvy 315.

58. Chiar şi la o jumătate de secol după revoluţia şi lupta pentru libertate de la 1848, „fostele familii de *husari* [...] se consideră superioare fostelor familii de *pedestraşi*, iar ambele categorii — chiar dacă au sărăcit şi au ajuns oameni de rînd — se ţin a fi deasupra foştilor *iobagi*." Autorul articolului din 1899 arată că foştii iobagi şi foştii grăniceri îşi organizează separat petrecerile cu dans; bătrînii se opun căsătoriilor dintre cele două straturi sociale de odinioară; în biserică, şi la împărtăşanie, primul loc îi revine fostului grănicer etc. (Hszék Ekv. 44).

59. Cf. Teleki 1877. 78, 87—88, 113, 115—116, 207—210 etc. — Szádeczky 1908. 470—476, 503—505, 576—582, 584—600, 641. — Szádeczky 1927. 351—356, 361, 362. — Eröss 124—144. — Hszék Évk. 29. — Col. Mike. Manuscrise.

Miscellanea, vol. V. „A székely nemzetről valók” (Despre naţiunea secuiască) 31—38 etc.

60. Erőss. 132.

61. Újfalvi. 318.

62. Jakó 1944. XXXIX—XL.

63. Makkai 1954. 69.

64. „După încercarea introducerii urbariului, din 1820 — scrie Wesselényi Miklós în 1846 — s-a răspîndit foarte mult, pretutindeni prin ţară, păgubirea şi ciuntirea a tot ceea ce se afla sub mîna şi în folosinţa urbarialistului, păgubirea făcîndu-se parte fără multe fasoane şi în diverse moduri, parte prin partaje de hotar. Cîţiva ani a durat această activitate cu mai multă vioiciune, apoi a stagnat o bucată de vreme, însă în anii din urmă zvonul apropiatului urbariu [...] a reînviat-o, şi poate încă în şi mai mare măsură.” (Erdélyi Hiradó 1846, nr. 203.)

65. Engels: Războiul ţărănesc german.

66. Szántó Imre: *A majorsági gazdálkodos uralkodóvá válása, a parasztság nagyarányú kisajátításának kezdetei.* Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790 (Predominanţa gospodăriei alodiale, începuturile exproprierii de mari proporţii a ţărănimii. Studii asupra istoriei ţărănimii din Ungaria. 1711—1790). Bp. 1952. 221—223.

67. Arh. Mikó. Reg. II. Fasc. VI. Nr. 174. — Reg. II. Fasc. I. Nr. 45. (Cîbla reprezintă cca 776—800 stînjeni pătraţi, 2 cîble sînt aproximativ egale cu un iugăr, patru baniţe — mierţe — fac o cîblă.)

68. În conscrierile unde se specifică părţile de posesiuni alodiale din Secuime, şi mai ales în documentele cu caracter oficial, „moştenirea secuiască” dată pe mîna jelerilor se înscrie adesea şi ea în rubrica pentru posesiunile alodiale. Aici însă este vorba de altceva: conscripţia slujeşte scopuri familiale interne, iar parcelele sînt descrise cu mai multă precizie, fiind foarte important să se consemneze valoarea fiecăreia din ele. Astfel putem afla că o parte din terenul arabil administrat realmente de către seniori este un pămînt slab, cultivat extensiv; randamentul său fiind redus, acest pămînt este adesea lăsat ogor, iar cînd se poate, li se atribuie spre cultivare iobagilor şi jelerilor. Această categorie de teren poate constitui aşadar deopotrivă un fond de rezervă pentru expansiunea alodială şi pentru creşterea patrimoniului de sesii iobăgeşti. La începutul secolului XVIII, terenurile respective mai împlinesc încă, neîndoios, acest din urmă rol, deoarece — după cum vom vedea în continuare — sporirea numărului de iobagi şi jeleri constituie un obiectiv primordial, pentru proprietarii de pămînt.

69. SzOkl. I. 53—57. Documentele specifică cu exactitate şi limitele acestor teritorii.

70. *1769-dik esztendőbeli felsőbb rendelés*. (Înalt ordin din anul 1769). Tg. M. 1835. 11. (Par. II. pct. 2).

71. Arh. Tr. Sc. Nr. 858/1787 (Ordonanţă datată 23 ian. 1786, pe care, în primăvara anului 1787, guberniul o trimite şi scaunului Trei Scaune, cu numărul 2 498.)

72. Idem. Nr. 721/1796.

73. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. IV. Nr. 122.

74. Idem. Reg. I., Fasc. XII, Nr. 300.

75. Idem. Reg. II., Fasc. V. Nr. 124. — Arh. Tr. Sc. Nr. 631/1814. — Nr. 1 542/1815.

76. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. XII. Nr. 300.

77. Arh. Tr. Sc. Nr. 410/1815.

78. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. IX, Nr. 272.

79. Idem, Reg. I., Fasc. X, Nr. 289. —
V. *1769-dik esztendőbeli úrbéri felsőbb rendelés* (Înaltă poruncă urbarială din anul 1769) 13. — C.J.H. Legi din anii 1540—1848 în Transilvania. 523—525. — Referitor la problema pămînturilor obţinute prin defrişare, v. Szabó: *op. cit*. 375—381. — O adresă gubernială din anul 1828 consemnează de asemenea frecvenţa abuzurilor comise cu ocazia partajelor de hotar şi repetă prevederile ordonanţei (nr. 9107) din 1827, în virtutea căreia, cu ocazia partajelor de hotar, iobagilor „să li se orînduiască asistenţă publică, spre a le apăra interesele." (Arh. Tr. Sc. Nr. 114/1828.)

80. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. X. Nr. 289.

81. Arh. Nemes. (Documente nesistematizate. Conscripţiile din 1752 şi 1834.) Atît pe menţionatele domenii Mikó şi Nemes, cît şi în gospodăriile familiilor Séra, Apor, Imreh, Szacsvai etc., găsim excepţional de multe tranzacţiuni mărunte în materie de cumpărări, schimburi şi zălogiri. De cele mai multe ori, scopul lor este acela de a da o extindere mai mare şi un caracter mai unitar terenului arabil alodial, format din numeroase parcele dispersate — şi de a spori astfel rentabilitatea producţiei alodiale.

82. Szabó: *op. cit.* 192.

83. Referitor la dezvoltarea de tip occidental, v. Marx: *Capitalul* I.

84. În 1914 suprafaţa productivă a Secuimii avea următoarea împărţire pe ramuri de cultură: teren arabil 22,7%; păşune 11,7%; fîneţe 15,9%; pădure 48,0%; altele 1,7%. Evaluările statistice anterioare şi ulterioare prezintă de asemenea cam aceleaşi proporţii. Pădurea ocupă aproape jumătate din suprafaţa totală, iar păşunea şi fîneaţa reprezintă un total mai mare decît terenul arabil, care, la rîn-

dul său, nu acoperă nici un sfert din suprafaţa productivă.

85. EOkl. II. 772—773.

86. Referitor la lupta pentru păşunea devălmaşă Havad, v. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. II, Nr. 37, 38, 39, 46, 53, 54, 63. — Fasc. V. Nr. 157, 159, 164, 166. — Fasc. VI. Nr. 187, 189, 190, 194, 254. — Fasc. VIII. Nr. 251, 252, 253, 254, 260 etc.

87. Idem, Reg. I., Fasc. II. Nr. 39.

88. Idem, Reg. I., Fasc. II, Nr. 37.

89. Idem, Reg. I., Fasc. VII, Nr. 252.

90. Idem, Reg. I, Fasc. V, Nr. 164.

91. Idem, Reg. I, Fasc. VIII, Nr. 254.

92. V. Taborszky Ottó: *Művelődéstörténeti adatok Ferenc Király 1817-i erdélyi utazásához:* Domanovszky Emlékkönyv (Contribuţii de istorie a culturii la călătoria efectuată în Transilvania de către regele Ferenc în anul 1817: Albumul memorial Domanovszky). Bp. 1937, 562—576.

93. Arh. Mikó. Reg. I. Fasc. VI. Nr. 194.

94. Idem, Reg. I., Fasc. X. Nr. 281.

95. Idem, Reg. I., Fasc. X. Nr. 274, 275, 281, 289.

96. Idem, Reg. II., Fasc. VIII. Nr. 257, 259.

97. Idem, Reg. II., Fasc. IX., Nr. 262, 263.

98. Arh. Tr. Sc., Nr. 1261/1787.

99. Idem, Nr. 719/1787, 1261/1787.

100. Arh. Nemes (nesistematizate). — La începutul secolului, în 1728, exista deja obiceiul că „toţi iobagii de pe părţile posesorilor din Hăghig luau lemn dintr-însa, cînd puteau lua”. Numai din cauza turmei de porci senioriale, trimisă la jir şi ghindă, se iscau uneori controverse între Nemes Ferenc şi Mikó Ferenc. (Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. I, Nr. 14.)

101. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. VII, Nr. 238. — Fasc. IV. Nr. 129. — Deşi în alte părţi insistau în general marii proprietari pentru ieşirea din indiviziune a pădurii devălmaşe nobiliare, aici şi micii proprietari cereau împărţirea ei pe cale oficială, deoarece familiile Mikó şi Nemes îi frustrau mereu de drepturile lor privind taxa de pădure şi taxa de păşunat jir sau ghindă, ba le puneau piedici şi în materie de folosinţă a pădurii. În 1798—99, în 1830, în 1835, chestiunea partajului pădurii se pune din nou, comisiile respective se deplasează la faţa locului etc., dar nu se poate ajunge la o înţelegere. Procesul dintre posesori mai curge încă şi în 1865. (Idem. Reg. I., Fasc. II., Nr. 56, 57. — Fasc. VII. Nr. 237, 244, 245 etc.)

102. Referitor la lupta pentru „Mikoianum”, v. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. II. Nr. 43, 55. — Fasc. III. Nr. 96. — Fasc. IV. Nr. 121. — Fasc. VIII. Nr. 260. — Fasc. XI. 296.

103. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. XI., Nr. 300.

104. Idem, Reg. I., Fasc. II. Nr. 69.

105. Idem, Reg. I., Fasc. XII. Nr. 300.

106. Idem, Reg. I., Fasc. X., Nr. 289. La Vîlcele, pădurea era de asemenea o posesiune nobiliară devălmaşă, nepartajată. Aici, pînă la începutul secolului XIX, „avea [dreptul] să ocupe după bunul său plac numai casa Mikó”. Ceilalţi proprietari se străduiau însă şi ei să-şi valideze drepturile. Lupta se dădea şi pentru izvoarele de borviz din Vîlcele, stăpînite tot în devălmăşie. (Idem, Reg. I., Fasc. III. Nr. 258. — Fasc. XI, Nr. 294. — Arh. Tr. Sc. Nr. 1928/1844.)

107. Arh. Mikó, Reg. II., Fasc. IV. Nr. 115. — Arh. Tr. Sc. Nr. 178/1836.

108. V. SzOkl. VIII. 318—319 (Zalán falva végzése a falu jószágából. 1581 — Încheierea satului Zălan despre moşia satului 1581) şi 387—389 (Zalán falu törvénye. 1699 — Statutul satului Zălan. 1699) — Mai vezi: A zaláni Communitás jegyzőkönyve 1771—1787 (Registrul de procese verbale al Comunităţii Zălanului 1771—1787) — A Zaláni Nemes Közönség Törvényes Jedző könyve 1846—1853 (Legiuit registru de Procese verbale al Nobilei Obştii Zălan 1846—1852) — A zaláni kétág katona befüggő erdőbirtokosság jegyzőkönyve 1844—1872 (Registru de procese verbale al composesoratului ostăşesc de amîndouă spiţele din Zălan 1844—1872) — A zaláni egyházközség Libellusa... 1736—1818 (Libellul parohiei Zălan 1736—1818).

109. Arh. Mikó, Reg. II, Fasc. XIV. Nr. 515—517.

110. Idem, Reg. II. Fasc. VIII. Nr. 260.

111. Idem, Reg. II. Fasc. VIII. Nr. 254.

112. Idem, Reg. II. Fasc. VIII. Nr. 256.
Arh. Tr. Sc. Nr. 149, 173, 390, 660, 901, 864/1841. —

113. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. X, Nr. 309, — Fasc. II. Nr. 296—297. — Fasc. V. Nr. 140. Procesul mai curgea încă şi în 1840, deoarece nu se putea stabili cu uşurinţă „care să fie, în Secuime, măsura împărţirii”. Se aştepta încheierea procesului pornit pentru partajarea pămînturilor obşteşti din Zagon, spre a se proceda pe baza sentinţei care avea să fie dată în acest proces.

114. Arh. Tr. Sc. Nr. 2 329/1825.

115. Kemény. II. 207—209.

116. În problema partajului pădurii nu s-a format nici în Secuime un punct de vedere unitar. Mulţi seniori aveau şi pădure „osebită” — pădure separată, provenind din ocupări de demult — pe care nu voiau s-o împartă cu nimeni; iar mulţi proprietari mai mărunţi nici nu erau adepţii partajării pădurilor, deoarece nu le-ar fi revenit decît părţi

mici. Însăşi opinia oficială a scaunelor era diferită în această problemă. EOkl. III. 2, 5.

117. V. în Scaunul Ciuc: Székhavasa (Muntele Scaunului), în Scaunul Mureş: Székhavasa (Muntele Scaunului), în Trei Scaune: Székerdeje (Pădurea Scaunului), în Scaunul Arieş: Bogáthpuszta (Pusta de la Bogáth); apoi, în Ciuc: Negyedfélmegye havasa (Muntele a trei comitate şi jumătate), Bardóc filiális szék erdeje (Pădurea scaunului filial Brăduţ), sau în alte părţi — „pădurea 32 comune”, „pădurea nouă sate” etc. — Cf. Györffy: *op. cit.* 109. — Szádeczky 1927. 27—28. — Vámszer Géza: *A székely vagyon- és földközösség* (Devălmăşia averii si pămîntului la secui) E.M.E. Ekv. Cluj. 1939. 55—62. — Elekes: *op. cit.* 115—116. — Endes 493—495. — EOkl. I. 343—346, 439—445.

118. Arh. Tr. Sc. Depoziţii de martori din anul 1836 în procesul Hatod. (Din copia cedată cu gentilă solicitudine de către Árvay József.)

119. Arh. Tr. Sc. Nr. 842/1796 şi 237/1786.

120. Referitor la pămîntul devălmaş de la Herec şi în privinţa luptei desfăşurate pentru el, vezi: Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. II. Nr. 71—73. — Fasc. III. Nr. 88—90. — Fasc. IV. Nr. 97, 104. — Fasc. VIII. Nr. 254. — Arh. Tr. Sc. Nr. 205/1794, 260/1796, 385/1796, 164/1797. — A Bodoki kétág katona közbirtokosság jegyzőkönyve (Registrul de procese verbale al composesoratului ostăşesc de amîndouă spiţele din Bodoc) etc.

121. Arh. Mikó, Reg. II., Fasc. II, Nr. 73.

122. Idem, Reg. II. Fasc. III. Nr. 89.

123. Idem, Reg. II. Fasc. III. Nr. 90.

124. Idem, Reg. II. Fasc. III. Nr. 89.

125. Idem.

126. Idem.

127. Idem.

128. Idem.

129. Idem.

130. Idem.

131. Idem.

132. Idem.

133. Idem.

134. Arh. Tr. Sc. Nr. 566/1803, 1166/1808, 1266/1808, 526/1810, 622/1814, 917/1817, 1088/1817, 2329/1825. — Cele opt sate au luptat împotriva Bodocului şi pentru locul izvorului de borviz din ce în ce mai cunoscut şi mai valoros (denumit mai tîrziu izvorul Matilda). V. Hszék Ekv. 230.

135. V. Însemnările din 1877 în registrul de procese verbale al fostului „composesorat obştesc de amîndouă spiţele”

din Bodoc; documentele procesuale, păstrate în lada composesoratului etc.

136. Referitor la populaţie, vezi Thirring Gusztáv: *Magyarország népessége II. József korában* (Populaţia Ungariei în epoca lui Iosif al II-lea) Bp. 1938. 36. — Referitor la densitatea populaţiei în Trei Scaune, mai v. *op. cit.* 18 şi Kovács Sándor: *Erdély népesedési viszonyai az újabb időben, különösen pedig 1864-ben* (Circumstanţele creşterii populaţiei din Transilvania în timpurile mai recente şi îndeosebi în 1864)=Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. Bp. 1869. 280. — Berlász Jenő: *A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere* (Dedesubturile sociale ale emigrărilor din Transilvania în epoca Mariei Tereza)=A Bécsi Történetkutató Intézet Évkönyve. Bp. 1939. 9 şi 31. Raportul este elaborat de către Hadik András. — Szádeczky, 1927. 320—322. — Raportul lui Andrád 5., v. Col. Mike. Manuscrise. Miscellanea vol. II. 296.

137. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. II, Nr. 38.

138. Idem, Reg. I. Fasc. X. Nr. 275 şi 281. —

— Fireşte, în materie de evaluare a intravilanelor, punctul de vedere al celor care efectuau conscrierea putea să se modifice. Totuşi — în lipsă de ceva mai bun — şi aceasta sugerează creşterea populaţiei.

139. Însemnările lui Bogáth Dénes.

140. Arh. Mikó „A bükszádi üvegcsürt tárgyazó levellek" (Scrisori cu privire la glăjăria din Bicsad).

141. Idem. Reg. II. Fasc. IV. Nr. 111. —
Nu este întîmplător nici faptul că, în calculele statistice din epocă, familia secuiască era considerată de 7 şi nu de 5 membri.

142. Arh. Mikó. Reg. I. Fasc. II. Nr. 64, 65. — Fasc. III. Nr. 70, 71, 73, 83. — Fasc. IV. Nr. 111. — Fasc. IX. Nr. 264. — Fasc. VIII. Nr. 257. Nu putem trece sub tăcere că în prima jumătate a secolului XVIII numărul fugarilor este mult mai mare. În 1738, de pildă, pe moşia din Olteni a lui Mikó Ferenc se ţin în evidenţă 13 iobagi fugiţi; la Malnaş 8, pentru un total de 21 sesii iobăgeşti — etc. Încă şi în 1774 sînt enumeraţi 16 iobagi fugiţi din Bodoc, precum şi 5 fii de iobag, plecaţi să se facă preoţi sau „dieci togaţi". Mulţi dintre aceştia se statornicesc în localităţile mai îndepărtate. Unii fug în Moldova, alţii la Abrud, Turda, Sic, Debreţen etc. (Idem, Reg. II., Fasc. I, Nr. 43. — Fasc. II. Nr. 60. — Fasc. IV. Nr. 174.)

143. Idem. Reg. I. Fasc. III. Nr. 71

144. Idem.

145. Idem. Reg. II. Fasc. VIII. Nr. 258. — Reg. I. Fasc. X. Nr. 286. — Reg. II. Fasc. V. Nr. 120, 121. — Fasc. V. Nr. 135, 136. — Reg. II. Fasc. XIV. Nr. 451.

146. *1769-ik esztendőbeli úrbéri felsőbb rendelés* (Înaltă poruncă urbarială din anul 1769). Cap. I., Art. I. 3—4. — Cf. Dósa. II. 102—147. — Berlász 1941. 236—277, 344—362.

147. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. I. Nr. 22. —
La acea dată, robota iobagilor din Sfîntu Gheorghe este altfel reglementată: ei lucrează pentru „curte" din două în două, respectiv din trei în trei săptămîni.

148. Ibid. Reg. I. Fasc. VI. Nr. 194.

149. Ibid. Interesant de remarcat că, după vechile obiceiuri, în calitatea sa de mare demnitar comiţial (administrator al comitatului Alba Superioară) Mikó István avea dreptul să pretindă satului „mai multe străji", de fiecare dată cînd soseşte la Hăghig. În schimb seniorul „le porunceşte muncă" străjilor, iar pe nevestele lor le pune la spălat sau la alte treburi.

150. Ibid, Reg. I. Fasc. III. Nr. 71.

151. Ibid, Reg. I. Fasc. VI. Nr. 194.

152. Arh. Nemes (nesistematizată).

153. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. V. Nr. 136.
Poporul îşi mai aminteşte, la Bodoc, de măsura serviciilor datorate „curţii" Mikó. Oamenii au păstrat şi amintirea robotei alternante, de iarnă şi de vară, pe care o numesc „făcutul săptămînii"; ei arată de asemenea că o pereche de boi a iobagului cu şase boi „făcea săptămîna" pentru curte, fără încetare, iar „pălmaşii" erau datori să muncească două zile pe săptămînă. Aceştia sînt denumiţi jeleri de către localnici, care — pe temeiul „spuselor din bătrîni" — ne informează că, dacă jelerii nu se prezentau „să facă săptămîna", vătaful de curte demonta uşa şi fereastra jelerului, obligîndu-l să se mute. (Informatori: Nákó József, Simon Károly, Kész László şi alţii).

154. Marx: *Capitalul.* 254—255.

155. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. XV., Nr. 518.

156. Engels: *Războiul ţărănesc german.* 168.

157. Pe domeniile Mikó, prestaţia în cereale, faţă de senior, nu figurează nici în însemnările acestuia şi nici în ale administratorilor.

158. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. XII. Nr. 300.

159. Arh. Tr. Sc. Nr. 1 122, 1 137, 1 631/1716.

160. Idem, Nr. 797/1820.

161. Arh. Mikó, Reg. II, Fasc. XVIII, Nr. 554.

162. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi parasztság története*

1790—1849 (Istoria ţărănimii din Transilvania, 1790—1849). Manuscris. Partea I., 92.

163. Arh. Mikó, eg. II. Fasc. XV. Nr. 518.

164. Arh. Tr. Sc. Nr. 737/1784. — Conducerea scaunului îi arestează pe participanţii agresiunii, condamnînd 5 iobagi la cîte 50 de beţe, iar pe unul din ei — Sinka József — în plus şi la două luni închisoare.

165. Kemény II. 215. — Cf. Hetényi János: *Erdélynek remélhető anyagi kifejlése a földbirtoki viszonyok célszeresb rendezése által* (Sperabila dezvoltare materială a Transilvaniei, prin reglementarea mai practică a relaţiilor în proprietatea funciară). Cluj, Pesta, 1847. 66. — Wesselényi Miklós: *Balitéletekről* (Despre prejudecăţi) B. [Lipsca] 1833. 266. — Vasárnapi Ujság. 1846, Nr. 645 etc.

166. Sándor Pál: *Az agrárkérdés 1848 előtt* (Problema agrară înainte de 1848) — Társadalmi Szemle 1948. Nr. 1. 17.

167. Lenin: Capit. 183. — 185.

168. Marx: *op. cit.* 805.

169. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. I. Nr. 45. — Fasc. VI. Nr. 174.

170. Cf. Jakó 1944 XLIII—XLVI. — D. Prodan: *Iobăgia în domeniul Băii de Arieş la 1770*. Cluj, 1948. 22. 27. — Berlász 1941. 354. Dieta din 1847 consideră drept sesie întreagă 4—10 iugăre de teren arabil din categoria I, 6—12 iugăre din categoria II, 7—14 iugăre din categoria III. Aceasta înseamnă că de pildă în cazul pămîntului de categoria II o sesie întreagă înseamnă 12—24 cîble (C.J.H. Legi din Transilvania anilor 1540—1848. 640).

171. Aceşti jeleri sînt specificaţi aparte şi nu figurează nici în tabel.

172. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. IV. Nr. 137. — Locuitorii din Bodoc îşi mai amintesc şi azi de vreo 40 case de jeleri, ale familiei Mikó, în care, înainte de „eliberarea” din 1848, locuia „sărăcimea”, adică cei total lipsiţi de pămînt sau cu pămînt foarte puţin. Aceiaşi informatori mai evocă nominal 5 familii de iobagi cu şase boi, deci înstărite. Lipsindu-ne datele amănunţite — şi mai sigure — ale conscripţiilor pe toată ţara, putem conchide doar din aceste informaţii că la începutul secolului XIX procesul de stratificare s-a accelerat.

174. Idem. Reg. II. Fasc. X. Nr. 309. (Scrisori cu privire la glăjăria din Bicsad). Terenul arabil de o cîblă se compune din pămînturi „de patru mierţe”.

175. Lipsindu-ne preţurile pieţii din Bicsad pe 1812, ne este greu să apreciem cantitatea taxei. Menţionăm cu titlu informativ că, de pildă, în 1811, la vama din Breţcu, preţul

unei cîble de grîu oscilează între 30—100 florini, iar în 1814 la Sfîntu Gheorghe, între 11—17 florini. Ne putem baza totuşi mai degrabă pe preţurile din 1814 decît pe cele din 1811, premergătoare devalvaţiei.

176. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. XII. Nr. 369.

177. Nemzeti Társalkodó 1839. Nr. 12. 91—92, Nr. 14. 106.

178. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. V., Nr. 144, 146, 149, 173. — Fasc. XI., Nr. 300, etc.
Un izvor din epocă ne informează că femeile din Trei Scaune şi Odorhei ţes şi vopsesc cînepă, in şi bumbac, vînzînd prin oraşe această marfă, precum şi lenjerie bărbătească, năfrămi albastre etc. Nu se specifică însă numărul acestor femei. (Hintz 433.)

179. Arh. Tr. Sc. Nr. 797/1820. — Seniorul nostru le scrie autorităţilor scaunale, informîndu-le „ce stive de lemne de foc sînt aice şi cîte lemne de foc va să care luni la Sfîntu Gheorghe să le vîndă...” locuitorii din Olteni, în legătură cu care mai specifică şi numărul roţilor lucrate şi vîndute de ei pe piaţa oraşului din apropiere.

180. Idem, Nr. 1151/1838, etc.

181. Skizze 18.

182. „A zaláni kétág katona befüggő erdőbirtokosság jegyzőkönyve” (Protocolul proprietarilor de pădure militari de amîndouă tagmele din Zălan). 1844. 30 iunie. Insemnarea I.

183. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. III. Nr. 89. — Fasc. IV. Nr. 91—105. — „A zaláni református egyházközség Libellusa ...” (Libelul parohiei reformate din Zălan) 1736—1818.

184. Országgyűlési iratok gyűjteménye. („Jegyzőkönyvi kivonat a Hitel tárgyában” — Colecţia scriptelor dietei naţionale. Extras din procesul verbal referitor la [lucrarea] Hitel [Credit] 1844. 1—3. — Mai v. Col. Mike. Manuscrise. „Rendszeres Bizottmányok munkálati” (Lucrări ale Comitetelor regulare) 1841—1843. IV. — Col. Kemény J. Collectio maior. Mss. iuridic. Varia. Tom. XI. — Cf. Jakó 1956. 8—10. şi Idem: *Istoria manufacturilor de potasă din Valea Ungurului şi Călin*=Studii şi cercetări ştiinţifice 1953. Nr. 3—4. 349—350. — Wesselényi, *op. cit.* 177—178. — Hodor Károly: *Doboka vármegye... esmertetése* (Descripţiunea... comitatului Doboka). Cluj, 1837. 353. — Erdélyi Hiradó. 1846. Nr. 171 etc.

185. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. III. Nr. 94. — Fasc. V. Nr. 149. — Fasc. XII. Nr. 300. — Biró 1943. 75—76 şi 96. — Orbán III. 56; Cf. şi comunicarea locuitorilor din Olteni.

186. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. XIII. Nr. 300. — Reg. I. Fasc. VI. Nr. 194. — Reg. II. Fasc. VIII. Nr. 227. — Arh.

Nemes. Gazdasági iratok (Documente economice). (Nesistematizat).

187. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. V, Nr. 149.

188. „A zaláni egyházközség Libellusa...” (Libelul parohiei din Zălan) 1736—1818. („Az egyházi szolgák fizetésének rendi” — Rînduiala simbriei slujitorilor bisericești).

189. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. IV. Nr. 104. — Fasc. V. Nr. 154, 155, 168, 169, 174. — Fasc. VI. Nr. 193, 207. — Fasc. X. Nr. 288. — Fasc. XII. Nr. 300.

190. Ibid. Reg. I., Fasc. VII. Nr. 240. — Fasc. XII. Nr. 300. — Bineînţeles, în astfel de ocazii — conform obiceiului local — seniorul trebuie să le ofere clăcaşilor săi mîncare şi băutură. Unii refuză însă participarea la clacă, tocmai pentru că nu o dată se omite pînă si tradiţionala tratație.

191. Ibid., Reg. I, Fasc. XII. Nr. 300. (V. Vegyes gazdasági iratok — Diverse documente economice).

192. Ibid., Reg. II. Fasc. VII. Nr. 217. — Fasc. V. Nr. 128. — Reg. I. Fasc. XI. si XII. Nr. 300. — Referitor la felul de a fi tratate slugile, v. Arh. Tr. Sc. Nr. 1095/1811.

193. Ibid., Reg. I. Fasc. XII, Nr. 300. — Fetele din Ciucul Inferior şi Ciucul Superior se angajau în grup şi la secerat, contra 1/12-a sau 1/16-a parte; caracteristic este însă faptul că pe la jumătatea secolului XIX tocmeala se face deja adesea pe bani. (Nemzeti Társalkodó 1840, nr. 25.)

194. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. V. Nr. 123. — Contele cumpărase această pădure de la clerul reformat. Trebuie să se ştie că de multă vreme ţăranii grăniceri şi iobagi defrişau marginea pădurii Avas şi arau luminişurile de la lizieră. Clerul vinde pădurea tocmai pentru că este neputincios în conflictul său cu ţăranii animaţi de strădania de a-şi extinde terenul arabil. Mai tîrziu, cu ajutorul autorităţilor, Mikó Miklós reuşeşte să pună stăpînire şi pe pămînturile transformate în teren arabil. Dealtfel, contele plăteşte clerului 1600 florini ungureşti, pe care îi şi cere imediat înapoi, sub formă de împrumut cu dobîndă de 6%, plătindu-şi în schimb datoria şi dobînzile în 1811 cu bani devalorizaţi. Iată pentru ce i-a fost deosebit de rentabil să angajeze metzenseiferi. (Reg. II, Fasc. IV, Nr. 118. — Fasc. V. Nr. 122, 125.)

195. Ibid., Reg. I, Fasc. XII, Nr. 300.

196. Ibid. În acest caz este vorba de construcţii.

197. Arh. Tr. Sc. Nr. 1095/1811.

198. V. Domanovszky Sándor: *József nádor élete és iratai* (Viaţa şi scrierile palatinului József) I. Bp. 1944, partea 2-a, 352—353, 370—371, 380—384. — Gillemot Katalin: *Javaslatok a monarchia pénzügyeinek rendbehozására 1800*

és 1811 között (Propuneri pentru redresarea finanţelor monarhiei între 1800 şi 1811) în Domanovszky Emlékkönyv (Volumul memorial Domanovszky), Bp. 1937. 199—226. — Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története* (Istoricul problemei bancare şi al instituţiilor bancare din Ungaria), Bp. 1896. 48—58.

199. În privinţa devierii preţurilor, intervenită odată cu ştirile despre devalvaţie, dăm aici un singur exemplu: „... de pildă în Transilvania — cu excepţia Sibiului — preţurile s-au încincit îndată, iar muncitorii de la Rimetea au cerut să li se plătească şi salariile încincit...” (Domanovszky, *op. cit.* vol. I., partea 2., 381.)

200. Procese verbale ale obştilor săteşti. Sîncrai. „Regement parancsolatokról irott könyv. Mely készittetett in anno 1770 Augusztusnak 27-dik napján.” (Carte scrisă despre poruncile reghimentului. Carea s-au întocmit în anul 1770, august în zile 27.” Arh. St. Sf. Gh.

201. Idem, Nr. 6141/1793.

202. Arh. Tr. Sc. Nr. 265/1794. — Anterior, în 1778, Tabula se ocupase deja de problemă, căci deşi fixase retribuţia cosaşilor, secerătorilor, argaţilor şi slugilor, multă lume plătea simbrie şi retribuţie zilnică mai mare. (Idem, Nr. 495/1778.)

203. Idem, Nr. 574/1798.

204. Idem, Nr. 589/1797.

205. Idem, Nr. 1402, 1427, 1436/1804.

206. Marx, *op. cit.* 797.

207. Arh. St. Sf. Gh. însemnările judelui orăşenesc Kiss Miklós. — În tabel, retribuţia zilei de muncă se fixa în a patra săptămînă a fiecărei luni. — Datele referitoare la primele două decenii ale secolului XIX lipsesc.

208. V. Csetri Elek, o monografie în lucru asupra gospodăririi domeniului Wesselényi de la Jibou. (*A mezőgazdaság tőkés jellegű átalakulása a zsibói Wesselényi uradalomban 1790—1848* — Transformări cu caracter capitalist pe domeniul Wesselényi de la Jibou 1790—1848.) şi lucrarea sa aflată sub tipar (*Gépek és korszerű mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsibói Wesselényi-uradalomban 1848 előtt* — Împămîntenirea maşinilor şi uneltelor agricole moderne pe domeniul Wesselényi de la Jibou înainte de 1848.) Aceasta din urmă a apărut mai tîrziu în volumul *Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről* (Studii despre începuturile capitalismului în Transilvania) B. 1956. 7—44.

209. Újfalvy 71—74.

210. Lenin: Capit. 183.

211. Colecţia de scrisori ale familiei Mikó din Bodoc. Arh. St. Sf. Gh. — În general despre familia Mikó, v. Kővári László: *A millenium századában Erdélyben kihalt főúri családok...* (Familii de magnaţi stinse în Transilvania în veacul mileniului...) EM 1901, vol. XVIII, caietul III. 319—322. — *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum Egyesület félszázados ünnepére. 1859—1909* (Album memorial la semicentenarul Asociaţiei Muzeului Transilvaniei 1859—1909). Cluj 1909—1942. 225—243, etc.

212. Acest fapt ne zădărniceşte şi posibilitatea de a schiţa în cele ce urmează o imagine certă, completă şi multilaterală a producţiei, a livrărilor pe piaţă etc.; pe de altă parte, însemnările nedatate îngreuiază nu o dată pînă şi referirea la date exacte.

213. Arh. Mikó, Reg. I., Fasc. XII, Nr. 300. (În cele ce urmează, cităm mai ales izvoarele care nu fac parte din grupul de documente economice adunate la acest singur număr.)

214. Colecţia de scrisori ale familiei Mikó din Bodoc. Arh. St. Sf. Gh. (Conscripţia Tabulei Regeşti, referitoare la „praediile conţilor Mikó" din Olteni, Malnaş şi Bodoc.)

215. Cf. Wellmann Imre: *Mezőgazdaságtörténetünk új útjai* (Noile căi practicate de istoriografia agriculturii noastre) în Domanovszky Emlékkönyv (Volumul memorial Domanovszky) Bp. 1937. 693—694.

216. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. XII. Nr. 300.

217. Tagányi Károly: *A hármas nyomású rendszer behozatala Erdélyben* (Introducerea asolamentului trienal în Transilvania). M. Gt. Szle 1894. 21.

218. Milotai Ferenc: *Az erdélyi gazda* (Gospodarul transilvănean). I. Aiud. 1838. 138. 172.

219. În multe regiuni din Transilvania, proporţia este încă şi mai rea, pe pămînturile iobăgeşti, deşi ades găsim o producţie medie asemănătoare. De pildă în 1798, la Csóka 1 : 1,5; Budatelke, Oroiu, Unguraş, 1 : 2,25; Fintaháza 1 : 3; Moreşti 1 : 4; Maroskeresztúr 1 : 6; la Unguraş, în 1840, proporţia este de 1 : 3. (Arh. Rhédey, Fasc. VI. Nr. 3 — Arh. Kornis, cutia 998.)

220. Arh. Mikó, Reg. II. Fasc. IV. Nr. 111.

221. Ibid., Reg. I. Fasc. XII. Nr. 300.

222. Ibid., Reg. I. Fasc. V. Nr. 143, 146. — Reg. I, Fasc. II. Nr. 38. etc. — Arendarea păşunilor, cererea de păşune a oierilor, devine mai frecventă în perioada cînd domnitorul Ţării Româneşti, de pildă, percepe taxă mai mare după animalele mînate acolo. Însuşi guberniul caută să-i avertizeze din timp pe oieri, pentru ca, în momentele respective,

aceştia să-şi mîie turmele de preferinţă în Moldova sau și mai departe. (Arh. Tr. Sc. Nr. 622/1797.)

223. Presupunem că oieritul seniorial nu poate lua amploare din aceeaşi cauză care frînează în general modernizarea producţiei aloidale: lipsa de capital. Într-adevăr, preţul oilor de rasă este extrem de ridicat. Preţul unui singur berbec merinos reprezintă 3641 florini în 1806, 16 250 florini în 1810, şi 30 000 florini în 1811.

224. Lenin: *Despre problema agrară* — I. Bp. 1950. 272.

225. Hintz 437. — Hetilap 1845, Nr. 46. 739.

226. Arh. Breţcu „Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzk Anno 1810. Die 1-a Octobris." Aceste preţuri merită atenţia şi pentru faptul că negustorii din Braşov depozitează şi aici cereale sosite din Moldova sau, în cazuri mai rare, cereale destinate Moldovei. — Cf. Kővári 1847. 244—284. — Belitzky János: *A magyar gabonakivitel története 1860-ig*. (Istoricul exportului de cereale din Ungaria, pînă în 1860). Bp. 1932. 129—130 etc.

227. Arh. Sf. Gh. „Sepsiszentgyörgyi Városi Jegyzőkönyvek" (Procese verbale ale oraşului Sfîntu Gheorghe). Însemnările judelui orăşenesc Kiss Miklós. Rubrica întitulată „Sepsiszentgyörgy mezővárossa piacán a gabonák és szarvasmarhák minemű áron vásároltattak meg" (La ce fel de preţuri s-au cumpărat bucate şi vite cornute în piaţa tîrgului Sfîntu Gheorghe.) Arh. St. Sf. Gh. — Preţurile se stabileau în a patra duminică a fiecărei luni. Preţul boilor se referă la „cea mai bună calitate". Dealtfel, caracteristic pentru circulaţia de mărfuri a pieţei din Sfîntu Gheorghe este faptul că în primul rînd se fixa preţul cerealelor, vitelor şi furajelor, însă pe lîngă acestea se consemna şi preţul pieţii pentru piei crude sau lemnărie şi cele mai diverse materiale de construcţie.

228. V. tabelele cu taxa anuală a „folosinţei de pădure" pe anii 1803 şi 1822.

229. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. I. Nr. 22. — Fasc. IV. Nr. 129. — Fasc. V. Nr. 167. — Fasc. XII. Nr. 300.

230. Arh. Nemes (Documente economice nesistematizate.) — Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. VIII. Nr. 268. — Fasc. XI., XII. Nr. 300. — Arh. Tr. Sc. Nr. 165/1816, 225/1817, 1469/1817.

231. Arh. Mikó, Reg. I. Fasc. IV. Nr. 105, 117, 119, 127. — Fasc. VIII. 260.

232. Ibid., Reg. II. Fasc. I. Nr. 45 etc.

— Kővári 1847. 218. — Dealtfel, „glăjăria" este o întreprindere industrială cu mare căutare în general printre seniorii din secuime. Pe lîngă cunoscutele „glăjării" din Ciuc — mai ales cea de la Borsec — apoi: Valea Zălanului

şi Bicsad, pe la sfîrşitul secolului XVIII familia baronilor Henter din Sepsiszentivány construieşte şi ea o „glăjărie" în porţiunea de pădure Bodza de la Lisnău, dar localnicii dărîmă şi risipesc clădirea; se pare că a existat şi la Sfîntu Gheorghe o „glăjărie", pe la mijlocul secolului XIX. (Însemnări ale lui Bogáts Dénes.)

Iobagi robotaşi pe domeniul Toldalagi (1789—1792)

Studiul a apărut în versiunea originală, maghiară, în *Acta Universitatis Debreceniensis*, Series Historica, Debrecen 1967, 71—100, sub titlul: *A jobbágy munkaerő felhasználása a Toldalagi-birtokon (1789—1792)*. În limba română, o versiune mai amplă — întrucîtva diferită de cea de faţă — s-a publicat sub titlul: *Contribuţii la problema utilizării forţei de muncă a iobagilor*, în A.I.I.C. 1965. 127—172. Nu publicăm aici cele 22 tabele statistice cu date de amănunt. În aceste situaţii detaliate, întocmite nominal pe sate, am arătat, pentru fiecare iobag în parte, zilele de robotă efectuate, utilizarea lunară şi săptămînală a forţei de muncă. Iată pentru ce atragem atenţia cititorilor asupra publicaţiei din 1965, interesantă poate pentru cei ce se preocupă de amănunte de specialitate din istoria agrară.

1. Numai la cîţiva ani după redactarea premergătoare primei apariţii a lucrării am aflat de studiul lui Oláh József, consacrat unui subiect asemănător (*A robotmunka a sárospataki és regéci uradalomban a XIX. sz. első felében* — Robota pe domeniul de la Sárospatak şi Regéc — Agrártörténeti tanulmányok, red. Szabó István, Bp. 1960). În consecinţă n-am avut prilejul să facem o confruntare şi nici să elaborăm un mod de publicare menit să faciliteze o punere în paralelă.

2. Fireşte, acesta nu este singurul mijloc — şi nici măcar mijlocul de căpetenie — prin care se poate evalua în ce măsură cîştigă teren relaţiile de tip capitalist; totuşi, permite şi el urmărirea procesului. — Referitor la această problemă, v. Pach Zsigmond Pál: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XVI—XVII. században* (Evoluţia agrară a Europei occidentale şi a Ungariei în secolele XVI—XVII). Bp. 1963. Domeniile feudale mai mici şi mijlocii deţineau preponderenţa în Transilvania. Referitor la frecvenţa lor, vezi enumerarea deţinătorilor de iobagi în 1848: Grimm

65—198. — Aceleaşi date, sistematizate în tabel statistic, prezintă următorul aspect:

2 173	proprietari	deţineau	1— 10	sesii	iobăgeşti
961	„	„	10— 50	„	„
230	„	„	50— 100	„	„
192	„	„	100— 500	„	„
30	„	„	500—1 000	„	„
21	„	„	peste 1 000	„	„

3. Arh. Bethlen, reg. Corunca. Documente nesistematizate.

4. Toldalagi László (1748—1806) a fost un senior cultivat, umblat prin străinătate. Numele său figurează şi în matricola universităţii din Göttingen, pe anul 1776. Vezi Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei* (Budai Ézsaiás şi începuturile filologiei noastre clasice). Bp. 1955. 192. Deoarece Toldalagi nu voia să-şi sisteze studiile din străinătate, tatăl său îl dezmoşteneşte prin testamentul din 1779 „dacă nu va să se întoarne pe drumul cel bun". Arh. Toldalagi, reg. 10, fasc. 9, nr. 7—10. În ultimul deceniu al secolului XVIII, Toldalagi László face politică de opoziţie alături de Türi László şi se implică în organizaţia „iacobinilor transilvani". Vezi Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Bp. 1965. 22.

5. Dealtfel, protocolul robotei împarte anul în 12 luni şi 52 săptămîni. Săptămînile nu respectă întotdeauna calendarul, deşi urmează mai mult sau mai puţin aceeaşi împărţire. Anul nu este cîtuşi de puţin conform celui calendaristic, întrucît nu durează din ianuarie pînă la finele lui decembrie, ci începe cu ziua de 30 august 1789, încheindu-se la 4 septembrie 1790. — Următorul „an economic" începe în 5 septembrie 1790 şi se încheie la 3 septembrie 1791. Referitor la Seleuşul Mic deţinem numai date din exerciţiul 1790—91. În cazul Moişei, împărţirea timpului este cu totul alta; anul începe la 27 april 1790 şi se încheie la 30 april 1791, iar perioada următoare se deschide la 1 mai 1971, spre a se termina în 5 mai 1792. Referitor la Corunca mai există date şi în continuare, ele fiind însă consemnate imprecis si nesistematic. De aceea ne ocupăm aici numai de relaţiile din menţionaţii doi ani economici.

6. Cf. Berlász Jenő: *A Mária Terézia-kori erdélyi kivándorlások szociális háttere* (Dedesubturile emigraţiilor din Transilvania în epoca tereziană): Klebelsberg Intézet Évkönyve. Bp. 1939. 24—25 şi Makkai László: *Hadik András az erdélyi mezőgazdaságról* (Hadik András despre agricultura din Transilvania)=Agrártörténeti Szemle, Bp. 1957. nr. 1—2. 37—52.

7. V. Berlász Jenő: *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században* (Situaţia iobăgimii transilvănene în secolul XVIII). Bp. 1958. 51. În legătură, cu situaţia robotei în Transilvania, mai v. Şt. Meteş: *Situaţia economică a românilor din Ţara Făgăraşului*. Cluj. 1935. XLI—LXVIII. — Szabó T. Attila: *A kalotaszegi nagybirtok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640—1690)* (Prestaţiile şi dările iobăgimii pe marile domenii din regiunea Călăţelelor)=EM. 1940. 2—23. — C. Cîmpianu: *Din trecutul satului Tăuţi în perioada descompunerii feudalismului*=Studii și cercetări ştiinţifice 1955. nr. 1—2. 181—198. — Jakó 1944. LXIII—LXIV. — Imreh István: *Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön a feudalizmus bomlásának idején* (Gospodărirea alodială din Secuime în perioada destrămării feudalismului) B. 1956. 92—135. (V. şi în acest volum). D. Prodan: *Topliţa la 1785*. Cluj 1947. 3—13. — Idem: *Iobăgia în domeniul Băii de Arieş*. Cluj 1948. 54—55. — Idem: *Despre condiţiile în care se făcea robota*. Studii şi referate privind istoria României. I. B. 1954. 841—857. — Idem: *Munca iobăgească în comitatul Tîrnavei la 1726:* K L Ekv 524—531. — B. Surdu: *Urbariile domeniului Făgăraş*=Revista Arhivelor 1958, nr. 2. 233—247. — Şt. Pascu — Tr. Gherman: *Urbariul satului Cetan din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*=An IIC 1960. 173—174. — Csetri Elek: *Conscripţiile urbariale ale satului Chiochiş din anii 1785 şi 1820.*=An IIC 1964. 245—247.

8. E greu să se facă o delimitare între categoriile de iobagi cu atelaj, pe baza muncii prestate. Într-adevăr, ambele categorii prestau muncă efectuată cu braţele — muncă de pălmaş deci — dar şi cei lipsiţi de atelaj se asociau cu posesorii de atelaje; or, în astfel de cazuri, după numele acestora din urmă se specifică tot muncă efectuată cu atelaj.

9. Lenin: Capit. 308.

10. Arh. Toldalagi, reg. 6. 1776—1815 (Missilis).

11. De pildă, în 1804 s-au cumpărat de la iobagi aproape 600 vedre vin şi 200 vedre de la secui liberi. Arh. rudelor familiei Bánffy, reg. Corunca. Nesistematizate. — Cf. Imreh István — Csetri Elek: *Az árútermelés fokozódása az erdélyi mezőgazdaságban a feudalizmus bomlásának idején* (Sporirea producţiei de mărfuri în agricultura transilvană în perioada destrămării feudalismului)=Studia 1962. Fasc. I. 49—50.

12. Arh. Toldalagi reg. 10. Fasc. 9. nr. 35.

13. Idem nr. 15. — Arh. rudelor familiei Bánffy. Bethlen de Iktár. R. III., Fasc. CXLV., nr. 22. — Nici căruţe nu se găsesc în centrul alodial decît trei: un car „pentru bivoli” şi două „iobăgeşti, tălpuite cu fier”.

14. La Tîrgu Mureş de exemplu au transportat şipci, araci pentru vie, cercuri pentru butoaie, furci de lemn, osii de car, obezi de roată, grinzi, oişti pentru căruţă şi pentru sanie, ba chiar lemn pentru cumpeni de fîntînă. Arh. Toldalagi, Fasc. 9, nr. 27/1785.

15. Butoaiele mai mari le lucra, pentru familia Toldalagi, meşterul dogar Stolz György din Bistriţa. La 30 decembrie 1802, i se comandă 4 butii de cîte 340 vedre. Acestea erau cercuite cu fier şi costau mult. Tot atunci se achiziţionează, pentru butoaie, 9 măji şi 91 funţi fier de Rodna, cu 99 florini renani. Un cerc costa 6 şfanţi, iar pentru „raf” se dădea o cîblă de grîu curat. Arh. rudelor familiei Bánffy. R. Corunca. Nesistematizate.

16. O interesantă punere în paralelă prilejuieşte statistica publicată la p. 317 din lucrarea citată a lui Lenin. Aici, Lenin confruntă necesarul mediu de forţă de muncă a unei uzine agricole din Rusia, care utilizează muncitori încă din 1888 — cu fluctuaţia necesarului de muncă din sezonul de iarnă şi cel de vară.

17. Se numeşte perioadă de muncă — scrie Lenin — timpul în cursul căruia produsul este prelucrat; timpul de producţie este timpul în cursul căruia produsul se află în producţie, inclusiv perioada cînd el nu este supus prelucrării. Op. cit. 319.

18. Perioada secerişului este variabilă. Nu o dată, ea începea la sfîrşitul lui iunie sau începutul lui iulie, dar o parte din lucrările recoltatului rămînea adesea în sarcina lunii august. La 30 iulie 1808, administratorul de la Moişa îi scrie seniorului că nu mai pridideşte cu cositul — şi cere zileri. Arh. Toldalagi, reg. 6. 1776—1815. Missilis. — Cît despre căratul cerealelor de toamnă, acesta întîrzie în repetate rînduri pînă în primele zile ale lui septembrie.

19. Arh. Toldalagi, reg. 6. 1776—1815. Missilis.

20. Ibid.

21. Ibid.

22. Deoarece datele referitoare la Moişa cuprind şi o perioadă mai tîrzie, am luat în considerare, din robota efectuată la vie de către iobagii din Moişa, numai cele 20 zile aferente perioadei studiate. Referitor la Seleuşul Mic nu avem date; de aceea munca prestată de seleuşeni nu figurează aici. În 1790—91 pe lîngă activitatea desfăşurată în materie de dogărit şi dulgherie, ei au săpat, au făcut tăieri, au arăcit şi au executat legări în viile alodiale. De data aceasta trebuie să includem aici confecţionatul aracilor pentru vie şi defrişările, pe cînd în tabelele şi situaţiile ante-

rioare am cuprins aceste două lucrări în categoria meşteşugurilor, respectiv a muncii forestiere.

23. În practica viticolă de astăzi, tăierile de toamnă sînt numai parţiale; faţă de aceasta, pe la sfîrşitul secolului însă, uzanţa generală era aceea a tăierilor de toamnă; acelaşi uz se atestă şi printr-o consemnare mai veche (1600) de la Cluj, conform căreia, după terminarea culesului, în octombrie, se proceda la „tăieri şi îngropat", lucrări efectuate între 4—29 noiembrie. (Arh. Cluj. Registre de sămi. Fasc. XII., reg. 9. 79—90.) În 1823, în satul Pipea din comitatul Tîrnăveni, se menţionează drept lucrări de toamnă în podgorie tăierile, îngropatul şi butăşitul. (Arh. Toldalagi. Nesistematizate.) — Pentru lămuririle referitoare la viticultura de astăzi din zona respectivă, precum şi pentru revizuirea acestui capitol, exprim şi pe această cale mulţumiri lui Csávossy György şi Benkő Samu.

24. Arh. rudelor familiei Bánffy. Reg. Corunca nr. 24.

25. Ibid., nr. 25.

26. Ibid., nr. 22.

27. În legătură cu legatul trebuie să menţionăm că în general în prima jumătate a lunii april lăstarii de viţă nu au încă lungimea necesară pentru a se putea efectua legatul în sensul de astăzi al cuvîntului. Consemnarea se referă aici, cu siguranţă, la *legatul lăstarilor*, ceea ce indică de asemenea cultura în sistemul „cercului ardelenesc". — Legatul viei se menţionează şi în reglementarea forţelor de muncă de la Pipea, despre care s-a vorbit mai sus. — Numeroase izvoare dintre 1600 şi 1848 enumeră „lăsăritul" după arăcit sau concomitent cu acesta, printre lucrările de viticultură de la sfîrşitul lui martie sau din april.

28. Această muncă timpurie, desfrunzitul, considerată azi ca inutilă, micşorează suprafaţa de asimilare şi a fost necesară, probabil, fiindcă nu se făcea copilitul, butucul ajungînd astfel să aibă un frunziş des. Este problematic însă dacă desfrunzitul nu însemna de fapt copilit sau dacă acesta din urmă nu ţinea de lucrarea respectivă.

29. Referitor la aceasta vezi Makkai László: *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században* (Producţia agricolă ţărănească şi alodială în secolul al XVII-lea), în Agrártörténeti tanulmányok, Budapesta — Gödöllő (1957), nr. 2, p. 23. Pentru producţia viticolă ţărănească în jurul anului 1880 vezi Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* (Situaţia economică şi culturală a Secuimii), Budapesta, 1879, p. 199.

30. Makkai, o. c. p. 23—24.

31. În tabelul nr. 2 coloana „Vie” — atît în cazul moşiei Corunca cît şi Ogari — prezintă un total de zile muncă mai mic decît pentru agricultură (coloana „arabil”). Diferenţa se explică prin faptul că în tabelul amintit pregătirea aracilor, de pildă, a fost inclusă la viticultură şi nu la meşteşuguri, iar unele dintre lucrările agricole au fost excluse pentru o mai clară comparaţie.

32. Desfrunzitul este o muncă executată în general de femei. Putem presupune că numai tăierile, arăcitul şi sapa mare reclamau neapărat lucrători bărbaţi. În această regiune, celelalte lucrări din vie le fac şi azi femeile, chiar cu mai multă îndemînare decît bărbaţii. Faptul ne permite să conchidem pentru ce anume iobagul accepta şi executa cît de cît mai conştiincios lucrările de viticultură. Într-adevăr, dacă o parte din zilele de robotă pot fi efectuate de femei, atunci sesia iobăgească beneficiază de un număr mai mare de zile muncă ale bărbaţilor, foarte utile sesiei.

33. Studiul de faţă este un fragment din monografia mai mare a domeniului Toldalagi. Din această pricină nu au putut fi analizate în cadrul acestei lucrări o seamă de alte aspecte legate de problemele ce s-au ridicat. S-ar fi impus în mod necesar, de pildă, stabilirea suprafeţei alodiului. Spre regretul nostru, din actele studiate pînă acum nu am reuşit să stabilim suprafaţa terenului arabil, a păşunii, fîneţelor şi viei. Astfel problema productivităţii muncii, precum şi alte probleme legate de tehnica de producţie nu au putut fi discutate aici.

Moşieri proprietari de păduri şi lucrători forestieri ţărani

Apărut în Studia (Fasc. 1. 1961. 65—75) sub titlul *A Kolozs megyei paraszti faipar kialakulásának történetéhez 1796—1848*. (Contribuţii la istoricul formării industriei ţărăneşti a lemnului în comitatul Cluj 1796—1848) — iar varianta românească (întrucîtva diferită de cea de faţă) s-a tipărit sub titlul *Unele aspecte ale procesului acumulării primitive a capitalului în comitatul Cluj 1796—1848*, în Studii 1962, nr. 1. 143—153.

1. Deschizător de drum în acest domeniu este Jakó Zsigmond. V. Jakó 1956. Deşi studiul îl călăuzeşte pe cititor în pădurile din Sălaj ale familiei Bánffy, oferă şi o imagine a întregii economii forestiere a acestei familii, informînd asupra rezultatelor de pînă acum din literatura de specialitate. — Referitor la organizarea şi gospodărirea menţiona-

tului domeniu mai vezi Gheza Kovách: *Date privitoare la răpirea pămînturilor iobăgeşti din Transilvania pe moşiile familiei Bánffy*=St Art Ist. 1956. 79—132.

2. Încă şi în 1896 totalul suprafeţei împădurite din plasa Huedin reprezenta aproape 100 000 iugăre cadastrale, din care peste 50 000 iugăre erau brădet. V. Bedő Albert: *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leirása* (Descrierea economică şi comercială a pădurilor statului maghiar). II. Bp. 1896. 450—460.

3. Jakó 1965. 15.

4. Referitor la limitarea folosinţei pădurilor — măsură cu caracter general la sfîrşitul secolului XVIII — v. D. Prodan: *Iobăgia în domeniul Băii de Arieş la 1770*. Cluj. 1948. 36.

5. Protfam. 1796, 17 febr., 27 apr., 22 iun.

6. Protfam. 1808, 18 iunie.

7. Ibid., 1811, 1 martie. Soluţia va fi fost sugerată şi de „planurile" menite să precizeze modul de administrare a domeniilor forestiere de la Valcău şi Gilău. Într-adevăr, se fac referiri la ele, cu ocazia întocmirii „instrucţiunilor" de mai tîrziu.

8. Protfam. 1812, 24 iun., şi Praesid. 1814, 20 mai. („A gróf és Losonczi L. Báró Bánffy Familia Kalotaszegi Inspectora Szathmári Gábor Instructiója" — Instrucţiunile lui Szathmári Gábor Inspector al familiei conţilor şi liber-baronilor Bánffy de Losoncz la Călăţele).

9. Chiar şi în 1839 inspectorul mai raportează încă în termenii următori: „... au ei, şi fără aceasta, atîtea feluri de a fura, asupra cărora nu-i poţi prinde întotdeauna." Praesid. 23/1839.

10. Protfam. 1825, 18 febr.

11. Paznicul de la Ciucea — straja — „... [păzea] ades chiar cu primejdia vieţii", „căci adevărat este că adesea i-au dat iureş, şi anume noaptea a suferit şi loviri cu pietre de la plutaşii cei vicleni..." Praesid. 7/1834.

12. Arh. Bánffy. „A Méltóságos Gróf és Báró Bánffy Familia 2. és 3. lineáját illető Kalotaszegi Közös havasokból distraháltatott famateriálék Protocolluma" (Protocolul materialelor de lemnărie, scoase din munţii devălmaşi de la Călăţele spre folosul liniei 2 şi 3 a Măritei Familii a Conţilor şi Baronilor Bánffy) 1829—1847. (În cele ce urmează: Protocolul de lemnărie).

13. Ercsei József: *Kalotaszeg rövid leirása* (Scurtă descriere a Călățelelor). Extras din Hon és Külföld 1842. nr. 22. şi 23. 3.

14. Punctul 33. al instrucţiunilor citate. În cele ce urmează, nu ne-am ocupat de problemele meşteşugarilor care confecţionează case de lemn şi unelte din lemn, întrucît ne lipseşte spaţiul necesar spre a le descrie situaţia specifică.

15. Protocolul de lemnărie. Sămile anilor 1838—1847.

16. Ibid. Sămile anului 1847.

17. Ibid. Sămile anilor 1829—1847.

18. „Az erdélyi országutak és folyóvizek leirása" (Descrierea drumurilor de ţară şi apelor curgătoare din Transilvania). V. ordonanţe ale Curţii şi ale Guberniului. Arh. St. Cluj-Napoca. Manuscrise. A. 195, 743. — Kövári 1847. 263—264. — Ercsei *op. cit.* 2—3. — Cităm, pentru caracterul interesant al faptului, că în conformitate cu o menţiune a lui Ercsei, Horea „a fost întîiul plutaş de pe Săcuieu şi Crişul Repede" (*op. cit.* 4.) — în legătură cu şederea lui Horea la Ciucea, v. D. Prodan: *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj şi Turda*. B. 1938. 18—21.

19. Praesid. 33, 34/1844.

20. Praesid. 107/1842, 141/1843.

21. Protfam. 1824, 29—31 ian.; 1825, 18 febr. — Praesid. 1847, „Familia-gyűlési jegyzőkönyv" (Procesul verbal al adunării familiei) punctul 24.

22. Praesid. 49/1846.

23. Praesid. 1837, punctul I al procesului verbal al adunării familiei, din 5 ianuarie.

24. Praesid. 15/1847.

25. Praesid. 100/1841.

26. Praesid. 119/1841, 25/1845, 43/1845.

Meşteşugari breslaşi, meşteri populari şi clientela lor (1750—1830)

1. În privinţa desfăşurării evolutive v. Szádeczky 1913. — Referitor la antecedente: Ştefan Pascu: *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*. B. 1954. — De data aceasta nu ne ocupăm nici de perioada timpurie din dezvoltarea breslelor, şi nici cu faza mai furtunoasă din epoca reformistă.

2. Gyimesi Sándor: *A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában* (Oraşele în perioada de trecere de la feudalism la capitalism). Bp. 1975. 267—272.

3. Mérei 1951. 77. — Idem: *Über einige Fragen der Anfänge der Kapitalistischen Gewerbeentwicklung in Ungarn*= Studia Historica 1960. Nr. 30. 15.

4. Johann Hintz (Hintz 427—428) susţine că în 1837 statistica oficială consemnează în Transilvania 47 727 persoane care se ocupă de industrie şi de comerţ. Conform calculelor sale, în Transilvania, din 32 locuitori unul profesează industria şi comerţul — pe cînd în Lombardia de pildă proporţia este de 8:11. — Conform unei conscripţii din anul 1839 (Privat Industrie Fabriken und Gewerbe in Siebenbürgen im Jahre 1839) singur numărul meşteşugarilor din Transilvania se cifrează la 43 963 (V. *Erdély ipari és foglalkozási statisztikája 1839-ből* — Statistica industriei şi ocupaţiilor din Transilvania în 1839)=MGt Szle 6/1897, 365—371. Conform datelor lui Eperjessy Géza, în 1846 media din Ungaria este de un meşteşugar la 51 locuitori. (Eperjessy 37) — Mai v. Friedrich Hann: *Statistischer Beitrag zur Siebenbürgischen Urgewerbskunde mit vorzüglicher Rücksicht auf die Landwirtschaft*=Arhiv III. 1848. 34—35. (Dealtfel, pentru 1833, autorul trece la categoria meşteşugari-comercianţi 72 390 locuitori.) — Referitor la datele privind anii 1777, 1830, 1846, v. Eperjessy 74—75.

5. Acsády Ignác: *A magyar gazdasági élet 1720-ban* (Viaţa economică maghiară în 1720)=MGtSzle 1/1896. 58. — Mai v. Jakab III. 1888. 86. În urma distrugerilor de la cumpăna celor două secole, oraşul este supranumit şi „Clujul pierit"; la Jakab Elek, conform citatului din Cserei: „Clujul cu comori a devenit Clujul cerşetor...".

6. B. Nagy 1970. 234—235.

7. Eperjessy 33.

8. Gertrude Bardos: *Din viaţa meseriaşilor timişoreni în secolul al XVIII-lea*=StArtIst 3/1961. 102. — În privinţa regulamentelor de breaslă v. Szádeczky 1913. II. 313—314.

9. Sonja Jordan: *Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik in Banat im 18. Jahrhundert*. München. 1967. 29—30. — Erich Zöllner: *Geschichte Österreichs*, ed. II. Wien 1961. 363. — Eckhart Ferenc: *A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában* (Politica economică a curţii vieneze, aplicată Ungariei în epoca Mariei Tereza) Bp. 1922. 27—33, 227—241. — Eperjessy 33. — Gyimesi *op. cit.* 178. (Regulamentul celor mai multe bresle din Timişoara este înregistrat şi confirmat numai în a doua jumătate a secolului XIX.)

10. Kovách 1974. — Eperjessy 212—213. — Szádeczky 1913. II. 243—244. — În 1834, în oraşul liber regal Arad

funcţionau deja 26 bresle, industria meşteşugărească fiind slujită si de 11 bresle din tîrguri şi sate. (Eperjessy 33—34.)

11. Eperjessy 34. — Dealtfel, la Ghioroc se consemnează 16 meşteşuguri, iar la Chişineu-Criş 21, în 1819; la Pîncota 15 în 1821, iar la Sîntana 19 în 1817.

12. Kovách 1974. 11—25. — Idem: *Ahol Dózsa és Horea hadai jártak* (Pe urmele oştilor lui Doja si Horea) B. 1976. 159—164.

13. Kovách 1958. 21—23, 85—95.

14. V. Szabó I.: *A dévai csizmadia és timár céh monográfiája* (Monografia breslei cizmarilor şi tăbăcarilor din Deva). Deva. 1906. — N. Iorga: *Un oraş românesc în Ardeal. Condica Haţegului 1725—1848*. B. 1941. — Basa Beniamin: *Breslele meşteşugăreşti din Haţeg*.=St Art Ist 7/1965. 381—392. — Răduţiu Aurel: *Negustori şi meşteşugari din Blaj în urbariul din 1772*.=Revista Arhivelor 9/1966 Nr. 1. 295—306. — Idem: *Negustori din Făgăraş la 1747*=Studia 1965. Nr. 1. 47—50. — Eugen Pavelescu: *Meşteşug şi negoţ la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)* B. 1970.

15. Pavelescu: *op. cit.* 167.

16. Fodor István: *A céhek világából* (Din lumea breslelor) Tg. M. 1938. 31. — Mai v. Biás István jun.: *A marosvásárhelyi czéhek történetéből* (Din istoricul breslelor tîrgumureşene) Tg. M. 1902.

17. *Kézdivásárhely* (Îndreptar muzeal. Red. Sylvester Lajos şi Incze László. Sf. Gh. f.a.) — Mai v. Cserey Zoltán: *Istoria breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea*=Aluta VI—VII. 1974—1975. 71—112. — Incze László: *Céhpecsétek és céhbehivótáblák a kézdivásárhelyi múzeum gyüjteményében* (Sigilii şi tabule ale breslelor în colecţia muzeului din Tîrgu Secuiesc.)=Idem, 113—122. Caracteristic este faptul că deja în 1848 acest oraş poate ajunge unul din centrele industriei de război, stîrnind îngrijorarea oraşelor săseşti, care îşi temeau pieţele industriei proprii de acest nou concurent.

18. Magdalena Bunta: *Contribuţii la istoria destrămării breslelor din Cluj*=Ac M N 1/1964. 238.

19. Jakab 1888. 34. La acea dată nu mai aveau nici piuă şi apelau, contra plată, la moara seniorială din Gilău. În schimb, presa clujeană publică frecvent, chiar înainte de anul revoluţionar 1848, articole de atac cît se poate de vehement. Cf. Musnay Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja (1830—40-es években)*. (Ziarul care creează orientarea presei transilvane în 1830—40) Cluj 1907.

20. Heinrich Herbert: *Das Zunftwesen in Hermannstadt zur Zeit Karls VI.*=Archiv. Neue Folge. 1897. Nr. 2. 451 şi

Marienburg II. 247. — Mai v. Johann Hintz: *Die Bevölkerungsverhältnisse im Hermannstädter Stuhl nach der Zählung im Jahre 1839*=Arhiv. 1846. 392—421. (Numărul meşteşugarilor: 4160.) — Emil Sigerius: *Von alten Hermannstadt*. II. Hstadt 1923, 112—125. şi Friedrich: Teutsch *Die Entwicklung des Gewerbes in Hermannstadt in den letzten 100 Jahren*. Hstadt. 1890. 1—20.

21. Fr. Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. III. Hstdt. 1910. 172. — Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában 1790—1848*. (Saşii din Transilvania în epoca trezirii naţionale 1790—1848.) Bp. 1963. 15—37. — Francisc Killyén: *Braşovul în preajma revoluţiei de la 1848*. St Art Ist 1/1956. 177. — Kovách 1958. 56.

22. Marienburg 120—128. Nepotrivirile dintre date sînt posibile şi datorită faptului că diverşii conscriptori sau autori îi categorisesc în moduri diferite pe meşterii care nu fac parte din bresle sau locuiesc în suburbii. Pentru anul 1798, după Marienburg, numărul meşterilor breslaşi din centrul propriu-zis al Braşovului este numai de 1 227 (113—114). Caracteristic rămîne faptul că într-o altă lucrare de sinteză (*100 Jahre heimat- und volksverbundene Gewerbe — Vereinsarbeit in Kronstadt*, Krstadt. 1941. 10.) se consemnează, pentru anul 1841, la Braşov, 41 bresle şi 1309 meşteşugari. — Pentru apologia meşteşugurilor artizanale care îi asigură oraşului bunăstare şi bogăţie chiar şi în condiţiile declinului său, menţinîndu-i totodată un considerabil prestigiu printre oraşele transilvane, v. Nemzeti Társalkodó 1839. I. Nr. 12. 90—91. Cf. Egyed Ákos: *Az utazás divatja* (Moda călătoriilor) B. 1973. 69. — Referitor la situaţia de mai tîrziu: Emil F. Tandler: *Die industrielle Entwicklung Siebenbürgens*. Kstadt. 1909.

23. Szabó T. Attila: *Levéltári adatok a dési fazekascéh történetéhez* (Contribuţii arhivistice la istoricul breslei olarilor din Dej). Cluj. 1947. 4. (În continuare: *Contribuţii arhivistice)* Cf. Idem: *Dés története:* Szolnok-Doboka magyarsága (Istoricul Dejului: maghiarii din comitatul Solnok-Doboka). Cluj 1944. 160—161.

24. Szász Károly: *Adatok a nagybányai képirók, kő- és fafaragók történetéhez* (Contribuţii la istoricul iconarilor şi cioplitorilor în piatră şi lemn de la Baia Mare) K L Ekv 567. — Carl Göllner face o succintă caracterizare a acestui proces, în termenii următori: „În secolul XVIII începe declinul meşteşugurilor”. (*Siebenbürgische Städte im Mittelalter*. B. 1971. 68.)

25. Mai amănunţit Al. Csetri — Şt. Imreh: *Aspecte ale situaţiei şi dezvoltării oraşelor din Transilvania (1786—1848)*=Studia 1966. Fasc. 2. 61—76.

26. În privinţa antecedentelor, v. Jakó Zsigmond: *Az otthon művészete a XVI—XVII. századi Kolozsváron* (Arta interiorului în Clujul secolelor XVI—XVII). KLEkv 393.

27. Referitor la circulaţia crescută şi cuprinzînd o arie foarte largă, v. N.G. V. Gologan: *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov*. B. 1928. — Dumitru Z. Furnică: *Din istoria comerţului la români, mai ales băcănia. Publicaţiune de documente inedite. 1593—1855*. B. 1908. — A. Oţetea: *Casa de comerţ Constantin Pop din Sibiu şi rolul ei în dezvoltarea comerţului din Ţara Românească*, în Comunicări şi articole de istorie, B. 1955. 29—44.

28. Studiile lui Kós Károly dezvăluie în mare măsură semnificaţia etnografică şi totodată economică pe care o dobîndesc tîrgurile din Transilvania după 1848, pe la cumpăna celor două secole. În fond, tîrgurile ajunse o tradiţie în viaţa poporului, reflectă cu fidelitate şi începuturile din secolele precedente. V. *Tájak, falvak, hagyományok* (Regiuni, sate, tradiţii) B. 1976. 326—381. (În continuare: *Regiuni*.) — Idem: *Népélet és néphagyomány* (Viaţa şi tradiţiile poporului) B. 1972. 9—51. — (În continuare: Kós: *Viaţa*.) — Duka János: *Margittai vásár:* Népismereti dolgozatok (Tîrgul de la Marghita: Lucrări de etnografie). B. 1976. 125—130.

29. G[ál] L[ászló]: *Az erdélyi diaeták és országos végzések* (Compendiul dietelor şi încheierilor privitoare la toată ţara în Transilvania) Cluj. 1838. 71.

30. Publicat de Dávid József: *A Székelyföld írásban és képben* (Secuimea, în scrieri şi imagini) Bp. 1941. 281. Citat de Nagy Jenő (*Kászoni székely népművészet* — Arta populară secuiască din Caşin — B. 1972. 267—268.) — La Lăzarea sluga tocmită îi mai pretinde gospodarului „un sucman în bani vel în natură, 5 sfănţugi pentru căciulă, mănuşi, o pereche de izmene, o pereche de nojiţe pentru opinci...” (*A rendtartó székely falu* — Reglementări săteşti din Secuime — 168.)

31. *Statistik des Königreichs Ungarn*. Ed. 2. I. 375—379. — Mérei 1951. 47.

32. Rettegi 1970. 90.

33. Kelemen 1977. 88—89. — B. Nagy Margit: *Stilusok, művek, mesterek*. (Stiluri, opere, mesteri.) B. 1977. 32—49. — Hofer Tamás és Fél Edit: *Magyar népművészet* (Artă populară maghiară) Bp. 1975. Ed. 2. 34.

34. Jakab 1888. 142—143. (Reglementarea generală de preţuri din 1735, emisă de consiliul orăşenesc.) — Koncz József: *Az 1744. évi erdélyi árszabás.* (Fixarea preţurilor din anul 1744 în Transilvania)=MGtSzle 2/1895. 186—195. — Fodor, *op. cit.* 91. (Limitarea din 1811 de la Tg. Mureş.) — Marienburg I. 120—128. (Lista de preţuri din 1807 de la Braşov.)

35. Referitor la breslele din Zalău, procesul acesta este redat amănunţit în menţionata lucrare a lui Kovách Géza. (*A mesterségek elterjedése a falvakban. A céhmesterek szétvándorlása* — Răspîndirea meşteşugurilor prin sate. Migraţia meşterilor breslaşi. 85—103.)

36. De pildă, olarii din Dej intenţionează să arendeze loc pentru lutărie, din pămînturile devălmaşe, iar consiliul este de acord. (Szabó T. Attila: *Levéltári adatok* — Date arhivistice — 32—33.)

37. Bunta, *op. cit.* 252. — Kovách 1958. 86—87. — Dealtfel ambii autori consideră că faza cea mai viguroasă a acestui proces survine în al doilea sfert al secolului XIX. — Meşterii croitori din Cluj caută şi ei posibilităţi de lucru în împrejurimile oraşului. Arh. St. Cluj-Napoca, Arh. breslei croitorilor maghiari din Cluj.

38. Vasile Bichigean: *Material documentar*=Arhiva Someşană. Năsăud 1933. 205—206.

39. Kós: *Viaţa.* 169.

40. Eperjessy 28.

41. Jakó 1956. 57.

42. Kovách 1958. 94—96. — Kovách 1974. 7.

43. Imreh István: *A Kolozs megyei paraszti faipar kialakulásának történetéhez 1796—1848.* (Date despre istoria formării industriei forestiere ţărăneşti în comitatul Cojocna 1796—1848.)=Studia 1961, Fasc. 1, 66, 68—70. — Mai pe larg v. în volumul de faţă scrierea întitulată *Feudali proprietari de păduri şi lucrători forestieri ţărani.*

44. Haáz Ferenc: *Udvarhelyszéki famesterségek* (Meşteşuguri de lemnărit din scaunul Odorhei) Cluj, 1942. 59. — Satele Vlăhiţa, Căpîlniţa şi Zetea din scaunul Odorhei au dobîndit şi privilegii, ca localităţi cu specific forestier, cîştigîndu-şi faima de furnizoare de şindrilă şi cherestea, încă din secolul XVII.

45. Karlovszky 249—250. — Czeglédi János: *Tutajozás a Maroson a múlt században* (Plutăritul pe Mureş în secolul trecut.)=Ethnographia, 1969, 212—234, 431—446, 537—556. — În Gheorgheni funcţionau gatere acţionate cu apă, încă de la începutul secolului XVII (*A gyergyói erdőipari fakitermelő és szállítóegység* — Unitatea de exploatare şi transporturi forestiere din Gheorgheni — f.a. Date publicate de Tarisz-

nyás Márton.) — În secolul XVIII, printre hotărîrile aduse de diete, figurează frecvent şi cele referitoare la plutărit (în 1691—1705 împotriva vămuirii morilor; în 1714, pe Mureş, se admite drept vamă numai o poltură după fiecare plută; în 1723, însuşi guberniul controlează dacă erariul a înfiinţat gatere în Gheorgheni. V. G[ál] L[ászló] *op. cit.* 20, 67, 78.) — La 21 iunie 1811, cu nr. 5499, guberniul reglementează prin ordonanţă această activitate populară care constituie ocupaţia a zeci de mii de oameni. — Mai v. *A rendtartó székely falu* (Reglementări săteşti din Secuime) cap. intitulat Az erdőt fogyasztó iparos (Meşteşugarul, consumator forestier) 122—126.

46. Tarisznyás Márton: *Gyergyó néprajzi megismerésének múltjából* (Din trecutul cunoaşterii etnografice a Gheorghenilor.)=Korunk Évkönyv 1979. 298. — Mai v. Palkó Attila: *Tutajozás a Maroson* (Plutăritul pe Mureş) idem 202—212 şi Garda Dezső: *Gyergyóremetei erdőmunkások tegnap és ma.* (Lucrători forestieri de la Rimetea ieri şi astăzi) în vol. *Változó valóság* (Realitatea în transformare) B. 1978. 133—138.

47. Kós: *Viata*, 11, 134—190. — Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet* (Artă populară maghiară din Sălaj) B. 1974. 58—102. — Végh Olivér: *A kalotaszegi fazekasság* (Olăritul de la Călăţele)=Korunk 11/1972. 1699—1707. — Gazda Klára: *Figurális kályhacsempék, a sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében* (Cahle figurale în colecţia muzeului din Sfîntu Gheorghe.)=Aluta 1969. 281—286. — Seres András: *Barcaújfalusi fazekasság* (Olăritul din Satu Nou)=Aluta. 1971. 379—390. — N. Dunăre: *Colecţia de cahle a Muzeului Etnografic al Transilvaniei*=Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei 1957—58. Cluj. 1958. 157—175.

48. Futó Mihály consemnează că: „Şi în epoca Mariei Terezia, partea leului în materie de producţie textilă îi revine producţiei desfăşurate în cadru casnic, respectiv meşteşugăresc, centrul de greutate căzînd pe Slovacia şi pe Transilvania, deşi — sub influenţa politică colonizatoare a Vienei — activitatea industrială casnică îşi face începuturile şi în lumea colonilor din Sudul imperiului...” (*A magyar gyáripar története* — Istoricul industriei de fabrică din Ungaria — I. Bp. 1944. 60.) Cf. I. A. Demian: *Statistische Beschreibung der Militär-Grenze.* II. Wien. 1807. 392. Tot acolo se consemnează că Banatul cumpără textile şi din Transilvania. — În privinţa situaţiei industriei textile la scara întregului imperiu, v. Erich Zöllner: *Geschichte Österreichs*. Ed. 2. Wien. 1961. 366—367.

49. Pavelescu *op. cit.* 43. — Autorul informează şi asupra industriei textile din Ţara Bîrsei, analizînd perioada de mai tîrziu (anii 1773 şi 1850.) Româncele produc mari cantităţi de şube, pături, postav, pînzeturi (42—43.)

50. În general v. I. Moga: *Die wirtschaftliche Entwicklung Siebenbürgens,* B. 1943. 162. — Idem: *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII.* B. 1938. 132—135. — Idem: *Les Bergers „Mărgineni"* B. 1939. 11.

51. Bujor Surdu: *Liniile dezvoltării social-economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*=An IIC 3/1960. 131.

52. Karlovszky 242. — Mare parte a femeilor din Sighişoara se ocupă de asemenea cu torsul bumbacului (Marienburg II. 262.)

53. Futó, *op. cit.* 93. — Protocoalele săteşti din Secuime semnalează de asemenea această industrie populară, dimpreună cu faptul că de pildă negustorul — în cazul de faţă Hagi Dumitru Ghidrău — înfiinţează vopsitorii la Arcuş şi Hăghig.

54. Marienburg I. 129. — Kővári 1847. 220. — Acelaşi proces ni-l semnalează, pentru Maramureş, Tancred Bănăţeanu, consemnînd că, datorită cererii, meşterii populari au alcătuit sate specializate pe deplin în meşteşugul artizanal (*Portul popular din regiunea Maramureş*, f. loc. şi an. 16.) — Mai v. Tancred Bănăţeanu: *Portul popular din Ţara Oaşului.* B. 1956.

55. Menţionăm cîteva numai din cea mai recentă literatură maghiară din România. V. Faragó József, Nagy Jenő, Vámszer Géza: *Kalotaszegi magyar népviselet* (Portul popular maghiar de la Călăţele.) B. 1977. — Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet* (Arta populară maghiară din Sălaj) B. 1974. — Idem: *Kászoni székely népművészet* (Arta populară secuiască din Caşin). B. 1972.

56. Viski Károly: *Székely szőnyeg* (Covoare secuieşti) Bp. 1928. 2. — În privinţa răspîndirii lor, v. Szabó T. Attila: *A festékes és társai* (Covoarele „vopsite" şi celelalte)=Ethnographia 1956. Nr. 1—2. 99—108, precum şi *A szó és az ember* (Cuvîntul şi omul) B. 1971. 101—121. Cf. Vámszer Géza: *Adatok a csiki festékes tanulmányozásához*: Életforma és anyagi műveltség. (Date pentru studierea covoarelor „vopsite" din Ciuc: Fel de viaţă şi cultură materială). B. 1977. 38—54.

57. Camil Mureşan — Ştefan Imreh: *Probleme de istorie socială şi agrară în protocoalele satului Romos, 1805—1847.* =Studia 1970. Fasc. 2. 23. O prelucrare similară, pe baza

a zece inventare succesorale: Pavol Horváth: *Inventáre poddanských hospodárstiev z 18. a zo začiatku 19. storočia*: Sbornik Slovenského Národného Múzea. 1952—1960. Bratislava 1960. 151—159. — Ca evaluare de ordin general, v. Tárkány Szűcs Ernő: *Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai* (Rezultatele şi sarcinile etnografiei juridice europene.)=Létünk, Novi Sad 1976. Nr. 3—4. 86—107.

58. *A rendtartó székely falu* (Reglementări săteşti din Secuime) 292.

59. Protfam 1798, ianuarie 24. — În 1821 intervine necesitatea să se reglementeze vama tîrgului din Huedin.

60. Gheza Kovách: *Date privitoare la răpirea pămînturilor iobăgeşti din Transilvania pe moşiile familiei Bánffy* =StArt Ist 1956. 110. — Végh: *op. cit.* 17—18.

61. Eperjessy 33. — Tot datorită cercetărilor sale se ştie că taxa de înfiinţare stabilită în 1761 şi apoi în 1813 se ridica mult peste suma oficială de 100—200 florini monedă, ajungînd pînă la 600—800 florini. Caracteristică este prudenţa celor 17 meşteri pălărieri din Marghita (menţionaţi deja) care, dorind să se constituie în breaslă (1828) îşi pun în lucrare cererea numai în momentul cînd casa lor dispune de 569 florini şi 45 creiţari (27—28).

62. Újfalvy 118—119, 173—179.

63. Şi alţii împărtăşesc părerea lui Újfalvy. Berlász Jenő consideră că în general în secolul XVIII „Păstrînd vechiul obicei, meşteşugarii slujeau prin meşteşugul lor: cizmarul confecţiona cizme; croitorul, cojocarul, dogarul, tăbăcarul, tot cu meşteşugul său. La fel s-a menţinut tradiţionala obligaţie a ţiganilor să presteze servicii ca fierari şi căldărari." (*Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században.* — Situaţia economică a iobagilor din Transilvania în secolul XVIII. — Bp. 1958. 52.)

64. Szabó T. Attila: *Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból* (Meşteri şi slujbaşi publici populari în Transilvania secolelor XVI—XIX.)=EM 1967. Nr. 1—4, 158—183. În cele ce urmează, cităm din culegerea sa. Mai v. *Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII—XIX. századból* (Nume de meşteri şi denumiri de ocupaţii din Călăţele în secolele XVII—XIX). Ethnographia — Népélet 51/1940, 188—195. — B. Nagy 1970. 54.

65. Mai pe larg v. studiul cuprins în volum: *Moşieri proprietari de păduri şi lucrători forestieri ţărani.*

66. B. Nagy 1970. 53. — Atelierele şi locurile unde se efectuează munca sînt frecvente şi la începutul secolului XIX. Magnaţii şi latifundiarii din împrejurimile Haţegului pot

ţine pe lîngă casă, chiar la oraş, olari să le acopere necesarul menajului. (Pavelescu *op. cit.* 128.)

67. Din datele lui Szabó T. Attila rezultă şi faptul că existau şi meşteri care nu lucrau pentru senior; mulţi dintre ei produceau exclusiv pe seama menţionatei pieţe de consum ţărăneşti. De pildă în 1791 se consemnează despre locuitorii din Păsăreni: „Aici se află un lesnicios mijloc de trai pentru norod: lucratul pipelor de lut (...) din două-trei sute de pipe îşi fac uşoară ajutorinţă, împlinindu-şi deîndată nevoile." (Op. cit. 174.) — Un alt domeniu de activitate industrială specifică, devenit o sursă a mijloacelor de trai, este pictatul sticlei. B. Nagy Margit consemnează că „splendidele opere naive ale pictorilor de sticlă români din Nicula şi Heşdate sînt de-acum inimaginabile fără o relativă independenţă a pictorului, în limitele formei de viaţă a ţăranilor". (*Stílusok, művek, mesterek* — Stiluri, opere, meşteri). B. 1977. 115. — (În continuare: B. Nagy: *Stiluri.*)

68. Arh. Jósika. Missilis. 8 ian. 1822.

69. Fodor *op. cit.* 13—14. — Regulamentul central al breslelor, emis în 1813, permite de asemenea intrarea în serviciul seniorilor.

70. Kovách 1974. 56.

71. B. Nagy 1970. 188. — Conform unei conscripţii din 1765, ordonată de familia Bánffy, există şi unul pe care „l-au învăţat să facă valuri de suman" (tatăl acestuia era din Nuşfalău). V. Szabó T. Attila, *op. cit.* 174.

72. V. Rettegi 1970. 42.

73. V. *Bölöni Farkas Sándor naplója* (Jurnalul lui Bölöni Farkas Sándor — cu o prefaţă de Jancsó Elemér) B. 1971. 66.

74. *Balítéletekről* (Despre prejudecăţi) B. — [Lipsca] 1833. 243. — Kemény Dénes consemnează de asemenea că „am văzut Excelenţe şi Magnanimi înglodaţi pînă peste cap în datorii, umblînd cu plecăciuni după banii negustorilor, plătiţi cu dobîndă de 30—50 procente..." (Kemény I. 26.) — Hodor Károly scrie şi el despre ocupanţii unor înalte demnităţi, gata să se prăbuşească sub povara propriului lor lux (*Doboka vármegye ... esmertetése* — Descripţiunea ... comitatului Doboka. Cluj. 1837. 355.)

75. Rettegi 1970. 94.

76. Arh. Bánffy, Cufărul II. Fasc. 10. Consignatio 51, 115.

77. B. Nagy 1970. 209.

78. Idem, 203—210. — Idem: *Unele aspecte din istoricul construirii palatului Bánffy din Cluj*=Studii şi cercetări de istoria artei 1959. Nr. 2. 105—121. — Mai v. Idem: *Castelul din Hodod şi unele consideraţii asupra arhitecturii barocului*

în Transilvania=Studii şi cercetări de istoria artei. 1966. Nr. 1. 93—108. — Biró 1943. 58—83. El spune că „spre sfîrşitul secolului XVIII, construcţia conacelor ia un avînt tot mai mare, durînd şi în primele decenii ale următoarei sute de ani...” (73).

79. B. Nagy 1970. 85—150. — Biró 1943. 84—108.

80. Idem 105.

81. Rettegi 1970. 94. — B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták. — XVI—XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak* (Cetăţi, castele, conace şi inventare din Transilvania secolelor XVI—XVIII.) B. 1973. 335, 379.

82. Toldalagi László (1717—1779) jude al Tabulei Regale, în 1744 vicecomite, în 1758 asesor al Tabulei Regale şi inspector administrator al colegiului reformat. V. Fodor István: *Akik százötven évvel ezelőtt szerepet vittek városunk társadalmi és kulturális életében 1750—1800.* (Personalităţi ale vieţii sociale şi culturale ale oraşului nostru, cu o sută cincizeci de ani în urmă 1750—1800)=Krónikás füzetek. 1939. Nr. 9. 45. Împlinind un rol de seamă în istoria familiei Toldalagi, acesta dintre membrii ei este un reputat jurist al timpului său, redutabil amator de procese, eminent gospodar, harnic şi memorabil constructor. Se străduia să trăiască în bună pace cu Viena, însă îşi asuma fără reticenţe apartenenţa la protestantism, astfel că nu era un personaj ne deplin, acceptat în cercurile magnaţilor aulici din Transilvania. Cunoscut pentru necruţătoarele sale metode în a face avere şi — nemijlocit — chiar pentru lupta susţinută împotriva secuilor liberi de pe valea Nirajului şi din Corunca. (V. *Udvari ... rendeletek* — Ordonanţe ... ale Curţii — 56—59. 6 august 1772. Răspuns secuilor liberi din Corunca şi contelui Toldalagi László.)

83. Arh. Toldalagi. Ab anno 1743 Specificaţia Percepţiunilor si Erogatiunilor Contelui Toldalagi László. Fasc. 11. Nr. 80.

84. Luidor János, menţionat în lista de cheltuieli drept meşter zidar supraveghetor, este un arhitect proiectant de origine franceză (mort în 1764). Tot el proiectează şi palatul rococo din Tg. Mureş al familiei Toldalagi, şi presupunem că tot ideile sale se conservă şi în proiectul castelului baroc pentru Corunca, din păcate neînfăptuit. (V. Biró 1943. 67—68, 71—72, 110.)

85. Vorbind despre meşteri tîrgumureşeni, Biró József arată că „rolul principal îl joacă meşterii de aici; însă arhitect proiectant cunoaştem aici unul singur, pe parcursul întregului veac, şi anume pe menţionatul Luidor János,

care a activat în slujba conţilor Toldalagi.” (*op. cit.* 71). Conform părerii sale, construirea minusculului „palat Toldalagi” de la Tîrgu Mureş durează treisprezece ani. (*op. cit.* 19.) Dealtfel, pentru planurile acestei clădiri deosebit de frumoase şi pentru munca depusă acolo, arhitectul a primit 80 florini.

86. Schmidt este şi el un proiectant cunoscut în toată Transilvania, şi reputat meşter constructor din Tîrgu Mureş. (B. Nagy: *Stiluri* 33—39. 145.)

87. Referitor la Schuchbauer (cca 1719—1789) şi la rolul său, v. Biró 1943, 20, 88, 104. El menţionează că, pentru salariul neplătit timp de 12 ani, sculptorul îi intentează proces lui Toldalagi la guberniu. B. Nagy Margit, care trece în revistă meşterii clujeni, opinează că Schuchbauer este menţionat pentru prima dată la Cluj în 1740, unde s-a mutat din Buda — iar în 1774 îşi reclamă comandatarul pentru o creanţă de 6 florini aur. (B. Nagy 1970. 321—322.) Mai v. Kelemen 1977. 107, 268.

88. În lista studenţilor maghiari instruiţi la Göttingen figurează şi în 1776 un „Ladislaus Toldalagi L. Baro de Nagy—Ertse, Transylvanus.” — V. Borzsák István: *Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei* (Budai Ézsaiás şi începuturile filologiei noastre clasice) Bp. 1955. 192.

89. Interesant că Toldalagi nu cumpără din Chibedul mai apropiat, cu toate că şi căruţele şi componentele de căruţă ale rotarilor şi cioplitorilor din Chibed sînt de asemenea prezente în iarmarocul din Tîrgu Mureş. (V. Fodor István: *A céhek világából* — Din lumea breslelor — 128—129.)

90. În privinţa activităţii specifice, desfăşurată la Rimetea în materie de exploatare şi prelucrare a fierului, v. scrierea lui Kós Károly despre metalurgia din Rimetea (Kós: *Viaţa*. 52—86.)

91. Transilvania este şi ea piaţă pentru textilele — printre care şi pînzeturi — slovace din nordul Ungariei. V. Palotay Gertrud: *Tót csipke, tót hímzés a XVIII. századi Erdélyben* (Dantela şi broderiile slovace în Transilvania secolului XVIII.) Cluj, 1947. 5—7.

92. Dealtfel, casa Toldalagi era binecunoscută în Sibiu (v. Emil Sigerius: Vom alten Hermannstadt. III. Hstadt. 1928. 112.), unde Toldalagi vine în repetate rînduri, pentru treburi oficioase.

93. Cîte o astfel de cifră nu poate deveni cu adevărat grăitoare atîta vreme cît nu sîntem în măsură să întocmim un tablou general al statisticii preţurilor, redus la etaloane de bază. Drept caracterizare a situaţiei, menţionăm cîteva date: căruţaşul care l-a transportat pe Toldalagi de la Buda pînă

în Viena, primeşte 32 florini şi 40 dinari; un prînz la Viena îl costă pe senior 170 dinari; pentru locuinţă plăteşte 24 florini pe lună; chiria caleştii este de 33 florini pe două săptămîni; „mergînd la Comaedia (teatru) cu toţii, de trei ori" capul familiei cheltuieşte 8 florini şi 32 dinari. Să nu uităm că Luidor János elaborează planurile palatului, pentru 80 florini, şi — cu toate că o astfel de indicaţie nu poate substitui evaluarea statistică — menţionăm, numai datorită concomitenţei, că locuitorii din Zetea trebuiau să cioplească mii de şindrile spre a cîştiga echivalentul unui prînz vienez, sau că, de la meşterii breslaşi din Transilvania, seniorul ar fi putut cumpăra cu această sumă nu mai puţin de 11 coţi de postav pentru iţari.

94. Toldalagi Ferenc, fratele mezin al lui Toldalagi László, este trimis în capitala imperială spre a rezolva treburi de familie; la Viena are prilejul s-o întîlnească şi pe Maria Tereza, consemnînd cu emoţie faptul: „Majestăţile lor au fost deosebit de binevoitoare, încît nici nu-ţi poţi închipui ca nişte Monarhi atît de mari să se coboare într-atîta pînă la tine." (V. Arh. Toldalagi, pach. 5/a 1767—1775, Missilis.) Pentru Toldalagi László, călătoria la Viena constituia o acţiune de ridicare, de consolidare a situaţiei sale. Încă din 1767, depusese multe insistenţe spre a fi ajutat de Curte să ajungă prim jude regal al scaunului Mureş, iar pentru fiul său László dorea să obţină — chiar cu preţul unor mari sacrificii băneşti — titlul de „camerarius" (cămăraş).

95. Referitor la noul fel de viaţă, v. Hugo Hantsch: *Die Geschichte Österreichs. II.* Graz — Wien — Köln 1968. 126—136. (Capitolul întitulat Hochbarock).

96. Téka Tg. M. Nr. 1459. — Arh. Toldalagi, pach. 10, Fasc. 9. Nr. 15.

Gábor Áron pe drumul revoluţiei

1. Principalul izvor al studiului este Arh. Breţcu, din care ne-am folosit de următoarele protocoale: Protocollum Relationem Magistratus Oppidi Beretzk (1825—1826). — Beretzki Compagnia Comando parantsolatok könyve (Cartea poruncilor Comandamentului Companiei din Breţcu) (1825—1826). — Protocollum Relationum (1830—1839). — Correspondentiale Protocollum (1836—1843.) — Bereck város (esküdt közönségének) jegyzőkönyve (Protocolul /obştei juraţilor/ oraşului Breţcu) (1839—1867) (Inscripţia foii de titlu este spălăcită.) — In Purum (!) Protocollum a Magistratu Oppidi Beretzk in Anno 1849. — Bereck város jegyzőkönyve (Pro-

tocolul oraşului Breţcu) 1848. — Nemes Bereck Városának Levelező Könyve (Protocolul Corespondenţei Nobilului Oraş Breţcu.) 1848. În cele ce urmează, nu ne mai referim separat la aceste protocoale, deoarece, pe baza anilor specificaţi, continuatorii cercetărilor pot identifica izvoarele datelor publicate de noi. — Trebuie să menţionăm însă că deoarece înainte de 1848 Gábor Áron trăia viaţa unui simplu om al muncii, documentele rămase de pe urma sa sînt puţine la număr: sedimentarea scrisă a activităţii sale nu este prea bogată. În 1957, formulam opinia că „A mai descoperi noi date privind viaţa lui Gábor Áron este astăzi o sarcină destul de grea." (V. Imreh István: *Adatok Gábor Áron életrajzához* — Date referitoare la biografia lui Gábor Áron — K.L.Ekv. 349.) În 1969, Bözödi György făcea următoarea constatare: „eram pe cale de a crede că nu vom mai afla nimic nou despre persoana şi activitatea sa." (V. *Gábor Áron 1849-ben* — Gábor Áron în 1849 — Aluta. I. Sf. Gheorghe 1969. 143.) De data aceasta am încercat să ne sporim cunoştinţele, abordînd problema dinspre locul natal şi colectivitatea acestuia, Breţcu, prelucrînd protocoalele fostului orăşel — şi am constatat îmbucurătorul fapt că aceste cunoştinţe mai pot fi totuşi lărgite.

2. Esti Lapok 1849. Nr. 20. O ştire jurnalistică asemănătoare, de factură şi mai romanţioasă, constituie baza nuvelei *Az érc leány* (Fecioara de oţel) a lui Jókai. V. Dávid Gyula: *Jókai*. Cluj 1972. 29—30.

3. Magyarország, Nr. 243. 1 sept. 1916. — Fiind, ce-i drept, foarte caracteristice, însă atestînd un ton şi o optică supărătoare încă şi astăzi, publicăm numai în cadrul prezentelor note, citatul din Történelmi Lapok (1893) inspirat de organul arădean Alföld: „Urmează apoi scrierile lui Gábor Áron: slove bătrîne, ţărăneşte sluţite; stil necioplit, ortografia plină de scăderi, însă o mentalitate sănătoasă, o isteţime hîtră; foarte caracteristice pentru meşterul-la-toate, cu o cultură lacunară, dar genial, în cazul căruia carenţele cunoaşterii erau multiplu compensate de vicleşugurile ţăranului secui." (Esti Lapok 1849. Nr. 8.) — Fie-ne însă îngăduit să cităm, în spiritul de echitate al unei comparaţii antinomice, cîteva rînduri din cartea lui Kovács László, care îl vizează pe acelaşi Gábor Áron, după cum îi vizează şi stilul, referindu-se la una din scrisorile sale: „Cît de plăcut scrie! Cîtă viaţă şi cîtă dinamică în relatarea călătoriei sale şi chiar în dispoziţiile oficioase pe care le dă!... Surprinzător talent al scrisului, surprinzătoare vioiciune şi siguranţă a expresiei, dacă îi raportezi frazele, sau chiar în-

treaga scrisoare, la epoca în care au fost formulate!...” (*Gábor Áron*. Cluj, 1943. 51.)

4. *Az első magyarországi népszámlálás 1874—1887* (Primul recensămînt al populaţiei din Ungaria 1874—1887) Red. Danyi Dezső şi Dávid Zoltán. Bp. 1960. 306. — Azi, populaţia comunei se cifrează la 2 835 (*Kovászna megye* — Judeţul Covasna — Sf. Gh. 1969. 134.)

5. M O L. Gubernium Transilvanicum in Politicis; acte 1799; 3693, Statute.

6. Idem.

7. Tendinţa de a ajunge „mai sus” nu este caracteristică numai pentru Gábor Imre. În Secuime se practică şi mai tîrziu, cu caracter general, obiceiul ca unul sau doi băieţi din familia grănicerească de obicei bogată în copii, să rămînă agricultori, iar ceilalţi, alegîndu-şi profesii industriale sau intelectuale, să părăsească adesea chiar şi satul natal. V. în versiunea originală, maghiară, a volumului de faţă: *A jelenben élő múlt* (Trecutul care trăieşte în prezent.)

8. Arh. Tr. Sc. pach. 171. Nr. 48/1843.

9. Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca* (Lupta de autoapărare a scaunului Trei Scaune) Cluj, 1896. C 11.

10. Cs. Bogáts Dénes: *Szemerja község és ref. egyházának története* (Istoricul comunei Simeria şi al bisericii sale reformate.) Sf. Gh. 1943. 31.

11. Kovásznai Sándor: *Az ész igaz útján* (Pe dreapta cale a minţii). Red. Databases Kocziány László. B. 1970. 43.

12. Újfalvy 310, 311. — Referitor la şcoală şi la rolul său în general, v. Berecz Gyula: *Háromszék vármegye népoktatási intézményeinek története* (Istoricul instituţiilor de învăţămînt popular din comitatul Trei Scaune) Braşov. 1893. — Dankanits Ádám: *Az oktatásügy kezdeteiről Székelyföldön* (Despre începuturile învătămîntului în Secuime)=Korunk 11/1970. 1733—1736. — Benkö 1971. 85—122.

13. Hszék Ekv 109—110. — Jakab Elek: *Szabadságharczunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—1849-re*. (Contribuţii la istoricul luptei noastre pentru libertate. Evocări din 1848—1849). Bp. 1881. 136—138.

14. V. Rendtartásokról való punctumok. A Zaláni kommunitás jegyzőkönyve 1771—1787. (Puncte privitoare la reglementări. Protocolul obştei din Zălan 1771—1787). (Păstrat de Vass Béla).

15. Pataki József: *Adatok Gábor Áron tanulóéveihez* (Date despre anii de învăţătură ai lui Gábor Áron)=E M 1944. Nr. 3—4. 483—484.

16. Idem.

17. Nagy Sándor *op. cit.* 114—115.

18. Cs. Bogáts Dénes: *Adatok Bölöni Farkas Sándor életpályájához* (Date despre viaţa lui Bölöni Farkas Sándor) =E M. 1944. Nr. 1—2. 177.

19. Jakab: *op. cit.* 21—22.

20. Cf. Benkő 1971. 183—205.

21. Skizze 147.

22. Nagy Sándor *op. cit.* 115.

23. Idem.

24. Distrugerea atelierului de turnat tunuri din Tîrgu Secuiesc a ordonat-o generalul ţarist Hasford, care a ocupat oraşul la 25 iunie 1849. V. Kovács Endre: *Bem József* (Josef Bem) Bp. 1954. 547.)

25. Jakab *op. cit.* 503—504. — În linii mari, datele publicate de Bakk Endre sînt similare. Conform acestuia din urmă, Gábor Áron face serviciul militar grăniceresc pînă în 1839, apoi „se întoarce acasă"; peste un an se prezintă la regimentul de artilerie din Pesta şi „Peste un an — a treia oară de-acum, în locul fratelui său mai mic — se face artilerist, rămînînd în artilerie pînă în 1845". (Arh. St. Cluj-Napoca, Arh. Ereklye-Múzeum (Muzeul Relicvelor) Memorii nr. 12. *Háromszék az 1848—49-iki szabadságharc alatt* — Trei Scaune în timpul luptei pentru libertate din 1848—49 — 1894.) Confuzii poate pricinui înainte de toate concepţia care presupune că în serviciul militar grăniceresc exista o „încorporare" şi o „lăsare la vatră" de felul celor practicate în general în armată. Greu de crezut şi faptul că Gábor Áron poate intra în artilerie în locul fratelui său Imre, de vreme ce acesta are, deja de mulţi ani, obligaţii de serviciu faţă de compania de infanterie din Breţcu. Dealtfel, în 1843 Gábor Imre luptă pentru obţinerea scutirii — şi reuşeşte. S-au găsit mai multe însemnări şi chitanţe referitoare la tîmplarul Gábor Áron, din anii 1837, 1839 şi 1845, documente care atestă că el n-a putut lipsi de acasă cu caracter permanent; totuşi datele respective nu exclud nici posibilitatea încercărilor de a intra în artilerie. Iată cîteva probleme care merită să fie cercetate în continuare.

26. Erdélyi Hiradó 1842. dec. 16. 599.

27. Muzeul din Sfîntu Gheorghe. Petiţie a caporalului în rezervă, tîmplarul Gábor Áron, datată în 1847. Fotocopie.

28. Hszék Ékv 109.

29. Jakab *op. cit.* 140.

30. Idem 504.

31. V. studiul întitulat *Legături dintre Moldova şi locuitorii Breţcului în prima jumătate a secolului XIX*, în volumul de faţă.

32. László Zsigmond, care îşi spune „cel dintîi” artilerist al lui Gábor Áron, consemnează în răspunsul său la articolul lui Demeter Sándor (*Gábor Áron Rákocnál 1848. december 13*. — Gábor Áron la Vălenii de Arieş 13 decembrie 1848) că „Şi după această bătălie, multă vreme încă îi ziceam domnule »maistere« lui Gábor Áron.” (Vasárnapi Újság 1868. martie. 22. Nr. 12. 138.)

33. Muzeul din Sfîntu Gheorghe. Petiţie a caporalului în rezervă, tîmplarul Gábor Áron, datată în 1847. Fotocopie.

34. Arh. Tr. Sc. 2180/1845.

35. Nagy Sándor, *op. cit.* C 11.

36. Îi spunea lui Kossuth „să ia în considerare starea sărmanului norod secui, să se gîndească cît de puţin rodeşte pămîntul lor, cît le-a scăzut negoţul, încît se nevoiesc la singura muncă cu braţele: meşteşugul — şi să îngăduie mărirea şi desăvîrşirea fabricilor întemeiate acolo...” Jakab, *op. cit.* 516.

37. Idem 504—505.

38. Nagy Sándor, *op. cit.* 115—116.

39. Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja*. (Ziarul care creează orientarea presei transilvane) Cluj, 1907. 20. — Cf. Erdélyi Hiradó, Nr. din 25 nov. 1837.

Legăturile dintre Breţcu şi Moldova în prima jumătate a secolului XIX

1. Orbán III. 121—125. — SzOkl. I. 119—121. — II. 20—22, 134—135. — IV. 80, 110—111, 155—157. — V. 147—148 etc.

2. După Ignaz Lenk, în 1839 Breţcul are 1140 locuitori din starea militară (*Siebenbürgens geografisch-topographisch-, statistisch-hydrographisch- und ortographisches Lexikon III. Wien*. 1839, 205.)

3. Cf. I. H. Benigni: *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*. III. Hstadt 1837. 62.

4. Arh. Breţcu. Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzk Anno 1810. Însemnare din anul 1816. Protocoalele şi condicile de corespondenţă, citate în cele ce urmează, provin toate din arhiva oraşului Breţcu. De aceea, ne vom referi numai la volume şi la anul din care provin datele publicate. Starea proastă a unora dintre protocoale a îngreuiat şi indicarea unor amănunte ca numărul filei, etc. Iată pentru ce a trebuit să folosim această formă unitară a întocmirii notelor.

5. Kővári, 1847. 251—252.

6. Protocolul Oraşului Breţcu (1839—1867). Însemnare din anul 1839.

7. Idem. 1845. Referitor la contrabandă, v. Újfalvy 318—319.

8. „Nur die Bewohner des Marktflekens Beretzk ... vermäge ihrer Privilegien, das Recht, die über den Ojtoszer Pass aus der Moldan Kommenden Waaren, mit Ausschliessung anderer Fuhrlente, nach Kronstadt zu schaffen, worüber sie sich jedoch mit einem von Zeit zu Zeit festgesetzt werdenden bestimmten Frachtlohn begmügen mussen. (Skizze. 85—86.)

9. Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzk. 1816.

10. Nemes Bereczk Városának Levelezö könyve (Condica de corespundenţă a nobilului oraş Breţcu.) 1848. (Grozeşti; mai tîrziu: Grozeşti-Oituz; în protocoalele de epocă ale Breţcului: Gorzafalva.)

11. Correspondentiale Protocollum (1836—1843). 1843.

12. Proţocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzk. 1811. — În anul 1896 au trecut în Moldova: 1 263 breţcani, cu legitimaţie pentru 5 zile; 5 cu legitimaţie pentru 15 zile şi 79 cu legitimaţie pentru un an. Din totalul celor trei categorii nu s-au mai întors 61. Foarte adesea scopul trecerii era, şi la acea epocă, negustoria. (Hszék Ekv, 150.) — Pe vremea războiului vamal dintre Imperiul Austro-Ungar şi România, Breţcul şi Tîrgul Secuiesc intră în declinul economic. (V. N.G.V. Gologan: *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov*. B. 1928. 97.) Referitor la războiul vamal, v. Ion Moga: *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria şi România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*. B. 1936.

13. Protocollum Relationum (1830—1839). 1838.

14. Gologan *op. cit.* 78, 155.

15. Kővári 1847. 283—284. — Cf. N. Iorga: *Istoria comerţului românes*c. II. B. 1925. 160. — D. Z. Furnică: *Din trecutul românesc al Braşovului. Documente comerciale 1741—1860*. B. 1937. 7—49. — Gologan *op. cit.* 32—35, 45—48. — Referitor la legăturile imediat următoare evenimentelor de la 1848, v. Gazeta de Transilvania 1854. Nr. 27, 1855, Nr. 104, 1856, Nr. 6, sau Transilvania, 1873 Nr. 3 etc.

16. Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Beretzk. 1815.

17. Bereczk Várossa Jegyzökönyve (Protocolul oraşului Breţcu). (1839—1867) 1839.

18. Gologan *op. cit.* 64—65. — Hszék Ékv 270.

19. Bereczk Várossa Jegyzökönyve (Protocolul Oraşului Breţcu) (1839—1867) 1846—1848. Proces verbal de şedinţă a consiliului orăşenesc 1845. — Gologan *op. cit.* 64.

20. Orbán III. 128. — Bereczk várossa Jegyzökönyve (Protocolul Oraşului Breţcu) (1839—1867) 1862. — Disputa în jurul dreptului de proprietate asupra teritoriului în cauză a continuat după 1849, şi mai dura încă în 1863.

21. Skizze 159.

22. Orbán III. 123.

23. Cf. Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi parasztság története 1790—1849*. (Istoria ţărănimii transilvane 1790—1849.) Bp. 1956. 14.

24. Correspondentiale Protocollum (1836—1843) 1840. — Cu ocazia conscripţiei efectuate în 1750 în toată Transilvania, Breţcu „arată că acolo trăieşte un mare număr de păstori (aşa-numiţi „bîrsani") veniţi din Ţara Românească şi Moldova, la cele mai diverse date (unii în primăvara anului 1750, alţii deja de 5—6 ani sau chiar mai mult.) Ei nu se ocupă de agricultură, şi-au construit locuinţe pe intravilanele pîrgarilor şi din bunurile oraşului folosesc doar apa şi scosul lemnului de la pădure. Iarna îşi trec oile în Moldova, unde plătesc şi impozit după ele, iar primăvara le suie din nou în munţii Transilvaniei." V. Trócsányi Zsolt: *Erdélyi összeírások*: A történeti statisztika forrásai (*Conscripţii din Transilvania*: Izvoare ale statisticii istorice). Red. Kovács József. Bp. 1957. 307.

25. Kővári 1847. 137. — Referitor la alternanţa păşunatului de vară şi de iarnă al oilor, v. Veress Endre: *Erdélyiek legeltetése Moldva-Havasalföldében* (Păşunatul transilvănenilor în Moldova şi Ţara Românească) Extr. din Magyar Gazdák Szemléje. Bp. 1928. — Idem: *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească* (pînă la 1821) B. 1927. — În a doua jumătate a secolului XIX, oierii din Breţcu continuă să-şi mîne turmele la iernat pe teritorii din Moldova. (Cf. Gologan *op. cit.* 24—25, — Hszék Eky 125).

26. Nemes Bereczk Várossának Levelezö Könyve (Condica de corespondenţă a nobilului oraş Breţcu) 1848.

27. Correspondentiale Protocollum (1836—1843) 1848.

28. Protocollum Relationum Magistratus Oppidi Bereczk 1813, 1814.

29. Nemes Bereczk Várossának Levelezö Könyve (Condica de corespondenţă a nobilului oraş Breţcu) 1848.

30. Bereczk Várossa Jegyzökönyve (Protocolul oraşului Breţcu) (1839—1867) 1848.

31. Correspondentiale Protocollum (1836—1843) 1842.

32. Nemes Bereczk Várossának Levelezö Könyve (Condica de corespondenţă a nobilului oraş Breţcu) 1848.

33. V. Teodor Bălan: *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina. 1848*. Sibiu. 1944. — Foarte mulţi, printre care de pildă şi Alecsandri, au căutat azil mai întîi la Braşov; apoi, cu un grup de compatrioţi, poetul pleacă în Bucovina. Aici, comitetul ales întrunit în şedinţe, întocmeşte o constituţie asemănătoare celei din Ţara Românească, formulînd şi manifestul către popor. Vasile Alecsandri dă publicităţii manifestul împotriva domnitorului Sturdza, în care menţionează printre altele că „Hatmanul Alecu Aslan", care voia să devină deputat de Bacău, a fost pus sub interdicţie politică de către domnitor. V. *Anul revoluţionar 1848. În Moldova*. Red. M. Roller B. 1950. I. 206. — *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*. I. B. 1902. 423.

34. Bălan *op. cit*. 20, 55, 61—62.

35. „Die Nachrichten über die vielen Arrestationen sind Lügen. Der Aslan, Bazil Sturdza und noch mehrere Andre (!) waren in Grosseschty auf meiner Glasfabrik..." Bălan *op. cit*. 97.

36. Nemes Bereczk Várossának Levelezö Könyve (Condica de corespondenţă a nobilului oraş Breţcu) 1848.

37. Idem.

38. Punctul de vedere al guberniului se reflectă şi în ordonanţa sa emisă la 20 iulie 1848, prin care îi prescrie cea mai mare prudenţă pazei de la „instituţia de carantină din Turnu-Roşu", iar în privinţa fugarilor politici ordonă „să nu li se îngăduie trecerea graniţei în lipsă de paşaport." (Arh. Cseh. Documentele lui Cseh Ignác, Nr. 1805/1848.)

39. Nemes Bereczk Várossának Leveles Könyve (Condica de scrisori a nobilului oraş Breţcu) 1848.

40. *Anul 1848 în Principatele Române*. IV. 301. şi V. 243.

41. Împotriva lui se formulează următoarea acuză: „Aslan se adeveresce de vinovat pentrucă a înlesnit cu prodovoletvie pe banta Leşilor ce se adunau în pădurea Grozescilor, precum despre aceasta au arătat într-un cuvînt toţi prinşii reu cugetători, şi sciind planul cel turburător liniştii ţerii a acestor bandiţi, nu a încunoșciinţat pe Ocărmuire." (Idem V. 512—513.)

42. Faptul este astfel comentat, la 11 martie, în ziarul „Bucovina": „Soţia d-sale Hatmanului Aleco Aslan, pe care, după cum ştiţi, l-au dus la Caşin, văzînd maltratarea ce se făcea bărbatului său de către sateliţii guvernului, şi fiind grea în a şasea lună, a căzut bolnavă de durere şi şi-a dat sufletul, blestemînd pe uneltitorii morţii sale. Ea a murit în vîrstă de 34 ani, lăsînd după sine 7 copii în vîrstă crudă.

Soţul d-sale vroind a o petrece la groapă, şi-a împlinit această ultimă şi dureroasă datorie subt paza baionetelor domneşti!” (Idem, VI. 153.)

Rajka Péter — constructorul de maşini

1. Cu privire la locul pe care-l ocupă Rajka Péter în dezvoltarea industriei, vezi Şt. Imreh: *Despre începuturile industriei capitaliste în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1955, p. 81—83; Idem: *Rajka Péter az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője* (Rajka Péter — pionerul construcţiei de maşini agricole în Transilvania), în Korunk, 17. 1958, p. 1487—1495; vezi Csetri Elek: *Gépek és korszerű mezőgazdasági eszközök meghonosítása a zsibói Wesselényi uradalomban 1848 előtt* (Introducerea maşinilor şi a uneltelor agricole moderne în domeniul Wesselényi din Jibou), în Tanulmányok az erdélyi kapitalizmus kezdeteiről (Studii despre începuturile capitalismului în Transilvania), Bucureşti, 1956, p. 16—17; Benkő Samu: *Az erdélyi műszaki és gazdasági értelmiség kialakulásának kérdéséről*. (Despre problema formării intelectualităţii tehnice şi economice în Transilvania), în acelaşi volum, p. 117—118; Kovács I.: *Apariţia primelor maşini agricole perfecţionate în Transilvania*, în Acta Musei Napocensis, I, 1964, p. 378—379; Gyulai Paul: *Începuturile fabricării instrumentelor agricole la Cluj*, în Terra nostra, 1969, I, p. 113—121. — Barbarits Lajos: *A vetés gépesítésének kezdetei és elterjedése Magyarországon* (Începuturile şi răspîndirea mecanizării semănatului în Ungaria) Bp. 1965. 87. 93.

2. Fodor István. Teleki Téka (Biblioteca Teleki), în Krónikás füzetek. Tîrgu Mureş, 1938, p. 29.

3. Fodor István. Borosnyai Lukáts János százéves vásárfiája a szentmártonnapi sokadalomra (Cadoul de un secol al lui Borosnyai Lukáts János la bîlciul de Sînmartin), Tîrgu Mureş, 1937, p. 12.

4. Arhiva istorică a Academiei Republicii Socialiste România (în continuare Arh. Acad.). Classificatio taxae Civicae, Mercatorum, Opificum et Ordinariorum Civium inclusus Magnatibus incorporatorum pro Anno Militari 1812—14. Manuscrise.

5. Matricola rom. cat. de la Tîrgu Mureş, IV. 21. La reconstituirea biografiei lui Rajka a contribuit cu date preţioase — din materialul păstrat de familie — nepotul său, regretatul istoric Rajka Géza, care a binevoit să revizuiască

această schiţă biografică, îmbunătăţind-o prin observaţii de valoare.

6. Erdélyi Hiradó, 1837. II, nr. 42, 25 noiembrie; vezi şi Ürmössy Lajos: Erdély irányadó lapja (ziarul dătător de ton al Transilvaniei), Cluj, 1907, p. 20—21.

7. Benkő Samu: Sorsformáló értelem (Inteligenţa, modelator al destinelor), Bucureşti, 1971, p. 168—179.

8. Gelléri Mór: A magyar ipar úttöröi (Pionerii industriei maghiare), Budapesta, 1887, p. 31.

9. Conform informaţiei lui Kelemen Lajos, Teleki a manifestat în repetate rînduri interes faţă de tehnică. Şi după părerea lui, cel care a atras atenţia familiei Teleki asupra lui Rajka a fost Bolyai Farkas.

10. Erdélyi Gazda, 1869, nr. 2, 13.

11. Născut la Heidelberg (1796—1878). Profesor la Politehnică, autor al mai multor tratate de specialitate, redactor al revistei Zeitschrift für Physik und Mathematik. El însuşi se ocupa de construcţii de maşini.

12. Gelléri, op. cit., p. 52.

13. Ibidem.

14. Gulyás Ferenc publică scrisoarea lui Bolyai din colecţia de manuscrise a Şcolii superioare de la Sárospatak. Vezi Irodalomtörténeti Közlemények, 1931, p. 97—98. În scrisoare Bolyai Farkas se referă şi la probleme tehnice şi menţionează că-i restituie lui Rajka fizica lui Ettingshausen, cu observaţia: „şi cartea valorează mult”.

15. Gelléri, op. cit., p. 32. În ceea ce priveşte biografia lui Rajka, menţionăm că la 1 octombrie 1840 se căsătoreşte. Soţia lui, Gelei Katalin a murit în 1862. Naşii primului copil Albert, sînt burghezi cunoscuţi ai Clujului: Dietrich Sámuel, Wagner Frigyes, Haupt József. Casa Rajka, din strada Felsö-szén nr. 62, iar apoi Kül-szen nr. 11, era veşnic plină de oaspeţi. Fetele unor familii din provincie care-şi făceau studiile la profesori particulari din Cluj găseau un cămin la ei.

16. Arhivele statului. Arh. oraşului Cluj-Napoca. Protocollum oeconomicumpoliticum. 1843. 396, 448, 986.

17. Erdélyi Hiradó, 1843, nr. 12, p. 91.

18. Ibidem.

19. Arh. Acad. Arh. fam. Wesselényi. Wesselényi Miklós levélmásolati könyvei, vol. 23, 95, 16 septembrie 1846; Csetri Elek, Kelemen Benjámin, a haladó gazda. (Kelemen Benjámin — agricultor progresist), în Kelemen-Emlékkönyv (Volum omagial Kelemen), Cluj, 1957, p. 176.

20. V. I. Lenin: Opere complete, vol. 3, Bucureşti, 1963, p. 209.

21. Erdélyország statisztikája (Statistica Transilvaniei), Cluj, 1847, p. 125.

22. Vasárnapi Újság, 1843, nr. 408, p. 270.

23. Erdélyi Hiradó, 1845, nr. 12, p. 90.

24. Arh. Acad. Arh. fam. Komáromy, Missiles. 14 octombrie 1847.

25. Arh. Acad. Protocolul nobilei bresle unite a lăcătuşilor, armurierilor şi sticlarilor. Înregistrarea nr. 6 din anul 1844; vezi Gelléri, *op. cit.*, p. 53.

26. Erdélyi Hiradó, 1845, nr. 12, p. 91.

27. Arh. Acad. Arhiva Asociaţiei economice din Transilvania (în continuare: Arhiva Asociaţiei), 1844—1848, fasc. I, f.n.; Sipos Kamilló: Az Erdélyi Gazdasági Egylet története 1844—48-ig. (Istoricul Asociaţiei economice din Transilvania între anii 1844 si 1848), Cluj, 1911, p. 68—69.

28. Erdélyi Hiradó, 1845, nr. 79, p. 625.

29. Arhivele statului. Arh. oraşului Cluj-Napoca. Protocollum — 1845, p. 112.

30. Arhiva Asociaţiei, 1844—1848, fasc. I. 1844, 30. VII.

31. Ibidem. Procesul-verbal al adunării generale din 27 ianuarie 1845; Sipos, op. cit., p. 65.

32. Gelléri, op. cit., p. 52—53. S-a notat că în 1848 casa lui a fost loc de refugiu pentru cei cu sentimente revoluţionare. După amintirile păstrate în familie, în noiembrie 1848 Rajka însuşi a fost silit să se refugieze cu soţia, care „şi-a născut în trăsură” cel de-al treilea copil.

33. Erdélyi Gazda. 23 ianuarie 1874, p. 26—27; vezi Csetri A. — I. Kovács: Repartizarea maşinilor agricole în Transilvania la sfîrşitul secolului al XIX-lea, în Acta Musei Napocensis, IV, 1967, p. 265—273.

34. Arhiva Asociaţiei, 1853—1857, fasc. II; Az Erdélyi Gazdasági Egylet évlapjai, 2. 1855—1856, p. 52; Erdélyi Gazda, 1874, nr. 7, p. 55; nr. 14, p. 115; 1875, nr. 30, p. 241.

35. Az Erdélyi Gazdasági Egylet évlapjai, 1861, 7, p. 31.

36. Ibidem, p. 32.

37. Erdélyi Gazda, 1869, nr. 2, p. 13.

38. Conform informaţiei lui Kelemen Lajos „în absenţa lui Mikó, soţia sa — Rhédey Mária — a murit dînd naştere unui copil. De supărare, Mikó a zăcut săptămîni de zile la Viena, iar peste cîteva luni, întors în Transilvania, mai suferea încă de melancolie, astfel încît cei din jurul lui se temeau că va înnebuni... La cererea familiei, vreme de o jumătate de an, Rajka petrecea zilnic ceasuri întregi împreună cu Mikó, ocupîndu-se de problemele tehnice, tăind-cioplind”. Pentru experienţele făcute împreună cu Debreczeni, vezi: Arh. Acad. Arh. Mikó, scrisoarea lui Rajka din

18 ianuarie 1854; Arhiva Asociaţiei. 1853—1857, fasc II. Scrisoarea lui Keményfy József de la Paris, 29 august 1855.

39. Gámán Zsigmond: A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara adatai... 1851—1895 (Camera de comerţ şi industrie din Cluj 1851—1895), Cluj, 1896, p. 6; Ürmössy Lajos: Kolozsvár kereskedelme és ipara története (Istoria comerţului şi industriei din Cluj), Cluj, 1898, 60, 154.

40. Arhivele statului Protocol al Consiliului oraşului Cluj-1854, pct. 188; Erdélyi Gazda, 1869, nr. 2, p. 13—14, 15—16; vezi şi Magyar Futár, 1857, nr. 141, 144, 76; Hetilap. 1853, nr. 16, 32, 76.

41. Ürmössy, op. cit., p. 64—65, 66—67.

42. Kolozsvári Közlöny, 1857, nr. 39, p. 160.

43. Erdélyi Gazda, 1871, nr. 6, p. 67.

44. Az Erdélyi Gazdasági Egylet évlapjai, 1861, 7, p. 32.

45. Kolozsvári Közlöny, 1857, nr. 39, p. 160. În Az Erdélyi Gazdasági Egylet évlapjai (1862—1863, 8, p. 29) se scria despre el că „este versat şi în aspectele teoretice ale mecanicii" şi vrea să publice un articol despre plug. În aceeaşi publicaţie (p. 30—48) apare un prim fragment din această lucrare, cu titlul Az eke (Plugul), prima scriere în literatura transilvăneană pe această temă.

46. Arhiva Asociaţiei, 1858—1863, fasc. III. nr. 41/1861.

47. Hetilap, 1852, nr. 8, p. 93.

48. Kolozsvári Közlöny, 1856, p. 27.

49. Arhiva Asociaţiei, 1855, nr. 31/1855; Erdélyi Gazda, 1871, nr. 14, p. 173; Gelléri, op. cit., p. 55.

50. Arh. Acad. Arh. fam. Mikó-Rhédey. Corespondenţa lui Mikó Imre, 1857, 22 martie.

51. Kolozsvári Közlöny, 1856, nr. 15—16. Din numeroasele scrisori asemănătoare care pun în lumină relaţia dintre producător şi cumpărător, cităm doar una. La 15 februarie 1869, Rajka scrie la Tîrgu Mureş lui Hincs Miklós, intendentul familiei Teleki: „Rog stăruitor, dacă e posibil, să-mi trimiteţi restul de 300 de florini din preţul maşinii, căci pentru construirea ei am folosit bani luaţi cu dobîndă şi n-aş vrea să plătesc dobînzi vreme prea îndelungată şi astfel puţinul cîştig pe care l-am avut să-l dau acolo". (Arh. Ist. Acad. Arh. fam. Teleki, Missiles).

52. Hölgyfutár nr. 7, p. 53.

53. Ürmössy, op. cit., p. 70.

54. *Katalog der Collectiv-Ausstellung Siebenbürgens ... an der am 17 Mai 1866 zu eröffnenden Land- und Forstwirtschaftlichen Austellung în Wien*, Cluj, f.a.; *Az Erdélyi Gaz-*

dasági Egylet évlapjai, 1863, 10, p. 67—69; Arh. Asociaţiei, 1864—1866, fasc. 4, nr. 3/1866 şi nr. 167/1866. La expoziţia mondială de la Viena din 1873 este din nou premiat. Fotografia medaliei a fost predată de noi Muzeului de istorie din Cluj-Napoca.

55. Erdélyi Gazda, 1871, nr. 6, p. 66—67.

56. Gelléri, op. cit., p. 54.

57. Arh. Acad. Arh. fam. Bánffy, nr. 52/895. La 5 mai, Erdélyi Gazda comunică vestea morţii lui doar în cîteva rînduri (nr. 18, p. 142).

CUPRINS

Prefaţă 5
Cuvînt introductiv 9
SECUII ÎN CURGEREA TIMPULUI
Devălmăşia în scaunul Arieş 17
Pămîntul și omul 17
Marea pădure devălmaşă a scaunului 19
Pămîntul liber de la Bogáth 24
Societatea de la Hurkajuk, deschizătoare de drum 26
Strămoşi şi moravuri în scaunul filial Cristur 29
Gospodăria seniorială în Secuime 51
I. Cîteva trăsături specifice ale stratificării feudale în Secuime 54
II. Obştea sătească şi devălmăşia în Secuime; trăsăturile specifice ale luptei de clasă în cadrul lor 74
III. Lupta pentru ogor, păşune şi pădure 95
1. Ogorul ţărănesc şi pămîntul seniorial 95
2. Exproprierea păşunilor şi fîneţelor devălmașe 107
3. Lupta pentru stăpînirea şi folosirea pămînturilor devălmaşe 116
4. Tentativa de acaparare a pămînturilor devălmaşe aflate în posesiunea mai multor sate 126
IV. Utilizarea forţei de muncă în gospodăria

seniorială 137
1. Creşterea numărului iobagilor şi jelerilor; majorarea robotei 137
2. Stratificarea ţărănimii 152
3. Formele sistemului răscumpărării prin muncă 162
4. Angajarea argaţilor, muncitorilor sezonieri și zilerilor 169
V. Tendinţele sporirii veniturilor băneşti în gospodăria seniorială 184
1. Producția alodială 184
2. Vînzarea produselor alodiale 196
3. Alte surse de venituri băneşti seniorilale 204

OAMENII ȘI MUNCA LOR ÎN PERIOADA DESTRĂMĂRII FEUDALISMULUI

Iobagi robotaşi pe domeniul Toldalagi (1789—1792) 208
Cantitatea robotei 210
Utilizarea forţei de muncă a robotaşilor în gospodăria alodială 212
Utilizarea multilaterală a forţei de muncă a iobagilor 219
Utilizarea robotei pe anotimpuri şi luni 226
Repartizarea săptămînală a forţei de muncă a iobagilor 235
Cultura viţei de vie în lumina registrului de robotă (*traducere: Florica Perian*) 239
Moşieri proprietari de păduri şi lucrători forestieri ţărani (*traducere: Florica Perian*) 255
Meşteşugari breslaşi, meşteri populari şi clientela lor (1750—1830) 270

Extinderea industriei meşteşugăreşti, creşterea ponderii sale şi semnele declinului 272
Creşterea păturii consumatoare şi producătoare rurale ţărăneşti 281
Conacul consumator; diversificarea cererii senioriale 294
Exemplul lui Toldalagi László, consumator de produse industriale, patron de meşteşugari şi constructor 306
Relaţia dintre industria meşteşugărească şi domeniul seniorial în lumina cumpărăturilor lui Toldalagi László 313
Călătoria lui Toldalagi László la Viena şi cumpărăturile sale în oraşul imperial 322

OAMENI AI ÎNNOIRILOR

Gábor Áron pe drumul revoluţiei 332
Mediul, familia 334
Studiile 342
Cariera militară 348
Încercări în industrie şi tehnică 355
Legăturile dintre Breţcu şi Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea 365
Rajka Péter — constructorul de maşini 380
Începuturi la Tîrgu Mureş, instruire la Viena 381
„Vrednicul mecanic” de la Cluj în epoca reformistă 385
Succes şi declin (*traducere: Francisc Papp*) 394
Lista abrevierilor 407
Note 412

Lector: PAUL DRUMARU
Tehnoredator: LEPOIEV ŞTEFAN

*Bun de tipar: 30. IX. 1982. Apărut: 1982.
Formal: 16/50×80. Coli editoriale: 23,50.
Coli tipo: 29,50.*

Tiparul executat sub comanda nr. 259/82, la
Întreprinderea Poligrafică „Crişana”, Oradea
str. Moscovei nr. 5.
Republica Socialistă România